

MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BAND CXXIII—CXXIV

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CXXIII—CXXIV

123-124

ЛЬВІВ 1917

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BAND CXXIII—CXXIV

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CXXIII—CXXIV

ЛЬВІВ 1917

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

Зміст CXXIII і CXXIV тому.

---

1. Elenchus maiorum hymnorum Deiparae. „De hymnografia Mariana in Ecclesia Graeca“ Theol. Doct. Petri Крупjakevyč operis posthumi pars secunda . . . . . c.	1—56
2. Західна Україна і Рим у XIII в. у своїх змаганнях до церковної унії. Написав Микола Чубатий c.	1—108
3. Пандекти Антіоха 1307 р. Філььологічна студія Івана Панькевича . . . . . c.	1—64
4. Два документи до побутової історії Київської Могиланської колетії в XVII ст. Подав Микола Петров . . . . . c.	1—6
5. З козацької сфратістики. Подав Іван Крип'якевич (з 6 таблицями) . . . . . c.	1—16
6. Дневник Орлика. Написав Альфред Єнсен . c.	1—12
7. Причинки до пізнання Гуцульщини. Подав Володимир Гнатюк . . . . . c.	1—58

Inhalt des CXXIII und CXXIV Bandes.

---

1. Elenchus maiorum hymnorum Deiparae. „De hymnografia Mariana in Ecclesia Graeca“ Theol. Doct. Petri Крупjakevyč operis posthumi pars secunda . . . . . S.	1—56
2. Die Westukraine und Rom im XIII Jhrh. in ihren Bestrebungen zur kirchlichen Union — von Mykola Tschubatyj . . . . . S.	1—108
3. Antiochos' Pandekten aus dem J. 1307. Philologische Studie von Iwan Panjkewytsch . . . . . S.	1—64
4. Zwei Dokumente zur Sittengeschichte des Kyjiwer Mohylanischen Kollegiums — von Mykola Petrow S.	1—6
5. Aus der kosakischen Sphragistik — von Iwan Krypkewytsch (mit 6 Tafeln) . . . . . S.	1—16
6. Orlyk's Tagebuch — von Alfred Jensen . . . . . S.	1—12
7. Beiträge zur Erforschung des Huzulenlandes — von Wolodymyr Hnatjuk . . . . . S.	1—56

Elenchus maiorum hymnorum Deiparae.

„De hymnographia Mariana in Ecclesia Graeca“

Theol. Doct. Petri Krypjakovyč operis posthumi pars secunda.¹⁾

A. Elenchus hymnorum B. V. M. dictorum KONTAKIA.

a) Romani.

1. Hymnus in Nativitatem B. V.: „*Ἡ προσευχή*“ cum acrosticho: *Ἡ ὁδὴ Ῥωμανοῦ.*

Prooemion: *Ἰωαχὴμ καὶ Ἄννα· ὄνειδισμοῦ ἀτεκνίας...*

Initium I. str. *Ἡ προσευχὴ ἁμοῦ καὶ στεναγμοῦ...*

Habet 11 strophas, quae finiuntur ephymnio: *ἡστέϊρα τίκει τὴν Θεοτόκον· καὶ τροφὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν.*

Argumentum. Oratio Ioachim et Annae exauditur a Deo. Qui prius ob sterilitatem ab omnibus spreto, — imo ab ipsis sacerdotibus detrectantibus munera ab iis accipere — nunc accipiunt a Deo Filiam, quam donum Deo offerunt. Laetantur de hoc parentes et omnes tribus Israel. Deinde Ioachim struit convivium. B. V. deducitur cum lampadibus in templum et ibi alitur cibo angeli. — Gratiarum actio Annae, quae beatam se dicit magis quam Sarra et Anna Samuelis mater. — Maria adolescens a Zacharia pontifice Iosepho sponsa datur. — Benedicitus partus Annae, B. Virgo, quae mediatrix est hominum apud Deum. — Terminatur hymnus oratione pro populo cum imperatore ac pastoribus Ecclesiae.

Editus est a Pitra in Analectis S. T. I. p. 198—201.

2. Hymnus in Annunciationem B. V.: „*Τῷ ἀρχαγγέλῳ*“ cum acrosticho: *Τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ.*

Prooemion: *Ὅτι οὐκ ἔστιν ὡς σὺ ἐλέημων.*

Initium: *Τῷ ἀρχαγγέλῳ Γαβριήλ· δεῦτε καὶ συμπορευθῶμεν.*

¹⁾ Cf. Записки Н. Т. III. т. СХХI.

Habet in Cod. Patmensi 18 strophas, quae finiuntur eodem ephymnio, quod in Acathisto: *Χαίρε νόμφη ἀνόμφευτε!*

Argumentum. Str. 1. Invitantur omnes, ut cum Archangelo properent ad salutandam Reginam Mariam. Str. 2. Descensus Archangeli in Nazaret. Str. 3—11. Dialogus inter Angelum et B. V. Mariam de mysterio incarnationis Divinae. Str. 12—18. Postquam abiit Angelus, dialogus B. V. cum S. Iosepho.

Ineditus. Invenitur in Cod. Patmensi № 212 cum inscriptione: *Ἐτερον κοντ. εἰς τ'. εὐαγγελισμὸν τῆς ὑπάγιας Θεοτόκου...* etc.

3. Hymnus in Nativitatem Domini.¹⁾ — „*Ἡ Παρθένος*“, qui acrostichide inscribitur: *Τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ ὁ ὕμνος.*

Prooemion: *Ἡ Παρθένος σήμερον...*

Initium: *Τὴν Ἐδέμ Βηθλεὲμ ἤνοιξε...*

Habet 24 longas (20 vers.) strophas, quae pariter ac prooemion finiuntur ephymnio: *Παιδίον νέον ὁ πρὸ αἰώνων Θεός.*

Argumentum. Totus hymnus circa adventum Magorum ex Oriente in specum Bethlehemiam versatur et magnifica colloquia B. Virginis tum cum infante Iesu, tum cum regibus Orientis amplectitur — demum post oblata a Magis munera oratione pro populo terminatur.

Editus est in Pitrae Analectis S. primo loco.

4. Hymnus in Synaxim B. Deiparae: „*Ἡ κεχαριτωμένη*“ qui inscribitur: *„Κονδάκιον τῶν ἐπιλοχείων τῆ ἐπαύριον τῶν Χριστινομευνῶν“* (Cf. Pitra Dc. p. 514), in *acrostichide* vero habet: *„Τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ“.*

Prooemion: *Ὁ πρὸ ἑωσφόρου.*

Initium: *Τὸν ἀγεώργητον βότρυν.*

Continet 18 strophas (22 versus longas), quae omnes terminantur *ephymnio*: „*Ἡ κεχαριτωμένη*“, quam ob causam ita quoque intitulatus est apud Pitram.

Argumentum. Mariam dulce salutantem infantulum Iesum audivit in inferno Eva et expergefata excitat e somno *Ιουθανάτω* Adamum, quo factu ambo auscultantes vocem Mariae laetantur de vere instante in terra, dein properant ad pedes Mariae. Eva queritur de sua flebili sorte, Maria vero consolatur eam. Deinde Maria ingreditur in specum, inclinat se ei praesepe et teneris verbis flagitat Filium de salute protoparentum. Amoenissimo dialogo inter Matrem et Filium absolvitur iste hymnus, qui, ni fallor, pulcherri- mus est inter omnia poemata divi Romani.

¹⁾ Quum moris Graecorum sit, B. V. Mariam maxime ob eius maternitatem divinam laudare et cum propterea in festo Nativitatis Domini B. Mater Iesu maxime soleat praedicari, ideo omnes qui exstant hymnos in Nativitatem Domini consulto hymnis Virgineis adiungimus.

Editae 3 primae strophae apud Pitram; caetera inedita inveniuntur in Cod. Patinensi № 212.¹⁾

5. Hymnus in *Μεθεορτήν* Nativit. Christi („*Όπερ όρω*“) cum acrosticho: „*Ό θμνος ΄Ρωμανοϋ*“.

Prooemion; *Κατεπλάγη ΄Ιωσήφ.*

Initium: „*Όπερ όρω νοήσαι οδ χορω*...“

Continet 13 strophas.

Ineditus. Extat in supra dicto Cod. Patmensi.

(Argumentum mihi ignotum).

6. Hymnus in Purificationem B. V. (Hypapante). Acrostichis: „*Τοϋτο ΄Ρωμανοϋ τδ έπος*“.

Habet triplex *prooemion*:

I. *Χορός άγγελικός*...

II. *Ό σάρκα δι'ήμας*...

III. *Ό μήτραν παρθενικήν*...

Initium: *Τη Θεοτόκω προσδράμωμεν*...

Continet 18 strophas (21 vers. longas) eum *ephythnio*: „*Ό μόνος φιλόνθρωπος*“.

Argumentum. Turbae coelestes angelorum admirantur Filium Dei in ulnis Virginis gestatum, Maria autem, procedens in templum, in soliloquio meditatur tremendam prolis suae naturam. In templo occurrit ei Simeon senex, qui inspirata oratione alloquitur ad infantem Salvatorem. Stupente de hoc Maria, senex revelat ei magna mysteria Dei facienda per Salvatorem. Et rursus conversus ad infantulum precatur Eum: Nunc dimitte servum tuum. Inferus Iesus annuens orationi senis promittit ei mox futuram translationem a saeculo. Finitur hymnus oratione pro populo ac civitate.

Editus a Pitra in *Analectis S*.

7. Hymnus de Virgine iuxta Crucem („*Τόν Ιδιον άρνα*“). Acrostichis: „*Τοϋ ταπεινοϋ ΄Ρωμανοϋ*“.

Prooemion: *Τόν δι'ήμας σταυρωθένεα*...

Initium: *Τόν Ιδιον άρνα ή άμνας θεωρούσα*...

Habet 17 strophas cum *ephythnio*: „*δ υιδς και θεός μου*“.

Argumentum. Hymnus hic continet praecipue dialogum cum Filio suo B. Matris dolentis, de quo ita Pitra: „Flebile, inquit, Virginis iuxta Crucem carmen est, amoenum tamen, haud pathetica quodam melodia, neque suavi *έρρυθμία* destitutum, immo ut saepe apud Romanum, dramatica pompa ornatum et eleganti distinctum colloquii varietate“. (Op. cit. p. 101).

¹⁾ Vide strophas nonnullas in nostro Anthologio.

b) *Aliorum.*

8. In Conceptionem (*Σύλληψιν*) B. V. M. hymnus cum acrostichide „*ά δ ω*“.

Prooemion: *ὡς πλαυντέρα...*

Initium: **Αρρητων βλέπων...*

Continet 3 strophas.

Ineditus: invenitur in Cod. Patmensi supra dicto.

9. In eandem festivitatem hymnus Iosephi.

Acrostichis: **Ιωσήφ.*

Prooemion: **Εοριάζει σήμερον...*

Initium: **Ιωαχειμ ὁ θαναμασιός...*

Habet 5 strophas cum *ephythmio*: „*τὴν ὑπὲρ λόγον τὸν λόγον κνήσασαν*“.

Editus totus a Pitra in *Analectis*; duae strophae eum prooemio editae prius a Toscani et Corra. Op. cit.

10. In eandem fest. hymnus Georgii (?)

Acrostichis: *ΓΕΩ...*

Prooemion: **Ιωαχειμ ὁ ιερός...*

Initium: *Γαλήνη πάση νοητή.*

Aliud *prooemion*: *Τῆς προς ἀνθρώπους* habent Toscani et Cozza. Op. cit. pag. 160.

Ephymnion: *αὐτὴ γὰρ χαίρει χαρᾶς προμηνύματα.*

In Cod. Patm. sunt tantum 3 strophae — una stropa cum alio prooemio edito apud Toscani et Cozza.

11. In eandem fest. hymnus „*ΩΔΗ*“ (?)

Prooemion: **Ἡστειρα σήμερον...*

Initium: **Ὡς φωφόρος σκηνή...*

Duae strophae (*Ω. Δ.*) cum *ephythmio* *λυτρούμενος* inveniuntur apud Toscani et Cozza. Op. cit. p. 155.

12. In eandem fest. hymnus „*Ὁ χορηγός*“.

Prooemion: **Ιωαχειμ καὶ Ἄννα τῆς ἀτεκνίας...*

Initium: **Ὁ χορηγός τῆς σοφίας Χριστέ...*

Est imitatio in forma hymni Romani in Nativitatem B. V. et habet idem *ephythmion*: *ἡστειρα τίκτει τὴν Θεοτόκον καὶ τροφὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν.*

Exstat una strophe cum prooemio in Toscani et Corra *Hymnologia graeca de Imm. Conc. B. V.*

13. In Nativitatem B. V. *κοντάκιον ἡχ.γ'*

Prooemion: **Ἡ Παρθένος σήμερον καὶ Θεοτόκος...*

Initium: *Τῇ στειρευούσῃ καρπὸς ἐδόθη...*

Exstat una strophe in Menaea mensis Septb. editionis novae Romanae, post 6-m oden Canonis Iosephi. *Γηθόμενοι σήμεραν*“.

14. In eandem Navitatem alius hymnus, cum acrostichide: „*ἄσμα*“

Prooemion: *Τὴν ἐξ ἀκάρπου βλαστήσασαν...*

Initium: *Ἄισμα ἄσμάτων πᾶσα ἡ κτίσις...*

Exstat in Codice Cryptoferrensi Δ. α. I (men. Septbr.) post 6-m oden Canonis Bartholomaei: „*Χοροὶ ἀλαλάξατε*“. (Vide in nostro Anthologio).

15. Postridie Nativitatis B. V. hymnus in S. Annam.

Prooemion: *Εὐφραίνεται νῦν ἡ Ἄννα...*

Initium: *Ἡ τῶν δεσμῶν τῆς πρὶν ἀτεκνίας...*

Exstat una str. cum prooemio in Menaea ed. Romanae post 6-m oden Canonis „*Τὴν λαμπάδα τὴν τοῦ νοητοῦ*“.

16. Hymnus Georgii in Praesentationem B. V. in templo (*Εἰσόδια*) cum acrostichide: „*Τοῦ ταπεινοῦ Γεωργίου ὕμνος*“.

Prooemion: *Ὁ καθαρῶτατος ναὸς τοῦ Σωτῆρος...*

Initium: *Τῶν ἀπορέτων τοῦ Θεοῦ...*

Ephymnion: *αὐτὴ ὑπάρχει σκηνὴ ἐπουράνιος.*

Continet 24 strophas, quas, exceptis duabus ultimis edidit Pitra in Analectis, duae vero ultimae strophae (*O. Σ.*) inveniuntur in Cod. Patmensi.

De quo hymno merito observat Pitra, auctorem eius Georgium sub forma dialogi inter Zachariam Sacerdotem et Annam, quae triennem Puellam obtulit „fere totam Marianam theologiam“ expensis, collectis videlicet omnibus de Ea symbolis V. F.

Nota. Aliud *prooemion*: *Εὐφροσύνης σήμερον ἡ οἰκουμένη...* invenitur in Menaea Romana pridie huius festi.

17. Aliud *κονδάκιον εἰς τὰ Εἰσόδια...*

Prooemion: *Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῶ...* (sicut in acathisto).

Initium: *ὦ Παρθένε ἀγία ὑπεράγιον λόγον...*

Una strophe exstat in Cod. Cryptoferr. Δ. α. III.

18. Hymnus in Annunciantionem (*Εὐαγγελισμόν*) B. V., dictus *Ἀκαθίστος*.

Acrostichis: alphabetus.

Prooemion: *Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῶ...*

Initium: *Ἄγγελος πρωτοστάτης...*

Ephymnion: *Χαίρει νόμφη ἀνύμφευτε...*

(Cf. Byzant. Zeitschr. T. XVIII, 3 et 4).

19. Postridie Annunciationis B. V. hymnus in Anchang. Gabrielem cum acrostichide „Γαβριήλ τὰ δε“.

Prooemion: Τῆς ὑπερφώτων...

Initium: Γένος ἀδαμιατον...

(Cf. K. Krumbacher. Die Acrostichis etc.).

20. Hymnus in προεορτῇ Nativitatis Domini cum acrostich. „ταύτη ἡ ὠδὴ τὰ λα“.

Prooemion: Εὐφραίννο Βηθλεὲμ...

Initium: Τῆς σῆς Παρθένε κνήσεως...

Continet 13 strophas.

(Cf. Krumbacher, Acrostichis № 146).

21. Hymnus Iosephi Hymnographi in Vigilia Nat. Chr.

Acrostichis: Ἰωσὴφ.

Prooemion: Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν προαιώνιον Λόγον...

Initium: Ἱεραὶ προφητῶν ῥήσεις...

Edit. apud Pitram Anal. T. I, p. 381—83.

(Cf. Krumbacher, Acrostichis № 97).

22. Hymnus in Synaxin B. V. cum acrostichide: „Τῶν ἐπιλοχιῶν ἡ ὠδὴ“.

Prooemion: Ἐν τῇ Βηθλεὲμ ὄρωντες...

Initium: Τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν ἡ Παρθένος ἐν ἀγκάλαις...

Ephymnion: κρατοῦσα ἀγκάλαις τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ...

Ex hymno longo 16 stropharum, manent 7 dumtaxat in Cod.

Patmensi.

(Cf. Krumbacher, Acrostichis № 147).

23. Aliud κοντάκιον in eandem festivitatem.

Prooemion: Χριστοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ...

Initium: Οδοράνιος ἑορτῇ ἀνεδείχθης...

Ephymnion: τὸν πεχθέντα βασιλέα...

Una strophe cum prooemio exstat in Cod. Cryptofer. Δ. α. XIV.

24. Alius hymnus alphabeticus in Synaxin B. V. (Ἐτερον κοντάκιον εἰς τὴν σύναξιν τῆς Θεοτόκου).

Prooemion: I. Ὡς ὑετὸς ἐν πόκω...

II. Ὅσος Υἱὸς Παρθένε πανάμωμε...

Initium: Ἀπαιτούμενος ἀγνη...

Ephymnion: „Χαῖρε ἡ μετὰ τόκον ὑμνουμένη Παρθένος“.

Ineditus. Exstat in Cod. Patmensi supradicto.

25. In Obdormitionem B. V. hymnus Cosmae (Τείχισον) cum acrostich.: „Τοῦ ταπεινοῦ Κοσμᾶ ὕμνος“.

Prooemion: Τὴν ἐν πρεσβείαις...

Initium: Τείχισόν μου τὰς φρένας Χριστέ..

Habet 21 strophas cum *epihymnio*: „ὁ μήτραν οἰκῆσας ἀειπάρθενον“.

Argumentum. A stropha I. usque ad VI. piae meditationes de Maria assumpta. Str. VII. incipit historia. Ad lectum morientis Deiparae nubibus translati congregantur Apostoli, Maria autem iis valedicit (VIII—XII). Angeli invisibiliter adstantes animam S. Virginis accipiunt deportantes in caelum (XIII). Apostoli vero cum lacrymis et sacris hymnis Corpus s. conducunt ad sepulcrum, eos sequuntur multae turbae (XIV—XVII). Iudaeus quidam temere aggressus ad lecticam evertendam punitur manibus arefactus. Exuviae B. V. deponuntur in monumento, Ipsa autem mediatrix christianorum fortissima apud Deum permanet (XIX—XXI).

Editus in Anthologio Romano 1738. a.

(Cf. In Analectis Pitrae excursum in hocce canticum p. 527).

26. In Obdorm. B. V. alius hymnus incerti auctoris (Hamar-toli) cum acrostich.: „Τοῦ ἀμαρτωλοῦ τὸ ποίημα“.

Prooemion triplex: I. Ἀφ' οὗ μετέστης...

II. Ὡς πολυτίμητον...

III. Τιμίος ἐνάντιον..

Initium: Τῇ Μαριὰμ ἄγγελος ἄλλως...

Continet strophas 20, quae 24 vers. constant, terminaturque *epihymnio*: „ἡ ἐν μητρᾷσι Παρθένος“.

Argumentum. Angelus missus in domum Ioannis Apostoli sistit se ante B. V. et in splendida oratione nuntii sui rationem exponet (1—5). Maria post effusas grato animo preces Deo, accersit amicos et propinquos iisque suum e mundo discessum nuntiat (6—9). Ioannes caeteros Apostolos convocato. Ultimum colloquium Mariae cum Apostolis (10—12). Quo peracto B. V. reclinat se in iuxta positum monumentum et animam Deo reddit (14). Priusquam tumulo Corpus B. V. committeretur, commotio fit inter Iudaeos: instigant iuventutem, ut funeris exequias impediunt (15). Cum ergo lectica B. V. in foro veheretur, unus ex turba impetit eam, ut in humum deiiceret, at improviso manibus truncatus in terram cadit. (17). Poenitentia affectus credit et sanatur a s. Petro (18). Funere peracto, dum Apostoli domum reversi, panes gustant, apparet in medio eorum Christus et nuntiat, velle se corpus B. V. honorare ita, ut invisibile sit hominibus: Quod et factum est: „nusquam enim Mariae Deiparae ossa carnemque cernere contigit“ (19—20).

Pulcherrimum hoc ποίημα et omnium forte hymnorum in Obdormitionem antiquissimum, magno cum labore a I. B. Pitra e codice Corsinio digestum ac restitutum, editum est in Analectis I, 516—535.

27. Acathistus de B. Virginis transitu.

Acrostichis secundum alphabetum.*Prooemion*: Τῆ ἀθανάτῳ καὶ σεπιτῆ μεταστάσει σου...*Initium*: Ἄγγελοι οὐρανόθεν...*Ephymnion*: Χαῖρε νύμφε ἀνύμφευτε...

Continet strophas 13, quae alphabetum ab *A* usque ad *M*. percurrunt, ultima vero *Ω* initio habet. In prima Angeli Virginem salutant, in caeteris vero Apostoli et Evangelistae: Petrus, Paulus, Ioannes, Andreas, Iacobus, Philippus, Bartholomaeus, Thomas, Matthaeus, Lucas, Marcus, seorsim quisque procedentes, ultimum vale morienti Matri Salvatoris dicunt; in ultima genus hominum *S. Deiparae* preces suas effundit.

Editus a Pitra in *Analectis* (T. I, p. 263).

28. Aliud κοντάκιον in Obdormitionem B. V.

Prooemion: Τῆ ἐνδόξῳ μνήμη σου...*Initium*: Νῦν εὐφραίνεσθω οὐρανός...Una strophe cum prooemio edita in *Menaea Romana*.

29. Canticum de Veste B. V. in Blachernis.

Prooemion: Περιβολὴν πᾶσι πιστῶς...*Initium*: Τὴν καθαρὰν καὶ ἀληθῆ...*Ephymnion*: Χαῖρε Παρθένε χριστιανῶν καύχημα.Tres strophae (*ΤΟΥ*) cum prooemio editae a Pitra in *Analectis*.

30. Canticum de Zona B. V. in Chalcostrateis.

Prooemion: Τὴν θεοδόχον γαστέρα σου...*Initium*: Τίς γηγενῶν τὰ σὰ μεγαλεῖα...*Ephymnion*: ἡ μόνη τεκοῦσα ἀειπάρθετος.

Tres strophae cum prooemio editae a Pitra l. c.

31. Aliud canticum in eodem festo (καταθέσια τῆς τιμίας Ζώνης) cum acrostich.: ΩΔΗ.

Prooemion: Τα καταθέσια τῆς σῆς θείας ζώνης...*Initium*: Ὁράθη θέαμα Φρικτόν...*Ephymnion*: „πράττειν κυρίου τὰ θεία προστάγματα“.

Ineditus, exstat (3 str. cum proem.) in *Cod. Cryptofer. Δ. α.* XII, idem cum aliqua mutatione in *Cod. Δ. α.* XI, in diem 2 Julii.

32. Paracleticon aegrotantium (κοντάκιον παρακλητικὸν τῆς παναγίας Θεοτόκου ψαλλόμενος εἰς νοσοῦντας. Φέρον ἀκροστιχίδα: Τοῦ ἐλεεινοῦ).

Prooemion: Ἡ ἐν ἀνάγκαις...*Initium*: Τί δοθείη καὶ τί προστεθείη...

Habet 11 strophas cum *ephythnio*: „*Τὴν λύπην τῆς ψυχῆς μου διασκέδασον*“.

Editus in Pitrae „*Analectis*“.

(Cf. Krumbacher, *Acrostichis* № 104).

Nota. In *Paracletico Cryptoferrensi* (edito 1738) pag. 189, invenitur prima strophā (Τι μοι δοθεῖτη) huiusce hymni, cum alio tamen *prooemio*: „*Πρεσβεία θερμῆ· καὶ τείχος*“ et alio *Ephymnio*: „*ἡ μόνη ταχέως προστατεύουσα*“.

33. Aliud *Paracleticum* B. V. (*Acrostich.*: τοῦ π...).

Prooemion: *Προσασία τῶν χριστιανῶν...*

I. Initium: (apud Pitram): *Τάχυνον εἰς πρεσβείαν...*

II. Alibi vero: **Ἐκτεινὸν σου παλάμας...*

Quatuor strophae cum *prooemio* editae a Pitra in *Analectis*, quae finiuntur hoc singulari *ephythnio*:

*Τάχυνον εἰς πρεσβείαν
καὶ σπεῦσον εἰς σωτηρίαν
ἡ προστατεύουσα ἀεὶ
Θεοτόκε τῶν τιμώντων σε.*

B. Elenchus Canonum Deiparae.

a) Canones in dies festos B. V. Deiparae.

Secundum ordinem Calendarii.¹⁾

Die 8 Septembris Nativitas B. V.

(cum προέόρτιος die 7 et SS. Ioachim et Anna die 9-a).

1. a) *Γηθόμενοι σήμερον** μετ' εὐφροσύνης...

*Ἦχ.δ'. Εἰρη. „*Ἀνοιξω τὸ στόμα μου*“.

*Ἀκροστιχίς. „*Γέννησιν ὑμνῶ τῆς θεόπαιδος Κόρης Ἰωσήφ*“.

2. b) *Δεῦτε πιστοὶ** Πνεύματι θείῳ γηθόμενοι...

*Ἦχ.β'. „*Δεῦτε λαοὶ ᾄσωμεν*“

Ποιήμα τοῦ Κυρίου Ἰωάννου Μοναχοῦ.

¹⁾ Canones isti maximam ob partem excerpti sunt ex optima quae nunc valet editione: „*Μηναία τοῦ ἔτους ἐγκαυτοῦ*“ Romae, 1888—1901, qui autem ibi desunt et dempti sunt aliunde, notabuntur suo loco. Numerus, qui praefigitur, est summarium omnium Canonum Deiparae.

3. c) *Χορευέτω πᾶσα κτίσις* εὐφραινέσθω καὶ Δαυιδ**...
*Ηχ. πλ. δ. „Τῷ συντριψαντι πολέμους“
Ποίημα τοῦ Κυρίου Ἀνδρέου Κρήτης.
4. d) *Τὴν λαμπάδα τὴν τὸν νοητὸν* Ἥλιον ἀστράψασαν...*
*Ηχ.β'. „Ἐν βυθῷ κατέστρωσε“
*Ἀκροσυχ. „Τοὺς σοὺς γονεῖς Πάναγνε, μέλπω προφρόνως“.
5. e) *Χοροὶ ἀλαλάξατε* πατριαρχῶν...*
*Ηχ.δ'. „Ἀνοίξω τὸ στόμα μου“
*Ἀκροσυχ. „Χαρᾶ ὁ κόσμος νῦν πανηγυρίζεται“
Ποίημα Βαρθολομαίου.
- Exstat in Cod. Cryptofer. Δ. α. I.
6. f) *Ἡ ἀγία τῶν ἀγίων* ἐν ἀγίῳ ἱερῷ* βρέφος ἀνατίθεται (?)*
*Ηχ.πλ.δ'. „Τῷ συντριψαντι πολέμους“
Ποίημα Ἀνδρέου (?)

Nota. Canon iste exstat in Cod. Cryptoferr. Δ. α. I sub die 8-va Septbr. cum hac inscriptione: ἕτερος κανὼν εἰς αὐτὴν τὴν ἑορτὴν et incertum est, sit ne ille identicus cum supranotato Can. № 3, an potius destinatus in τὰ Εἰνὸδια censeri debeat.

Die 21 Novembris: Ἡ ἐν τῷ Ναῷ Εἰσοδος τῆς
*Υπεραγίας Θεοτόκου.

7. **Ἀγίων εἰς ἄγια* ἡ Παναγία καὶ ἄμωμος*...*
*Ηχ.δ'. „Ἀνοίξω τὸ στόμα μου“
*Ἀκροσυχίς. Κατὰ Ἀλφάβητον μέχρι τῆς ζ' ὠδῆς.
Ποίημα Ἰωσήφ.

Nota. Canon iste προσέρτιος est insolitus structura: septem primae Odae currunt secundum alphabetum, ab A usque ad Ω; octava vero et nona Ode constituunt quasi distinctum δωδέκων ad instar illius in Evangelismum Ioannis Damasceni. Octava nempe continet alphabeticum dialogum inter Annam et sacerdotem Zachariam; nona vero habet in acrosticho nomen hymnographi: Ἰωσήφ.

8. *Σοφίας, Πανάχαρτε*, σὲ θησαυρὸν ἐπιστάμενοι*...*
*Ηχ.δ' „Ἀνοίξω τὸ στόμα μου“.
*Ἀκροστ. μέχρι τῆς Ζ' ὠδῆς. „Σὺ τὴν χάριν, Δέσποινα, τῷ
λογῷ δίδου“
Ποίημα τοῦ κυρίου Γεωργίου.

Nota. Pariter ac praecedens habet canon hicce — exhausta in 7 Odis praedicta acrostichide — in octava Ode alphabeticum dialogum inter Annam et Zachariam, in nona vero Alphabetum inversum Ω. — A,

9. *Συνδράμωμεν σήμερον* τῇ Θεοτόκῳ...**Ἦχ. α'. Ὡδήν ἐπινίκιον.**Ποίημα τοῦ κυρίου Βασιλείου (Πηγαριώτου)¹⁾*

Nota. Uterque canon hic et Georgii et Basili Pegariotae habet, quod satis rarum est, Oden II, quae tamen ut solito ommissa est etiam in editione Romana. Prostant vero hae Odae in codice Cryptoferrensi Δ. α. III.

**Die 8 et 9 Decembris Σύλληψις τῆς Ὑπεραγ, Θεοτόκου
et προέδρτια.**

10. a) *Χαράς ἡμῖν* σήμερον προκαταγγέλλονται*...**Ἦχ. β'. Δεῦτε λαοί, ἔσωμεν.**Ἀκροστιχίς. „Χαράς ἀνοίγει Χριστός ἡμῖν τὰς πύλας“.**Ἐν δὲ τοῖς Θεοτοκίοις Γεωργίου.*

Nota. Praedicta acrostichis includit una cum Canone προέδρτια Deiparae etiam alium Canonem in honorem S. Patapii, ex ratione, ut ex quinque strophis, quibus unaquaque constat Ode, duae S. Patapium spectent. Cf. Toscani et Corra O. c. p. 79.

11. b) *Τὴν σύλληψιν σήμερον* θεόφρον Ἄννα*...**Ἦχ. α'. „Ὡδήν ἐπινίκιον“.**Ποίημα Ἄνδρέου Κρήτης.*12. c) *Ἡ τοῦ κόσμου σήμερον χαρὰ*...**Ἦχ. β'. „Ἐν βυθῷ κατέστρωσε“**Ἀκροστ. (ἀνευ τῶν ΘΘ) „Ἡ τὴν χαρὰν τέξουσα τίκτεται Κόρη“**Ποίημα Ἰωσήφ. Ἐν δὲ τοῖς ΘΘ. „Γεωργίου“**(Cf. Toscani et Cozza O. c. p. 41).*13. d) *Ἄννης πιστοὶ*, δεῦτε τὴν ἔνθεον σύλληψιν**Ἦχ. β'. Δεῦτε λαοί, ἔσωμεν.**Ἀκροστιχίς. „Ἄννης ὀκαρπὸς ἀνανεοὶ τὴν κτίσιν“.**Editus in Toscani et Cozzae Hymnologia de Imm. Conc. Deiparae.*14. e) *Ἄγνην Παρθένον Θεόπαιδα*, Μητέρα...**Ἦχ. α' „Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε“**Ἀκροστιχίς κατ' Ἀλφάβητον.*

¹⁾ Basilius Pegariotes, ita a loco nativitatis dictus, erat Archiepiscopus Caesareae Cappadociae et πρωτοθρόνος aequalis imperatori Constantino Porphyrogenitae (912—959). Cf. Philareti Černihoviensis. Op. cit. p. 315.

Editus apud Toscani et Cozza op. c. p. 25. — Etiam in Mignii Patrol gc. T. 106, p. 1014. — Est opus Cosmae Vestitoris.

Die 26 Decembris *Σύναξις τῆς Ἱεραγίας Θεοτόκου.*

Nota. Typicon praescribit in hanc festivitatem: Κανόνες τῆς Ἑορτῆς ἀπαραλλάκτως, καθὼς καὶ ἐν τῇ Ἑορτῇ, scilicet eosdem, quos et in Nativitate Domini Canones Cosmae et Damasceni. Et quidem:

15. I. Canon Cosmae, cuius initium et simul hirmus Ἦχ.β.

Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν ἀπαντήσατε*.
Ἄκροστιχίς „Χριστὸς βροτωθεὶς ἦν ὄπερ Θεὸς μένη“.*

II. Canon Damasceni, iambicus cuius acrostichis:

*Ἐδελίης μηλέεσιν ἐφύμνια ταῦτα λίγαινει
Ἰλα Θεοῦ μερόπων εἴνεκα τακτόμενον
Ἐν χθονὶ καὶ λύοντα πολύστονα πῆματα κόσμον.
Ἄλλ' Ἄνα δητῆρας ῥύεο τῶνδε πόνων“.*

Initium et simul hirmus Ἦχ.α'.

16. Ἔσωσε λαὸν, θαυματουργῶν Δεσπότης*.

Nota. Etiamsi Canon hic principaliter Nativitatem Domini canit, ob eximiam tamen pietatem Damasceni erga B. Virginem, totus Eiusdem laudibus abundat. — Alii Canones in Synaxin sunt:

17. Ἀγαλλιόσθω ἡ κτίσις* ὁ γὰρ Θεὸς...

*Ἦχ.δ' „Τῷ ὁδηγήσαντι“
Ποίημα Ἀνδρέου.*

Exstat in Codice Cryptoferr. Δ. α. IV.

18. Χαίρει πᾶσα ἡ γῆ* τὸν τοῦ πόλου Ποιητήν...

*Ἦχ.δ' „Ἀρματα Φαραώ“
Ἀκροστιχ. „Χαίροις ἄχραντε τῆς χαρᾶς ἡμῶν βρόσις“.
Ποίημα Βαρθολομαίου.*

Exstat in eodem Cod. Cryptoferr. Δ. α. IV.

Die 2 Februarii „Ἰπαπαντὴ τοῦ Κυρίου“ et d. 3 S. Simeon.

19. a) C. proëortios:

Ἄσομαί σοι, Κύριε ὁ Θεὸς μου, τῷ νηπιάσαντι σαρκί*...
Ἦχ.δ' „Ἄσομαί σοι Κυριε“.*

Editus multoties in Menaeis, ut Romana 1896.

20. b) alius C. proëortios:

Ἀγκάλας ἀπλώσαντες...

Ἦχ.δ'. „Ἀνοίξω τὸ στόμα μου“.

Ἀκροστιχίς κατ' Ἀλφάβητον.

Editus in Anthologio Rom. 1738.

21. c) C. in Apodipno:

Τὸν πάντα Θεὸν κρατοῦντα χειρὶ...

Ἦχ.α'. „Χοροὶ Ἰσραὴλ ἀνίκμοις“.

Ἀκροστιχίς „Τὸ πάνφερον φέρει σε πρεσβύτης βρέφος“.

Ποίημα Βαρθολομαίου.

Editus in Anthologio Rom. 1738. (e Cod. Cryptofer. Δ. α. VI).

22. d) C. Cosmae:

Ῥανάτῳσαν ὕδωρ νεφέλαι*...

Ἦχ.γ'. Χέρσον ἀβυσσοτόκον“.

Ἀκροστιχίς „Χριστὸν γεγηθίος πρέσβυς ἀγκαλίζεται“.

Ποίημα Κοσμᾶ Μοναχοῦ.

(Cryptofer. Δ. α. XX habet: ποίημα Ἰω.!)

23. e) C. Andreae:

Ὡς τοῦ νόμου Κύριος* τοῦ νόμου τὴν διάταξιν.

Ἦχ.γ'. „Φαραὼ τὰ ἄρματα“.

Ποίημα Ἀνδρέου Κρήτης.

Editus in Anthologio Rom. 1738. (e Cod. Cryptofer. Δ. α. XXI).

23. f) C. Josephi in S. Symeon:

Δικαίων σκηνώμασι* περιχαρῶς ἀδλιζόμενος*...

Ἦχ.δ'. „Ἀνοίξω τὸ στόμα μου“.

Ἀκροστιχ. „Δέχον τὸν ὕμνον Συμεὼν θεοδόχε Ἰωσήφ“.

24. g) C. Anastasii de Hypapante cuius initium:

Ὁ πρὶν τιμῶν...

Memoratur in Hirmologio Cryptoferratensi E. γ. 11.

(Cf. Pitra. Juris Eccl. graec. Historia et Monum. T. II, p. 248).

Die 25 Martii *Ἐθαγγελισμὸς τῆς Ἰπεραγ. Θεοτόκου*

26. a) C. proëortios:

Ὁ κόσμος περιχαρῶς ἐφράνθη*...

Ἦχ.δ'. „Θαλάσσης τὸ ἐρυνθραϊόν“

Ποίημα Γεωργίου, οἱ δὲ Θεοφάνους.

27. b) C. Theophanis cum dyodio Damasceni:

Ἀδέτω σοι, Δέσποινα*, κινῶν τὴν λύραν...

Ἦχ.δ. „*Ἀνοιξω τὸ στόμα μου*“.

Ἀκροσυχίς κατ' Ἀλφάβητον μέχρι τῆς Ζ' Ὀδῆς.

Nota. Pulcherrimus hic Canon duabus partibus constat. Primae septem Odae sunt opus Theophanis et dialogum alphabeticum inter Angelum et B. Virginem continent. Octava vero et nona Ode celeberrimum δωδίκον Ioannis Damasceni constituunt, quod uti vidimus non unum invenit imitatore. Acrostichis in VIII. Ode est alphabetus rectus, in IX. autem inversus.

28. c) C. Andreae Cretensis:

Σήμερον Γαβριήλ* ὁ ἀσώματος ἐλθὼν ἄνωθεν*...

Ἦχ.δ. „*Ἀρματηλάτην Φαραῶ*“.

Ποίημα Ἀνδρέου.

Nota. Canon hic praesefert diversam ab aliis, archaicam formam. Odae habent plures consueto strophas (6—7), quae fere iisdem (in alia ode aliis) verbis incipiunt. Ita v.g. in I Odae omnes strophae incipiunt a v. *Σήμερον*, in V *Χαίρε* vel *Χαίρας* in VII—*Τον*. Habet etiam II. *Ὄden*, cuius omnes strophae incipiunt a „*Ἴδετε, ἴδετε*“.

Exstat in Cod. Cryptoferr. Δ. α'. XVII.

29. d) C. in Archangelum:

Ὡς φῶς χρηματίζοντα*...

Ἦχ.δ. *Ἀνοιξω τὸ στόμα μου*“.

Ἀκροστ. *Ὡς παμμέγιστον τὸν Γαβριήλ αινέσω Ἰωσήφ*“.

30. e) Alius C. alphabeticus:

Ἀρχων τῶν ἄνω ταγμάτων φωτοειδῆς*...

Ἦχ.πλ.β'. *Ὡς ἐν ἡπίρω.*

Nota. Est C. alphabeticus et continet dialogum inter Archangelum et B. Virginem. Prima strophe (*Ἀρχων*) est introductio poëtae et verbum Angeli. Altera (*Βούλομαι*) verba Deiparae, tertia (*Γνωρισμωτέρως*) iterum Angeli a. s. p.

Fragmentum huius Canonis habet Cod. Cryptofer. Δ. α. XXII infin.

In Sabbato quintae hebdomadis Quadragesimae, dicto
τοῦ Ἀκαφίστου.

31. *Χριστοῦ βιβλον ἐμψυχον**...

Ἦχ.δ. *Ἀνοιξω τὸ στόμα μου.*

Ἀκροσυχ. „*Χαράς δοχεῖον σοὶ πρέπει χαίρειν μόνη*“.

Ποίημα Ἰωσήφ.

In Parasceve magna εἰς Θρηνον τῆς Ἰπεραγ. Θεοτόκον.

32. Θέλον σου τὸ πλάσμα Σωτήριον ζωῶσαι...

Nota. Triodion Slavicum adscribit canonem hunc Simeoni Logothetae (qui idem videtur esse cum S. Metaphraste).

Codex vero Vatic. 1072 Theophani.

33. Alius C. Θρηνητικὸς τῆς Ἰπεραγ. Θεοτόκον:

Ἀναρτηθέντα ὡς ἴδε...

Ἦχ. πλ. β'. Ως ἐν ἠπειρῳ.

Etiam (in Triodio Slavico) adscribitur Simeoni Logothetae. Attamen I. B. Pitra adscribit eum alicui Nicolao Patriarchae Cpolitano. Cf. Spicilegium Solesmense 4 (1858) p. 491—495).

In tempore Paschali K. Ἀναστάσιμος τ. Ἰπ. Θεοτόκον.

34. Θανατώσεως τὸν ὄρον* ἀνεμόχλευσας*...

Ἦχ. α' „Ἀναστάσεως ἡμέρα“.

Ἀκροστιχίς ἐν τοῖς πρώτοις τροπαρίοις Θεοφάνους.

Cf. Πεντηκοστάριον. Romae 1883.

Die 2 Julii Κατάθεις τῆς τιμίας Ἐσθῆτος τῆς Ἰπ. Θεοτόκον.

35. Ἐσθῆτά σου σεπτὴν* Θεοτόκε Παρθένε*...

Ἦχ. δ' Τριστάτας κραταιοῦς.

Ἀκροστ. „Ἐσθῆτα τιμῶ τῆς Πανάγνου Παρθένου Ἰωσήφ.“

36. Τὴν χάριν ἣ Θεοτόκος σήμερον

Ἦχ. δ'. „Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον“

Ἀκρ. „Τὴν σὴν πόθῳ Δέσποινα δοξάζω χάριν. Γεώργιος“.

Exstat in Anthologio Rom. 1738.

37. Λαμπάδα φωτοφανῆ καὶ ἄδοντον* ὁ τῆς Πανάγνου ναῦς*...

Ἦχ. δ' Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.

Die 15 Augusti Κοίμησις τῆς Ἰπ. Θεοτόκον.

C. proëortios:

38. Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ*, τῷ ἐκχώρῳ ζώντων...

Ἦχ. πλ. δ' „Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ“.

Ἀκροστ. *Αἰνῶ γεγηθῶς τοῦ Θεοῦ τὴν Μητέρα Ἰωσήφ“.

39. b) Alter C. proëortios:

Τάφῳ παρθενόδωχῳ "προσιώμεν πιστοί*..."

Ἦχ.πλ.α'. "Ἴππον καὶ ἀναβάτην."

Ἀκροστιχ. "Τῆς Θεῦτόκον κοίμησον ἐξάδω λέγων".

Ποίημα Θεοφάνους.

Exstat in Cod. Cryptofer. Δ. α. XXIII et Δ. δ. II.

40. c) C. in Apodipno:

Χορείαι νοεραὶ οὐρανίων ταγμάτων...

Ἦχ. δ'. "Τριστάτας κραταιοῦς".

Ἀκροστιχ. "Χαρὰν ξένη κοίμησις ἀνθρώπων φέρει".

Ἐν δὲ Θεοτοκίῳ. Γεωργίου.

Cryptofer. Δ. α. XII.

41. d) C. Cosmae:

Πεποικιλμένη* τῇ θείᾳ δόξῃ*...

Ἦχ.α'. "Παγεωθεῖσα φευστὴ οὐσία".

Ἀκροστιχίς "Πανηγυρίζετωσαν οἱ θεόφρονες"

Ποίημα τοῦ Κυρίου Κοσμᾶ.

42. e) C. Damasceni:

Παρθένοι νεανίδες* σὺν Μαρίας τῇ Προφήιδι*...

Ἦχ.δ' Ἀνοιξω τὸ στόμα μου.

Ποίημα Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ.

43. f) C. Theophanis:

Καταχρέως, Δέσποινα, τὴν σὴν Κοίμησιν...

Ἦχ.β'. Ἐν βυθῷ κατεστρώσε.

Ἀκροστιχ. "Κοίμησιν ὑμῶν τῆς Θεητόκον Κόρης"

Ποίημα Θεοφάνους.

(Antholog. Roman. 1738).

44. g) C. inacrostichus:

Πανηγυρίζοντες εὐσεβεῖα τὴν σὴν μετασίασον Ἀγνή...

Ἦχ.βαρ. "Τῷ ἐκινάξαντι".

Exstat in Anthologio supradicto.

45. h) Alius c. inacrostichus:

Ἡ θεοδέγμων κιβωτὸς ἡ πρόξενος...

Ἦχ.πλ.δ' "Ἀρματηλάτην Φαραῶ".

Exstat ibidem.

46. i) alius C. cum acrosticho:

Ἵμνοις τὴν σὴν Δέσποινα Κοίμησιν...

Ἵχ.β' „Δεῦτε λαοὶ ἄσωμεν“.

Ἀκροστιχ. „Ἵμνοις μελωδῶ τὴν τάφην τῆς Παρθένου“.

Exstat ibidem.

Die 31. Augusti Καταθέσια τῆς τιμίας Ζῶνης τ'. Ἵπ. Θ.

47. Ἴσχύν με θείαν εὐσεβῶς περιζῶσον...

Ἵχ.πλ.δ'. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.

Ἀκροστιχίς „Ἴσχύν με τὴν σὴν ζῶσον, ἀγνή Παρθένε.
[Ἴωσήφ“.

48. Λαμπάδα φωτοφανῆ ἄδυτον ὁ τῆς Παρθένου ναὸς...

Ἵχ.δ'. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον

Est retractatus et parum immutatus Can. 37.

Nota. Liceat nobis hic loci apponere duos adhuc Canones in festu B. V., quorum quidem textus graecus desideratur, versio tamen existit in Menaeis Slavis, nempe:

49. a) Canon προεόρμιος in Hyrapante:

„Гѣрдца ѡкоже рѣцѣ вси прѣдѣготѡблше“ (Corda et manus omnes praeparemus).

50. b) Canon in „Protectionem B. V.“ (Ποκροκѣ):

„Сѣ чины свѣтѡхѣ ѡγγѣлѣ“ (Cum choris sanctorum Angelorum).

B. ΚΑΝΟΝΕΣ ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΟΙ ΤΗΣ ὙΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ.

Nota. Numerus secundus indicat seriem Canonum in collectione, primus vero est summarius omnium Canonum Deiparae.

I.

*Κανόνες ἐν τῇ Παρακλητικῇ ἦτοι Ὀκτωήχῳ
τῇ μεγάλῃ,¹⁾*

*(Ψαλλόμενοι τῇ Κυριακῇ, τῇ Τετάρτῃ καὶ τῇ Παρασκευῇ πρωτὶ κατὰ
τοὺς ἡ΄ ἡχους).*

Ἦχος α΄.

51. 1) *Τῇ Κυριακῇ.*

Ποίαν σοι ἐπάξιον ᾠδὴν*²⁾

Εἰρμός. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιὰ...

52. 2) *Τῇ δ΄.*

Ἄγιόν σε τέμενος ἐδρών*...

Εἰρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιὰ...

Ἀκροστιχίς κατ' Ἀλφάβητον.

Ποίημα Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ.

53. 3) *Τῇ Παρασκευῇ.*

Ἐν τῷ πελάγει τῶν δεινῶν*...

Εἰρμ. Τῷ βοηθήσαντι Θεῷ...

(In Cod. Cryptoferr. Δ. γ. I. ποίημα Ἰγνατίου).

Ἦχος β΄.

54. 4) *Τῇ α΄.*

Ἀὔλος πάλαι κλιμαξ*...

Εἰρμ. Ἀτριπτον ἀσυνήθη.

Ἀκροστ. „Αἰδῶ τὸν αἶνον τῇ φερεσβίῳ Κόρη“.

Ποίημα Ἰωάννου μοναχοῦ.

¹⁾ Cf. Παρακλητικὴ ἦτοι Ὀκτωήχος ἡ μεγάλη. Ἐν Ῥώμῃ, 1885.

²⁾ Cf. infra III. 3., ubi Canon hic Cosmae tribuitur.

55. 5) Τῆ δ'.

Ἔως ὠραίαν, ὡς περικαλλῆ*...¹⁾

Εἶρμ. Ἐν βυθῷ κατέστρωσέ ποτε.

Ἀκροστ. Ἀλφάβητος ἀντιστρόφως.

56. 6) Τῆ ς'.

Τὸν εὐσεβῶς* σὲ Θεοτόκον κυρίως Ἀγνή*...

Εἶρμ. Δεῦτε λαοὶ ᾄσωμεν.

Ἀκροστ. „Τοὺς προστρέχοντας εἰς σὲ σῶζε, Παρθένε“.

Nota. In Danielis Thesauro et in Actis Sanctorum Ianuar. II Canon hic adscribitur Ioanni Mauropodi archieppi Euchaitarum, cuius alios Canones vide sub V.)

Ἦχος γ'.

57. 7) Τῆ α'.

Γόνυ κάμπει ἅπανα φύσις*...

Εἶρμ. Ἄισμα καινόν.

Ἀκροστίχ. (σὺν τοῖς Εἰρμοῖς) „Ἄγω τρίτον μέλισμα σοὶ Θεοτόκε“.

Ποίημα Ἰωάννου Μοναχοῦ.

58. 8) Τῆ δ'.

Ῥαντισμῷ θείου φείδρον*...

Εἶρμ. Τὸ κατάσιον ὄρος.

Ἀκροστ. „Τρίτον μέλισμα τῆ Θεητόκῳ φέρω“.

59. 9) Τῆ ς'.

Ἡ νοερά νεφέλη* οὐρανίου...

Εἶρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.²⁾

Ἦχος δ'.

60. 10) Τῆ α'.

Ἐσεισθησαν λαοὶ* ἐταράχθησαν ἔθνη*...

Εἶρμ. Τριστάτας κραταιούς.

Ἀκροστίχ. (σὺν τοῖς Εἰρμοῖς) „Τέταρτος ὕμνος τῆ πανευκλεεῖ Κόρη“.

61. 11) Τῆ δ'.

Ἔως οἶσα* καθαρωτέρα, Πάναγνε*...

Εἶρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.

Ἀκροστ. „Ὠδὴ τετάρτη τῆ Θεοτόκῳ Κόρη“.

¹⁾ In Cod. Cryptoferr. Δ. γ. I inscriptio: ποίημα Ἰωσήφ.

²⁾ In Cod. Cryptoferr. Δ. γ. XII ποίημα Ἰγνατίου.

62. 12) Τῆ ῥ'.

Ἐὼς ὄν φύσει ἀκτιστος* καὶ τῷ Πατρὶ...
 Εἰσμ. Ἐνοίξω τὸ στόμα μου.
 Ποίημα Θεοφάνους.

Ἦχος πλ.α'.

63. 13) Τῆ α'.

Φῶς τὸ κατασκηνώσαν* ἐν σοὶ Πανάχραντε...
 Εἰσμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.
 Ἀκροστ. „Φῶς ἡ τεκοῦσα φώτισόν με Παρθένε“.

64. 14) Τῆ δ'.

Πύλη τῆς θείας δόξης*...
 Εἰσμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.
 Ἀκροστ. „Πέμπτον πέφυκε ἄσμα νῦν τῆ Παρθένω“.

65. 15) Τῆ ῥ'.

Πύλη τοῦ ἀπροσίτου* φωτός...
 Εἰσμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.
 Ἀκροστ. „Πέμπτη δέησις τῆ Θεοτόκῳ πέλει“.

Ἦχος πλ.β'.

66. 16) Τῆ α'.

Μεταλαβοῦσα ἡ Εὐα* τῆς τοῦ φύτου*...
 Εἰσμ. Ὡς ἐν ἡπίρῳ πεξεύσας.
 Ἀκροστ. „Μῆτερ Θεοῦ τὴν ἀφθονόν μοι δὸς χάριν“.

67. 17) Τῆ δ'.

Ἐκ πονηρᾶς συμβουλίας* τοῦ δυσμενοῦς*...
 Εἰσμ. Ὡς ἐν ἡπίρῳ πεξεύσας.
 Ἀκροστ. „Ἐκτον προσάξω τῆ Θεητόκῳ μέλος. Ἰωσήφ“.

68. 18) Τῆ ῥ'.

Ἀχραντε Παρθένε* κεχαριτωμένη*...
 Εἰσμ. Κύματι θαλάσσης.
 Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον.

Ἦχος βαρύς.

69. 19) Τῆ α'.

Ἀβυσσον ἡ τεκοῦσα* τῆς εὐσπλαγχνίας...
 Εἰσμ. Νεύσει σοῦ πρὸς γεώδη.
 Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον.

70. 20) Τῆ δ'.

Τάγματα ὑπερέβης* τῶν ἀσωμάτων...

Εἶμ. Νεύσει σοῦ πρὸς γεώδη.

Ἀκροστ. „Τῆν ὑβδόμην δέησιν Ἀγνή νῦν δέχου“.

Ποίημα Ἰωσήφ.

71. 21) Τῆ ς'.

Ὡς τερπνότατον ἔσμάτων*...

Εἶμ. Τῷ συντριβάντι πολέμους.

Ἦχος πλ. δ'.

72. 22) Τῆ α'.

Ἀχραντε Θεοτόκε*, ἡ σεσαρκωμένον...

Εἶμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.

Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον.

73. 23) Τῆ δ'.

Δεδοξαμένα περὶ σοῦ λελάληνται*...

Εἶμ. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.

Ἀκροστ. „Δέησις ἐστὶν ὀγδόη τῆ Παρθένῳ. Ἰωσήφ“.

74. 24) Τῆ ς'.

Τὸ Θεοτόκον σε κηρύττειν ἄχραντον*...

Εἶμ. Ἀρματηλάτην Φαραῶ ἐβύδισε.

II.

ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΟΝ

σὺν ΘΕΩΙ Ἀγίῳ

ΤΗΣ ὑΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ.

(Paracleticon Cryptoferrense, editum Romae, 1738).

Ἦχος α'.

75. 1) Δέσποινα πανάχραντε Ἀγνή*...

Εἶμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιὰ.

— 2) Ἄγιόν σε τέμενος (Cf. supra I, 2).

76. 2) Ῥεῖθρά μοι δακρύων ψυχικῶν*...

Εἶμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.

Ἀκροστ. „Ῥύσιν δίδου μοι ψυχικῶν μωλυσμάτων“.

(Cf. Rocchi o. c. p. 15).

77. 4) *Παρθένε μόνη πανύμνητε**...
Εἶρμ. Μικρᾶς δουλείας ἤυσθεῖς.
78. 5) *Ἡ μόνη τὸν ἄχρονον Θεὸν ἐν χρόνῳ**...
Εἶρμ. Ὀιδῆν ἐπινίκιον ἄσωμεν.
79. 6) *Δώρησαι δακρύων μοι πηγᾶς**...
Εἶρμ. Σοῦ ἢ τροπαιοῦχος δεξιᾶ.
Ἀκροστ. „Δέξαι δέησιν δευτέραν σῶν οἰκετῶν“.
 (Cf. P. A. Rocchi, o. c. p. 16).

Ἦχος β'.

80. 7) *Ὡς ἀγαθὸς* καὶ πολυέλεος Κύριος**...
Εἶρμ. Δεῦτε λαοὶ ἄσωμεν.
81. 8) *Σὲ τοῦ Θεοῦ* τὸ καθαρῶτατον σκῆνωμα...*
Εἶρμ. Δεῦτε λαοὶ ἄσωμεν.
- 9) *Τὸν εὐσεβῶς* σὲ Θεοτόκον...* (v. supra I, 6).
- 10) *Ὡς ὠραίαν, ὡς περικαλλῆ...* (v. supra I, 5).
82. 11) *Ἡ τὴν πηγὴν* τῆς ἀπαθείας κηύσασα**...
Εἶρμ. Δεῦτε λαοί.
83. 12) *Φῶς καὶ ζωὴ* καὶ ὁδηγός...*
Εἶρμ. Δεῦτε λαοί.

Ἦχος γ'.

84. 13) *Ἰλασμόν μοι παράσχον* τῶν ἐγκλημάτων...*
Εἶρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
- 14) *Τὸ κατᾶσκιον ὄρος* σὲ ὁ προεῖδεν*.* (v. supra I, 8).
Εἶρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι (?)
85. 15) *Ἀμελεία τὸν βίον* διατελέσας**...
Εἶρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι...
Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον.
86. 16) *Ἀρδευθῆναι πλουσίως* δάκρυα δίδου**...
Εἶρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Ἀκροστ. „Αἰδῶ τρίτον σοι δακρύων γέμον μέλος“.
 (Cf. P. A. Rocchi, o. c. p. 18).

87. 17) Ὡς πηγὴν ἐδσπλαγχνίας* καὶ συμπαθείας*...
Εἶρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον ἀντιστρόφως.
88. 18) Στεναγμόν μοι παράσχου*..
Εἶρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Ἦχος δ'.
89. 19) Σπλαγχνίσθητι Δέσποινα*...
Εἶρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου...
 — 20) Ὡς οὐσα καθαρωτέρα*. (v. supra I, 11).
90. 21) Πηγὴν οὐκ ἔχω δακρύων*...
Εἶρμ. Ἀισωμεν τῷ Κυρίῳ.
91. 22) Αἱ πράξεις αἱ κρύφιαi*...
Εἶρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.
92. 23) Ἰλύος ἐκ παθῶν* λογισμῶν τρικνμίας*...
Εἶρμ. Τριστάτας κραταιοῦς.
93. 24) Ἐν ξύλῳ προσηλωθεὶς μακρύθυμε*...
Εἶρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.
Ἦχος π λ. α'.¹⁾
94. 25) Φωτοφόρε σκηνή* τοῦ Βασιλέως Χριστοῦ*...
Εἶρμ. Τῷ σωτήρι Θεῷ.
95. 26) Ἐχουσα μετανοίας* καιρόν...
Εἶρμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.
96. 27) Ταῖς ἡδοναῖς τοῦ βίου* καταθελγόμενος*...
Εἶρμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.
97. 28) Σταυροῦ τὸν θεῖον τύπον* ἡμῖν δεδώρησαι*...
Εἶρμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.
98. 29) Πνεῦμα συντετριμμένον* παράσχον μοι...
Εἶρμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.

¹⁾ „Verum illud peculiare est in Canonibus toni huius — ait P. Rocchi — quod omnes sint inacrostichi“. At tantum in hac Paracletica, nam uti vidimus in Octoecho sunt cum acrostichide.

99. 30) *Τὸν σταυρωθέντα Χριστὸν** ὑπὲρ τοῦ κόσμου...
Εἰρμ. Τῷ σωτήρι Θεῷ.

Ἦχος π λ. β'

100. 31) *Ταῖς ἡδοναῖς ταῖς τοῦ βίου** ἀμανρωθεῖς*...
Εἰρμ. Ὡς ἐν ἡπείρῳ.

— 32) *Ἐκ πονηρᾶς συμβουλίας* (v. supra I, 17).

101. 33) *Κατακαμπτόμενος πλήθει** τῶν πονηρῶν...
Εἰρμ. Ὡς ἐν ἡπείρῳ.

102. 34) *Ἡ τὸν ἀχώρητον Λόγον** ἐν σῆ γαστρὶ*...
Εἰρμ. Ὡς ἐν ἡπείρῳ.

103. 35) *Ἐχεις δυναστείαν** ποιεῖν ὅσα θέλεις*...
Εἰρμ. Κύματι θαλάσσης.

104. 36) *Τὴν σκοτισθεῖσαν ψυχὴν μου**...
Εἰρμ. Ὡς ἐν ἡπείρῳ.

Ἦχος βαρύς.

105. 37) *Τὸ τῆς ζωῆς μου προορῶν** ἐφεστηκὸς τέλος...
Εἰρμ. Τῷ ἐκτεινάξαντι.

— 38) *Ἄβυσσον ἧ τεκοῦσα* (v. supra I, 19).

— 39) *Τάγματα ὑπερέβης* (v. supra I, 20).

106. 40) *Στήσον τὰς καταιγίδας** τῶν ἡδονῶν...
Εἰρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.

107. 41) *Σὲ τὴν αἰτίαν τῆς ἡμῶν** σωτηρίας...
Εἰρμ. Τῷ συνεργήσαντι.

108. 42) *Δέσποινα Θεοτόκε** τοὺς ἐπὶ σοὶ πεποιθότας...
Εἰρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.

Ἦχος π λ. δ'.

109. 43) *Ἐν σοὶ Παρθένε τὴν ἐλπίδα τίθημι**...
Εἰρμ. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.

110. 44) *Τὴν ἀμαυρωθεῖσαν ταῖς ἡδοναῖς*...*
Εἶρμ. Ὑγρὰν διοδεύσας.
Ἀκροστ. „Τὴν σὴν σκέπην Δέσποινα δὸς σοῖς οἰκέταις“.
 (Cf. P. A. Rocchi, o. c. p. 23).
111. 45) *Ἰλεὸν μοι Παρθένε* τὸν Χριστὸν...*
Εἶρμ. Ἐπισωμεν τῷ Κυρίῳ.
112. 46) *Πολλοῖς συνεχόμενος πειρασμοῖς*...¹⁾*
Εἶρμ. Ὑγρὰν διοδεύσας.
113. 47) *Ἀχραντε Θεοτόκε* παῦσον τὰς δόδυνας...*
Εἶρμ. Ἐπισωμεν τῷ Κυρίῳ.
114. 48) *Νέκρωσον τῆς σαρκὸς μου* ἄχραντε...*
Εἶρμ. Ἐπισωμεν τῷ Κυρίῳ.

III.

ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΟΝ τῆς Ὑπεραγίας ΘΕΟΤΟΚΟΥ.

Cod. Cryptoferr. Δ. γ. I. (f. 137—176).

Ἦχος α'.

115. 1) *Ὑπέικει φόβῳ Παντάνασσα ἀγγέλων...*
Εἶρμ. Χριστὸς γεννᾶται δοξάζατε.
116. 2) *Λόγοις σε σεμνή* τὴν ὑπὲρ λόγον...*
Εἶρμ. Ἐσωτε λαόν.
Ἀκροστ. „Λίτην δέχου Πάναγγε τῶν σῶν προσφύγων“.
Ποίημα Ἰγνατίου.
- 3) *Ποίαν σοι ἐπάξιον ὠδήν... (v. I, 1).*
 Inscriptio in Cod. Δ. γ. I: *Κανὼν ἐγκωμιστικὸς εἰς παναγίαν Θεοτόκον φερ. ἀκροστ. τήνδε. Πάντες σε ὑμνοῦμεν πόθῳ Θεοτόκε. (Ποίημα) του Κο Μχ (Κοσμά μοναχοῦ).*

¹⁾ Canon hic, qui vulgatim adscribitur Theostericto monacho (IX s.), tanta celebritate gaudet, ut in quocunque codice, ubi Canones Deiparae inveniuntur, certe eum invenies. Nuncupatus etiam „Κανὼν παρακλητικὸς μικρὸς“ in oppositione ad alium, qui est Theodori Lascaris imperatoris et vocatus Κ. π. μέγας (v. infra).

117. 4) Ἁγίασμα ἀχραντον χαῖρε Περθένε...
Εἶρμ. Ὡιδὴν ἐπινίκιον.
 Inscriptio: Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς εἰς τ. Ὑπ. Θ-κον. φερ. ἀκροστ. κατὰ στοιχ. τήνδε τος ΘΘ. (θεοτοκίαις) Κλήμεντος.
- 5) Ἐν τῷ πελάγει τῶν δεινῶν... (v. I, 3),
 Inscriptio in codice: Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τ. Ὑπ. Θ-κον τοῦ Ἰγνατίου.
- 6) Ἁγιὸν σε τέμενος εὐρώων. (v. I, 2).
118. 7) Δεῦτε πάντες συνέλθωμεν πιστοὶ χρεωστικῶς...
Εἶρμ. Διὰ στόλου πυρὸς καὶ νεφέλης.
 Inscriptio: Κανὼν ἱκετευτικὸς εἰς τ. Ὑπ. Θ-κον.
- Ἦχος β'.
119. 8) Ἡ πάντων ἐπήκουσ ἐν θλίψει καὶ ἐν περιστάσει...
Εἶρμ. Βυθοῦ ἀνεκάλυψε.
 Ἀκροστ. ἐν τοῖς ΘΘ. „Θεοῦ χάρις“.
120. 9) Ἐγκωμίων σοι ἀειθαλὲς διάδημα...
Εἶρμ. Τῷ τὴν ἄβατον.
 Inscriptio: Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς καὶ παρακλητικὸς εἰς τ. ἄγιαν Θεοτόκον φερ. ἀκροστιχίδα τήνδε „Ἐγκωμιάζει τὴν Θεητόκον Θέκλα“, ¹⁾ ἐν δὲ τοῖς ΘΘ. Κλ' (Κλήμεντος).
- 10) Ἀῦλος πάλαι Κλίμαξ... (v. I, 4).
- 11) Τὸν εὐσεβῶς σε Θεοτόκον... (v. I, 6).
121. 12) Πάντες πιστοὶ* δεῦτε συμφώνως τιμήσωμεν...
Εἶρμ. Δεῦτε λαοί.
- 13) Ὡς ὠραίαν ὡς περικαλλῆ... (v. I, 5).
Ποίημα Ἰωσήφ.

¹⁾ Nova itaque invenitur foemina inter hymnographos, quam suspicatus est iam I. B. Pitra, qui de Contacio LXXI in honorem S. Theclae loquens, „nomen eius — ait — carmen retinet Θεέκλα, quo etiam significari potest rarissima quaedam μουσουργός, quae cum celebriori Cassia in chorum melodorum cooptatur“. Et alibi: „Nec poëta latet, si fuerit Thecla, certe inter elegantes saec. IX melodos computanda“. — Cf. *Analecta Sacra* T. I, p. 445 et p. 636.

122. 14) Ἐν φωναῖς ἀσμάτων...
Εἶρμ. Ἐν βυθῷ κατέστρωσε.
Ποίημα Θεοδώρου Στουδίτου.
- Ἦχος γ'.
123. 15) Ὠς Μητέρα Θεοῦ σε Πνεύματι Θείῳ...
Εἶρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Inscr. *Καν.* ἐγκωμιαστικὸς εἰς Ἰπ. Θ-κον.
- 16) Γόνυ κάμπει ἀπασα κτίσις... (v. I, 7).
124. 17) Ἐδοπλαγγνίας ἀράτου* Μήτηρ τοῦ Κτίστου...
Εἶρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Ἄκροστ. „Εἰσβλεπον Ἀγνή πρὸς τρόπους Ἀρσενίου“.¹⁾
125. 18) Ὁ ὑψηλὸς βραχιῶν* ἡ θεία...
Εἶρμ. Βραχιόνι ὑψηλῷ.
Inscr. *Κανὼν εἰς τ. Κν.* ἡμ. Ἰν. Χν. καὶ εἰς τ. Ἰπ. Θ-κον,
ψαλλόμενος ἐν θλίψει.
126. 19) Σὲ ὁμνεῖν ἀξίως* ἀσθένει...
Εἶρμ. Θαυμασεὺς ἐνδόξοις.
Inscr. *Κανὼν εἰς τ. Ἰπεραγ.* Θ-κον *ψαλλόμενος ἐν συμφοραῖς κ. θλίψει, φερ. ἀκροστ. ἐν τοῖς ΘΘ.* „Τοῦ ἀθλίου Νικηφόρου“.
- 20) Τὸ κατάσκιον ὄρος*... (v. I, 8).
- 21) Ἡ νοερά νεφέλη*... (v. I, 9).
- Ἦχος δ'.
127. 22) Ἡ μόνη ἐν πειρασμοῖς...
Εἶρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.
Inscr. *Κανὼν τῆς Ἰπ.* Θ-κον *ψαλλόμενος ἐν θλίψει, φέρ. ἀκροστ.* „Ἡλιοῦ παράκλησις τῇ Θεοτόκῳ“, ἐν δὲ τοῖς ΘΘ.
Κλήμεντος.
128. 23) Προσδέχου τὴν ἐκ ψυχῆς παράκλησιν...
Εἶρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.
- 24) Ἐσειοθησαν λαοὶ* ἐταράχθησαν... (v. I, 10).

¹⁾ De τρόποις, v. qua dicta sunt supra in § 1.

129. 25) Ἐγκώμιον ἄξιον τὸ χαῖρέ σοι...
 Εἰσμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.
 Ἀκροστ. „Ἐγκωμιάζω τὴν Θεοτόκον φόβω“ ἐν τοῖς ΘΘ.
 Κ λ ή μ ε ν τ ο ς.
130. 26) Τὸν λόγον ἐν τῇ γαστρὶ σου...
 Εἰσμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ τῷ παραδόξῳ.
 Inscr. Κανὼν ἱκετευτικὸς εἰς τ. Κν. ἡμ. Ἰν. Χν. κ. εἰς
 τ. Ἰπ. Θ-κον.
- 27) Ὡς οὔσα καθαρωτέρα... (ν. I, 11).
131. 28) Τείνας ἐν τῷ σταυρῷ τὰς παλάμας...
 Εἰσμ. Ἀρματηλάτην Φαραώ.
 Inscr. Κανὼν εἰς τ. Κν. ἡμ. Ἰν. Χν. κ. εἰς τ. Ἰπ. Θ-κον.
 Ἦχος π λ. α'.
132. 29) Ὅ γινον σοι κατ' ἀξίαν προσφέρειν...
 Εἰσμ. Ἰππον καὶ ἀναβάτην.
- 30) Φῶς τὸ κατασκηνῶσον... (ν. I, 13).
133. 31) Ῥήματα ἐγκωμίων καὶ δέησιν...
 Εἰσμ. Ἰππον καὶ ἀναβάτην.
 Inscr. Κανὼν τῆς Θεοτόκου ψαλλόμενος εἰς νοσοῦντας,
 φέρων.
 Ἀκροστ. „Ῥῶσις πέφυκας τοῖς νοσοῦσι Παρθένε“, ἐν τοῖς
 ΘΘ. Κ λ ή μ ε ν τ ο ς.
134. 32) Τὴν νοητὴν νεφέλην καὶ οὐρανόν...
 Εἰσμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ, τῷ ποιήσαντι.
- 33) Πύλη τῆς θείας δόξης... (ν. I, 14).
- 34) (Deest).
135. 35) Σῶν οἰκετῶν ἐκ βάτους καρδίας...
 Εἰσμ. Ἰππον καὶ ἀναβάτην.
 Ἀκροστ. „Σῶν προσφύγων δέησιν, Ἀγνὴ προσδέχου“.
 Ἐν δὲ τοῖς ΘΘ. Θεοφάνους.
 Ἦχος π λ. β'.
136. 36) Ἀνελλείπει τὴν χάριν* ὡς...
 Ἦχ.πλ.β Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ, τῷ ἐκ δουλείας.
 Ἀκροστ. ἐν τοῖς ΘΘ. Κ λ ή μ ε ν τ ο ς.

- 37) *Μεταλαβοῦσα ἡ Εὔα...* (v. I, 16).
137. 38) Ἐν τῷ φωτὶ τῆς θείας σου...
Εἶμ. Ἐπισωμεν τῷ Κυρίῳ τῷ.
INSCR. Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς τ. Ἰπ. Θ-κον.
- 39) Ἐκ πονηρᾶς συμβουλίας... (v. I, 17).
138. 40) Τρόμῳ καὶ χαρᾶ σοι* τὸ χαῖρε...
Εἶμ. Κύματι θαλάσσης.
Ἀκροστ. „Τοὺς αἰνοῦντας σε σῶζε ὦ Θεοτόκε“.
Ἐν τοῖς ΘΘ. Εὐθυμίου.
139. 41) Ἡ Θεὸν ὑπερφῶς* σαρκὶ τεκοῦσα...
Εἶμ. „Βοηθὸς καὶ σκεπαστής“.
140. 42) Εὐφημόν με δεῖξον...
Εἶμ. Κύματι θαλάσσης.
Ἀκροστ. „Ἐκτον μέλος σοι προσφέρω Θεητόκε“.
Ἦχος βαρύς.
- 43) (Deest folium).
141. 44) Ὑποπεσόντα τῇ φθορᾷ* παρακοῆ...
Εἶμ. Τῷ ἐκτινάξαντι.
Ἀκροστ. „Ἰμνοῖς γεραίρω τὴν Θεητόκον Κόρην“.
142. 45) Σοὶ τῇ Μητρὶ τοῦ Ἀντρωτοῦ* ὡς προξένῳ...
Εἶμ. Τῷ συνεργήσαντι Θεῷ.
- 46) Ἄβυσσον ἡ τεκοῦσα τῆς εὐσπλαχνίας... (v. I, 19).
- 47) Τάγματα ὑπερέβης τῶν ἀσωμάτων... (v. I, 20).
143. 48) Χαῖρε τὸ στόμα τῶν προφητῶν...
Εἶμ. Πόντῳ ἐκάλυψε Φαραῶ.
144. 49) Σώματος ὁ γινώσκων τὸ ἀσθενές...
Εἶμ. Νεῦσει σου πρὸς γεῶδη.
Ἀκροστ. „Σῶν οἰκετῶν Πάναγνε τὰς λιτὰς δέχου“.
Ἦχος πλ. δ'.
145. 50) Πάλαι θεοπτεία Μωσῆς*...
Εἶμ. Ἐπισωμεν ᾠδὴν τῷ Θεῷ.
Ἀκροστ. Ἐν τοῖς ΘΘ. Κλήμεντος.

- 51) Ἐχραντε Θεοτόκε, ἡ σεσαρκωμένον... (v. I, 22).
- 52) Πολλοῖς συνεχόμενος πειρασμοῖς*... (v. II, 46).
- 53) Τὴν ἀμαρτωθεῖσαν ταῖς ἡδοναῖς... (v. II, 44).
146. 54) Τ . . ἀληθ . . τοῦ Θεοῦ Μητέρα* τὴν πλατυτέραν...
Εἶρμ. Τῷ ἐκτινάξαντι.
- 55) Δεδοξασμένα περὶ σου... (v. I, 23).
147. 56) . . . . . μάτων οἰκτρῶν*.
Θεοκνητορ δέχου σοι...
Εἶρμ. Ἐισωμεν φῶδὴν τῷ Θεῷ.
Inscr. „Κανὼν εἰς τὴν Ἑπεραγίαν Θεοτόκον, ψαλλόμενος
ἐν θλίψεσι καὶ εἰς ἐπιδρομὴν ἐχθρῶν“.

IV.

ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΟΝ τῆς Ἑπεραγ. Θ-κου.

Ποίημα τοῦ Ἰωάννου Μ.

Cod. S. Marci Venet. LXXXVII C. PP. Class. II Cod. CLII.

Ἦχος α'.

148. 1) Πάντων καὶ ἀγγέλων καὶ βροτῶν...
Εἶρ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιὰ.
Ποίημα Ἰωάννου Μοναχοῦ.
149. 2) Χαῖρε προφητῶν τὸ ἀψευδές* καὶ ἀπρόσιτον...
Εἶρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.
150. 3) Χαίροις ὁ πανάγιος ναός* τοῦ Βασιλέως...
Εἶρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.
151. 4) Χαρᾶς αἰτία χαρίτωσον* τὸν νοῦν μου...
Εἶρμ. Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε.
152. 5) Νεφέλην ὀλόφωτον γρόντες Παρθένε*...
Εἶρμ. Ὁιδὴν ἐπινίκιον πάντες λαοί.
153. 6) Ἰσχὺς καὶ δυχύρωμα ἀνθρώπων χαῖρε*...
Εἶρμ. Ὁιδὴν ἐπινίκιον ἄσωμεν.

154. 7) *Χαίροις ἀκήρατε πηγῇ* ἢ τὸ ὕδωρ...*
Εἶρμ. Τῷ βοηθήσαντι Θεῷ.

Ἦχος β'.

155. 8) *Ἦ τὸ φῶς τοῖς πέρασιν Ἀγνή*...*
Εἶρμ. Ἐν βυθῷ κατέστρωσε.

156. 9) *Χαῖρε κόσμον σκέπος καὶ χαρὰ* χαῖρε...*
Εἶρμ. Ἐν βυθῷ κατέστρωσε.
Ἀκροστ. τῆς Η' ὁδῆς καὶ τῆς Θ'. Ἰωάννης.

157. 10) *Χαῖρε θρόνε πύρινε Θεοῦ* χαῖρε...*
Εἶρμ. Ἐν βυθῷ κατέστρωσε.

158. 11) *Χαρᾶς φωτεινώτατον δοχεῖον* πλήρωσον...*
Εἶρμ. Βυθῷ ἀνεκάλυψε.

159. 12) *Χαῖρε χαρὰν τοῖς ἐν πελάγει τῶν θλίψεων...*
Εἶρμ. Δεῦτε λαοὶ ἄσωμεν.

160. 13) *Χαῖρε ἀγῆ* τὴν φωτοφόρον ἀγάσασα...*
Εἶρμ. Δεῦτε λαοὶ...

161. 14) *Χαρὰν τὴν σὴν* ναὶ φωτισμόν...*
Εἶρμ. Δεῦτα λαοὶ...

Ἦχος γ'.

162. 15) *Ἀληθῆ Θεοτόκον σὲ ἐγνωκότες...*
Εἶρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.

163. 16) *Χαῖρε θρόνε Κυρίου* χαῖρε Παρθένε...*
Εἶρμ. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.

164. 17) *Χαῖρε στάμνε τὸ μάννα φέρουσα ἔνδον...*
Εἶρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ τῷ διαγαγόντι.

165. 18) *Χαίροις ὑπεραγία* Λόγον ἄγιον...*
Εἶρμ. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.

166. 19) *Θεοδόχε Παρθένε* χαῖρε ἡ πᾶσαν...*
Εἶρμ. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.

167. 20) *Χαῖρε σεμνή Μήτηρ Θεοῦ* χαῖρε Κυρία...*
Εἶρμ. Ἄισμα ἀναπέμφωμεν λαοί.

168. 21) Χαῖρε ὄρος ἄγιον* χαῖρε παστάς...
Εἶρμ. Φαραὼ τὰ ἄρματα.

Ἦχος δ'.

169. 22) Φωτί σου καθαρωτάτῳ λάμπρυνον*...
Εἶρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.

170. 23) Ἦ πάντα τῇ ὑπὲρ νοῦν κηήσει σου*...
Εἶρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.

171. 24) Σκιρτῶντες μετ' εὐφροσύνης ἅπαντες*...
Εἶρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.

172. 25) Τὸν νοῦν μου χαρίτωσον* ἐσκοτισμένον...
Εἶρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.

173. 26) Φωτί μου καταύγασον* ἐσκοτισμένον...
Εἶρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.

174. 27) Χαρᾶς τὴν καρδίαν μου* ὡς χαροπάροχος...
Εἶρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.

175. 28) Φωτί σου νοητῷ* Θεοτόκε Παρθένε...
Εἶρμ. Τριστάτας κραταιούς.

Ἦχος π λ . α'.

176. 29) Χάριτός σου τῆς θείας* νῦν πλήρωσον...
Εἶρμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.

177. 30) Αἰγλης σου τῆς φωσφόρου* Θεογεννητορ ἀγνή...
Εἶρμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.

178. 31) Χαῖρε, τὸ τῶν Ἀγγέλων* θαῦμα ἐξαισιον...
Εἶρμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.

179. 32) Φωτοδόχε λαμπὰς*, τὴν ταπεινήν μου...
Εἶρμ. Τῷ Σωτῆρι Θεῷ.

180. 33) Χάριτός σου σεμνή* τὴν ταπεινήν...
Εἶρμ. Τῷ Σωτῆρι Θεῷ.

181. 34) Χαῖρε θρόνε Θεοῦ, δεδοξασμένε Ἀγνή...
Εἶρμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.

182. 35) Χαῖρε τοῦ ἀπ' αἰῶνος* φρικυδεστάτου σεμνή...
Εἶρμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.
 Ἦχος πλ.β'.
183. 36) Τὴν σκοτιοθεῖσαν ψυχὴν μου* τῷ σῷ φωτί...
Εἶρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας.
184. 37) Φαινοτάταις ἀκτίοι* τοῦ φωτός* τὴν ψυχὴν μου...
Εἶρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
185. 38) Χαράς ἀπείρου μου πλήρωσον...
Εἶρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
186. 39) Χάριτός σου θείας* χαρίτωσον Κόρη...
Εἶρμ. Κύματι θαλάσσης.
187. 40) Χαίροις οἰκουμένης* κραταίωμα θεῖον* χαῖρε...
Εἶρμ. Κύματι θαλάσσης.
188. 41) Χάριτός σου ἀγαθὴ* τὴν ταπειτὴν μου...
Εἶρμ. Βοηθὸς καὶ σκεπαστῆς.
189. 42) Αὔρασόν μου τὴν ψυχὴν* τῷ θεῷ φέγγει σου...
Εἶρμ. Βοηθὸς καὶ σκεπαστῆς.
 Ἦχος βαρύς.
190. 43) Φέγγει σου ἀπροσίτῳ* Θεοκνήτορ Παρθένε...
Εἶρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.
191. 44) Χαῖρε τῆς εὐσεβείας* τὸ ἀκατάσειστον τεῖχος...
Εἶρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.
192. 45) Αὔρασον τῷ φωτί σου* Θεοκνήτορ τὸν νοῦν μου...
Εἶρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.
193. 46) Θεῷ φωτί σου ἀγαθὴ* αὔρασόν μου...
Εἶρμ. Τῷ συνεργέσαντι Θεῷ.
194. 47) Χαῖρε ἡ πύλη τοῦ Θεοῦ* ἄχραντε...
Εἶρμ. Τῷ συνεργέσαντι Θεῷ.
195. 48) Φώτισόν μου Θεοτόκε* ταῖς αἰσθήσεις τοῦ νοός...
Εἶρμ. Τῷ συντρίψαντι πολέμους.
196. 49) Χαῖρε πάντων προστασία* τῶν ὑμνολογούντων σε...
Εἶρμ. Τῷ συντρίψαντι πολέμους.

Ἦχος πλ.δ'.

197. 50) (Τῷ Σάββ. ἔσπ. Καν. ἡχ.πλ.δ.).
198. 51) Φωτὶ τῆς σῆς πρεσβείας τὸν νοῦν μου φώτισον...
Εἶρμ. Ἐρματηλάτην Φαραῶ.
199. 52) Τὸν ἐσκοτισμένον μου λογισμὸν* φωτὶ σου...
Εἶρμ. Ἐργὰν διοδεύσας.
200. 53) Φωτὸς σου ταῖς θείαις μαρμαρυγαῖς* φωτὶ σου...
Εἶρμ. Ἐργὰν διοδεύσας.
201. 54) Χαῖρε Ἐπεραγία* τὸν ἐδεργέτην Θεὸν ἡμῶν...
Εἶρμ. Ἐισωμεν τῷ Κυρίῳ.
202. 55) Χαῖρε τῆς βοηθείας* τὸ ἀκαταμάχητον...
Εἶρμ. Ἐισωμεν τῷ Κυρίῳ.
203. 56) Θεῖα ἐπιλάμψει σου* τὸν νοῦν μου καταλάμπρινον...
Εἶρμ. Ἐισμα ἀναπέμψωμεν.

V.

CANONES IOANNIS EUCHAITAE.

Cod. Vindobon. Theol. gr. LXXVIII (Nessel), — olim: CCXCIX.¹⁾

(Ἦχος α').

204. 1) Ἁγιον εὐρών σε ἱερόν* ὁ ἐν ἀγίοις ἐπαναπαύμενος*...
Εἶρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.
Ἐκροστ. „Ἀπάρχομαί σοι τῶν ἐμῶν λόγων Κόρη· ὁ τλήμων
Ἰωάννης“.
205. 2) Πάντων ἡ τεκοῦσα τῶν καλῶν* τὸν χορηγόν...
Εἶρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.
Ἐκροστ. „Πρώτην δέησιν προσφέρω σοι Παρθένε· πένης
Ἰωάννης“.
206. 3) Ψαλμικῶς τὰς χεῖρας οἱ πιστοὶ* δεῦτε κροτοῦντες*...
Εἶρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.
Ἐκροστ. „Ψυχῆς ἐμῆς γένοιτο Δέσποινα σκέπη. Ἰωάννου
μοναχοῦ“.

¹⁾ Titulus plenus in Codice: † Κανόνες παρακλητικοὶ τῆς ὑπεραγίας
Δησποίνης ἡμῶν Θ-κου. Ποίημα Ἰωάννου μοναχοῦ τὸ ἐπικλῶ μαυρόποδοι· τοῦ ἐν
ὑστέροις χρόνοις χρηματίσαντος ἀρχιερέως εὐχαΐτων· οὗ τὸ ὄνομα ἐντέτακται τῇ
ἐκροστιχίδι ἐκάστης ἐνάτης ὠδῆς. (fol. 88).

207. 4) Σάκκῳ καὶ σποδῶ καὶ στεναγμῶ* καὶ ἐν κλαυθμῶ...
Εἶρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.
Ἀκροστ. „Σώτεια σαῶσον σοὶ με προσπεφυγότα ὕμνος
 Ἰωάννου.
- (*Ηχος β').
208. 5) Μειυκότα χεῖλη τῆς ψυχῆς* ἀνοιξον καὶ τράνωσον*...
Εἶρμ. Ἐν βυθῶ.
Ἀκροστ. „Μολπὴν ἄδω δευτέραν Θεοτόκε. ὁ μοναχὸς
 Ἰωάννης“.
209. 6) Μετὰ Θεὸν* σὲ βοηθὸν ἀκαταίσχυντον*...
Εἶρμ. Δεῦτε λαοί.
Ἀκροστ. „Μέλος φέρω σοι δεύτερον Θεοτόκε. ὁ μοναχὸς
 Ἰωάννης“.
210. 7) Ἀνθρωπὴν τεκοῦσα τὸν Χριστὸν*...
Εἶρμ. Ἐν βυθῶ.
Ἀκροστ. „Λίμης με πάσης ἐξελού Θεοτόκε. τὸν μοναχὸν
 Ἰωάννην“.
211. 8) Βυθῶ βαθυτάτης ἀπωλείας τοὺς ἐν τὸν βυθὸν...
Εἶρμ. Βυθοῦ.
Ἀκροστ. „Βυθοῦ με κακῶν ἀνάγογε Παρθένε· σὸν δοῦλον
 Ἰωάννην.
212. 9) Παθοκτόνον πένθος καὶ κλαυθμὸν* λύπην τε...
Εἶρμ. Ἐν βυθῶ κατέστρωσε.
Ἀκροστ. „Πυλῶν σκότους ῥύσαι με τοῦ φωτὸς πύλη· ἔπος
 Ἰωάννου“.
Titulus: „Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ἰπεραγ. Θεοτόκον
 ἐκ προσώπου ἀνθρώπου ἀποβλέψαντος (in margine: μὴ
 ὀρῶντος)“.
213. 10) Ὁμβρησὸν μοι ἀγνή* δακρῶν ρεῖθρα δαψιλῆ*...
Εἶρμ. Τὴν Μωσέως ὠδήν.
Ἀκροστ. „Ὁμβρησον ἀγνή δακρῶν μοι λιβάδας. Θρηῆνος
 Ἰωάννου“.
- (*Ηχος γ').
214. 11) Τὸν Σωτήρα μου Λόγον* ἢ διὰ λόγου κηήσασα...
Εἶρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Ἀκροστ. „Τρίτον μέλισμα τῆ παννυμνήτω πλέκω. δοῦλος
 Ἰωάννης“.

215. 12) *Τὴν κεχαριτωμένην μόνην Δέσποιναν** τὴν καλὴν...
Εἶρμ. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.
Ἀκροστ. „Τρίτον γεραίρω τὴν Θεοτόκον Κόρην ὁ πένης
 Ἰωάννης“.
216. 13) *Ψάλλων παναρμονίως ᾄδει, Δέσποινα ὁ προπάτωρ...*
Εἶρμ. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.
Ἀκροστ. „Ψυχῆς ἐμῆς φώτισον ἀγνή τὰς κόρας. μοναχοῦ
 Ἰωάννου“.
217. 14) *Πνεύματος παναγίου σκευὸς ἄγιον*...*
Εἶρμ. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.
Ἀκροστ. „Πυρὸς γεέννης ἐξελοῦ με Παρθένε· Ἰωάννην
 μοναχόν“.
218. 15) *Ἀγιάσματος οἴκε* σκήνωμα δόξης Κυρίου*...*
Εἶρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Ἀκροστ. „Ἀρπασον ἀγνή ταρτάρον με πυθμενὸς Ἰωάννην
 δοῦλον“.
219. 16) *Στόματι θεοφόρῳ πνευματοφόρος τις ἔφη...*
Εἶρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Ἀκροστ. „Σύ μοι γένου Δέσποινα τεῖχος καὶ σκέπη ᾧδὴ
 Ἰωάννου“.
- (Ἦχος δ’).
220. 17) *Τὸ στόμα μου πλήρωσον* χαρᾶς καὶ ἀγαλλιᾶσεως...*
Εἶρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.
Ἀκροστ. „Τέταρτον ᾧδῆς ἄσμα σοὶ Κόρη φέρω. ὁ μοναχὸς
 Ἰωάννης“.
221. 18) *Τὸν Λόγον Θεοῦ τεκοῦσα σαρκί* λόγον δι’ ἀγγέλου...*
Εἶρμ. Χοροὶ Ἰσραὴλ ἀνίκμοις πόσι.
Ἀκροστ. „Τέταρτον ἄσμα σοὶ Θεοῦ Μητέρα φέρω μοναχὸς
 Ἰωάννης“.
222. 19) *Δακρῶν ἐπιρροὰς παράσχον μοι* Θεογεννήτρια...*
Εἶρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.
Ἀκροστ. „Δάκρυσι πλῦνον καρδίαν ἐμὴν Κόρη. Ἰωάννου
 μοναχοῦ“.
223. 20) *Δοχεῖον ἱερὸν ἱερὰ Θεοτόκε* γεγονυῖα τοῦ σεπτοῦ...*
Εἶρμ. Τριστάτας κραταιοὺς.
Ἀκροστ. „Δέσποινα δὸς μοι πνεῦμα συντετριμμένον· τῷ
 Ἰωάννῃ“.

224. 21) Ὡδὴν χαριστήριον ἄδω σοι Κόρη πανάμωμε...
 Εἶρμ. Ἐνοιξω τὸ στόμα μου.
 Ἀκροστ. „Ὡδὴν χαριστήριον ἄδω σοι Κόρη ὁ ἀμαρτωλὸς
 Ἰωάννης“.
 Titulus: Ἐτερος Κανὼν εὐχαριστήριος εἰς τὴν ὑπεραγ.
 Θ-κον ἐπὶ τῇ τοῦ πολέμου παρελεύσει.

225. 22) Ἐμφοβος καὶ ἔντρομος* ἐν ταπεινώσει πνεύματος...
 Εἶρμ. Ὁ πατάξας Αἴγυπτον.
 Ἀκροστ. „Ἐνώμισαί μου τὴν προσευχὴν Παρθένε· ὕμνος
 Ἰωάννου“.

(Ἦχος π λ. α').

226. 23) Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐλκῦσαι χάριν αἰτῶ.
 Εἶρμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.
 Ἀκροστ. „Πέμπτον προσανδῶ σοι Θεοῦ Μητέρα μέλος· ἐγὼ
 Ἰωάννης“.

227. 24) Πονηρὰ συμβουλή παρακοῆς τὸ πικρὸν...
 Εἶρμ. Τῷ Σωτῆρι Θεῷ.
 Ἀκροστ. „Πέμπτην δέησιν ὦ Θεοῦ Μητέρα δέχου· τάλανος
 Ἰωάννου“.

228. 25) Στόματί τε καὶ γλώσση καὶ λογισμῷ καὶ ψυχῇ...
 Εἶρμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.
 Ἀκροστ. „Σῶσον με Σώτειρα σκότους ἐξωτέρου· Ἰωάννην
 δοῦλον“.

229. 26) Ὁ Σωτὴρ μου Χριστὸς* ὁ οἱ ἐμὲ δι' εὐσπλαγχνίαν...
 Εἶρμ. Τῷ Σωτῆρι Θεῷ.
 Ἀκροστ. „Οἰκτιρὰν δέησον μὴ παρόψει Παρθένε πτοχοῦ
 Ἰωάννου“.

(Ἦχος π λ. β').

230. 27) Ἐκ τῶν ἀθλῶν ταμείων* τοῦ παντουρογῶ...
 Εἶρμ. Ὡς ἐν ἠπειρῷ πεζεύσας.
 Ἀκροστ. „Ἐκτον πλέκω Πάναγνε σοὶ λόγων στέφος· ἐγὼ
 Ἰωάννης“.

231. 28) Ἐδρύχωρόν σε τέμενος Θεοῦ* καὶ ἐνδιαίτημα...
 Εἶρμ. Τμηθεῖση τμᾶται.
 Ἀκροστ. „Ἐκτον προσανδῶ σοὶ μέλος Θεοῦ πύλη· ὁ αὐτὸς
 Ἰωάννης“.

232. 29) *Σὲ παναγία Παρθένε** πρὸς τὸν ἐκ σου* σαρκωθέντα...
Εἶρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεξεύσας.
Ἀκροστ. „Σὺ τῆς ἐμῆς Δέσποινα χαρὰ καρδίας· μοναχοῦ
 Ἰωάννου“.
233. 30) *Κύματι κακίας παθῶν καταγίσι** καὶ ἐπικλύσει...
Εἶρμ. Κύματι θαλάσσης.
Ἀκροστ. „Κράτος γενοῦ μοι καὶ σκέπη Θεοτόκε· Ἰωάννη
 δούλῳ“.
234. 31) *Φωτὸς δοχεῖον Παρθένε** τοῦ ἐκ φωτὸς*...
Εἶρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Ἀκροστ. „Φωτὸς πύλη θῦσαι με πυλῶν ἐξ ἄδου· Ἰωάννην
 μοναχόν“.
235. 32) *Συντετριμμένη καρδιά** καὶ λογισμῶ τεταπεινομένῳ...¹⁾
Εἶρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Ἀκροστ. „Σκέποις με, κόσμου παντὸς ἡ σκέπη Κόρη· ἔπος
 Ἰωάννου“.
236. 33) *Ἀπὸ πηλοῦ σχῶν τὸ εἶναι** ἀπὸ χούς καὶ γεώδους κράματος...
Εἶρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Ἀκροστ. „Ἄγνή Κόρη θῦσαι με πάγης δαιμόνων· μοναχόν
 Ἰωάννην“.
Titulus. „Ἐτερος Κανὼν ψαλλόμενος, δταν τις πολεμῆται
 ὑπὸ παθῶν ἀκαθάρτων“.
237. 34) *Κόπασον τὸν σάλον ἀγνή τῆς ψυχῆς μου**...
Εἶρμ. Κύματι θαλάσσης.
Ἀκροστ. „Κόπασον Ἄγνή τῶν παθῶν μου τὸν σάλον
 ἕμνος Ἰωάννου“.
Titulus. „Ἐτερος Κανὼν εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν“.
238. 35) *Κατὰ τὸ πλήθος τῶν πόνων καὶ ὀδυνῶν...*
Εἶρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Ἀκροστ. „Κοίμισον (sic) ἀγνή τὸ σφοδρόν μου τῶν πόνων
 τοῦ Ἰωάννου“.
Titulus. „Ἐτερος Κανὼν παρακλητικὸς τῆς Ὑπεραγίας
 Θεοτόκου ψαλλόμενος ἐπὶ ἀρρώστοις“ (in margine: „εἰς
 ἀσθενεῖς“).

1) Nullibi in codice hoc usurpatur iota subscriptum.

239. 36) Ἐπορία παντελεῖ* καὶ ἀπογνώσει...
Εἶρμ. „Βοηθὸς καὶ σκεπαστῆς“.
Ἀκροστ. Ἀλφάβητος ἄχρι τῆς ἐβδόμης, εἶτα „ἡ ᾠδὴ αὕτη τοῦ Ἰωάννου“.
Titulus. „Ἐτερος Κανὼν εἰς αὐτὴν ὑπόδειν“.
240. 37) Τὸ κραταῖον ἐν ἰσχύϊ* καὶ δύνατον* ἐν πολέμοις Κύριον*...
Εἶρμ. Ὡς ἐν ἠπειρῶ.
Ἀκροστ. „Τοῖς σοῖς ἄχραντε συμμάχησον οἰκέταις ᾠδὴ Ἰωάννου“.
Titulus. „Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ἰπεραγίαν Θεοτόκον ἐπὶ προσδοκία βαρέοι πολέμου κατὰ τὴν Μαγαλόπολιν ἐκ διαφόρων ἐθνῶν τῆς Ἰταλῶν γλώσσης συγκροτηθησομένου“.
241. 38) Ἐρανίδος δίκην ὀλίγησ* αἱ πονηραὶ* καὶ μικραὶ ἡμέραι μου*...
Εἶρμ. Ὡς ἐν ἠπειρῶ.
Ἀκροστ. „Ῥῦσαι με σεμνὴ δαιμόνων τυραννίδος ᾠδὴ τοῦ Ἰωάννου“.
Titulus. „Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ἰπεραγ. Θεοτόκον ἐκ προσώπου ἀνθρώπου ψυχορραγοῦντος καὶ μὴ δυναμένου λαλῆσαι“.
242. 39) Ψαλμωδικαῖς ἐν φωναῖς καὶ ἐν ᾠδαῖς...
Εἶρμ. Ὁ αἰσθητὸς Φαραῶ.
Ἀκροστ. „Ψυχῆς ἐμῆς Δέσποινα σὺ Θυμηδία ᾠδὴ ἀθλίου Ἰωάννου“.
- (Ἦχος βαρύς).
243. 40) Ἐχουσα τῆς σοφίας τὸν χορηγόν...
Εἶρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.
Ἀκροστ. „Ἐν ἐβδόμῳ Δέσποινα μέλπω σε κρότῳ ὃ τλήμων Ἰωάννησ“.
244. 41) Ἄβυσσον εὐσπλαγχνίας καὶ χορηγὸν συμπαθείας...
Εἶρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.
Ἀκροστ. „Αὕτη δέησις ἐβδόμη τῇ Παρθένῳ τοῦ μοναχοῦ Ἰωάννου“.
245. 42) Βάρει τῆς ἁμαρτίας* τῆς βαρυντέρας μολύβδον...
Εἶρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.
Ἀκροστ. „Βρυγμοῦ με ῥῦσαι τῶν ὀδόντων Παρθένε τὸν Ἰωάννην“.

246. 43) Λόγον μοι ἔμπνευσον Θεοῦ λόγου σκήνωμα...
Εἶρμ. Πόντω ἐκάλυψε.
 ᾠδὴ. „Δησιῶν με ῥῦσαι Παρθένε ψυχοτόνων ὕμνος
 Ἰωάννου“.
- (Ἦχος π λ. δ')
247. 44) Δίδου μοι λόγον, τῷ Πατρὶ συνάναρχε* Λόγε...
Εἶρμ. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.
 ᾠδὴ. „Δέχου δέησιν ὀγδόην Θεοῦ θρόνε· ἐκ μοναχοῦ
 Ἰωάννου“.
248. 45) Τὸ καθαρὸν τῆς παρθενίας τέμενος...
Εἶρμ. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.
 ᾠδὴ. „Τὴν ὀγδόην δέησιν ἀγνή προσδέχου μοναχοῦ
 Ἰωάννου“.
249. 46) Ἕμνολογίαις ἱεραῖς ὑμνήσωμεν τὴν πολυῦμνητον*...
Εἶρμ. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.
 ᾠδὴ. „Ἕμνοις σε τιμῶ τοῦ Θεοῦ τὴν Μητέρα· Ἰωάννης
 δοῦλος“.
250. 47) Ὅσπερ ἐκ νηπίων νεογενῶν* καὶ θηλαζόντων...
Εἶρμ. ᾠδὴ ἀναπεψωμεν λαοί.
 ᾠδὴ. ᾠδὴ. „Ὡδὴν ἐνάτην τῇ παννυμνῆτι πλέκω ἁμαρτωλὸς
 Ἰωάννης“.
251. 48) Ἕμνοις ἀνυμνεῖν διαπάντος ἐπιποθῶν σὲ Δέσποινα...
Εἶρμ. ᾠδὴ ἀναπεψωμεν λαοί.
 ᾠδὴ. „Ἕμνοις ἀνυμνῶ τὴν πανῦμνητον Κόρη· ὕμνος
 Ἰωάννου“.
252. 49) Τέκνον* οὐρανίου με Πατρός* ἀνάδειξον...
Εἶρμ. ᾠδὴ ἀναπέψωμεν λαοί.
 ᾠδὴ. „Τὴν ἐλπίδα μέλπω σε τὴν ἐμὴν Κόρη· ὁ μο-
 ναχὸς Ἰωάννης“.
253. 50) Τὸ τεῖχος τὸ μέγα χριστιανῶν* τείχισον Παρθένε...
Εἶρμ. Ἰγρὰν διοδεύσας.
 ᾠδὴ. „Τὴν τοῦ Λόγου λόγοις σε τιμῶ Μητέρα· ὁ τάλας
 Ἰωάννης“.
254. 51) Δακρύων με ῥῦσαι καὶ στεναγμῶν τῶν ἐν τῇ γεέννῃ...
Εἶρμ. Ἰγρὰν διοδεύσας.
 ᾠδὴ. „Δέκατος οὐδὲ ὕμνος ἀγνή Παρθένω, ὃν ᾄδει
 ὁ Ἰωάννης“.

255. 52) Λόγοις σε γεραίρειν ἐπιχειρῶν* Λόγον ὑπερ λόγον...
 Εἶρμ. Ἐγὼ δὲ διοδεύσας.
 Ἄκροστ. „Λόγοις γεραίρω τὴν τροφὸν σε τοῦ Λόγου·
 Ἰωάννης“.
256. 53) Ὕμνοις γεραίρω σε* ᾠδαῖς μεγαλύνω σε*...
 Εἶρμ. Θάλασσαν ἐπηζας.
 Ἄκροστ. „Ὕμνοις γεραίρω τὴν ἐμὴν προστασίαν· τάλας
 Ἰωάννης“.
257. 54) Παραδείσου ἢ τὰς πύλας διανοίξασα πιστοῖς...
 Εἶρμ. Τῷ συντριψάντι πολέμους.
 Ἄκροστ. „Πρόσθητί μου Δέσποινα καιρῷ τῆς δίκης τοῦ
 Ἰωάννου“.
258. 55) Τὸν ἐγκάρδιον μου πόθον* τὴν διάπυρον στοργὴν...
 Εἶρμ. Τῷ συντριψάντι πολέμους.
 Ἄκροστ. „Τὴν ἀντίληψιν τὴν ἐμὴν μέλπω πόθω· μοναχὸς
 Ἰωάννης“.
259. 56) Καλλοποιῶ εὐπρεπείας ἀνάκτορον*...
 Εἶρμ. Ἡ κεκομμένη τὴν ἄτομον.
 Ἄκροστ. „Κατώδυνον δέησιν ἀγνή προσδέχου μοναχοῦ
 Ἰωάννου“.
260. 57) Ὑπερουσίου οὐσίας ἀνάκτορον* καὶ καταγώγιον...
 Εἶρμ. Ἡ κεκομμένη τὴν ἄτομον.
 Ἄκροστ. „Ὑμῶν σε χαίρω τῆς χαρᾶς τὸ χωρίον· ὁ πτωχὸς
 Ἰωάννης“.
261. 58) Τὸ ὀφειλόμενον τοῖς δεσπόταις* παρ' εὐγνωμόνον οἰκέτων...
 Εἶρμ. Τῷ ἐκτινάξαντι.
 Ἄκροστ. „Τὸ χωρίον σε τῆς χαρᾶς μέλπω Κόρη· ὁ μοναχὸς
 Ἰωάννης“.
262. 59) Τὴν ἀδιόδευτον ὄντως πύλην*...
 Εἶρμ. Τῷ ἐκτινάξαντι.
 Ἄκροστ. „Τῆς καρδίας μου τὴν σκέπην μεγαλύνω· τάλας
 Ἰωάννης“.
263. 60) Ἐμπνευσὸν μοι Παρθένε λόγον ἀνυμνεῖν...
 Εἶρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.
 Ἄκροστ. „Ἔργοις με τὴν σώζουσάν ἐν λόγοις σέβω· ἐγὼ
 ὁ Ἰωάννης“.

264. 61) Ἁγία Παρθένε Μήτηρ Θεοῦ* ἀκουσον φωνῆς μου...
 Εἰσμ. Ἐγρὰν διοδεύσας.
 Ἀκροστ. „Ἄγνισον ἀγνή δακρῶν με λιβάσιν· ἡ ᾠδὴ αὐτῆ
 Ἰωάννου“.
 Inscr. in margine: Ἐκ προσώπου ἀνδρώπου μὴ δρῶντος.
265. 62) Παθῶν μου τὸν ἄστατον καὶ δεινὸν...
 Εἰσμ. Ἐγρὰν διοδεύσας.
 Ἀκροστ. „Παθῶν ἰλλῶς ἔκοπασὸν με Παρθένε· τὸν ἀμελῆ
 Ἰωάννην“.
 Titulus. † Κανὼν ψαλλόμενος, δταν τις πολεμῆται ὑπὸ
 παθῶν ἀκαθάρτων.
266. 63) Τὰς ἀσθενείας μου καὶ νόσους ἴασαι Θεογεννήτρια...
 Εἰσμ. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.
 Ἀκροστ. „Τὰς ἀσθενείας ἰάτρευσὸν μου Κόρη· μοναχοῦ
 Ἰωάννου“.
 Titulus. Ἔτερος Κανὼν εἰς ἀσθενεῖς.
267. 64) Χαίρε κατάρης παλαιᾶς ἡ λύτρωσις καὶ εὐλογίας πηγὴ...
 Εἰσμ. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.
 Ἀκροστ. „Χαίροις χαρᾶς σκῆνωμα τῆς λύπης λύσις. ᾠδὴ
 Ἰωάννου“.
 Titulus. † Κανὼν χαρμόσυνος ψαλλόμενος ἐν τῷ χαιρε-
 τισμῷ τῆς Θεοτόκου.
268. 65) Παρακοῆς με πεπτωκότα, Δέσποινα...
 Εἰσμ. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.
 Ἀκροστ. „Παρακοῆς βόθρου με ῥῦσαι Παρθένε· Ἰωάννην
 μοναχόν“.
 Titulus. † Ἔτερος Κανὼν ψαλλόμενος ἐπὶ ἐγκλήματι πα-
 ρακοῆς τοῦ ἰδίου πατρός (in margine: εἰς παρακοὴν
 ἐντολῆς).
269. 66) Ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὴν εὐσπλαγγνίαν σου Θεογεννήτρια...
 Εἰσμ. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.
 Ἀκροστ. „Ἵπερμάχησον τῶν πολιτῶν σου Κόρη· ἕμνοδία
 Ἰωάννου“.
 Titulus. † Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ἵπεραγίαν Θεο-
 τόκον ἐπὶ προσδοκία βαρέος πολέμου κατὰ τὴν Μεγαλό-
 πολιν· ἐκ διαφόρων ἐθνῶν τῆς Ἰταλῶν γλώσσης συγκρο-
 τηθησομένου, οὗ ἡ ἀκρόστιχis κτλ...

270. 67) Φώτισον τὴν ψυχὴν μου* ἔμψυχε λυχνία...
Εἶρμ. Ἔαισωμεν τῷ Κυρίῳ.
 Ἄκροστ. Φωνῆς ἄκουσον τοῦ στεναγμοῦ μου Κόρη ἔπος
 Ἰωάννου“.

VI.

ΘΕΟΤΟΚΑΡΙΟΝ

ὠραιότατον καὶ χαρμόσυνον, τὸ συγγραφέν ἐκ τῶν τοῦ Ἁγίου
 Ὄρουσ Βίβλων.

Edit. Venetiis 1681 (αρχά'—παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ).

Continet 40 Canones B. V. in octo tonos divisos et insuper duos
 alios Canones.

Ἦχος α'.

271. 1) Χαίροις ἰλαστήριον ψυχῶν*...
Εἶρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιὰ...
 (Ποίημα Κυρίου Θεοδόρου Λασκάρη.
 Cf. Cod. Sabbæ № 81).

272. 2) Ἀρδότηως συνέλαβες Θεὸν...
Εἶρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιὰ...
 — 3) Ἡ μόνη τὸν ἄχρονον Θεὸν... (v. II, 5).

273. 4) Ὄφθης πλατυτέρα οὐρανῶν...
Εἶρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.
 — 5) Ψαλμικῶς τὰς χεῖρας... (v. V, 3).

Ἦχος β'.

274. 6) Μήτηρ Θεοῦ κλῖνον τὸ οὖς σου...
Εἶρμ. Δεῦτε λαοὶ ἄσωμεν...
 — 7) Μεμνηκότα χεῖλη τῆς ψυχῆς... (v. V, 5).
 — 8) Σὲ τοῦ Θεοῦ τὸ καθαρώτατον... (v. II, 8).
 — 9) (Ἡ) Τὴν πηγὴν τῆς ἀπαθείας... (v. II, 11).

275. 10) Μετανοίας καιρὸν καὶ προθεσμίαν...
Εἶρμ. Τὴν Μωσέως ῥόδην.

Ἦχος γ'.

- 11) Τὸν Σωτῆρα μου λόγον... (v. V, 11).
276. 12) Χρυσόποφορε κλίνη, σκήνωμα δόξης Κυρίου...
Εἶρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
- 13) Τὴν Κεχαριτωμένην μόνην Δέσποιναν... (v. V, 12).
277. 14) Ἡ Θεὸν καὶ Δεσπότην πάντων αἰώνων τεκοῦσά...
Εἶρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
278. 15) Σκήνωμα θείας δόξης ὄρος ἅγιον...
Εἶρμ. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.

Ἦχος δ'.

- 16) Δακρῶν ἐπιθρόας παράσχου μοι... (v. V, 19).
279. 17) Σὺ μόνη ἀντιληψίς* καταφυγή καὶ συντήρησις*...
Εἶρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.
- 18) Δοχεῖον ἱερὸν ἱερὰ Θεοτόκε... (v. V, 20).
280. 19) Κυρίως καὶ ἀληθῶς γεγέννηκας Θεόν...
Εἶρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.
281. 20) Ἀπάσης γυμνούμενοι τῆς ἐκ τῶν ἔργων βοηθείας...
Εἶρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.

Ἦχος πλ. α'.

- 21) Στόματι τὲ καὶ γλώσσῃ... (v. V, 25).
- 22) Ὁ Σωτῆρ μου Χριστὸς* ὁ δι' ἐμὲ... (v. V, 26).
- 23) Πνεῦμα συντετριμμένον παράσχου μοι (v. Π, 29).
- 24) Φωτοφόρε σκηνὴ τοῦ Βασιλέως... (v. Π, 25).
282. 25) Πᾶσαι σε τῶν ἀνθρώπων γεραίρουσι γενεαί...
Εἶρμ. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.

Ἦχος πλ. β'.

283. 26) Πῶς μου θρηνήσω τὸν βίον τὸν ἑσπαρόν;...
Εἶρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ...

Nota. In cod. Hierosolym. S. Sabbae № 434 inscribitur Canon hic:

„Κανὼν παρακλητικὸς καὶ ἔξομολογητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ποίημα τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Κυροῦ Μεθοδίου“.

Cf. A. Papadopoulos-Kerameus Ἱεροσολυμιτικῆ - Βιβλιοθηκῆ, Petro-pol. 1891).

284. 27) Πῶς προσέλθω σοι ἀγαθὴ* κατεγνωσμένος ἐγὼ ὁ τάλας...
Εἶρμ. Βοηθὸς καὶ κεπαστῆς.
Nota. Biblioth. Bodleianae Cod. 2 (c XII s) habet Canone-
 nem hunc cum acrostichide:
 „Παναγία προσδέξαι τοῦ Ἰωάννου θρηνον“.
 Cf. H. O. Coxe. Catalogue.
- 28) Φωτὸς δοχεῖον Παρθένε... (v. V, 31).
285. 29) Δέξαι τὴν δέησιν ταύτην* ἐκ ῥυπαρῶν* χειλέων...
Εἶρμ. Ὡς ἐν ἡπείρῳ.
 Exstat in Cryptofer. Δ. γ. X cum Acrost.:
 „Δὸς μοι Παρθένε δάκρυα μετανοίας“.
- 30) Σὲ παναγία Παρθένε πρὸς τὸν ἐκ σοῦ... (v. V, 29).
- Ἦχος βαρύς.
- 31) Ἄβυσσον εὐσπλαγχνίας κ, χορηγόν... (v. V, 41).
- 32) Ἐχουσα τῆς σοφίας τὸν χορηγόν... (v. V, 40).
- 33) Τὸ τῆς ζωῆς προορῶν ἐφεστεκός... (v. II, 37).
286. 34) Τίμιον τοῦ Δεσπότης θεοχαρίτωτε σκῆνος...
Εἶρμ. Νεύσει σοῦ πρὸς γεώδη.
287. 35) Ὅλος ἐπιθυμία καὶ γλυκασμός σωτηρίας* ὁ τόκος σου...
Εἶρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.
- Ἦχος π λ. δ'.
- 36) Χαῖρε κατάρης παλαιᾶς ἢ λύτρωσις... (v. V, 64)
- 37) Ἄγία Παρθένε Μῆτερ Θεοῦ ἄκουσον... (v. V, 61).
- 38) Ἑμνολογίαις ἱεραῖς ὑμνήσωμεν... (v. V, 46).
- 39) Δίδου μοι λόγον τῷ Πατρὶ συνάναρχε... (v. V, 44).
- 40) Φώτισον τὴν ψυχὴν μου, ἐμψυχε λυχνία... (v. V, 67).

- 41) Χριστοῦ Βίβλον ἔμψυχον... (v. can. in Fest. № 31).
288. 42) Χαῖρε τῶν πατέρων τὸ εὐφημον κράτος...
Εἶρη. Κύματι θαλάσσης.
 Inscriptio. „Κανὼν εἰς τὴν Ἵπεραγίαν Θεοτόκον. ὃν κατὰ πᾶν Σάββατον ἐσπέρας ἀναγινώσκουσιν ἐν τῷ ἀγωνίῳ ὡς ὅρει τοῦ Ἄθω εἰς τὸ Ἀπόδειπνον“.

VII.

APPENDIX

continens varios undique congestos Canones Deiparae.

a) Cod. Cryptoferr. Δ. γ. X.

289. — *Τίς τὰ μεγαλεῖα σου σεμνή, ὦ Θεομήτορ...*
 Ἦχ.α'. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.
290. — *Λόγος ἐμοὶ εὐρυθμος ὄλωσ σὺ πέφυκας...*
 Ἦχ.β'. Δεῦτε λαοί...
291. — Ἄλλον παράδεισόν σε γινώσκωμεν... (Cod. Δ. γ. I. ?)
 Ἦχ.πλ.α'. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.
- — *Δέσποινα τοῦ κόσμου βοήθεια πάντων...*
 Ἦχ.πλ.β'. Κύματι θαλάσσης.
Nota. Est idem quod: Ἐγκεις δυναστεῖαν (v. II, 35).
292. — Ἄναλογίζου ψυχὴ μου* τὰς πονηράς...
 Ἦχ.πλ.β'. Ὡς ἐν ἡπείρῳ.
293. — Δόξα πρόει καὶ τιμὴ* τῷ ἐκ Παρθένου...
 Ἦχ.πλ.β'. Βοηθὸς καὶ σκεπαστής.
 Ἀκροστ. „Δέχου Δέσποινα Ἀλυπίου τῶν θρηγῶν μοναχοῦ“.
294. — Ἄναρχε Λόγε καὶ Κτίστα δημιουργέ...
 Ἦχ.πλ.β'. Ὡς ἐν ἡπείρῳ.
 Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον.
 (Ποίημα Κοσμά μοναχοῦ).
295. — Ἄναρχον Λόγον τεκοῦσα* τὸν τοῦ Πατρὸς...
 Ἦχ.πλ.β'. Ὡς ἐν ἡπείρῳ.
 Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον, ἐν δὲ τοῖς ΘΘ. Στεφάνου.

296. — Ὁ ἀπορρήτω προνοία Λόγε Θεοῦ...
 Ἦχ. πλ. β'. Ὡς ἐν ἠπείρω.
 Titulus. Κανὼν εἰς τ'. Κ-ν. ἦμ. Ἰ-ν. Χ-ν. καὶ εἰς τ'. Ὑπε-
 ραγ. Θ-κον.
 (Ποίημα Κοσμά μοναχοῦ).
297. — Διὰ χρηστότητος πλοῦτον Λόγε Θεοῦ...
 Ἦχ. πλ. β'. Ὡς ἐν ἠπείρω.
 Titulus. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τ'. Κ-ν. ἦμ. Ἰ-ν. Χ-ν. καὶ
 εἰς τ'. ὑπερένδοξον Θ-κον τ'. αὐτοῦ Μ-ρα ψαλλόμενος ἐπὶ
 συμφοραῖς καὶ θλίψεσι.
298. — Νόμον σωτηριώδης* καταλιπὼν τοῦ Δεσπότου...
 Ἦχ. βαρ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.
299. — Δεδοξασμένη ἡ Θεὸν κηύασα...
 Ἦχ. πλ. δ'. Ἀρματηλάτην.
 Ἀκροστ. „Δέσποινα Θεοτόκε βοήθει μοι τῷ ἀμαρτωλῷ“.
- b) Cod. Vatic. gr. 1072..
300. — Καὶ μὴ θέλων πράττω τὰ δεινὰ.
 Ἦχ. β'. Ἐν βυθῷ κατέστρωσε.
301. — Σὺ τὸν πανάγαθον Λόγον...
 Ἦχ. δ'. Τῷ ὀδηγήσαντι.
 Titulus. Κανὼν εἰς Κ-ν. ἦμ. Ἰ-ν Χ-ν καὶ εἰς ἄχραντον
 οὐτοῦ Μητέρα, ψαλλόμενος ἐπὶ συμφοραῖς καὶ θλίψεσι —
 (Editus?)
302. — Φέρεις χεροὶ Παρθένε...
 Ἦχ. πλ. α'. Ἴππον καὶ ἀναβάτην.
303. — Δέσποινα Παρθένε* φαύλης καρδίας...
 Ἦχ. πλ. β'. Κύματι θαλάσσης.
304. — Ἀφθορε, ἀμωμε...
 Ἦχ. βαρ. Νεύσει σου...
 Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον.
305. — Ὡς Θεοῦ Μήτηρ παρρησίαν ἔχουσα...
 Ἦχ. πλ. δ'. Ἀρματηλάτην...

c) *Alii codd. Romani.*

306. — Ὁρμῶνει μοι Δέσποινα τῆς σῆς εἰκόνας τὰ θαύματα...
Titulus. *Κανὼν εἰς τ'. θαυμασιῶρον εἰκόνα τῆς Ἰπεραγ. Θεοτόκου.*
(Cod. Vatic. gr. 579).
307. — Τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Χριστοῦ...
Titulus. *Κανὼν εὐχαριστήριος τῆς Ἰπεραγ. Θε-κου, οὗ ἡ ἀκροστιχίς.*
„Τὸν εὐχάριστον αἶνον Ἀγνή προσδέχου“.
(Cod. Palat. 138).
308. — *Μορφᾶς καὶ ἐνδάλματα.*
Est Canon IV Photii cum acrostichide:
„Ἦμνος τέταρτος τῆ πανάγνω Παρθένω Φωτίου“.
(Cod. Palat. 138).

d) *Alii canones Photii patriarchae.*

309. — *Πύλη τοῦ φωτός...*
(Ἦχ.α') cum acrostich. *„Πρώτη δέσις τῆ πανάγνω Παρθένω Φωτίου“.*
310. — *Θρηῆνον καιρὸς...*
(Ἦχ.β') cum acrostich. *„Θρηνηῶδες ἄσμα δεύτερον τῆ Παρθένω Φωτίου“.*
311. — *Τὸν ἐν σοὶ ἀποδρήτως...*
(Ἦχ.γ') cum acrostich. *„Τρίτη δέσις τῆ πανευκλεεῖ Κόρη Φωτίου“.*
312. — *Τὸ στόμα...*
(Ἦχ.πλ.δ') cum acrostich. *„Ταύτη καὶ ἡ δέσις ὀγδόη πρέπει Φωτίου“.*
Nota. Praefati quattuor canones Photii inserti sunt in recens Theotocarion, a Nicodemo Naxio editum* Venetiis a. 1864. Cf. Pitra *Analecta Sacra* T. I, p. 438.

e) *Alii canones B. V. memorati a Pitra.*

313. — Ἀναβοῶν ὁ σὸς προπάτωρ. Ἀχραντε...
Ἦχ.πλ.δ'. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.

Titulus. *Κανὼν ψαλλόμενος ἐν τῷ ἁγιονύμφῳ ὄρει τοῦ Ἐθῶ ἐν τῇ ἱερᾷ καὶ βασιλικῇ μονῇ τῶν Ἰβέρων, ἐν τῷ πανσέπτῳ ναῷ τῆς Ἱπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πορταίτησας οὐδ' ἡ ἀκροστιχίς: „Αἰδῶ σοι τῇ Μητρὶ τοῦ Λόγου Ἰαβριήλ θύτης“.*

Cf. Pitra. Hymnographie p. 13.

314. — *Τὸν Λόγον...*

Titulus. *Κανὼν εἰς τὰ ἐγκαινία τοῦ θείου ναοῦ τῆς Κρυπτοφέρρης οὐδ' ἡ ἀκροστιχίς. „Τρεῖς παῖδες Ἀγνὴ τὸν σὸν ἕμνοῦσι τόκον“.*

Opus Bartholomaei. Cf. Pitra. Hymnographie p. 18.

315. — *Ἡρέουσας...*

Canon in vetusto Theotocario Vetreto. Cf. Pitra. Analecta S. T. I. XXXI.

f) *Cod. Monacensis 205.*

316. — *Ἡ πύλη τῆς πρὸς ἡμᾶς σου Κύριε συνκαταβάσεως...*

Ἦχ.δ'. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.

317. — *Πισὺς ἠγγείσω μόνη...*

Ἦχ.πλ.α'... (in feria VI).

318. — *Τὴν ἐσπιλωμένην πολλαῖς ἀμαρτίαις...*

Ἦχ.πλ.β'... (in feria IV).

g) *Codices Hierosolymitani¹⁾.*

319. — *Ὅσπερ ἀμνὸς ἀνηρηθῆς...*

Titulus. *Κανὼν σταυροθεοτόκιος εἰς τὴν Ἱπεραγ. Θ-κον, Ἦχ.πλ.β'.*

(Cod. Mon. S. Sabae № 162).

320. — . . . . . (Canon in diem 24. martii).

Titulus. *Κανὼν εἰς τὴν Ἱπ. Θ-κον. οὐδ' ἡ ἀκροστιχίς.*

„Χαράς με τῆς σῆς πλησον εὐλογομένη“.

(Cod. S. Sabbae № 241).

321. — *Ἡ Ἀγνὴ ἐν τάφῳ...*

Titulus. *„Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς εἰς τ'. κοίμησιν τῆς Δεσποίνης ἡμ. Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ὅστις ψάλ-*

¹⁾ Cf. A. Papadopoulos-Kerameus Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, T. II. Catalogus Codd. Monasteru S. Sabbae — Petropoli, 1891—99.

- λεται κατὰ τὴν τάξιν τοῦ Κανόνου τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, περισταμένων τῶν ἱερέων κυκλῶ τοῦ ἐπιταφίου τῆς Θεοτόκου... Ἦχ.πλ.α'.
- (Cod. S. Sabbae № 275).
322. — Ἔνοιξον, δέσποινα ἀγνή ἡμῶν τὰ θεῖά σου ὄτα...
Titulus. Παράκλητις εἰς τὴν Ἰπεραγ. Θ-κον ψαλλομένη κατὰ τὴν τρίτην τῆς ἐβδομάδος ἡμέραν, ἡ ἀκροστιχὶς ὁ ἀλφάβητος.
(Cod. S. Sabbae 313, № 2).
323. — Ἀναστάσεως τὴν χάριν ἐχαρίσω ἡμῖν...
Titulus. Κανὼν εἰς τ'. Ἰπεραγ. Θ-κον ψαλλόμενος ἐν τῇ παρακλήσει ἀπὸ τῆς γ' τῆς Διακαινησὶ μου ἀχρι τῆς τρίτης τῆς προὶ τῆς Ἀναλήψεως... ἀκροστιχὶς ἀλφάβητος. Ἦχ.α'.
(Ibidem № 7).
324. — Θαλάσσης τῆς νοητῆς τὰ κύματα...
Ἦχ.δ'... Est Canon in D. N. J. Ch., in B. V. Deiparem S. Angelos, S. Ioannem Baptistam et omnes SS.
(Cod. S. Sabbae № 362).
325. — Πάτερ παντοκράτορ...
Ἦχ.πλ.β'. Titulus. Ἔτερος Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ἀγίαν καὶ ὁμοούσιον Τριάδα καὶ εἰς τὴν Ἰπεραγ. Θ-κον. Ποίημα Φωτίου πρχου.
(Ibidem).¹⁾
326. — Ἄγιων ἀγία Μητέρα...
Ἦχ.πλ.δ'. Ἀκροστ. Ἀλφάβητος, ἐν δὲ τοῖς ΘΘ. Ἀντίληψις.
(Ibidem).
327. — Ἀπὸ στενώσεως ψυχῆς...
Ἦχ.πλ.δ'. Ποίημα Θεοφάνους.
(S. Sabbae Cod. № 434).
328. — Φωτὶ με τῶν πρεσβειῶν σου φώτισον Θεογεννήτρια...
Titulus. Κανὼν εἰς τὴν Ἰπεραγίαν Μητέρα τοῦ Φωτὸς, φέρων συνεχῆς τὸ τοῦ φωτὸς ὄνομα. Θεοκτίστου μοναχοῦ, οὗ ἡ Ἀκροστιχὶς „Φωτὸς δοχεῖον φώτισόν με φωτίσου, ἀμήν“.
(Cod. S. Sabbae 434. Idem Canon existit in Codd. S. Marci Venetis CI. II. cod. CLV (214) et CLVII (216)...

¹⁾ Alios Canones Photii v. supra.

329. **Ωφθησαν αἱ πηγαὶ τῆς ἀβύσσου...*
 Titulus. *Κανὼν εἰς τὸν Ἐδαγγελισμὸν τῆς Παναγίας Θεοτόκου, ποίημα μὲν ὦν τοῦ ἀγίου μεγάλου ποιητοῦ Κοσμά εἰς τὴν τῶν βαίων ἑορτὴν, μεταποιηθεὶς δὲ ἀπὸ μέρους εἰς ταύτην ἱερὰν τὴν ἑορτὴν ἀπὸ τοῦ ἀγιοτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυροῦ Φιλοθέου, — οὗ ἡ ἀκροστιχίς: 'Ωσάννα Χ-ς εὐλογεμένος Θεός. 'Ηχ.δ'. 'Αρχή. *Ωφθησαν κτλ...*
 (Cod. Metochii S. Sepulchri 303, № 103).

*h) Codd. Sinaitici.*¹⁾

330. — *Ἐθρῶν σε ἱερὸν... (?)*
 (V. Gardthausen Cod. 854).
331. — **Ἀχραντε κατεύθυνον ἡμῶν... (?)*
 (Ibidem Cod. 856).
332. — *Πηγὴν ἣ κηύσασα τῆς ζωῆς...*
 Titulus. **Ἐτερος Κανὼν παρακλητικὸς εἰς Ἰπ. Θεοτόκον ἐπὶ ἀσθενοῦντα*."
 (V. Gardthausen Cod. 862).
333. — . . . . .
Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ἰπεραγίαν Θεοτόκον. Ποίημα Θεοδώρου τοῦ Γραπτοῦ. Explicit. Παρθένε Δέσποινα Θεοτόκε, ἣ τὸν Θεόν... reliqua deficiunt.
 (V. Gardthausen Cod. 1004).

i) Canones in Patrologia Gr. Migne'i.

334. — **Ἰπεραγία ἣ Θεὸν κηύσασα...*
 **Ἦχ.πλ.δ'. Ἀρματηλάτην Φαράω.*
 Titulus. **Ἰωάννου μοναχοῦ καὶ πρωτασηκρήτις τοῦ Ζωνάρα Κανὼν εἰς τὴν Ἰπεραγίαν Θεοτόκον, οὗ ἡ ἀκροστιχίς: *Ἰστατος ἦχος ὄστατον πλέκει μέλος*."
Nota. Canon hic continet cum laudibus Deiparae connexas increpationes variorum haereticorum, quorum nomina superposita sunt singulis strophis, et quidem: 1. Arius, 2. Sabellius, 3. Macedonius, 4. Apollinarius, 5. Nestorius, 6. Marcion, 7. Eunomius, 8. Eutyches, 9. Manes, 10. Origenes (!) 11. Didymus, 12. Evagmis, 13. Novatus, 14. Encratitae, 15. Mas-

¹⁾ V. Gardthausen Catalogus Codicum Sinaiticorum.

saliani, 16. Aërius, 17. Paulus Samosatenus, 18. Sergius, 19. Pyrrhus, 20. Apelles, 21. Leo Isaurus, 22. Bogomili, 23. Itali (!) — (Cf. Patr. gr. T. 135).

335. — *Τῶν λυπηρῶν ἐπαγωγαὶ χειμάζουσι...*
Ἦχ.πλ.δ'. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.
 Titulus. *Κανῶν παρακλητικὸς ὁ μέγας εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον.*
Ποίημα τοῦ βασιλέως Θεοδώρου Δούκα τοῦ Λασκάρεως.
 (V. Patr. gr. T. 140. — Editus etiam in pluribus liturgicis libris).
336. — *Ἄπασα τάξις καὶ ἡλικία...*
Ἦχ.πλ.β'. Ὡς ἐν ἡπίερω.
 Titulus. *Κανῶν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον ὑπὲρ τῶν νῦν περιστασέων.*
Ποίημα τοῦ βασιλέως Μανουήλ τοῦ Παλαιολόγου.
 (Patr. gr. T. 56. Ibi etiam notantur codices mss.).

k) Canones Marci Eugenicci.¹⁾
 (Vindobon. Cod. 187 [Nessel] f. 47).

337. 1) *Ἀρχομαι σήμερον τοῦ τελευταίου...*
Ἦχ.α'. Ὡιδὴν ἐπινίκιον.
Ἀκροστ. „Ἀπάρχομαι σοι τῶν ἐμῶν λόγων Κόρη“.
338. 2) *Τῇ σῆς χρησιότητος ῥοπή πεποιδῶς Πανύμνητε...*
Ἦχ.β'. Ἐν βυθῷ.
Ἀκροστ. „Τὴν ἐν μάχαις ἀγροπνον ὑμῶν προσιάτιν Μάρκος“.
339. 3) *Τῆς τρυφῆς σχειμαροῖς (?) ζῶν καὶ ἀλόμενος...*
Ἦχ.γ'. Ὁ τα ὕδατα πάλαι.
Ἀκροστ. „Τὴν τῶν νόσων λυτήραν αἰνω Παρθένον Μάρκος“.
340. 4) *Χαράς ἡμῶν πρόξενος...*
Ἦχ.δ'...
Ἀκροστ. „Χαίροις χαρᾶς ἐκφανσις, ἀρᾶς ἢ λύσις, Μάρκου“.
341. 5) *Ἡ κρίσιν ἐν νεφέλαις...*
Ἦχ.πλ.α'...
Ἀκροστ. „Ἡ κοσμοχαρμόσυννος ὑμνεῖσθω Κόρη“.

¹⁾ Canones isti honorem B. V. „Hodegetriac“ destinati erant in quindecim dies Augusti mensis ante Obdormitionem Deiparac. — Cf Philareti Čeruihov. Conspectus hymnographorum etc. pag. 377,

342. 6) *Τὰ τῆς οἰκουμένης συντρέχουσιν ἄκρα...*
Ἦχ. πλ. β'. Τὴν τοῦ γένους σώτειραν εὐρύθμως ᾄδω.
343. 7) *Ἔχουσα τῆς σοφίας τὸν χορηγόν...*
Ἦχ. βαρύς...
Ἀκροστ. „Ἐτι προσανῶ τοῦ Θεοῦ τὴν Μητέρα Μάριος“.
344. 8) *Ἐκ τῶν περάτων θεαρχίων...*
Ἦχ. πλ. δ'...
Ἀκροστ. „Ἐσχάτος ὕμνος τῆ Παννυμνήτῳ γέρας Μάρκου“.

l) Nonnulli alii canones Deiparae.

345. — *Μὴ ἀπόση ἀγαθή...*
Nota. Canon hic exstat in Mosquensi Cod. 310. (Cf. Archimandritae Vladimiri Systematica descriptio codicum mss. Synodalis Biblioth. Mosq.) et videtur esse idem, qui in Rutheno Octoëcho magna praescribitur in ἀποδείπνον Tom. VI, fer. VI. (Ν. εὐρυθμῆ Βλαδλα*).
346. — *Ἀπλουν* ἐρυθρᾶς ὑγρογείτονα τρίβον...*
Ἦχ. δ'. Θείῳ καλυφθεῖς.
Titulus. „Ἐτερος κανὼν εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτὴν (Ἐδαγγελισμου) οὗ ἡ ἀκροστιχὴς ἠρωελεγειῶν
„Ἄγγελος οὐρανὸθεν πολυήρατον ἄρι καταπτάς
παιδοφόρον Μαρίῃ φθέγγετο γηθοσύνην
ἡ δ' ὑποκουσαμένη θεὸν ἀμβροτον εἰς φύσιν ἀνδρὸς
Παρθενικῶ τοκετῶ κοσμοχαρῶς ἐχάρη“.
(Ποίημα) Ἀναστα(σί)ου Κοιαι(σ)το(ρο)ς.
 Anastasius Quaestor, parum cognitus hymnographus, vixit verosimillime tempore imperat. Leonis Sapientis (886—911).
 (Cf. A. Papadopoulos-Kerameus. Anastasius Quaestor. Vizant. Vremennik T. VII. p. 55).
347. — *Ἐν θλίψεσι Δέσποινα βοήθει...*
Ἀκροστ. „Ἐὐχαῖς τὸν ἀρχμὸν λῦσον ἡμῶν Κυρία“.
Ἐν δὲ τοῖς ΘΘ Φιλοθέον.
 Est Canon in ἀνομβρίαν Philothei patriarchae C-politani, qui vixit medio S. XIV.
 (Cf. Philareti Černihov. o. c. p. 371).
348. — . . . . .
 Matthaeei Camariotae (rhetor s. XV.) Canon iambicus in festum Purificationis B. V. M. cum acrostichide:

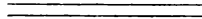
„Αἶθε δοθεῖη δὴ λόγος ἄμμιγε οἱ σὲ φιλοῦντες“.
 Exstat in Cod. 48. Biblioth. Bodleianae Oxonii.
 (Cf. H. O. Coxe. Catalogus Bibl. Bodlei.).

349. — Σοφίαν καὶ Λόγον τὸν τοῦ Πατρὸς ἐν χρόνῳ τεκοῦσα...
 Ἄκροστ. „Σὺ χαῖρε χαῖρε χαῖρε Μῆτερ Παρθένε“.
 Est Canon alicuius Manuelis Adramyteni (τοῦ εὐειλοῦς
 καὶ ἐλαχίστου Μανουὴλ τοῦ ἀδραμυτινεοῦ) et exstat in Cod.
 Monacensi 321 (e S. XV).
- m) Canonibus Deiparae adnumerandi sunt etiam fere omnes
 Κανόνες προεόρτιοι τῶν Χριστουγέννων, quippe qui Deiparam
 aequa ac Christum laudant; — et quidem:*
 (E. Menaea Romana m. Decembris).
350. — Χριστὸν σαρκὶ νηπιάσαντα...
 Ἦχος α'. Χριστὸς γεννᾶται.
 (Men. die 18 Decbr.).
351. — Ἀρξώμεθα σήμερον* προεορτάζειν...
 Ἦχος α'. Ὡδὴν ἐπιπικιον.
 Acrostich. „Αἶδει ταῦτα προεόρτια ὁ Ἰωσήφ“.
 (Men. die 20 Decbr.).
352. — Ἀγάλλου οὐρανὲ* καὶ ἡ γῆ εὐφραινέσθω...
 Ἦχος δ'. Τριστάτας κραταιούς.
 Acrostich. κατ' Ἀλφάβητον. Ἰωσήφ.
 (Ibid. die 21 Decbr.).
353. — Ἡ πανταίτια* καὶ παρεκικῆ* ζωῆς...
 Ἦχος πλ.β'. Τμηθείση τμᾶται.
 Acrostich. „Τῇ μακροῦ πέμπτη μακρὸν ὕμνον ἐξάδω“.
 (Ibid. 22 Decbr.).
354. — Ἄναρχος ὢν τῇ φύσει*...
 Ἦχος β'. Ἄτριπτον ἀσυνήθη.
 Acrost. κατ' Ἀλφάβητον, ποίημα Ἰωσήφ.
 (Ibid. die 23 Decbr.).
355. — Παρθενικῆς ἐκ Νεφέλης*...
 Ἦχ. πλ.β'. Ὡς ἐν ἠπειρῷ πεζεύσας.
 (Ibid.).

356. — **Ἀρχων ἐξ Ἰούδα* ἐξέλιπεν ἤδη*...
 *Πχ.πλ.δ'. Κύματι θαλάσσης.
 Acrostich. κατ' Ἀλφάβητον.
 (Ibid. die 24 Decbr.).*
357. — *Κύριε Θεέ μου** γενέθλιον ὕμνον...
 **Ηχ.πλ.β'.* Κύματι θαλάσσης.
 Acrost. *Καὶ σήμερον δὲ Σάββατον μέλπω μέγα.*
 (Ibid. die 24 Decbr.).
358. — **Ἀπεγράφης Καίσαρος Θεσμῶ**...
 **Ηχ.β'.* Ἐν βυθῶ κατέστρωσε.
 Acrost. κατ' Ἀλφάβητον.
 (Ibidem).
- (Τῇ Κυριακῇ μετὰ τὴν Χριστοῦ Γέννησιν).
359. — *Χριστοῦ Θεράπων μακάριε**...
 **Ηχ.α'.* Χριστὸς γεννᾶται.
 Acrost. *Χριστοῦ σὲ μέλπω δεξιὸν παραστάτην Ἰωσήφ.*
 (Ibid. die 27 Decbr. Canon S. Iosephi Sponsi B. V.).
360. — **Ἄισομαι σοὶ Κύριε ὁ Θεός μου** δι' ἐκ μητράς...
 **Ηχ.δ'.* Ἄισομαι σοὶ Κύριε.
Ποίημα Κοσμᾶ μοναχοῦ.
 (Ibidem p. 685).
-

Corrigenda.

Pag.	1	lin.	10	legatur:	<i>ἡ στείρα</i>
"	2	"	21—22	"	<i>τῆ ἐπαύριον τῶν Χριστουγεννῶν</i>
"	4	"	25	"	<i>Ἡ στείρα</i>
"	4	"	33	"	<i>ἡ στείρα</i>
"	5	"	6	"	<i>ἄσμάτων</i>
"	5	"	33	"	<i>Annunciationem (Ἐδ'αγγελισμὸν)</i>
"	6	"	1	"	<i>Archang.</i>
"	6	"	8	"	<i>Ἐδ'φραίνου</i>
"	6	"	32	"	<i>σύναξιν</i>
"	6	"	34	"	<i>Ὁ σὸς</i>
"	7	"	25	"	<i>exponit</i>
"	8	"	36	"	<i>ψαλλόμενον</i>
"	9	"	15	"	<i>Τάχυνον</i>
"	11	"	28	"	<i>ὁ καρπὸς</i>
"	12	"	31	"	<i>Θεός... σαρκί</i>
"	14	"	34	"	<i>Ἀκαθίστου</i>
"	15	"	12, 27	"	<i>Θεοτόκου</i>
"	16	"	19	"	<i>Προφήτιδι</i>
"	17	"	6	"	<i>ἑ.</i>
"	27	"	17	"	<i>ἐνδόξοις</i>
"	27	"	32	"	<i>quae</i>
"	29	"	4	"	<i>Θ-κον.</i>

Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії.

НАПИСАВ *Микола Чубатий.*

Вступ.

Часть отсеї праці була вже друкована в 1914 році в Альманеху українських богословів п. з. „Змагання до релігійної унії з Римом на галицькій Русі в першій чверти XIII віку“. Се була моя перша студентська робота і я незабаром побачив, що в ній чимало формальних та річевих хиб. Тому рішив ся я переробити її основно, розширюючи при сїм обсяг праці на цілий XIII вік. Таким способом обнимає отся розправа всі тогочасні змагання злучити західну Україну з римським престолом. Від Романа до смерти Данила сї старання повтаряли ся кількома наворотами. Два рази — за панованя Коломана в Галичи в рр. 1214—16 і за Данила (1246—57) — злука західно-українських земель із Римом була навіть довершеним фактом. З'осібна унія за Данила гідна особливої уваги, хочби з того огляду, що в сїм часі українська нація приступала до переговорів з апостольською столицею, маючи власну могутчу державу, інші посторонні чинники мали в сїм ділі лиш незначну участь. Се треба з натиском піднести тому, що майже всі пізнійші релігійні унії, не виключаючи і останної з XVI віку, були в більшій або меншій мірі довершені при заходах і помочи зверхних сил.

В отсій праці держав ся я переважно хронологічного порядку. Початок обговорює зносини наших земель із католицьким заходом до смерти Романа, потім мова про місію легата Григорія в справі галицької України (1207), дальше про унію за

часів Коломана (1214—16). Після того йде короткий огляд інтензивної місійної пропаганди Домініканців на українських землях у двадцятих і тридцятих роках XIII століття. Пята глава присвячена справі присутності руського владики Петра на I ліонському соборі, що є неначе вступом до історії церковної унії за Данила, яка має дві окремі фази (VI і VII гл.). Закінчує огляд дотеперішних наукових дослідів над сею картиною нашої минувшини. В додатку зібрано акти й документи до історії сих подій.

При писанню сеї праці користував ся я між иншим отсею літературою:

Жерела¹⁾: Theiner, Monumenta Vetera historica Hungariam sacram illustrantia I, Romae 1859 (Theiner, M. Hung.). — Theiner, Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae I, Romae 1860 (Theiner, M. Pol.). — Turgenjew, Historica Russiae Monumenta I, Petropoli 1841 (H. Rus. M.). — Potthast, Regesta Pontificum Romanorum I—II, Berolini 1874 (Potthast). — Auvray, Les Registres de Grégoire IX, Paris 1896 (Regist. de Grégoire IX). — Philippi, Preussisches Urkundenbuch, Königsberg 1882 (Preuss. Urk.). — Fejér, Codex diplomaticus Hungariae III, IV, VII, 5, Budae 1825—44 (Fejér). — Monumenta Hungariae Historica, Codex dipl. Arpadianus continuatus, VIII, XI—XIII. Pest 1860—1870 (Mon. Hung. H.). — Długosz, Opera omnia X—XVI Historiae Polonicae, Cracoviae 1864—88 (Długosz, H. Pol.). — Codex diplomaticus Poloniae III, Varsoviae 1858 (Cod. dip. Pol.). — Voigt, Codex diplomaticus Prussiae, Königsberg 1836 (Cod. dip. Pruss.). — Bunge, Liv-Est-und Curländisches Urkundenbuch (Bunge, Liv. Urkb.). — Monumenta Germaniae Historica, Scriptores XVI, XX, XXVII—XVIII, Hannoverae 1858—1885 (M. Ger.). — Muratori, Rerum Italicarum Scriptores III, Mediolani 1711 (Muratori). — Labbeus et Cosartius, Sacrosancta Concilia XIII—XIV, Venetiis 1723 (Sac. Conc.). — Akta grodzkie i ziemskie VII, Lwów 1878 (Akta grodz.). — Miklosich et Müller, Acta et diplomata graecae mediae aevi III, Vindobonae 1865 (Miklosich-Müller, Acta) — Regel, Analecta byzantino-russica, Petropoli 1841 (Regel, Analecta). — Полное Собрание русских летописей I, III. Санктпетербургъ 1846, II, Ипатіевская летопись Петербургъ 1907 (I, III. Пол. Соб. лѣт. II, Ипат.).

Праці: Дашкевичъ, Переговоры папъ съ Даниломъ галицкимъ объ унії югозападной Руси съ католичествомъ, „Уни-

¹⁾ Скороченя унятї в скобки означають, що такими знаками данї жерела цитованї в праці.

верситетскія Извѣстія“, Київ 1884, VIII (Дашкевич, Перв. Ун.). — Дашкевич, Княженіє Даниїла Галицькаго, Київ 1873. — Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора, Київ 1886, II (Чтенія общ. Нестора). — Голубинскій, Історія русской Церкви I—II, Москва 1900 (Голубинскій, Ист.). — Петрушевичъ, Историческое извѣстіе о церкви св. Панталеймона близь города Галича, Львовъ 1881 (Петрушевич, Изв.). — Пеленський, Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej, Краків 1914 (Halicz). — Abraham, Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi I, Lwów 1904 (Abraham, Powstanie). — Pelesch, Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom I—II, Wien 1878 (Пелеш, Geschichte). — Hefele, Conciliengeschichte V, Freiburg in Br. 1886 (Hefele). — Achilles Luchaires, Un document retrouvé за Прzeglą-ом historyczny-м, Warszawa 1906, III (Luchaires, Un document). — Szaraniewicz, Hypatioschronik als Quellenbeitrag zur österreichischen Geschichte, Lemberg 1872 (Шараневич, Нур.). — Грушевський, Історія України-Руси III, Львів 1905 (Грушевський, Ист.). — Грушевський, Хронологія подій галицько-волинської літописи, „Записки“ Наук. Тов. ім. Шевченка XLI, Львів 1901 (Грушевський, Хронологія). — Д. Зубрицькій, Історія древнаго галицько-русскаго княжества, I—III, Львовъ 1852—5 (Зубр. Ист.). — Dr. B. Kugler, Geschichte der Kreuzzüge, Berlin 1880. Allg. Geschichte v. Oncken II. 5 (Kugler, Geschichte der Kreuzzüge). — Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der oriental. Kirche, „Byzantinische Zeitschrift“ I, München 1892 (Gelzer, Bistümerverzeichnisse). — Carl de Boor, Nachträge zu den Notitiae Episcopatum, „Zeitschrift für die Kirchengeschichte“ XII, XIV (De Boor, Nachträge). — Finkel, Bibliografia historyi polskiej, Lwów 1909 (Finkel, Bibliografia). — Інші праці вказані у приписках.

На сїм місці нехай вільно буде мені зложити щиру подяку всім, що побудили мене до праці й серед так невідрадних обставин або дали змогу сій праці піти в світ. Особливо чую ся зобов'язаним до вдячності Дрови С. Томашівському, керманичеві історичних вправ з австрійської історії, з яких ся праця вийшла; він не щадив труду, все служив мені радою, провірив мою працю і неоднораз в ній справив та в кінці причинив ся до видання її друком.

Львів, у грудні 1916.

I.

Русь¹⁾ і католицька Церква до смерти Романа 1205 р.

У хвилі, коли завершила ся важна історична злука західно-українських земель, Галичини і Волині в одну державну цілість, сидів на апостольськiм престолі оден з найбільших папів середних віків — Іннокентій III (1198—1216). Був се чоловік на свій час високо освічений, енергічний та зручний, що старав ся не лиш перевести остаточне визволене церкви з під світської власти, але також розширити вплив католицизма до найдальших закутин Європи. Задля першої ціли зводить він боротьбу мало не зі всіма володарями західної Європи: з Филипом Августом у Франції, Іваном „без землі“ в Англії, Петром II Арагонським і т. ин., реформує церковні справи в Польщи (спори за архієпископа Кетліча) та організує боротьбу з Маврами в Еспанії. З другого боку піднімає він енергічну пропаганду католицизма на Сході. Як живо інтересував ся він справою східної церкви бачимо з того, що велика часть його листів і актів (около четвертина всіх документів з його часу) відносить ся до східних церков²⁾. Для східних, незлучених із католицькою церквою християн мав він рідку в середновічу виrozumілість. Справу злуки східної церкви з католицькою поставив він майже як одну з програмових точок свого житя. Вже в перших літах свого понтифікату звертає ся він до полудневих Славян. В р. 1199 навязує зносини³⁾ з сербським князем Волканом, що титулував себе rex Dalmatiae et Diocleae, і висилає до нього легата для поладнання церковних справ. В тій самій справі звертає ся папа також до його жінки й єпископату. В дальших роках входить Іннокентій III у дипломатичні зносини з Болгарами⁴⁾ й доводить до того, що сі зго-

1) Слова »Русь« уживаю тут у значіню церковнім, себто в обсягу кнївської митрополії, до якої належало крім земель українських також много нинішних земель великоруських.

2) Potthast I, від р. 1198—1216.

3) Potthast I, № 566, 567, 578, 2144. Першай лист носить дату 7 лютого 1199 року.

4) Potthast I, № 1775, 1776 під р. 1202; № 1994, 1995 під р. 1203; № 2135, 2140, 2141, 2143 під р. 1204. Гляди Mon. Hung. N. XI, Dipl. № 145—148, 168—172, 174—182.

дом признають його духовну власть. Вже в 1204 році посилає тут легата Льва, кардинала титулу св. Хреста та коронує князя Івана (Calo-Iohannes) на короля.

Серед того стала ся подія, яка мала чималий вплив на відносини між Сходом і Заходом та згодом відбила ся фатально на ідеї церковної унії, поглибивши тільки і так уже велику пропасть між обома церквами. Ся подія то четвертий хрестоносний похід, що закінчив ся здобутєм Царгороду й утворенем т. зв. Латинського цїсарства 1204. З купецькою захланністю і середньовічною безпощадністю знищено „Новий Рим“. Що не впало жертвою огня, зрабовано до нащадку не виключаючи мощів святих східної церкви, до яких право застерегли собі духовні учасники сього рабівничого походу;¹⁾ не пошановано ані людських, ані етичних, ані релігійних почувань місцевого населення. Хвилево тріюмфувало політичне латинство середньовіччя та ніколи ідея католицизму, яка сею подією дістала на Сході найболючіший удар. Поодинокі уділи византійського цїсарства роздано визначнішим учасникам походу як ленна; на церковнім полі заведено у всіх визначніших містах царгородської області і Гелляди латинську єрархію й латинські, Грекам чужі, церковні інституції²⁾. На престолі патріярха нового Риму посаджено одного із ненависних Венеціян. Грецький патріярх перенїс ся до Никеї, де резидував аж до відвойованя Царгороду Греками (1261). Мов на глум стару державу Комненів охрещено „латинським“ цїсарством, назвою на Сході загально зненавидженою. Папа Іннокентій III протестував проти такого помішаня ідеї хрестоносної виправи з політично-купецькими інтересами венеціянської республіки. Вже занятє Задару стягнуло на виновників папську екскомунїку³⁾, а й насильство над Греками не зістало в курїї

¹⁾ Kugler, Geschichte der Kreuzzüge, стор. 280—1.

²⁾ Приміром заведено катедральну капітулу, інституцію навскрізь західну.

³⁾ Як Іннокентій III дивив ся на сю справу бачимо з його листу до дожі Дандала і Венеціян: „... curavimus districtius inhibere, — каже папа — ne terras Christianorum invadere, vel laedere tentaretis, nisi vel ipsi vestrum iter nequiter impedirent . . . . si qui autem contra praesumerent, se scirent excommunicationis vinculo innodatos, et indulgentiae, quam Sedes Apostolica Crucesignatis indulsit, immunes....“ Тому тепер завзиває їх до покути аргументуючи: „Non enim crucem sumpsistis, aut sumere debuistis in obsequium Jesu Christi, ut expugnetis Christianos, sed potius Agarenos, crucis ipsius perfidos inimicos.“ Mon. Hung. H. Dipl. XI, № 183.

без відгомону. Закидаючи їм надужитя в Дальматії каже папа, що приходить ся йому хиба мовчати про се, що вони зробили в Царгороді, де розграблено скарби церков та забрано на власність церковні посілости¹⁾. Більше чим пів століття тревала латинська неволя. Тямили її три покоління, а одно з них пережило і виховало ся в укритій та страшній ненависти до латинства, яка перенесла ся і на католицтво взагалі. На сій події ще певнійше уgruntувала ся та традиційна відраза східних грецьких християн до західних.

До тих переворотів на Сході Русь майже зовсім не мішала ся. Подібно не бере вона участи в переговорах східних патріярхів із Римом аж по фльорентійський собор. Причина сеї прояви лежала в тім, що від середини XI віку починаючи степові племена по черзі опановували чорноморський степ, через се безпосередні зносини Руси з Візантією були утруднені; в міру того скріпляли ся автономічні течії та знаходили приступ західні впливи. В Києві кілька разів ставляно митрополита без порозуміння з патріярхом, хотяй після канонів східної церкви було се виключною прерогативою кожного патріярха. Ще довший час по 1054 році, себто по схизмі Керулярія, мала Русь живі зносини з католицьким Заходом і Римом (Ізяслав і його син), з якими була звязана господарськими і культурними вузлами.

На Руси здавна перебувала поважна скількість латинян. Купці ріжних народностей, як угорські, польські, німецькі, італійські та інші, на яких часто наші літописи натякають, мали з собою своїх духовних, які сповняли функції капелянів та секретарів у торговельних справах²⁾. В Новгороді були приміром духовні, що лише на літо приїздили з купцями, а на зиму відїздили. Оплачувала їх Ганза. Там була навіть латинська церква св. Петра. До Києва приїздили з німецькими купцями монахи, ірландські Бенедиктини, які перед повстанем жебрачих орденів справували в цілій Європі ролю місіонарів. В Києві мали вони навіть свій конвент при церкві Пр. Діви Марії; пізнійше повстав

¹⁾ ...ut enim de multis iniquis operibus taceamur, quae apud Constantinopolim perpatrastis, diripiendo ecclesiarum tesaura et possessiones ecclesiasticas invadendo, volentes quasi hereditario iure Sanctuarium Domini possidere dicite! quando vos tantum damnum restaurare poteritis terrae Sanctae? (Mon. Hung. H. XI, Dipl. № 183).

²⁾ Гл. Abraham, Powstanie, стр. 50—51 замітки. Hanserecesse I. Die Recesso und die anderen Acten der Hansetage v. 1256—1430, I. Leipzig 1870, стр. 352, з року 1338.

тут конвент Домініканів (діяльність св. Яцка Одровонжа). Коли Володимир Рюрикович около 1233 року прогнав Домініканців з Києва, то Ірлядці монахи удержали дальше своє становище і були тут аж до набігу Татар і знищення Києва.

З певністю можна сказати, що і в Галичині не бракло ірляндських місіонарів. Пізнійше і Домініканці туди звертають ся, бо прогнані з Києва находять тут захист. Що правда в половині XII віку зарисовує ся у нас трохи антагонізм до Риму. Висловом сього може бути Теодозія „Слово о вѣрѣ крестѣянскої и латинскої¹⁾), написане у фанатичнім дусі проти латинян. Автор твердить, що латинство гірше від жидівства, перестерігає перед пристававем із латинянами, а колиби хто з православних хотів їсти з тої самої посудини, з якої передтим їв латинник, мусить її вимити і обмолитвувати²⁾). Все таки сей і подібні факти лише спорадичні та походили від захожих Греків, яким був і Теодозій. Сама Русь до латинян ворожо не відносила ся і ще довгий час мала характер переходовий межі грецьким християнством і західним католицизмом³⁾). Коли така була роля цілої Русі, то західна Україна займала хиба ще більше самостійне становище супроти Царгороду і ще прихильнійше до Заходу. Знаємо приміром, що якийсь із галицьких князів, мабуть Ярослав Осьмомисл, брав участь у коронації Фридриха Рудобородого⁴⁾) та що ся часть українських земель увійшла в XII віці у певну політично-правну, ближше нам незнану звязь із німецько-римським цісарством⁵⁾).

1) Твір сей приписувано Теодозиеви печерському, одначе Голубинській виказав, що автором його був захожий Грек, що жив на Русі в XII віці.

2) Замічу, що сю брошуру мав я нагоду стрічати раз у Галичині, ширили її мабуть почаївські монахи.

3) Се виказує й проф. Абрагам (Powstanie, I розділ, стор. 38); між инцим він каже: „W czasie przed napadem Mongołów pomiędzy Rusią a Kościołem łacińskim istnieje tylko niemal po koniec XI wieku pewne poczucie wspólności religijnej; próby zadzierżgnięcia węzłów łączności prawnej nie powiodły się wcale.

4) Gesta Friderici a. 1165 стоїть: „Rex Boemorum quendam de regulis Ruthenorum suae presentiae obtulit, eiusque illum ditioni subdidit. (Mon. Germ. XX, стор. 492).

5) Окрім згаданої вище присутности українського князя на коронації Фридриха I, таку звязь показує історія повороту Володимира Ярославича 1189 року з угорської неволі. Позатим безіменний автор опису східної Європи 1308 р. говорить виразно, що „olim fuit haec terra (Ruthenia) sub imperio“. (Anonymi descriptio Europae orientalis ed. O. Górka, Краків 1916, стор. 41).

Одночасно зазначував ся сильний культурний вплив Німеччини на західну Україну¹).

Подібно як в інших осередках Русі було і в Галичині і на Волині багато Німців, Угрів та інших західних купців і ремісників; особливо було їх досить у Галичи і Володимирі. В Галичи навіть одна брама, коло якої мабуть мешкала німецька кольонія, звала ся німецькою²). Оповідуючи про зріст Холму ось що каже наша літопись: „Видивъ же се князь Данило яко Богу поспѣвающу мѣсту тому нача призывать, приходаѣ Нѣмциѣ и Русь иноязычники и Ляхы идяху день и во день и уноты и мастерѣ всяци бѣжаху ис Татарь“....³) В Володимирі стрічаємо навіть дуже богатих і впливових Німців, до яких і князі не стидали ся заїздити в гостину⁴). Кольонізація розширила ся вже перед приходом Татар навіть у наддніпрянських землях, як се виходить із літописи й з інших жерел⁵). Сі чужинці творили часть культурного елементу міст; освоюючи ся з Українцями причиняли ся до сего, що на Україні вже рано практикувала ся широка релігійна толеранція. На се матимемо в отсій праці чимало доказів, а наша літопись, хоч переповідає історію близько дев'яťдесяти літ, ні одним словом не зраджує свого упередження до Риму. Свою неохоту були би автори літописи певно десь зазначили, тим більше в такій дразливій справі як релігійна; а автор останньої части був правдоподібно навіть монахом. Приміром галицько-волинська літопись оповідає зовсім льояльно про жите католицької святої Єлисавети (кор. Кінги) так немовби говорилось про угодницю грецької церкви: „много бо послужи Богови по мужи своемъ и святу нарѣчаютъ“⁶). Се й не

¹) Уже на дворі Ярослава Осмомисла був звичай носити західну одіж (Mantel), як се виходить з опису сцени інтронізації сього князя. Ось як опише се київська літопись: „.... и приѣха (посол Петро) на князь дворъ, и ту спидоша противу ему съ сѣнѣи слугы княжи вси в черни мятли и видивъ се Петръ и подиви ся, что се есть и яже взиде на сѣни и видѣ Ярослава отни мѣстѣ в черни мятли....“ (Ипат. с. 464).

²) Ипат. с. 778, в. 4—5. Данило здобувши Галич »постави на Нѣмѣцьскихъ вратѣхъ хоругговъ свою«.

³) Ипат. с. 843, в. 8—12.

⁴) Ипат. с. 868. »Марколтъ же Нѣмѣчипъ зва к собѣ всѣ князѣ на обѣдъ Василка Льва и Воишелка«.

⁵) Уже в двадцятих і трицятих роках XIII віку було багато Німців у Києві (Додаток, л. XII, XIII).

⁶) Ипат. с. 723, в. 21—22.

могло бути инакше при тісних взаєминах наших князів із католицькими дворами. Роман Мстиславич був вихований на краківським дворі. Жінка його була, як каже галицько-волинська літопись, „ятровію“ Лестка і мабуть католичкою¹⁾. З Андрієм, угорським королем, жив Роман у тісній дружбі; Лестко говорив до Андрія: „тобѣ бо другъ бѣ, клялася бо бѣста, яко оставшую в животѣ племени его любовь имѣти“²⁾. Коротко перед смертю дав Роман вислів своїй прихильности до католицизму тим, що зложив 1205 р. значну дотацію для монастиря Бенедиктинів в Ерфурті³⁾. Та дивним дивом постать Романа виходить у пізніших наших літописцїв, як уособленє православія і противника папства й католицизму. Стало ся се завдяки воскресенській (кенігсберській) літописи, яка під 1205 р. згадує, що коли Роман побідив Угрів і Ляхів, прислав папа Іннокентій III до нього послів намовляючи його на латинство та обіцяючи йому поміч меча св. Петра. Тоді мав Роман відповісти: „Такій ли то мечъ Петровъ у папы? ижъ имать такіи, то можетъ городи давати, а азъ доколѣ имамъ и при бедрѣ, не хошу куповати ино кровію, якоже отци и дѣди наши розмножили землю рускую“. Історики досить однодушно⁴⁾ відкидають віродостойність сеї звістки, та на нашу думку якесь посольство від папи в сїм часі було дуже можливе. Рік 1205 й попередні якраз сприяють такому посольству. Як висше підніс я, зносили Риму з полудневими Славянами увінчались успіхом; 1204 року здобули латиняни Царгород, отже булоб щільком природно, якби папа звернув ся до Романа, звісного зі своєї прихильности до Заходу та завізвав його, щоб

¹⁾ Називала ся вона провдоподібно Анна, як се видно з того, що її внук Мстислав побудував на її гробі каплицю під покровом св. Йоакима і Анни. Ипат. с. 937, в. 7—11. »Тогож лѣта Мстиславу князю вложи ему Бог во сердце мысль блага созда гробницю каменю надъ гробомъ бабы своеи Романовой в монастырѣ, въ святого... и свящаю во имя правѣднику Акима и Анны, и службу въ неи створи«.

²⁾ Ипат. с. 719, в. 6.

³⁾ *Necrologion Sti Petri Erphordensis: Schannat, Vindemiae litterariae, Fuldae et Lipsiae, 1723, Col. II, стр. 19, під роком 1205: „Romanus rex Ruthenorum dedit nobis XXX marcas“.* За Абрагамом (*Powstanie*, стр. 95).

⁴⁾ Голубинській о. с. I. 1, стр. 598 думає, що такого посольства взагалі не було, бо був би заховав ся відповідний лист у ватиканським архіві. Подібно й проф. Грушевський. Факт, що не маємо слідів сього посольства у ватиканських жерелах, важний що правда, одначе не вистарчающий. Пелеш (*Geschichte I.*) вірить словам сеї літописи, лиш каже, що з незвісних причин переговори зістали без успіху.

і він пристав до унії, коли вже Царгород — хоч формально — зединив ся. Натомість трудно допустити, щоб Романова відповідь була така, як говорить висше названа літопись; а коли таки було яке невдатне посольство папи до Романа, то не муіло воно дотикати справи злуки церков, лише справ чисто політичних. Маємо підставу здогадувати ся, що похід Романа на Польщу 1205 р. не був сусідською війною, а одним епізодом великої боротьби Вельфів із Гогенштавфами¹⁾. Наш князь належав до обозу Гогенштавфів, тому могло легко стати ся, що Іннокентій III бажав собі зєднати могучого східного союзника для своєї політики і посилав до нього послів. Роман володів тоді окрім Галичини та Володимира і Києвом, тому був справді поважним союзником. Папські послы могли тоді одержати відмовну відповідь із мотивів політичних. Сей факт міг опісля в літописній традиції переплутати ся з заходами папи коло церковної унії і дати почин до поданої в горі легенди.

Коли Роман не був ворожо настроений до католициста, то певно й боярство не було противне сьому напрямови. Воно стояло в живих зносинах з угорськими баронами; їм імпонувала свобода і впливове становище угорських магнатів та релігійно-лицарська ідея того часу, яка мала свій вислів у хрестоносних походах²⁾. Не диво отже, що скоро лиш появляють ся Мадяри на галицькій Україні, здобувають собі між боярством сильну партію³⁾. Дальше знаємо, що з боярством і угорською партією держало висше духовенство⁴⁾, нераз навіть проти своїх князів. Се свідчить, що навіть духовенство на західній Україні

1) M. Germ. SS. XVI, Chronic. Alberici Trium fontium під р. 1205, стор. 885: „Rex Russie Romanus nomine a finibus suis egressus et per Poloniam transire volens in Saxoniam et ecclesias destruere volens, sicut falsus Christianus, a duobus fratribus Polonie ducibus Listec et Conrado super Wisselam fluvium Dei indicio percutitur et occiditur et omnes, quos secum aggregaverat, aut disperguntur aut interficiuntur“. Також гляди M. Germ. SS. XXIII, стор. 116. На можливість звязи сеї вістки з запискою воскресеньської літописи звернув свого часу мою увагу проф. С. Томашівський.

2) Подібну вдачу має й Данило. У нього робить ся нераз похід для лицарскости без політичного вирахованя.

3) Ипат. с. 732, 736 і ин. Нпр. Володислав, Судислав, Филип і инші.

4) Ипат. с. 793, в. 14—15. З Ростиславом з Галича утікає єпископ Артемії: »и с нимъ бѣжа Артѣмѣи, єпископъ Галичкыи...«, с. 793, в. 25—26: »и владыцѣ Перемышльскому коромолующе с нимъ«.

не руководило ся в тодішній політиці релігійною ріжницею. Становища низшого духовенства не знаємо. Міщанство було переважно чуже, отже католицьке, а простий народ у тих справах цілком не орієнтував ся, а до того про народну масу як політичний чинник у тих часах й мови бути не може. Стихійно-вороже становище українських просвічених станів до латинства і до католицизму походить із пізнійших часів; а свої початки має воно що найскорше по упадку нашої самостійности. Для того є се історичним блудом переносити і прикладати настрої Українців до латинства в XIV—XVI віці до XIII віку.

II.

Лян римської курії приєднати Галичину до релігійної унії 1206—1209 р.

Несподівана смерть Романа 1205 р. перервала безпосередні зносини нашої держави з Римом, які наслідком малолітности Романовичів не могли продовжати ся. Угорський король Андрій II вперед сам, а потім із польським князем Лестком обнимають протекторат над сиротами і їх спадщиною. Зїзд угорського короля з княгинею Романовою в Сяноці 1206, хоч надав Андрієви лиш титулярну сузеренність над Галичиною¹⁾, відчинив широку браму впливам угорським і католицьким. Зате в самій Галичині запанував розлад. Романова спадщина стала ласим куском для сусідів, в першій мірі руських князів Ольговичів, Ігоревичів та інших; ані Андрій, ані Лестко ще тепер не відважили ся приступити до окупації Галичини. Заколот збільшували бояри, які почули, ще не стало вже сильної руки Романа та старали ся скріпити своє становище. Деся під кінець 1206 р. осіли остаточно в Галичині брати Ігоревичі, сини героя „Слова о полку Ігоревім“; старший Володимир осів у Галичи, молодший Роман у Звенигороді, для Святослава готовлено Володимир. Дітям та вдові Романа прийшло ся утікати вперед з Галича, а потім й з Володимира на чужину. Між боярством племя Романа не знайшло майже жадної симпатії, зате мало її у міщанства й народу. Межиусобиця між братами Ігоревичами спонукала в кінці

¹⁾ Від тепер Андрій II титулує себе все: „Galiciae Lodomeriacque rex“ гл. Fejér III. 1.

угорського короля вмішати ся активно в галицькі справи. Около 1208 - 9 р. вирушив угорський воєвода Бенедикт до Галичини. та заняв Галич.

На сей час припадає перша скріплена документами фаза заходів римської курії приєднати західну Україну для унії. Стараля сї підняв папа Іннокентій III; а йшли вони через Угорщину. Хто дав товчок до них — сам папа, чи сузерен Галичини король Андрій, чи в кінци хтось із угорської або й галицької суспільности — сказати годї. Досить, що під днем 7 жовтня 1207 року видав Іннокентій два листи¹⁾, оден до Угрів, другий до Українців. З ними вислав легата Григорія кардинала-пресвитера (тит. св. Виталія і Вестини), визначного та старого свого дорадника²⁾, якому поручив папа зреформувати угорську церкву та підготувати в Галичині справу релігійної унії. На початку першого листу³⁾ говорить ся про згублену драхму і вівцю, яку треба відшукати (чи не алузія до Галичан?), по сїм говорить папа: „Поміж иншими способами, про які подбав (Христос) для християнського народу, полишеного з причини ріжних злочинних нещасть немов напів мертвим своєю мудростию винайшов (Він) на ново лікарство, відповідне антидотум у злуці з апостольською столицею, устанавляючи її головою всього християнства... яка до инших церков приходить із наукою віри...“⁴⁾ Далше говорить про велике жниво, де робітників мало; як Христос посилав апостолів, так він посилає легата Григорія, щоби даною собі повною властию все зреформував, бо „сього вимагає потреба угорського королівства...“⁵⁾. Обовязком католицької церкви — писав папа — є „приходити з наукою віри до инших церков“.

1) Potthast, nr. 3195, 3196.

2) Григорій був одним із визначніших людей в окруженю Іннокентія III. За короткий час між рр. 1202—1207 був він підписаний на 19 буллях, як се виказують рефеста Потаста (гл. індекс по смерти Іннокентія III). Цікаве лише, що по р. 1207 він зникає, бо поза сям роком нема ані одного його підпису на буллях.

3) Fejer, III. 1, стор. 54 подає сей лист під заголовком: Innocentius III Gregorium legatum suum denuo in Hungariam et Rutheniam mittit. Дивн „Додаток“ до сеї розвідки під ч. I.

4) „Inter cetera sane, quibus christiano populo propter varias plagas criminum, quasi semivivo relicto per ipsius prudentiam sunt provisae remedia, conveniens antidotum in sodalitate sedis apostolicae renovavit, eam totius christianitatis caput constituens... ad alias ecclesias cum doctrina fidei procedit...“

5) „Quocum igitur necessitas regni Hungariae illud exegerit...“

Лист сей мав приготувати Угрів до задуманого діла, яке пояснено докладнійше в другім листі. Вже з першого виходило, що тут діло в місійній праці між якимсь незєдиненим із Римом народом; другий лист поясняє нам, що тут мова про Русинів. Папське письмо було звернене до цілої Руси¹⁾. Згадано в нїм, що Русини віддалили ся від католицької церкви, неначе від грудий матери і стали мов чужими дїтьми; та римський єпископ має обовязок Богом йому наложений, поучати християн і працювати над злукою всіх в одно стадо; тому й тепер звиває він Русинів, щоби повернули з бездорожа на „путь“ і піддали ся під учительський провід голови церкви. Тут аргументами з св. Письма доказує ся примат папи, подібно як у листі до Болгар²⁾. Потім завзиває Русь, щоби й вона приняла унію, коли Греки вже злучили ся з Римом. „Чиж не дивно се виглядає — каже папа — щоби часть не згоджувала ся з цілостію і одиниця виріжняла ся з поміж загалу?“³⁾. В тій ціли посилає легата Григорія, нехай приймуть його з належною пошаною.

Звертає на себе увагу політичний тон сього папського листу. Не згадує папа нігде ні про ересь, ні схизму, лиш каже, що Русь віддалила ся, *elongati fueritis*, від апостольської столиці, що зійшла на манівці. За таку мабуть папи уважали Русь особливо західну Україну. Цілком в іншій тоні писаний лист до сербського князя Волкана з 1199 р., де папа жадає потвердження віри апостольської в Сербії, а від єпископату присяги (*ut apostolicam fidem confirmantes...*). Як висше сказано, Русь усе занимала більше самостійне та між Візантією і Римом посереднє становище, тому й тон був інший.

Як віднесла ся Русь до легата Григорія? Стан на Руси, а властиво в Галичині, — бо перші кроки туди мусіли йти де сягав угорський вплив — був у тих часах для таких річий як

1) Potthast № 3196; тут занотований сей лист так: *Eisdem (Archieppis, ep...) per Rutheniam constitutus nunciat, se (Gregorium) tit. S. Vitalis presbyterum cardinalem ad eorum partem duxisse destinandum, ut filiam reducat ad matrem et membrum ad caput, monet eos, ut devote accipiant*“. Є він у цілости у Turgenjew, *Historica Russiae Monumenta* том I, № III, і *Monum. Hung. Hist. Codex dipl. XI, № 197*: передрукований у додатку до сеї праці під ч. II.

2) *Mon. Hung. H. Codex XI, Dipl. № 148*.

3) „*Nonne absonum esse videtur, ut pars soli suo non congruat et singularitas a suo discrepat universo?*“ *Mon. Hung. H. Cod. XI. Dipl. № 197*.

релігійна унія цілком невідповідний. Під кінець 1207, а на початку 1208 року повстає тут межиусобиця поміж Ігоревичами, старшим Володимиром і молодшим Романом. Роман остаточно проганяє Володимира й осідає в Галичи. Час се воєнний і неспокійний, в яким ніхто не думає про далекосяглі переговори в релігійних справах. Угри в тім часі не мішались у внутрішні справи Галичини, але аж трохи пізніше. Наша літопись згадує, що правда, що Роман узяв Угрів і побив свого брата, але се були мабуть лише угорські наємники, бо Володимир жив з Уграми у згоді; зате видимо незадовго акцію Угрів проти Романа. Коли хочемо схарактеризувати сей час словами галицько волинської літописи, то се було „беззаконье галичкое и мятежь“ — себто анархія. Супротив сього посольство Григорія в Галичині не могло мати поведження. Виїхав він із Риму в жовтні 1207 р., отже десь під кінець т. р. або з початком 1208 р. був уже на Угорщині. Якийсь час забавив ся на Угорщині, залагоджуючи справи угорської церкви, що могло потривати довший або коротший час. Коли на Угорщині забарив ся він недовго, то можна би припускати, що в Галичині він може й не був, видячи що серед такої анархії в користь унії нічого не вдіє. Колиж на Угорщині побув трохи довший час, то можливо його подорож на Україну була злучена з виправою угорського воєводи Бенедикта, яку кладуть звичайно на 1210 рік. Однак ся дата, як й многі інші з сих часів дуже непевна. Наша літопись, переповівши межиусобицю поміж братами Ігоревичами з 1208 року, відступає від теми і приступає до переказування інших подій на Україні поза Галичиною. Але потім вертаючи до галицьких справ зачинає фразою: „мы же на преднее возвратимся случившихся в Галичѣ“¹⁾ і повідає про похід Бенедикта на Галичину. Ся фраза вказує, що ті події, які буде оповідати, се є похід Бенедикта, склали ся скорше або рівночасно з переповіданими подіями, а недовго по галицьких межиусобицях, яких оповідане літописець перервав. Тим способом колиб ми пересунули похід Бенедикта трохи скорше, на рік 1209 зблизив ся би він до часу, коли Григорій мав йти до Галичини. Може цілий 1208 рік перебув Григорій на Угорщині, а десь аж 1209 року виїхав ся з Бенедиктом в оточеню многих угорських духовних за Карпати. Бенедикт узяв Романа, й так не дуже мабуть у Галичи любленого, в полон, а Угри осіли в Галичи. На всякий випадок як

¹⁾ Ипат. с. 721, в. 24—25.

воно не булоб, посольство Григорія лишилось без успіху; нема про нього більше жадних вістий ні в наших, ні в чужих жерелах і взагалі його імя зникає — мабуть чи не помер він на Угорщині або й у Галичині.

Між рр. 1209—1214 не маємо жадних слідів про якінебудь уніятські змаганя Риму; можна би з того здогадувати ся, що місія Григорія не повелась, без огляду на се, з якої причини. Угорська окупація Галичини не мала добрих наслідків, противно дала ся добре взнаки Галичанам¹⁾. Вона була сполучена з насильствами угорських наїздників над корінною людністю. Угри знущали ся над боярами і міщанами та знеславляли жінок, навіть „попадї і монахині“. „Антихрист“ Бенедикт переслідував певно противну Уграм партію та при сій нагодї діяли ся насильства. Доскулив він мабуть більше міщанам Галича чим боярам; з останних переслідував, здаєть ся, противників угорського панованя, бо багато бояр мабуть годило ся на сей стан, позанимавши визначні становища²⁾. Разом узявши, окупація лишила по собі погану славу, бо хоч переслідуваня не діяли ся з релігійних мотивів, але були се насильства наїздника, ненависть до Бенедикта переносила ся на всіх Угрів, та тим самим підривала пригожий ґрунт під католицьку пропаганду, яка йшла через Угорщину. Угрів прогнано і лиха слава по них скоро зати-рала ся.

Рік 1211 привів деяку зміну в політиці боярства. По галицькій ночі св. Вартоломея боярство остудило ся до політики своїх князів, яку вело до тепер, а звертає більшу увагу на свої боярські інтереси. Їм байдуже, чи се панує свій князь, чи Бенедикт, коби лиш їх становище не було загрожене. Вони може навіть волїли Угрів, знаючи що „король далеко, Пан Біг високо“. До того боярам мусїла імпонувати свобода угорських магнатів, яка мала своє завершене в „Золотій буллї“ з 1222 року. Поволи вони навіть симпатизують із таким станом і по спишській умові

¹⁾ Ипат. с. 721, в. 25 і т. »Андрѣй же король увѣдѣвъ безаконѣ Галичкое і мятежъ и посла Бенедикта со воими, и я Романа в бани мѣющася, и посла и во Угри. Бѣ бо Тимофѣи в Галичѣ премудръ книжникъ, отчество имѣя во градѣ Киевѣ, причтею рече слово о семъ томители Бѣнедиктѣ: яко в послѣдняя времена трема имени наречется антихристъ; бѣгаше бо Тимошей отъ лица его, бѣ бо томитель бояромъ и гражаномъ и блудъ творя и осквернях и жены и черницы и по-падѣи, в правду бѣ антихристъ за скверная дѣла его.

²⁾ Тут можна би вже шукати зародків угорської партії серед бояр.

1214 р. деякі бояри навіть раді приходови Угрів. Разом із сим справа церковної злуки стає знов актуальна.

III.

Лерша релігійна унія в Галичині за короля Коломана 1214—16 р.

Приходимо тепер до другого етапу заходів римського престолою около довершеня релігійної унії з галицькою Україною в рр. 1214—1219, зглядно 1214—1216. Вже 1213 року вирушив угорський король Андрій на Галичину, щоби положити кінець боротьбі о галицький стіл, одначе смерть¹⁾ його жінки Гертруди приневолила його до повороту. Тимчасом став ся факт у середновічю досить небуденний. Політичний заколот у Галичині дійшов до того, що один із бояр, Володислав, знайшов прихильників серед боярства чи міщанства й „укняжив ся“, себто засїв на галицькім столі²⁾. Се вже переповнило чашу зависти сусідів. Андрій зїхав ся з Лестком у Спишу 1214 р. та умовили ся що до поділу Галичини поміж себе. Андрій взяв східну часть із Галичем, Лестко західну з Перемишлем. Галич віддав Андрій свому пятилітньому синові Коломанові, обвінчавши його з трилітною дочкою Лестка Саломеєю. Упорядкувавши — як могло здавати ся — політичні справи в Галичині, задумав король скріпити нові відносини унією галицької церкви з Римом. Зараз по окупації Галича 1214 р. звертає ся Андрій до папи Іннокентія III і просить, щоби він поручив остригомському архієпископові Іванові коронувати Коломана на короля Галичини та заявляє, що Галичане готові приступити до єдности з апостольською столицею³⁾. Запевнивши ся наперед, що папа все сповняє справедливі просьби вірних синів католицької церкви, вірить Андрій, що й у сій справі римська курія піде за його бажанем. „Мусить отже знати ваша святість — пише він дальше — що вельможі і нарід

1) Була убита угорськими баронами.

2) О скілько булаб можлива теорія деяких польських істориків, що Володислав був з польського роду і католиком, то се свідчило би про велику релігійну толеранцію на тодішній галицькій Україні.

3) Гл. Theiner Mon. Hung. том I, № I. і Fejer Codex dipl. Hung. том III, 1, ст. 163. Лист зачинає ся звичайною титулятурою: »Андрій король... Галичини і Володимирії поздоровлене і синівське ушановане«.

Галичини підчинені нашій власті, покійно від нас домагали ся, щоби ми нашого сина Коломана поставили їм королем, що мають намір на будуче позіставати в єдності і послуї святій римській церкві, забезпечивши одначе се, що буде їм вільно між иншим не покидати свого власного (грецького) обряду. Щоби се для нас і для Вас таке (важне) їх предложенє не спинило ся через проволоку, що як звісно з многих причин може стати ся, треба задля виконання сього визначити з вашого боку легата; просимо отже вашу святість поручити достойному у Христі отцю нашому I... остригомському архієпископови, щоби він силою апостольської власті, згаданого нашого сина помазав їм на короля і відобрав від нього присягу, що буде вірний святій римській церкві¹⁾.

Сей лист важний головно з двох причин: що товчок до заходів коло навязаня церковної злуки вийшов від самих Галичан та що тут згори була поставлена умова — збереженє обряду. Можна би одначе поставити питанє, чи король говорив правду, чи не подавав власних бажань за факти, щоб тільки дістати від папи корону для сина. На наш погляд нема сумніву, що Андрій писав повну правду. Безперечно, його головна ціль була коронація сина, одначе він не був — не міг бути байдужний до церковної справи, яка по його власним словам була важна як для нього так і для католицької церкви. При його незвичайній побожності (він же лідняв один хрестоносний похід у св. землю) трудно допустити, щоб він вводив у блуд папу в такій важній справі. Він ставив

1) *Noverit igitur sanctitas vestra, quod Galiciae principes et populus nostrae ditioni subiecti humiliter a nobis postularunt, ut filium nostrum Colomanum ipsis in regem praeficeremus, in unitate et oboedientia sacrosanctae Romanae ecclesiae perseverantibus in posterum salvo tamen eo, quod fas illis sit alias a ritu proprio non recedere. Verum ne tam (expediens) nobis et vobis illorum propositum ex dilatione sustineat impedimentum, quod quidem multis de causis accidere posse constat, si legatum ad hoc exsequendum a latere vestro destinatum praestolamur, a sanctitate vestra postulamus, quatenus venerabili in Christo patri nostro I... Strigonensi archiepiscopo detis in mandatis, ut apostolica fretus auctoritate dictum filium nostrum in regem eis inungat et sacramentum super oboedientiam sacrosanctae Romanae ecclesiae exhibendum ab eodem recipiat. (Theiner, Monum. Hung. I, № I, Додат. ч. III). Далше говорить Андрій, що він готовить ся до хрестоносного походу (studiose intendere et omni diligentia festinare). тому просить звільнити двох єпископів і опата-канцлера від участі в IV соборі лятеранським.*

діло занадто ясно (домагався прислання окремого посла), щоби можна підозрівати звичайну містифікацію. Що справа церковної злуки в Галичині, не була лиш *prim desiderium* самого угорського короля, що в ній була заінтересована й якась визначна частина українського громадянства в Галичині, се видко найкраще з поданої умови, під якою церковна унія була бажана й можлива — заховане обряду. Умова ся могла вийти виключно тільки від Українців, не від короля, навіть не від латинського єпископату на Угорщині, бо в сім т. ск. формальнім питанню, як по правді має виглядати унія, в католицькій церкві не було ще ясно виробленої думки та ще переважав погляд, що церковна злука й латинізація обряду се тотожні річи.

Насуваєть ся тепер питанє, хто був сею українською стороною, яка бажала чи там згоджувала ся на церковну унію? Цитований лист каже, що „*principes et populus*“ жадають Коломана на короля і унії. Що розуміти під сим „*principes*“? Можна розуміти князів, можна й бояр. Можливо, що й якісь князі пактували в тій справі, могли се бути Ігоровичі, та скорше Романовичі. Бо хоч Андрій забирав Романовичам часть їх батьківщини, Галич, то за те запевняв їм другу половину, Володимир, і не переривав добрих зносин із ними: Лестко „поча имѣти любовь велику ко князю Данилу и брату его Василку“, а Пакослав, автор спишської угоди, „бѣ приятель Романовой и дѣтемъ ея“¹⁾. Тому можна би під „*principes*“ розуміти окружене Данила і Василька, яке добувши на стало Володимир, годило ся на відступленє Галича Уграм і на їх уніятські пляни. Та в сім місци під словом „*principes*“ треба розуміти таки бояр²⁾, з окрема ту їх частину, що утворила угорське стороництво. Мабуть з ними годив ся дехто з висшого духовенства, яке в політиці нераз ішло з прихильними Уграм боярами рука в руку. Міщанство і народ ледви мали який голос у сій справі. На всякий випадок унія з задержанєм обряду не повинна була зустрінути ся з непереможними перепонами. Звісно, що в XIII в. цілий Схід хитав ся між унією і православієм, то тим більше ся склонність мусіла виступати серед висших і правлячих верств на Русі, особливо в Галичині³⁾.

¹⁾ Ипат. с. 489. в. 10—11.

²⁾ В тім самім листі Андрій угорських баронів називає — *principes*.

³⁾ Дашкевич: Перв. унія. стор. 141 говорить: «быть может въ Галичѣ вѣротерпимости было больше».

Гідний уваги ще оден момент у листі короля Андрія, а то, що архієпископ Іван мав би запрягнути й Коломана на вірність католицькій церкві; се значилоб, що він належатиме до того самого обряду, що й його піддані.

Проти сих плянів могли робити щось лиш бояри противні угорському панованню. Одначе під вражінєм окупації сиділи вони тихо, не зібравши ще достаточних сил. Так треба розуміти слова Андрія в листі до папи, де він перестерігає, щоби предложене Галичан задля проволоки не зазнало перешкоди, що... із многих причин може стати ся... Сї причини лежали в тім, що опозиція могла в короткім часі зібрати свої сили.

Але слїдїм дальше! Папа прийняв сей лист Андрія II радо; його бажання привернути Русь до послуху Римови ще 1207 р. стали тепер, як видавало ся, близькими до здійсненя. Справа та мусїла його заінтересувати живо, та на жаль не маємо про неї ніяких вісток аж до р. 1215. Не знаємо навіть декрету, яким папа поручив арх. Іванови помазати Коломана на галицького короля. Дуже можливо, що вперед відбуло ся помазанє Коломана на короля, десь при кінци 1214 р.¹⁾, а що тільки пізнійше наложено йому корону (*impositio dyadematis*). Як виходить з листу Андрія десь під кнець літа 1215 р., то коронація ще не відбула ся, а годї припускати, щоби папа сею справою так повільно займав ся. До того Андрій вже у першім своїм листі з 1214 р. просив папу виделегувати архієпископа Івана, щоб помазав його сина на короля. Вкінци з листу, писаного королем перед самим собором, можна вивести, що помазанє вже відбуло ся а коронація ще ні²⁾. Та хоч певних примірів подібного поступованя не знаходимо в середних віках³⁾, то ся догадка дуже правдоподібна.

Досить, що коронація в Галичи відбула ся не ранше як у зимі 1215—6. Коломан осїв в Галичи яко король, а археп. Іван відібрав від нього і Галичан присягу вірности для короля

¹⁾ Так думає прим. проф. Грушевський й угорський історик Калай. Опирають ся вони м. ин. на грамоті даній якомусь Дмитрови де стоїть: „cum etiam eundem sepedictum filium nostrum optento ex indulgentia sedis apostolice dyademate, illustrem regem Galiciae feliciter in unctum fecissemus inclite coronari (Mon. Hung. H. Dipl. VI, nr. 345).

²⁾ В листі тім протиставить ся евентуальна будуча коронація помазаню „ut sicut unctionem regalem, ita et coronam a liberalitate vestra se recepisse gaudeat“... Mon. Hung. H. Dip. XI, № 227, Дод. ч. IV.

³⁾ Проф. Абрагам думає, що се неможливе.

і папи, гарантуючи зі свого боку ненарушеність грецького обряду. Та незадовго стало ся в Галичи щось таке, що справу унії поспувало та скомпромітувало. В Галичи появил ся зненавиджений Бенедикт „антихрист“, якого всі добре знали й він почав старі практики, яких далеким відгомонам є записка одного з пізнійших літописних зводів: „Король угорський посади сына своего въ Галичѣ, а епископа и попи изгна изъ церкви, а свои попи приведе латинскія на службу“¹⁾). Хоч автентичність сього тексту дуже непевна, то все таки в його справі може лежати якась стара літописна записка про діяльність Угрів на церковнім поли. Инша річ, чи се було справдешне латинщенє, чи лише приводженє до унії з задержанєм обряду. У традиції православних могли сі дві окремі справи помішати ся з собою²⁾). Все таки важне, що місцеве жерело не знає про таке релігійне переслідуванє. В кождім разі не можна сказати, щоб таке поведєне було у програмі Риму, а навіть короля Андрія. Таким поступованєм король підкопував би лише ґрунт під своїм сином, а коли би був мав намір латиншити насильно українське населєне, був би не писав — як уже висше згадано — до папи подібного листу, що Українці бажать лишити ся при своїм обряді. Він був би радше сказав, що вони хотять прийняти католицьку віру і латинський обряд.

Коротко кажучи, за невдачу церковної реформи в Галичині падала вина в першій мірі на угорських ємісарів. Становище папи було натомість бездоганне. Дець літом 1215 р. висилає папа свого післанця до Галичини, щоби повів уніятську акцію та головно, щоби спровадив українських єпископів на IV лятеранський собор, що був скликаний на осінь того року. Видко, довіре папи до арх. Івана захитало ся. Іван одержав був місію

¹⁾ Літопись т. зв. Воскресенська.

²⁾ Татищев опер ся на сій вістці і ще більше розмалював її. У своїй історії Росії (том III, стор. 377) пише, що Андрій »привелъ зъ собою двухъ епископовъ папешскихъ, которые стали учить Галичанъ вѣрѣ папешской«; вкінци прогнали їх Галичани »за взятіє пмъ двухъ церквей и поруганіє епископа галичкаго«. Звідки він сю точну вістку взяв, не знати, мабуть із фантазії. — З сею справою вяже ся нерішенє ще вповні питанє про первісний характер давньої галицької церкви св. Панталеймона, нин. костела св. Станислава. Коли одні (Захарієвич, Шараневич) думаютъ, що се була латинська (угорська) церква з поч. XIII в., то Пеленський (Halicz) переконаний про її первісне призначенє для грецького обряду. Петрушевич кладе її початок на пізнійші часи.

довершення унії й до нього належало стягнути українських єпископів на собор. Видко, що він вів лихо справу, коли Іннокентій рішив ся на сей крок. За тим свідчила би може й ся обставина, що вже в найблизшій листі Андрій нічого не згадує про Івана, хоч він ще жив¹⁾.

Легат папський прибув на Угорщину; до Галичини не було вже чого йти. Противна партія за той час зібрала свої сили і зробила свою акцію популярною, бо кличів до сього мала досить. Десь у літі 1215 р. вибухло в Галичи повстанє проти Угрів. В такий час Андрій очевидно не міг ввести до Галича посла, але відіслав назад до Риму. Заразом вислав своїх послів з новим листом²⁾ до папи. Лист сей не має дати, та що згадує про собор як недалекий, то видно, що походить десь з літа 1215 року, (собор був скликаний на 1 падоліста 1215³⁾). Писаний він в дорозі, як Андрій з військом йшов до Галичини. Зачинає ся так: „Звісно, що в останнім часі нарід Галичини, зломивши присягу вірности, не лише відступив від свого короля, але також зібравши військо з дооколичних Русинів, обляг твердиню Галич, в якій перебував наш син з немногими; задля сього мусіли ми негайно удати ся в ті сторони, що се не лиш приневолило нас на якийсь час відложити постанову почитити ваше вітцівство, як се випадає, але навіть не могли ми ждати на наше військо⁴⁾. В дальшій части листу оправдує ся Андрій, длячого він не пустив папського посла на Україну, але відіслав його домів. Причиною були заворушення в Галичи. Дальше так писав Андрій: „Тому, що з причини воєнної пори не можна було впровадити вашого післанця в се замішанє, відіслали його до вас, беручи на себе обовязок, як Бог уділить

¹⁾ Іван сидів на архієпископській столиці до 1222 р. Десь при кінці 1222 р. помер, бо як виказують дипломати угорські (Fejer II. 1) імя його стоїть до того часу на ріжних грамотах. В р. 1215 згадане його імя 2 рази, в р. 1216 3 рази, в р. 1217 12 разів і т. д. В перших днях 1223 року стоїть „Strigonensi sede vacante“.

²⁾ Гл. Mon. Hung. N. Codex dipl. XI, № 227, Додат. ч. IV.

³⁾ Hefele, Conciliengeschichte t. V, ст. 872.

⁴⁾ „Licet novissime populus Galiciae fidelitatis sacramento deposito a rege suo non solum recesserit, verum etiam collecto circumiacentium Ruthenorum exercitu, castrum Galiciae, in quo filius noster cum paucis commorabatur obsederit; obquam ad partes illas adeo repente compulsi sumus accedere, ut non solum honorandi, sicut decet, paternitatem vestram propositum ad tempus arctaremur abmittere, verum nec exercitum nostrum fas esset expectare“. Mon. Hung. N. Cod. dipl. XI, 227, Дод. ч. IV.

нам милосердя, прислати руських єпископів на собор¹⁾. Далше просить Андрій папу прислати корону для Коломана: „Просимо вкінци вашу святість, щоби зволили ви як найскорше прислати через присутного післанця нашого повірника золоту корону відповідну королівській гідности, щоби (sc. син наш) міг похвалити ся, що як королівське помазане, так й корону одержав від вашої щедрости та щоби через те зєднав собі більшу прихильність у своїх, а у сусідів признанє вічного права до престола свого королівства“²⁾. Закінчує просьбою, щоби папа завізвав Лестка на поміч — *ad defensionem contra impugnatores* — тому, що Галичани не лиш йому, але й папі зобов'язали ся були до послуху.

Андрій прибув до Галича, утихомирив повстанє, одначе сам мусів побачити, що панованє Угрів у Галичині вже не довге і непевне. Дятого забрав Коломана зі собою, не хочачи виставляти його на непевну долю. Папа корону прислав, та се не успокоїло Галичан, як Андрій в листі до папи сподівав ся. Подібно й на сусідів не мало се такого впливу, як думав король. Сусіди гляділи скося на утреваленє угорського володіня в Галичи. До того Андрій поріжнив ся з Лестком, забираючи йому західну Галичину. Ся обставина зробила становище Угрів ще більше непевним і вони опинили ся на вулькані. Папа й не думав Лестка завзивати до помочи Уграм, бо видїв, що се справа чисто політична, в яку не хотїв мішати ся, тим більше що й Андрій не був зглядом Лестка без вини.

Від давна приготовуваний, від 13 цвітня 1213³⁾ р. на 1 падолиста 1215 р. скликаний IV собор лятеранський відбув ся справді величаво й численно. Запрошені були на нього єпископи Сходу й Заходу⁴⁾. Запрошеня вийшли осібно до держав⁵⁾,

1) „unde, quia non expediebat et maxime propter discrimen belli cursorem vestrum in illum tumultum intruduci, ipsum ad vos remissimus assumentes, si Deus misericordiam nobiscum fecerit, onus transmittendi ad concilium episcopos Ruthenorum“ (ibd.).

2) „supplicamus insuper sanctitati vestrae, quatenus coronam auream regiae dignitatis congruentem filio nostro conferre et per latorem praesentium fidelem nostrum in proximo transmittere dignemini, ut sicut unctionem regalem ita et coronam a liberalitate vestra se recepisse gaudeat et per hoc magis favoribilem se suis efficiat et convicinis regni sui perpetuam praetendat“ (ibd.).

3) Hefele V, стр. 872.

4) Sacrosanta Concilia a Labbeo... том XIII, Conc. oecum. Later IV.

5) Адресовані були : „Universis Christifidelibus per... (ім'я держави)... constitutis“.

а особно до єпископатів поодиноких церковних провінцій¹⁾. Між східними вичислена провінція „Bulgariae et Blachiae“ і „Constantinopolitana“. Окремого запрошення до галицько-володимирських єпископів не стрічаємо в актах собору. Чи його взагалі не вислано й ужито тільки посередництва угорського короля — годі напевно сказати. З відкритого недавно спису учасників IV лятранського собору²⁾ довідуємо ся, що ніхто з українських єпископів не був на соборі. Зате інтернаціональна угорська репрезентація. Після декрету, яким скликувано собор, у кожній провінції могли оставати два єпископи дома, інші мали їхати на собор; тимчасом — як можна ствердити з угорських і папських жерел, Андрій II просив папу звільнити від участі в соборі острогомського архієп. Івана і кількох інших єпископів, бо їм задумував віддати управу держави на час свого походу до св. Землі³⁾. Проте архієп. Іван був на соборі. Папа очевидно не дозволив відтягнути ся від участі. Які були ще інші можливі причини — побіч названої — що арх. Іван бажав відтягнути ся від собору та длячого папа не згодив ся на просьбу кор. Андрія — годі напевно сказати; можемо тільки догадувати ся, що се справа руської церкви робила його присутність необхідною й що він тим способом виступав тут як свого роду заступник сеї церкви. Іннокентій III бажав може обговорити з ним особисто справу релігійної унії, яка його дуже інтересувала, та евентуально пізнати, з яких причин ся справа стала на мертвій точці. Присутні на соборі польські єпископи, особливо краківський Вінкентій Кадлубек, могли дати папі потрібні інформації. Деяку ролю могли тут грати й мотиви політичної натури (антагонізм між Андрієм

1) Адреси були: „Archiepiscopis, episcopis... per... (ім'я провінції)... constitutis“.

2) Achilles Luchaires, Un document... Є се сухе вичислене учасників сього собору в XI групах. На першій місці подані єпископи безпосередно папі підлеглі і місійні (I і II група). Між місійними в II групі знаходимо архієп. пруського — de Livonia (сеї архієпископ відгравав після важну ролю в переговорах кн. Данила з Римом) та єпископа de Hestia (пізнійше еп. Дорпату). В групі X вичислені польські єпископи: Gnesnensis archiep. (Кетліч), Cracoviensis (Кадлубек), Vratislaviensis, Cujaviensis, Lupusensis. В XI групі єпископат угорський: Arch. Strigonensis (Іван), Agriensis, Geuriensis, Vespertiensis, Waticensis, arch. Colossensis, Waradiensis, Cenadiensis, arch. Spalatensis, Pharanus, Nonensis. Отже угорський єпископат був дуже численно заступлений.

3) Fejér. III, 1, ст. 164.

і Лестком, який в сім часі виринув). По всій правдоподібности тут має свій початок нова фаза старань апостольської столиці привести галицько-володимирську державу до релігійної єдности з Римом за посередництвом місійних архієпископів пруських, а не угорських або польських єрархів. Практика з єпископатом угорським научила видко, що у єпископату сусідних держав більшу ролю грали в таких справах політичні інтереси, як релігійно-церковні. Зате місійні архієпископи пруські могли бути від них ще найбільше свободні.

На соборі справа східних християн була живо обговорювана. Бачимо се з ухвал собору¹⁾. Рішенє IV говорить „de superbia Graecorum²⁾“, V „de dignitate patriarcharum“, та найважнійшою для нас ухвала IX „de diversis ritibus in eadem fide³⁾“. Порядкувала вона на будуче відносини межі католицькою єрархією грецького обряду та латинниками сих дієцезій. Після сього рішення в єпархіях, де мішане населенє, що до обряду й мови, не може бути два єпископи, тільки оден. Колиж покаже ся потреба, може сам єпископ для другої части населеня іменувати вікарія, який знав би мову і обряд меншости. Одначе він цілковито залежний від єпископа дієцезії. Коли отже ся ухвала була де введена, то з одного боку людність латинського обряду мусіла підчинити ся юрисдикції уніятського владики, з другого боку заходила можливість, що латинському єпископови могло бути підчинене населенє східного обряду. Се принципі-

¹⁾ Sacrosaneta Concilia I. c.

²⁾ ibd. В сій ухвалі говорить ся, як то Греки ненавидять латинян. Віктарі на яких служили службу латинські священники, благословлять наново, діти охрещені латинниками хрестять наново.

³⁾ ibd. De diversis ritibus in eadem fide. Quoniam in plerisque partibus intra eandem civitatem atque diocesim permixti sunt populi diversarum linguarum habentes sub una fide varios ritus et mores, districte praecimus, ut pontifices huius civitatum sive diocesum provideant viros idoneos, qui secundum diversitatem rituum et linguarum divina officia illis celebrent et ecclesiastica sacramenta eis ministrent instruendo eos pariter verbo et exemplo. Prohibemus autem omnino, ne una eademque civitas sive diocesis diversos pontifices habeat, tamquam unum corpus, diversa capita quasi monstrum. Sed si propter praedictas causas urgens necessitas postulaverit, pontifex loci catholicum praesulem nationibus illis conformem provida deliberatione constituat sibi vicarium in praedictis, qui ei per omnia sit oboediens et subiectus“. Задля ваги сього рішення наведем ми його в цілости.

яльне уладнене адміністраційно-правного відношення між латинським і грецьким обрядом католицької церкви було порішене між иншим і з огляду на задуману унію в Галичині. Колиб ся реформа була переведена у нас практично в XIII в. й колиб вона була удержала ся, то малаб вона величезне значіне для національно-політичного і культурного розвитку нашого народу. Важний сей собор замкнено 30 падолиста 1215 р. Іван острогомський повернув на Угорщину і жив ще кілька літ та справою релігійної унії в Галичині він більше не займав ся. Та вернім назад до політичних справ.

Успокоєне Галичини, що припадає десь на кінець 1215 року, не помогло справі унії нівчим. В рр. 1216 до 1219, (в сім році прогнано Угрів) нема найменшої згадки про неї. Унія і Угри втратили видко й тих прихильників, яких мали дотепер. Богато бояр, а може й висше духовенство, які не стояли самою тільки протекцією Угрів, не хотіли втратити у своєї суспільности всякого впливу та мусіли перестати підпирати пановане тих, що правили тільки брутальним насильством. При Уграх зістають лиш ті, що мали якісь з'обовязаня, як уряди і т. д. Вони також не тикають справи унії, бо своїми особами могли лиш агітувати проти неї. Року 1217 вибрав ся Андрій у св. Землю. За той час запанував на Угорщині цілковитий розлад так, що угорська залога в Галичи не могла вже числити на поміч з Угорщини. Коли лиш розійшла ся вістка, що Мстислав йде на Галич, Бенедикт лишив Галичину, а разом з ним подалось за Карпати багато бояр з угрофільської партії, як Судислав і инші.

Збираючи все разом, бачимо, що перша церковна унія в Галичині, була історичною ефемеридою. Уроджене і смерть припадають майже на той самий день, дарма що обставини — здавалось — були дуже корисні для житя і розвитку. Все таки остає певним, що релігійна унія галицької України з Римом була в сім часі фактом. Була то перша унія на галицькій землі.

В тім самім часі (1216) закінчив жите й папа Іннокентій III, творець ідеї релігійної унії східних християн із західними при задержанню власного обряду. Він був перший, що після розділу церков (1054) підніс ідею релігійної унії. Як його уніятська діяльність, так і рішення IV лютеранського собору свідчать найліпше, як влучно він сю справу розумів. Він є до певного степеня також граничним стовпом в пониманню ідеї єдності церкви. Після його смерти знов на якийсь час вертають сі нещасні зма-

ганя накинути східним христіянам латинство; та вони були вже з гори все засуджені на невдачу.

IV.

Католицька пропаганда Домініканців на Україні.

В 1219 р. осів у Галичи Мстислав. Що правда осідають Угри ще 1221 р. переходово в Галичи, а в рр. 1222—1227 в західній Галичині, та в тих часах не маємо жадних слідів якихсь уніятських старань. До сього діла Угри були вже неспосібні. В тім часі появляє ся на українських землях новий чинник, що мав підготовляти ґрунт під церковну злуку; був се новозатверджений чин Домініканців. Вони своєю працею обнимають щораз більше українських земель; межі рр. 1222—1227 появляють ся на Україні та доходять аж до Києва¹⁾.

Праця Домініканців була вельми інтензивна та ідейна. Вони поставили собі дві цілі: утвердити в католицтві розкинутих латинників по містах України, які вже зачали підпадати під вплив грецької віри, та підготовити католицьку пропаганду в обох формах, латинства і унії. Релігійне житє латинян у сім часі на українських землях позіставляло багато до бажаня. Латинський клир був у занепаді й компромітував католицтво в очах Русинів. Наслідок був такий, що підчинені йому вірні підпали вже були під вплив автохтонної церкви до того степеня, що зачали відказувати послуху папі. Сей стан стверджує папа Григорій IX в буллі до пріора польської провінції Домініканців з дня 12 мая 1232 р²⁾. Він поручає вислати двох братів з чину на Русь, щоби розслідили положенє латинян у тих краях, бо там є — *quamplures ecclesiae Latinorum pastorem aliquem non habentes*; що більше вони вже навіть — *venire ad oboedientiam sedis apostolicae contradicunt*³⁾. В сім часі могли Домініканці

¹⁾ Деякі російські історики думають, що їх поява на Україні дещо пізнійша. Дашкевичъ, Пер. Унія, ст. 138: »На основаніи папськихъ буллъ можно сказать только, что около 1231 г. Доминикане проникли на Русь«.

²⁾ *Akta grodz.* VII, 1, Додат. ч. VIII.

³⁾ Дашкевичъ, о. с. стор. 139 думає, що се були ті збігдї, що гнетені польськими князями уткали на Русь. Про них писав папа Григорій IX під конаець лютого 1232 до арх. гнєзненського: „*cum tam*

похвалити ся більшим успіхом, хиба в напрямі з'організованя кольоністів латинників¹⁾; зате католицька пропаганда не мала ще тепер більших успіхів.

На той час випадають якісь зносини римської курії з незаними нам ближше князями на Русі. Під 1227 р. знаходимо лист папи Генорія III до всіх князів Русі.¹⁾ В листі говорить ся, що їх (себто князів) послали прибули до (Вільгельма) мутиненського єпископа і папського легата на Прусію, Ливонію і сусідні краї³⁾ та заявили йому охоту покинути ложну віру і злучити ся з католицькою церквою. Тепер папа питає їх, чи готові вони відповідно обучені легатом прийняти католицизм та щоби донесли про се через своїх послів. Історики⁴⁾ російської церкви думають, що тут мова про московських князів, та що в дійсности такого посольства не було, тому папський лист опертий на ложи.

Про яких князів тут справді мова, годі напевно ствердити; та деякі ознаки кажуть догадувати ся, що згадані тут інші князі Русі, а не північні. Титулятура — *rex Russiae, reges Russiae* — в сім часі не уживаєть ся в листах до великоруських князів. Приміром в 1247 р. титулує папа в. князя суздальського — *dux Susdaliensis*⁵⁾, мимо того, що в тім самім часі Данила і Василька титулує — *reges Russiae*. Ще менше можна з так легким серцем знехтувати зміст самого листу, як се зробив автор історії руської церкви. Лист адресований до всіх князів Русі. Таке греміяльне посольство всіх князів Русі до папи безперечно виключене, хочби вже й з тої причини, що як у укра-

iniquam et inauditam pati non valeant servitutum ad perfidiam Ruthenorum et Pruthenorum transeunt, cohabitatione fidelium derelicta“. Н. Рус. М. XXXV, Додат. ч. X.

¹⁾ Дашкевичъ, о. с. стор. 140 думає, що вже тоді були на Україні латинські приходи.

²⁾ Н. Рус. М. XXI, Дод. ч. V: „*sicut audivimus nuntii vestri, ad . . . episcopum Mutinensem Apostolicae Sedis legatum a latere nostro — transmissi, eum humiliter rogaverunt, ut partes vestras personaliter visitaret, quia . . . parati estis omnes errores penitus abnegare . . . Per vos itaque certificari volentes, an velitis habere ab Ecclesia Romana legatum . . . . Universitatem vestram rogamus . . . . quatenus super hoc voluntatem vestram nobis per litteras et fideles nuntios intimetis*“.

³⁾ Пана іменував мутиненського єпископа Вільгельма легатом на Прусію і сусідні краї ще 1224 р. мабуть тому, що місцевий єпископ за мало розвивав місіонарську діяльність. (Preuss. Urk. nr. 53).

⁴⁾ Голубинскій, о. с. I. 1. ⁵⁾ Н. Рус. М. LXXVIII.

їнських, так у північних князів не було ніколи солідарности навіть у найживотніших справах цілої Руси, а не то в таких як релігійна унія, де ріжниця гадок була неминуча. Кінець листу: „Через вас отже хочемо довідати ся, чи хочете легата від римської церкви“ — велить догадувати ся, що папа сам сумнівав ся в таку однодушну заяву руських князів і не дуже вірив донесенням свого легата. До того еп. Вільгельм нічого в сій справі ще не робив, хоч як папський легат міг й на власну руку поробити якісь кроки в справі унії, а до папи віднести ся з конкретними пропозиціями. Міг він се зробити тим скорше, що недавно (9 січня 1225 р.) одержав був від папи особлившу власть голосити між невірними слово Боже та ставляти в новонавернених землях єпископів¹⁾. Правдоподібно хтось із князів навязав зносини з папським легатом, та під тим крила ся якась инша ціль, нам ближше незнана прим. старане Вільгельма видобути собі право легації й на Русь²⁾, ривалізація між легатом і місцевим єпископом³⁾ і т. д.

В найближших роках маємо знов сліди зносин апостольської столиці з якимсь князем Руси. Під 1231 р. маємо лист папи Григорія IX адресований — *illustri regi Russiae*⁴⁾ — до „володаря християнського, тільки відданого звичаям і обрядови Греків та Русинів“, який — по реляції пруського єпископа — бажає підчинити ся апостольській столиці. Приймаючи се до прихильної відомости, закликає його папа, щоби „приймив і виповняв обряд і звичай латинських християн“.

¹⁾ Preus. Urk. nr., 55.

²⁾ З пруських жезел можна вчитати про якийсь спір о легацію в сих краях. Компетенцію легата Вільгельма на якийсь час завішено, потім привернено, а навіть розширено 1234 р. (Preus. Urk. nr., 106, 109).

³⁾ Між легатом Вільгельмом і місцевим єпископом Християном можна догадати певну ривалізацію; видно се з того, що справою місій від прибуття легата в Прусію займають ся оба, але кожний осібно і на переміну доносять до Риму про свої успіхи. (H. Rus. M. XXXI і Preus. Urk. nr., 86, 95).

⁴⁾ H. Rus. M. XXXIII: »... Episcopo Pruthenorum referente intellexerimus esse principem christianum, sed observantem Graecorum ac Rutenorum mores et ritus, ac facientem in regno tuo ab aliis observari. Divina tamen gratia inspirante volentem accedere ad devotionem et oboedientiam apostolicae sedis et nostram. . . . Serenitatem tuam monemus et hortamur in Domino, quatinus sanam doctrinam non abnuens venerabiliter amplexari ritus et mores, christianorum latinorum devote suscipias et observes“. Preuss. Urk. № 86, Додат. ч. VI.

Опираючи ся на непевних пізнійших копіях приймають російські історики¹⁾, що лист був адресований до Юрія Всеволодовича, князя Володимира над Клязмою, з нагоди успіхів домініканської місії в Києві. Та ся догадка зовсім хитка²⁾ й можна припускати, що тут мова про іншого князя. Політичні обставини тих часів промовляють за тим, що тим „королем Русі“ міг бути й Данило. Інформатором папи — як читаємо в листі — був сим разом місцевий пруський єпископ Христіян, якого єпархія лежала на території Конрада мазовецького, що жив з Данилом у близьких, навіть дружних відносинах. До сього єпископа свого доброго союзника міг мати Данило найбільше довіря з усіх латинських єрархів. Початок уніятської діяльності місійних пруських єпископів на Русі був мабуть у звязи з IV лятеранським собором, на яким єпископ Христіян був присутній³⁾. Одначе практична діяльність на сім поли могла проявити ся що тільки пізнійше, коли пасивні доси в галицькій справі Романовичі вдали ся в боротьбу з угорськими плянами на Галичину. Тоді то міг Данило шукати контакту з католицьким єпископом свого доброго союзника. Слушно підносить дехто, що і хвилеве занятє Галича 1230 р. збудило в курії перед Данилом респект. Можливо отже, що Григорій IX хотів використати сей успіх Данила й старав ся довести до унії при помочи автохтонного князя, якого співділанє в сім ділі могло мати тревалий успіх. Коли наша догадка правдива, то в р. 1231 малиб ми дальший етап у старанях апостольської столиці приєднати галицько-волинську Україну до релігійної звязи з Римом.

У згаданім листі маємо оден вельми характеристичний момент. Папа жадає, щоби сей „король Русі“ прийняв латинство — *ritus et mores christianorum latinorum suscipias* — хоч з першої частини листу виходило би радше, що адресат бажав би остати в своїм обрядї, а лиш підчинити ся папі — *accedere ad devotionem et oboedientiam apostolicae sedis*. Свідчить се про те, що в римській курії, по смерти Іннокентія III погляди на спосіб і форму злуки церков основно змінили ся.

Нові методи об'єднуваня східних христіян проявляли ся за понтифікату Григорія IX не тільки в його листах, але також у цілій

1) Голубинский, о. с. I, 1.

2) Річ у сім, що в оригінальних реґестах лист сей не має імени адресата (гл. *Les Registres de Grégoire IX*, стор. 433, nr. 684 „*Illustri Regi Russie*“). Імя Юрія й воно появило ся мабуть наслідком недокладного відчитаня.

3) Abraham, о. с. стор. 106—107.

низці церковних розпорядків та — що найголовніше — в місіонарській діяльності Домініканців. Рівночасно з тим появляються на Русі перші певні ознаки ворожнечі та перші конфлікти між латинниками і православною людністю. Численні конституції папів забороняють входити в союзи, угоди¹⁾ та подружжя²⁾ з населенєм грецької віри, а Полякам заборонено покликувати українських князів на поміч³⁾. Хоч діяльність Домініканців зазнавала як найбільш печаливої опіки зі сторони папства⁴⁾, місія їх у Києві не удержала ся. Між кольоністами-латинянами ожила під впливом праці Домініканців ревність католицька, наступила консолідація, та вона зачала переходити в агресивність. На переломі 1233—4 року заострили ся в Києві відносини між місцевими князями й народом з одного боку, та латинниками і монахами Домініканцями з другого боку до того степеня, що братів Проповідників з Києва прогнано⁵⁾. Відгомонам сих подій є листи римського папи до Ульриха, його братів та інших Німців-латинян в Києві з 1234 р.⁶⁾ Зміст сих листів особливо знаменний, коли його порівнаємо з буллею з 12 мая 1232 р. У згаданих листах бере папа київських латинян в особливу опіку тому, що вони мимо переслїдовань і прикrostий держать ся твердо своєї віри. Реакція в Києві зазначила ся не лиш рухом з гори — прогнанєм домініканського конвенту, але і з долини, заворушеннями між українським населенєм. Яка була сьому причина, не маємо слїдів в жерелах. Певне тільки, що на київськїм ґрунті стрїнула ся агресивна праця Домініканців з діяльністю грецького духовенства та висланників царгородського патріярха, що все ще

1) Н. Rus. M. XXVIII папська булля з р. 1231, Додат. ч. VII.

2) *ibid.* XXXIV. з 1232 року. Яко причину подає папа, що православні „in contemptum fidei christianae secundum ritum ipsorum denuo baptizari faciunt et eorum errores dampnabiliter observare“. Гляди також Theiner, M. Pol. XLIV, Додат. ч. IX.

3) Н. Rus. M. XXXVI з р. 1232, Додат. ч. XI.

4) *ibid.* XXXVIII з р. 1232. Домініканці на українських землях дістають широкі привілеї.

5) Причиною мало бути се, що київський князь Володимир Рюрикович настрашив ся їх успіхів.

6) Theiner, M. Pol., LV—LVI, Н. Rus. M. XXXIX, Додат. ч. XIII—В листі папа бере їх під опіку тому, що як каже: „zelo fidei ac devotionis accensi vos murum defensionis opponatis in Rusciae partibus pro cultu divini nominis ampliando et occasione huiusmodi a persecutoribus fidei christianae, qui vobis assiduas ponunt insidias saepius molestati dampna sustinueritis et rapinas“.

резидував у Нікеї і з несупокоєм глядів на успіхи Домініканців. Рухи між народом, се певно проява сеї православної реакції, якій латинізаторські забіги латинських монахів давали агітаційний матеріал у руки. Сцисії сі не перенесли ся на галицьку Україну, де впливи патріярха були менші, а й віротерпимість більша. В р. 1238 повстає в Галичи конвент Домініканів¹⁾. Прогнані з Києва знайшли вони тут пристановище, підготовляючи для католицтва прихильність Романовичів²⁾ і їх боярства.

З тими подіями вяже ся справа повстаня першого латинського єпископства на Русі. Та ся справа не належить властиво до нашої теми, якої цілю є зібрати всі нитки уніятських змагань у західній Україні, а не слідити ширене католицтва в формі латинства, кольонізуючого західно-українські землі ще в сім часі дуже незначно та льояльно. Длятого сю справу перейдемо лиш побіжно. Повстане опатівського єпископства як латинського єпископства руського (Ruthenorum) кладуть на рік 1232—3³⁾. Першим єпископом був Цистерс Герард. Десь перед 1240 р. юрисдикцію сього єпископства переняв любушський єпископ на Шлеску, що папа потвердив буллею з р. 1257⁴⁾.

Інтересне питанє, для кого була ся єпископія еригована. Загал істориків є переконання, що основано його для латинників на землях Русі⁵⁾, та деякі припускають, що для місцевих Укра-

¹⁾ Длугош, Hist. під р. 1238.

²⁾ Прихильність Романовичів до католицтва можна ствердити. Особливо Василько симпатизував із західними течіями. Виходить се як із опису пожорожи Пляна Карпіні (про се низше), так і Домініканина Ришарда Угриня. Сей, повертаючи зі своєї виправи для відшуканя первісних осель Мадярів, зайшов до племені Мордвинів, про яких пише: „*isti a prophetis suis accipientes, quod esse debeant Christiani, miserant ad ducem magnae Sondomeriae, quae est terra Ruthenorum illis vicina, quod eis mitteret sacerdotem, qui eis baptismum conferret. Qui respondit non meum est hoc facere, sed papae Romani, prope enim est tempus, quod omnes fidem ecclesiae Romanae debemus suscipere et eius oboedientiae subiugari.* (Rerum Hung. Mon. Arp. 1849, Script. ст. 254). Abraham о. с. стор. 112 думає, що тут мова про Василька князя Lodomeriae а не Sondomeriae. Характеристично, що оповіданє се вдечім схоже з посольством Володимира розказаним у первоначальній літописи.

³⁾ Abraham, о. с. стор. 110; Дашкевич (о. с. 141—2) як terminus, non ante quem ставить 12 мая 1234 р.

⁴⁾ Theiner, Mon. Pol. CXLIV і Н. Rus. М. XCIV, Дод ч. XXXIX.

⁵⁾ Прим. Abraham, Дашкевич. Аргументація Дашкевича позіставляє дещо до бажаня, хоч у висліді мабуть правдива. Він каже, що не

інців¹⁾, опираючи ся дослівно на слова великопольської хроніки (сар. 61.), що „*abbas Gerardus Ruthenorum episcopus pro catholicis ibi degentibus de novo fuerat creatus*“. Сучасна організація католицької єрархії виключає національних єпископів; супроти сього першу гадку треба назвати певною. Около 1238-го року латинська єпископія на Русі перенесла ся ще більше на захід, хоч для успішнійшої її діяльності повинно було стати ся якраз противно; юрисдикцію опатівського єпископа перенесено на любушського. Мабуть сей факт треба звязати або з появою Татарви, або що Русь стала тереном юрисдикції якоїсь іншої єрархії. До того в сорокових роках не маємо жадних слідів, щоби любушські єпископи виконували свою юрисдикцію, з сего можна би вносити, що її фактично знесено, бо супроти повстаня унії і католицької єрархії грецького обряду в галицько-волинській державі латинське єпископство на Русі згідно з рішеннями останного лятеранського собору, стало безпредметовим. За тою гадкою промовляло би ще й се, що папа потвердив любушському єпископови право до юрисдикції на Русі якраз у сім часі (майже що до дня), як упала унія Данила.

Період між понтифікатами обох Іннокентіїв (1214—1243) під зглядом відношеня римської курії до східних християн рижнить ся засадничо від часу, що його попередив і по нім наступив. На справу церковної злуки тепер узяв верх погляд, що ліпше ширити католицтво в формі латинства, чим старати ся злучити грецьких християн із католицькою церквою полишаючи їм їх східний обряд. Понтифікат Григорія IX був у тім напрямі характеристичний. Мабуть й не треба доказувати, що сей спосіб розв'язаня сеї справи був зовсім невмістний і безуспішний. Новим, агресивним пропаторам удало ся піднести релігійне жите латинян на Україні, може й зеднали собі одну, другу одиницю, та на загал сей спосіб пропаганди витворював тільки воєнний стан між обома сторонами, що доводив вже в перших початках до таких подій, як в 1233/4 р. на київськiм ґрунті.

могло воно бути для католиків Українців, хіба були се уніяти. Та в тім часі організація католицької єрархії і для тих не знала особного єпископа, лиш вікарія (гл. IX. рішене IV соб. лятер., „*de diversis ritibus in eadem fide*“).

¹⁾ Грушевський, о. с. стор. 321.

V.

Український архиеп. Петро на I лїонському соборі 1245 р.

Татарська навала, що залила цілу східну Європу і спинала ся аж на перших краях західної, розбудила почуте спільности інтересів цілого християнства, східного і західного. Сей інтерес лежав у зломаню сили Орди. На чолі протитатарського руху стає Петрова столиця. Перший лїонський собор скликаний на 27 червня 1245¹⁾ р. мав на порядку між іншими також справу татарську. Вислідом дискусії над сею точкою собору було рішене „de Tartaris“²⁾, яке освітлює нам, що в сій справі уважав римський престіл солідарне співділане навіть із незєдиненою Русію необхідним. У згаданій ухвалі собору говорить ся, що Татари бажать знищити християнський рід, а вже й тепер сильно знищили Польщу, Русь й Угорщину. Ціль їх є — „позбавити світ людей.... й викоринити християнську віру“. Як оборонні способи ухвалено побудувати на головних шляхах укріплені місця й доносити папі про всякі рухи Татар. Відпис сього декрету рішено переслати

1) З Польщі не було на соборі мабуть нікого, з Угорщини напевно нікого. Hefele V, стор. 1106 і M. Ger. Scrip. XXVIII, ст. 257, Matthei Parisiensis, Chronica Maiora: „Verumtamen de regno Hungariae, quae pro multa sui parte per Tartaros est vastata nulli convenire poterunt“. Зі східних народів запрошено на собор тільки Болгар. Перед собором під кінець марта 1245 р. вислав папа лист до болгарського короля Коломана, завзивав його до унії і запрошував на собор. Гл. Fejér IV. 1, ст. 365. і Mon. Hung. N. Dipl. VII лист 109. До інших християн Сходу появила ся тільки папська булла з 25 марта 1245.

2) „Sane Tartarorum gens impia christianum populum subiugare sibi vel potius perimere appetens collectis iam dudum suarum viribus nationum Poloniam, Rusciam, Hungariam aliasque christianorum regiones ingressa, sic in eas depopulatrix insaevit, ut gladio eius nec aetati parcente nec sexui.... sicque orbato — quod absit — fidelibus orbe, fides exorbitet. Ideoque sacrosancto saudente concilio universitatem vestram monemus . . . . . mandantes, quatenus viam et aditus, unde in terram nostram gens ipsa posset ingredi . . . . . illos fossaris et muris seu aliis aedificiis . . . . . totaliter praemunire curetis . . . . Sed prius apostolicae sedis suus denuntiari possit adventus“. Папа зєбав ся з сєю акцією грошево попірати. Декрет кінчив ся заміткою: „et nihilominus super his aliis Christifidelibus, per quorum partes habere aditum gens praedicta, litteras praesentibus similes destinamus“. Sac. Conc. XIV, Conc. gen. Lug. I, decretum XVI.

всім народам, через котрих край могли би іти Татари. Такий відпис мусів бути висланий й на Україну, бо між християнськими народами навіщеними Татарвою вчислена в декреті й Русь. Вислано його певно на руки Данила, наймогучішого українського князя.

Що Захід звернув тоді бачну увагу й на українські землі — мимо сильно напнятих відносин із грецьким Сходом¹⁾ — вплинула на се незвичайна цікава подія, що між іншими учасниками собору знайшов ся також якийсь руський владика Петро. Його загадочна постать звернула на себе увагу всіх зібраних. Не знав він жадної тоді на соборі уживаної мови і з папою говорив через товмача. З владництва прогнали його Татари; на соборі шукав він поради й помочи. Він оповідав дуже докладно про Татар, про їх прихід і знищене Руси, про їх віру, звичаї, наміри та відносини до християн. Інформації руського владика дали товчок не лиш для собору до відповідних ухвал у татарській справі, але також служили папі як вказівки в дальшій праці у східній Європі.

Хто був сей владика Петро та на скільки його побут на соборі можна взяти з дальшими церковно-політичними подіями на Україні? Не знаємо, щоби хто з сучасних єпископів Руси носив імя Петра. З поміж владик галицько-володимирської держави незвісне нам лиш імя перемиського владика, про якого галицько-волинська літопись згадує, та без імени²⁾. Вістку про арх. Петра подають нам тільки дві англійські хроніки, Буртонська та хроніка Матвія (Париса) Париського. З браку інших ближших нам жерел³⁾ будемо старати ся з сих двох чужих хронік видобути се, що тільки дасть ся. З Буртонських анналів⁴⁾ довідуємо ся, що арх. Петро був владикою на Руси, греко-словянського обряду. Не знав він жадної з трох біблійних мов (грецька,

1) Sac. Conc. XIV, Conc. gen. Lug. I, decretum XIV: „de subsidio imperatori Constantinopolitano“ (про поміч латинському цісареві Вальдуїнови проти грецького Ватацеса).

2) Ипат. с. 793, в. 25—26: »и владыцѣ Перемишльскому коромолующе с нимъ«.

3) Брак ближших жерел можна пояснити тим, що нікого з сучасних католицьких держав не було на соборі.

4) M. Ger. Scrip. XXVII, стр. 474—5. Ex Annalibus Burtonensibus під р. 1245 „Examinatio facta de Tartaris apud Lugdunum per dominum papam. Inter ceteros mundi prelatos venit ad concilium apud Lugdunum archiepiscopus Ruthenus nomine Petrus, qui prout quidam asserebant de concilio venientes, neque Latinam neque Grecam neque

латинська, єврейська), тільки славянську. З цього виходить, що й родом був він із Русі. Папа з тої причини сумнівав ся про його богословське образование і казав йому викладати євангеліє.

Характеристичне, що обі хроніки згідно на кількох місцях називають владика Петра архієпископом, який правив службу між єпископами. Якій маємо в сїм часі владичтва на Русі, що могли себе звати архієпископствами? Таких владичств є чотири: київська катедра, новгородська, переяславська і мабуть тмутороканська. Перша в сїм часі була порожня; а й з інших обставин знаємо, що се не міг бути номінат-митрополит Кирило. Дальше митрополита Кирила Татари з його катедри не прогнали, бо він ще на митрополічїм столі й не сидів. Владика Петро не був також архієписком Новгороду. Матвій Париський¹⁾ згадує, що наш єпископ був викинений — *exterminatus* — з своєї столиці та шукав помочи і розради на заході;²⁾ за те в Новгороді Татар зовсім не було³⁾. З другого боку знаємо, що в Новгороді сидів

Hebraicam novit linguam et tamen per interpretem peroptime coram domino papa exposuit evangelium. Ipse etiam seorsim vocatus cum domino papa ceterisque prelati in divinis sacris vestibus indutus, sed non eo modo quo ipsi, divinorum assistebat celebrationi. Requisitus Petrus archiepiscopus de Russia super factis Tartarorum, primo de origine, secundo de modo credendi . . . . septimo de intentione, octavo de observantia federis, nono de nuntiorum receptione respondit sic: . . . . Provincias vero ipsum recipientes devastaverunt, inter quas pro magna parte devastata est Russia iam sunt XXVI anni elapsi . . . . De intentione respondit: Quod intendunt totum mundum sibi subiugare . . . . sic in presenti ipsorum depopulatione purgabit ipsum mundum per vastationem gladii. Item credunt se habituros dudum congressum cum Romanis et aliis Latinis et est ambiguum, utrum vincant an vincantur . . . . De nuntiorum receptione respondit: Quod benigne eos admittunt, expediunt et remittunt“.

¹⁾ Matthaеus Parisiensis: *Chronica magna*. London 1877, т. IV, стор. 386: „*Quidam archiepiscopus de Ruscia Petrus nomine vir, ut aestimari potuit fide dignus a Tartaris exterminatus ut archiepiscopatu suo immo ab ipso regno fugiens et effugatus ad partes se transtulit cisalpinas consilium et auxilium et de sua tribulatione consolationem adepturus si sibi dante Deo Ecclesia Romana et principum clemens forte gratia subveniret. Requisitus igitur de conversatione ipsorum Tartarorum, quam expertus est inquisitoribus sic respondit . . . . inter quas pro magna parte devastata est Ruscia iam sunt viginti et sex anni“.* (За Петрушевичом, Изв. стор. 54).

²⁾ Зі слів Матвія Париського відносить ся вражине, що катедра владика Петра ще в часі собору була під Татарами.

³⁾ Пол. Соб. лѣт. III, стор. 52, Новгород. лѣт. первая під р. 6746 згадує, що Татари дійшли тільки до 100 верстов від Новгороду.

тоді арх. Спиридiон десь між рр. 1230—1250¹⁾. Не був арх. Петро і владикою старої переяславської митрополії. Галицько-волинська літопись оповідає, що переяславського владика Семеона вбили Монголи²⁾; а густинська додає, що сей єпископ Семеон був послідним владикою на переяславській катедрі, дев'ятим з ряду³⁾. Записка густинської літописи виключає можливість, що по смерті еп. Семеона вибрано для Переяслава нового владика подібно як для Києва митрополита Кирила. Тмутороканська єпархія лежала властиво вже поза тогочасною українською територією і підлягала як автокефальна архієпископія безпосередно царгородському патріярхови. Та мимо сього від XI в. опанував сю далеку землю з над берегів Азовського моря український вплив як на політичній, так і церковній полі. Десь під кінець XI в. засїв на сій катедрі навіть Українець, печерський монах Николай. На якийсь час політична залежність Тмутороканя від України наслідком появи степових кочовиків устала. Та коли під кінець XII і на початку XIII віку багато Половців прийнявши християнство улягло впливови української культури, тмутороканська область увійшла мабуть знов у сферу культурного впливу України. Підчас першого набігу Татарви, що сунула ся через Кавказ у північно-західній напрямі, тмутороканська земля була залита Монголами. Сим разом Орда уступила та гроза нового заливу все була аж до Батієвого походу. Та чи можемо сказати, що арх. Петро був владикою Тмутороканя? Богато обставин згаданих у західних хроніках можна віднести лиш до сеї столиці як приміром, що Русь нищить Орда вже 26 літ та що

¹⁾ Пол. Соб. лѣт. III, стор. 181. Росписъ или краткіи лѣтописецъ Новгор. владыкъ, лѣто 6738 (1230) »Поставленъ бысть архієпископъ Новугороду Спиридонъ отъ митрополита Кирила и бысть 20 лѣтъ, и преставися...« Около 1250 року знов занотоване поставлене його наслідника арх. Далмата. Святив його митрополит Кирило з Галичини. Гл. Пол. Соб. лѣт. I, стор. 202, Лавр. літ. під р. 6759, а також ів. III. стор. 54, Новг. лѣт. перв. під рр. 6751 і 6757 та стор. 202, Нов. літ. трет.

²⁾ Ипат. с. 781—2. »оттуда же (з половецької землі) поча посылати (Батий) на гради Руськые и взятъ градъ Переяславль копьемъ, изби всѣ и церковь архангела Михаила скруши... и епископа преподобнаго Семеона убиша.«

³⁾ Пол. Соб. лѣт. II (перше вид.) Густ. лѣт. с. 338, під р. 6747: »Батий паки посла Татаръ на Рускую землю: и во первихъ прійдоша ко Переяславлю, и взяша его и люди въ немъ изсѣкоша а градъ запалиша... Убиша же ту и Семеона епископа, и оттолѣ не бысть епископа въ Переяславлі даже и до сего дне.«

владика Петро зазнав сам татарського лихоліття і т. д. З другого боку історія тмутороканської катедри під кінець XII і на початку XIII віку така неясна, що напевно не знаємо навіть, чи в сїм часі те владичтво ще існувало. В IX і X віці тмутороканська єпархія була суфраганним владичтвом митрополії *Δόρος* (*Δωρας*), що лежала десь на Крими¹⁾. В катальогах — *νέα τακτικά* — царгородського патріярха з XI в., займає тмутороканська єпархія сорокове місце в ряді архієпископств підлеглих просто патріярхови під назвою *τὰ Μέτραχα*²⁾ (після інших варіантів *Ταμάταρχα*, *τὰ Μάταρχα* і *τὰ Μάτραχα*³⁾). Деякі історики думають, що тмутороканська єпархія перестала існувати в XII в. разом із князівством. Та хоч ще під кінець XII в. Тмуторокань є визначним торговельним містом та столицею грецьких посіlostий над Азовським і Чорним морем⁴⁾, не маємо жадних вказівок, щоби тут існувала ще тоді архієпископська столиця⁵⁾.

Коли не знаходимо владика Петра на ніякім архієпископськїм престолі Руси, можнаб його шукати між владиками визначних тоді політичних центрів Руси, що могли себе титулувати архієпископами як Галича, Володимира і Перемишля. Імя перемиського владика нам незвісне, за те знаємо його як завзятого угрофіла, що около 1242 р. разом з угорськими наїздниками утік на Угорщину. Та побут перемиського владика на соборі майже виключений. Там міг його вислати хіба угорський король зі своїм єпископатом, за те з Угорщини на соборі не було нікого. Не був Петро й владикою Володимира, бо імя та історія сього єпископа нам знана. Деяку правдоподібність мала би за собою гадка, що се був владика Галича, наслідник угорського сторонника, єп. Артемія, що також 1241 р. подав ся з угорською залогою за Карпати. По повороті до вітчизни взяв ся Данило також і до відновлення церкви. Він не лиш усунув всяких узурпаторів до

1) C. de Boor, Nachträge, XIV стор. 589.

2) Gelzer, Bistümerverzeichnisse, I стор. 253. „Αἱ ὑποκειμένα μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τῷ θρόνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως“.

3) C. de Boor, Nachträge, XII стор. 318—9.

4) Цісар Ісаак Ангел в 1192 р. потверджуючи Генуєнцям торговельні привилеї каже, що будуть стояти всюди під опікою цісаря „ἐν πάσαις ταῖς ἐπουδήποτε χώραις τῆς βασιλείας μου ἄνευ τῆς Ῥωσίας καὶ τῶν Ματράχων“. Miklosich et Müller, Acta III, стор. 35.

5) В другій четвєртині XIV в. султан Єгипту Нассір титудує грецького цісара Андроніка III королем „τὸν ἀθένητῃ τῆς Ῥωσίας“. Regel, Analecta, стор. 58. Про Тмуторокань не згадує ся, хоч під сею фразою мабуть треба розуміти головню тмутороканську область.

київської катедри, але вибрав нового митрополита. Те саме мусів він ще скорше зробити й в Галичи, який по прогнанню Угрів зівстав без владики. Нововибраним єпископом міг бути наш арх. Петро, учасник собору¹⁾.

Хроніка Матвія Париського оповідає, що руський владика шукав помочи і поради у римської столиці і князів Заходу. Сі слова вказували би на се, що арх. Петро — хто би він і звідки би він не був — мав від когось поручену місію шукати помочи проти Орди. Киньмо оком на події безпосередно по соборі, а зрозуміємо, що тим князем, що покладав великі надії на поміч Заходу проти Татар, міг бути лиш Данило та що він мабуть вислав арх. Петра на собор. Після татарського відвороту вернув Данило Романович у свій край, та рівночасно він знав, що Галич і Володимир не його, коли при помочи Заходу не зломить сили Орди. Сам взяв ся відбудовувати батьківщину, а свого владика мабуть вислав шукати помочи на собор, де будь що будь у тих часах зосереджувала ся найбільша сила моральна, а навіть й фізична західної Європи. З другого боку трудно впевняти, що арх. Петро був післаний до Ліону, у ролі офіційного посла; противно він мав мабуть лиш неофіційно прослідити, що думає Захід про Монголів, на яку поміч евенуально можна би числити з сторони католицького світа та в кінці дати папі до розуміння, що Романовичі готові помирити ся з католицькою церквою за ціну такої помочи.

Против звязи владики Петра з політикою кн. Данила підношено сей факт, що відповідь на се посольство слідувала аж в маю 1246 р.²⁾ Та сей сумнів слабне, коли допустимо, що арх. Петро був неофіційним послом галицького князя. З другого боку не треба думати, що аж папська кореспонденція з мая 1246 р. була відповіддю на акцію Петра. На півурядову

¹⁾ Дашкевич, Перв. Унія, стор. 148 і ssq. думає, що се був єпископ семігородський або угорських Українців. Та обі можливості виключені. По перше, що — як висше згадано — нікого з Угорщини не було на соборі; що до другого то, як се мож дослідити з документів до історії мункачівського єпископства (вид. Анталя Годинки) перші сліди церковної організації на угорській Україні треба положити аж на кінець XIV віку. Петрушевич (Изв. стор. 54) думає, що арх. Петро був владикою Перемишля або Галича; в другім випадку наслідником Артемія.

²⁾ Головно Дашкевич. До речі — віддаль меж собором і листуванем папи з 1246 р., як на ті часи, зовсім не така велика.

місію українського владика відповів папа зовсім подібним кроком. Іннокентій IV передав Романовичам через свого посла до Татар, Карпіні, буллу, яку сей читав Василькови около Нового Року 1246. Таке неофіційне посольство було для Данила вельми вигідним. З одного боку був він критий від евентуальних закидів патріярха та напастий Татар, з другого боку міг без зобовязань пізнати гадку папи й Заходу. На всякий випадок хронольогічна і реальна близькість сих двох подій (інтервенція арх. Петра¹⁾ в курії перед собором та на соборі і початки унії Данила опертої на подібних мотивах) приневоляє нас звязати ті дві справи разом²⁾. Наслідок присутности нашого владика на папськїм дворі в Ліоні був такий, що папа вложив на серце посольству Карпіні, яке якраз перед собором вибрало ся до Орди, також й Данила та справу релігійної унії з галицько-волинською державою.

VI.

Друга релігійна унія на західній Україні 1246—1248 р.

Монгольська навала звернула — як сказано висше — увагу Риму на Схід. Папа повів свою діяльність кількома дорогами. Згадувана вже ухвала ліонського собору зобовязувала християн східної Європи уоружити ся відповідно проти Татар. Окрім того старало ся папство посольствами пізнати близше Монголів, їх силу, наміри та підняти серед них місіонарську працю, яку поручено Францісканам й Домініканцям³⁾. Папи наділяють їх широкими привілеями⁴⁾, осібними буллами відносять ся до

¹⁾ Дашкевич хоче піддати в сумнів віродостойність владика Петра. Опирає ся він на кінцевих реченях обох західних хронік, що по словам Петра від часу, як знищили Татари Русь, вже минуло 26 літ. Блуд сей походять з одного жерела, бо повтаряє ся в обох хроніках. Нема мабуть сумніву, що таки на соборі хибно зрозуміли Петра; тим більше, що говорив він через товмача. Наш владика мабуть говорив, що Монголи нищать вже Русь від 26 літ; мав він на гадці перший набіг Татар 1223. Вже висше ми піднесли, що про деякі окрайні землі Руси (нпр. тмутороканську землю) міг се зовсім слүшно сказати.

²⁾ Між оповіданем арх. Петра на соборі про Татар, їх наміри і т. д. та способом представлення папи татарської небезпеки в листах і буллах дасть ся зауважати велика подібність.

³⁾ Potthast, nr. 11571, 11572.

⁴⁾ Mon. Hung. N. VII Dipl. 108. В сїм листі дає папа право Францісканам звільняти від цензур та приримати схизматиків до католицької церкви.

князів¹⁾ та духовних²⁾ на пограничах східної Європи з зазивом, щоби праці місіонарів не спиняли, але її підпирали. На жаль тодішне політичне положенє в західній Європі не давало папству свободи рухів і можности віддати ся вповні сьому ділу. Боротьба з Гогенштавфами (цісаром Фридрихом II) абсорбувала сили апостольської столиці й дійшла до своєї кульмінації на І лїонськїм соборі. За тим ціла католицька Европа поділила ся на два табори, прихильників папи й цісара. До того Німеччина після смерти цісара Фридриха переживала часи цілковитого розладу під назвою „великого безкоролівства“. Не диво проте, що кількаразові зазиви папи до боротьби з Ордою не знаходили відгону та що на сїй трудности розбивали ся східноєвропейські пляни Риму.

Кілька неділь перед лїонським собором 16 квітня 1245 вправив папа своє посольство до Орди, під проводом Францісканина Івана Пляно де Карпіні. Провідник сеї легації описав нам у формі реляції свою подорож у Сарай, яка вела через Володимирію, і тим способом дав нам цінне жерело до нашої історії того часу³⁾.

Папські послы йшли досить поволи через Чехію, Шлеск добираючи собі по дорозі товмачів-славян зі свого чина. Майже в тім самім часі — як Данило вибрав ся в Орду⁴⁾, щоби ратувати свою дорого добуту батьківщину — себто десь в осени 1245 р. зближали ся вони до Шлеска. У Конрада, ленчицького князя, стрінули ся послы з Васильком, з яким прибули

1) Mon. Hung. N. VII Dipl. 109. Potthast, nr. 11606 з р. 1245. Лист адресований до болгарського короля Коломана *»ut non-nullos Minoritas animis, religione et doctrina praestantes benigne excipere eorum dicto adhibere fidem et proficiscentibus ad Tartaros aliasque gentes remotissimas diplomate securitatis cavere velit«*.

2) Potthast, nr. 11811. Між єпископатами провінцій, до яких будля була звернена, згадані й *»per regna Russiae et Prussiae«*. Свідчило би се, що в р. 1245 Русь була ще територією юрисдикції якоїсь латинської єрархії. Подібно й в листі до Домініканів (Potthast, nr. 11878) і єпископату Угорщини (Theiner, M. Hung. I, CCCLXX та Mon. Hung. N. VII Dipl. 110) вчислена й Русь. З листів бачимо, що світський клир відносив ся до монахів ворожо.

3) Реляція Карпіні надрукована в цілости в *Recueil de voyages et de memoires IV, Paris 1839*. Є се збірник давних описів подорожей, виданий ще в 30-тих роках минувого столітя географічним товариством у Парижі. Реляція Карпіні є одним із перних описів подорожей в середних віках, до того найліпшим. Гляди л. с. стор. 733 і ssq.

4) Ипат. с. 806. в 4—5: *»изиде же на празник съвятого Дмитръя помолвился Богу, и приде Киеву«*.

до Кракова. Тут місцевий єпископ та княгиня обдарували папських послів та поручили їх опіці нашого князя. З Васильком поїхали послі — десь в останніх тижнях 1245 р.¹⁾ — у Володимир, де задержали ся якийсь час, як гості князя, що просив їх „відпочати дещо“²⁾. В сім часі відбуло посольство першу конференцію з українськими єпископами, яких скликав князь на прошене послів.

На все те мусіло пійти около два тижні, бо Василько мусів посилати по єпископів — хоч найблизших — до Холму і Лучеська, крім місцевого. Був там мабуть номінат-митрополит Кирило, який в тім часі (до свячення) перебував в окруженю свого протектора Данила — мабуть у Холмі³⁾. Репрезентанти галицько-волинської церкви стріли ся тут перший раз безпосередно з папськими послами, які їм читали якусь папську буллію. Зміст буллі містив зазив до князів пристати до унії з католицтвом. Догадувано ся⁴⁾, що се була буллія з 25 марта 1245⁵⁾, звернена до східного духовенства, бо мовляв иншої в регестах не знаходимо. Та се лиш негативний доказ, тому годі на нім щось певне будувати тим більше, що маємо випадки, де листи заховали ся, хоч у регестах нема їх занотованих⁶⁾. За те буллія

1) Сього можна догадувати ся із факту, що з Києва вирушили послі другого дня по Стрітеню (4. II. 1246).

2) Recueil IV, ст. 734 sq. Quo tempore... venerat ibi Dominus Vasilico dux Rusciae, a quo intelleximus plenius de facto Tartarorum: miserat enim ibi nuncios suos qui ad ipsum et fratrem suum Danielelem redierant... Dux etiam Conradus et filius eius et Episcopus Cracoviae rogaverunt multum attente ducem Vasiliconem praedictum, ut nos ad transeudum ad Tartaros iuvaret... Unde nos secum duxit in terram ipsius et cum detinisset nos aliquot diebus in expensis eius, ut aliquantulum quiesceremus et fecisset nobis venire episcopos suos de nostro rogatu, legimus eis litteras Domini papae, in quibus monebat eos, quod deberent redire ad Ecclesiae unitatem sanctae matris: nos etiam monuimus eos, et etiam duximus, in quantum potuimus, tam Ducem quam episcopos et alios omnes... ad illud idem. Sed quia eodem tempore... frater eius dux Daniel iverat ad Bati et praesens non erat, finaliter respondere non potuerunt..

3) Ипат. с. 794, в. 22—24: »Даниль же затворивъ Холмъ, еха ко брату си Василковп, пойма с собою Куршла митрополита«.

4) Дашкевич, Пер. Унія.

5) Potthast, nr. 11613: »Universos patriarchas, archiepiscopos, episcopos in terris Bulgarorum, Blacorum, Gazarorum... ceterorumque christianorum Orientis rogat et obsecrat, ut ad unitatem sacrosanctae Romanae ecclesiae redeant, eisque fratres ordinis fratrum Minorum latores praesentium commendat«.

6) Листу папи Григорія IX до провінціала Домініканців у Польщі з дня 12 мая 1232 (Akta grodz. VII, 1) не знаходимо в жадних регестах.

з 25 марта писана перед собором мала иншу ціль, а то перед собором, по традиційному звичаю папів, завізвати увесь світ християнський до єдності та евентуально до участі в соборі. Опис Карпіні виразно каже, що посла читали „письмо папи завзиваюче їх“ — eos, себто галицько-володимирських князів і єпископів до унії, з чого виходилоб, що письмо було таки виготовлене до них. Карпіні отже їхав з готовим пляном порушити справу релігійної унії, бо папа мусів йому відкрити свої уніятські заміри та можливі пропозиції арх. Петра. На конференції говорило ся не лиш про злуку церковну, але також й про татарську справу, яка місцевих людей інтересувала найбільше. Як виходилоб із реляції, то предложенє курії не зустріло опозиції, лише остаточне рішенє відложено аж до повороту Данила. Здержати ся з остаточним рішенєм було пожаданим не лиш тому, що справа злуки з католицькою церквою була за важна, щоби її можна було рішити в неприсутности першого князя, але також й політичний розум казав ждати на вислід подорожі Данила в Орду; не виключена була й така можливість, що Данило взагалі не верне живим.

Після того, мабуть у перших днях січня, рушило посольство з Володимира на схід. Можна здогадувати ся на певно, що вже з Володимира вислав Карпіні до папи реляцію представляючи свої успіхи в державі Романовичів¹⁾. Аж до Києва товаришили Карпіні люди Василька; Стрітенє, як висше згадано, обходили посла вже в Києві. За Дніпром (зглядно десь межі Дніпром і Доном) стрінули вони Данила, який вертав домів; стало ся то десь під кінець лютого 1246 р. Тут Карпіні розповів Данилови про все, що говорив з Васильком та першими людьми їх держави.

Чи зробив що Данило зараз, чи післав вже тепер яке посольство до Риму певних доказів на се не маємо та деякі сліди є²⁾. На всякий випадок спосіб поступованя Василька він

¹⁾ Се майже тяжко подумати, щоби Карпіні таки з Володимира не доніс папі так радісної вістки, що всі обставини на західній Україні як найліпше складають ся для релігійної злуки. Сей лист, на нашу думку, дав безпосередний товчок кореспонденції папи з 3 мая 1246. Доказів на се наведу на своїм місці більше.

²⁾ Загально історики думають, що Данило по повороті з Орди післав до Риму в посольстві сього ігумена, про якого пізнійше згадує Карпіні, що брати князі потвердили все те, що передше — *per abbatem suum transmissergant*. Стало ся се мабуть по одержаню палських листів з 3 мая, отже десь у другій половині 1246 р. Одначе виключена річ,

певно заапробував та в засаді годив ся на пропозиції послів, бо побут у Татар відчув він як гірке упокоренє перед варварством¹⁾. Під датою 3 мая 1246 р. вийшло з римської курії аж сім листів на Русь²⁾. Писані вони мабуть під впливом реляції Карпінї з Володимира. За сим промовляла би в части може й та на перший погляд малозначуча обставина, що ані оден з сих листів не носить ані в адресї, ані в тексті імени Данила (противно як всі пізнійші листи³⁾. Карпінї не міг у своїй реляції подати Данила, яко того, що бажає релігійної унії, бо Данила не було в дома; до того не знав він, чи Данило взагалї поверне, тому й сі листи вийшли з папської канцелярії в такій формі, що могли бути віднесені як до Данила, так і до Василька. Згадана група листів не містила ще в собі нічого конкретного. Були се перші кроки до тої релігійної згоди, яку вневдовзі довершено.

Три листи звернені були до галицько-володимирських королїв. В першім листї⁴⁾ говорить папа: „Тому що рішились ми тобою і твоїм королївством, яко новонабутим опікувати ся з особливою ласкою і прихильністю, радо прихильємо ся до твоїх обцянок і просьб“, та бере руського короля і його державу під опіку св. Петра. В другім листї⁵⁾ повідомляє папа руського короля, що на його двір висилає двох Домініканців Алексія і Генриха, щоби при нїм перебували. В третім⁶⁾ порушує римська

щоби листи папи з 3 мая 1246 р. були вже відповідю на се посольство. Сама подорож до Ліону в сих часах тревала довше як від половини марта по конець цвітня. Про се буде ще мова нижше.

1) Ипат. с. 807—8 так описує огірченє Данила: »О злѣе зла честь Татарская, Данилови Романовичю князю бившу велику, обладавшу Рускою землею, Киевомъ и Володимеромъ и Галичемъ, со братомъ си внѣми странами, ннѣ сѣдять, на колѣну и холопомъ называеть ся и дани хотять, живота не часть и грозы приходять«.

2) Potthast, nr. 12093—12098, 12101. Дод. Ч. XV--XX.

3) Тільки в одній копії Маріно де Маріні стоїть »Ioanni Illustri Regi Russie«, та се очевидно похибка. Всї інші копії сього листу без імени. Два перші листи у всіх копіях без іменн адресата; мають тільки: »Illustri Regi Russiae«. Дод. Ч. XIX.

4) Н. Rus. M. LXII »Cum te ac regnum tuum, utpote plantationem novellam proponamus prosequi speciali praerogativa gratiae ac favoris votis tuis libenter annuimus et petitiones tuas, quantum cum Deo possumus, favorabiliter exaudimus« та заявляє, що бере його особу і державу під опіку св. Петра. Дод. Ч. XVI.

5) Н. Rus. M. LXIII, Дод. Ч. XVII.

6) Н. Rus. M. LXV. Згадавши, що обовязком Христового намісника є голосити евангеліє ннше папа: »... in partibus vestris mores

курія справи церковної натури. Її бажанєм є викорінити грецькі блуди; зробити се має назначений апостольський легат Альберт, архієпископ пруський. Папа просить підпирати легата в справах реформи української церкви і служити порадою в татарській справі. Коли приймемо, що сі листи писані під впливом реляції Карпінї, то мабуть він трохи за рожево представив свої успіхи. Папа мав вражінє, що в галицько-волинській державі справді обудила ся якась особлива симпатія до латинського католицтва, із зовсім ідеальних мотивів, тому займив ся він головню унією і реформою церкви, а справу боротьби з Монголами зсунув на другий плян¹⁾. Два брати Домініканці²⁾, вислані на двір Данила, мали стало на нього впливати та настроювати прихильно для ідеї релігійної злуки. На таке трактованє річи брата — князі не могли згодити ся. Нещастє татарське було без сумніву для них головним товчком звернути свої очи на захід. Вже в сій першій фазі переговорів лежав укритий зародок неповодження; ним була розбіжність головних цілий у обох сторін.

Три другі листи папи³⁾ були знов звернені до Альберта, пруського архієпископа. Сього уважав римський престіл за найвідповіднішого на легата до переведеня заміреної злуки церков й то як з огляду на його особу, так й уряд. Альберт тішив ся довірєм не лиш в курії, сеж був *vir secundum cor nostrum* — як виражав ся Іннокентій IV, але й на дворі Данила. Вже передше при нагоді згадав я, що ніхто инший з латинських єрархів, як лиш архієпископи пруські могли мати так легкий доступ до Романовичів.

et ritus Graccorum, qui superstitione ac dampnabiliter ab unitate ecclesiastica recesserunt, fuerunt hactenus . . . observati«. Тепер, коли вони пізнали, що римська церква є одинока й хочуть повернутт до церковної єдності — *»redire affectatis*«, — то се радує папу, тому він висилає їм легата: *»Archiepiscopum Prussiae et Estoniae virum utique secundum cor nostrum, morum honestate decorum . . . . ut evellat et destruat, dissepet et disperdat, aedificet et plantet . . . . Quocirca serenitatem regiam rogamus . . . . quatenus eidem legato super hiis et contra Tartaros impendas sibi consilium, auxilium et favorem*«, Дод. Ч. XIX.

¹⁾ Про справу боротьби з Татарами папа в третім листі до Данила тільки мимоходом згадав, натомість у тім самім листі до Альберта (Н. Rus. М. л. LXVI, Дод. Ч. XX) нема й слова згадки про се.

²⁾ Н. Rus. LXIV, Дод. Ч. XVIII.

³⁾ Potthast, nr. 12093, 12098, 12101, Дод. Ч. XV і XX.

Яко легат¹⁾ на цілу Русь дістав Альберт право висвячувати на тих землях латинських єпископів. Йому поручено також в особнім листі справу унії і реформи церкви в державі Данила²⁾. В тій цілі мав він особисто удати ся на Русь позіставивши в Прусах на час своєї неприсутности заступником якогось відповідного духовника³⁾.

Чи Альберт вибрав ся до Данила, не знаємо; з сього часу маємо тільки оден лист з курії до Альберта з дня 6 жовтня й то в справах його провінції⁴⁾. По всякій правдоподібности легат Альберт не підприняв сеї подорожи з тої причини, що вона в тім часі стала майже безпредметова. Якраз по сім часі, коли папські листи з 3 мая 1246 дійшли до рук обох адресатів, справа унії на західній Україні приняла дуже користний оборот, бо навіть особне посольство від Романовичів вибрало ся до Ліону. Стало ся се по нараді із першими людьми держави.

По шіснацятимісячнім побуті між Татарами прибули знов папські послы над Дніпро. В Києві витали їх мов „воскресших із мертвих“ дня 7 червня (XV днів перед св. Іваном⁵⁾). Серед тамошньої латинської кольонії задержали ся вони коротко так, що до Володимира чи там Холма прибули десь у половині червня 1247. Карпіні оповідає, що Данило й Василько прийняли їх дуже ввічливо; майже проти їх волі задержали послів у себе через вісім днів, й — *medio tempore* — по нараді з владиками та боярством рішили піддати ся під опіку й власть римського папи та приступити до церковної єдности⁶⁾ потверджуючи все, що вже передше вислали були до папи через свого ігумена.

¹⁾ Н. Rus. M. LXI, Дод. Ч. XV.

²⁾ Н. Rus. M. LXVI, Дод. Ч. XX. Сей лист зовсім ідентичний з листом тої самої дати до Данила (*ibid.* LXV). Інше тільки закінчене: „*Quocirca fraternitatem tuam monemus... ut studeas in propagationem et corroborationem catholicae fidei... laudabiliter exercere.*“

³⁾ Potthast, nr. 12101.

⁴⁾ Potthast, nr. 12289. Папа поручає йому висвятити єпископа для Вармії.

⁵⁾ Recueil IV, стр. 769: *Venimus autem ibi quindecim diebus ante festum beati Ioannis Baptistae. Kiovienses autem adventum nostrum perceperunt congratulabantur enim nobis quasi nos a mortuis surgeremus.*

⁶⁾ Recueil IV, стр. 769: *Daniel et Vasilico frater eius fecerunt nobis magnum festum et tenuerunt nos contra voluntatem nostram bene octo dies; medio tempore inter se et cum episcopis et aliis probis viris consilium habentes super hiis, quae locuti fueramus eisdem, quando ad Tartaros procedebamus, nobis responderunt communiter dicentes, quod Dominum Papam vellent habere in dominum specialem et in patrem et*

Слова *medio tempore inter se et cum episcopis . . . . . consilium habentes responderunt* — можна розуміти двояко: що брати князі нараджували ся протягом тих осьми днів, або за сей час, як папські послы були у Татар. Більшу правдоподібність має за собою другий спосіб пояснення; тяжко припустити, щоби за вісім день можна було скликати на раду владик та бояр із доокрличних земель, хоч і се не виключене. Та з другого боку ся обставина, що найважніша група папських листів до Данила з кінця серпня — початку вересня 1247 вийшла десь зараз по прибуттю Карпіні до Ліону вказувалаби на се, що тоді вже послы Романовичів були у папи, проте вислані були вони вже передше.

Предметом сих нарад нотаблів галицько-волинської держави мусила бути справа боротьби з Монголами у звязи з церковною унією. Тут поставлено з одної сторони жаданя певних привилеїв для української церкви, як охорони грецького обряду, самоуправи і т. ин., з другої сторони жаданя політичного характеру.

Наради князів із першими людьми галицько-волинської землі закінчили ся як згадано — висланем офіційального, торжественного посольства¹⁾ до Ліону під проводом якогось Григорія ігумена з гори св. Данила²⁾. Що до того ігумена Григорія з гори св.

sanctam Romanam Ecclesiam in dominam et magistram; confirmantes etiam omnia, quae de hac materia prius per suum abbatem transmiserant et super hoc etiam nobiscum ad Dominum Papam suas litteras et nuncios transmiserunt.

¹⁾ Так отже під сим опатом-ігуменом треба розуміти посольство, яке мабуть Данило вислав до папи зараз після свого повороту з Орди, і се правдоподібне; можна би остаточно думати і так, що сей ігумен ідентичний із архиеп. Петром учасником І ліонського собору, який вже тоді (1245) міг дати папі пізнати, під якими умовами Романовичі згодили би ся на унію; та трудність у тім, що Карпіні зове сього посла ігуменом, а не архиеписком. Про се посольство згадує біограф Іннокентія IV Микола з Курбіо (*de Curbio*): »*Ad Ruthenos quoque, qui ad Romanam curiam suos solemnes nuntios destinarunt, ut eis legatum mitteret, per quem instruerentur et informerentur in fide catholica, cum more Graecorum et ritu viverent, missus est A . . . . Ubi quidem ad regem subsequenter missus est dominus abbas de Mazario. qui coronavit eum*«: *Muratori, Rerum Ital. script. III. стор. 592, cap. XVII.*

²⁾ *H. Rus. M. LXXV з дня 13 вересня 1247, Дод. Ч. XXIX.* Папа поручає моґунцькому архиепископови священника *Hezelo de Vilstorf* на каноніка »*dilecti filii Gregorii abbatis de monte Sti Danielis et fratrum H. et Al. de ordine fratrum Praedicatorum carissimi in Christo filii Danielis regis Russiae nuntiorum, cum quibus idem clericus pro Sedis Apostolicae negotiis fideliter, ut asserimus, laboravit, precibus inclinati*«. Сей німецький духовник був мабуть десь у державі Данила капеляном німецької колонії.

Данила, є ріжні згоди¹⁾). Правдоподібно був се ігумен монастира св. Даниїла в Угровську, заложеного Данилом. З ігуменом Григорієм вибрали ся два Домініканці, вислані папою до Данила ще 3 мая 1246. Можливо, що в їх товаристві був духовник Гезельо з Вільсторфу. При повороті Карпінї повторили Романовичі свої зобовязання вислані вже передше до курії та тепер знов вислали до папи з францісканською легацією своїх людей з листами.

Дальший поворот Карпінї відбув ся досить поспішно; бо коли приймемо що около 20 червня вибрались послї від Данила, то на подорож до Ліону (до кінця серпня) лишає ся лише два місяці.

Під koniecь серпня 1247 р. були вже послї в Ліонї. У курії побачили, що Данило зі своєю землею не думають іти в обійми латинства, вони лиш готові приступити до релігійної унії. Папа засягнув ще мабуть ближших інформацій від Карпінї як очевидця, приймив домаганя галицько-волинської землі, станувши на становищі рішень IV лятеранського собору. Відгомоном сього є цілий ряд буль з кінця серпня та початку вересня 1247 р.

Як сказано, урядовою відповідею на посольство галицько-володимирської землі була папська кореспонденція з кінця серпня й початку вересня 1247 р. Збірка сих листів дає нам можливість пізнати умови на яких довершено злуки української церкви та цілої землі з апостольським престолом. Вони були двоякі; одні були характеру релігійно-церковного, другі політичного. Грецький обряд²⁾ та славянська літургія зіставали ненарушені — о скілько вони не противили ся католицьким догмам

---

¹⁾ Дашкевич, о. с. стор. 162 думає, що се був ігумен монастиря в Полонинї (десь коло Галича), про який говорить волинсько-галицька літопись (Ипат. с. 859, в 10—12): »Григорѣи же бяшетъ чловѣкъъ святѣ, якоже не бытъ перед нимѣ, и по немѣ не будетъ«.

²⁾ Potthast nr. 12669, Н. Rus. М. л. LXVIII. з дня 27. серпня 1247, Дод. Ч. XXII. Лист сей адресований виразно на імя Данила »Danieli Regi Russiae Illustri« інші з сеї групи адресовані до Данила, Василька і Данилового сина. В тім листі каже папа між иншим: »Cum te de cetero specialem inter devotos Ecclesiae reputemus, petitiones tuas, quantum cum Deo possumus libenter . . . . impertimur. Ea propter, Carissime in Christo fili, tuis supplicationibus inclinatus episcopis alisque presbyteris de Russia, ut liceat eis more suo ex fermentato conficere et alios eorum ritus, qui fidei catholicae, quam Ecclesia Romana tenet non obviant, observare . . . . indulgemus«.

віри. Відповідну буллю закінчував папа торжественною формулою, в якій грозив карами церковними і гнівом Божим кожному, хто би повисшим зарядженням противив ся¹⁾.

Торжественно злучити Данилову державу з католицькою церквою поручив Іннокентій IV архієпископови пруському Альбертові, вже передше іменованому легатови на цілу Русь. У відповіднім письмі²⁾ говорить ся, що Данило пізнав правду і особнім посольством просив злучити його й нарід із Христовою церквою. Легат дістав приказ особисто удати ся до Данила, відібрати від нього, єпископату і боярства присягу на вірність церкві й прийняти їх на лоно католицтва. Акт унії мав легат оголосити по всіх краях, де буде уважати відповідним. Легат Альберт дістав право на землях Руси носити паллієм³⁾ та звільняти кандидатів на священників і єпископів від перешкоди задля неправесного уродження⁴⁾ (*defectus natalium*).

З другого боку Данило дістав політичні користи. Римська столиця знов принимала його з родиною, державою та всім майном рухомим і нерухомим під особлившу опіку св. Петра й то як тепер, так і в будучности, о скільки будуть тре-

¹⁾ *ibid* . . . . Nulli ergo omnino homini liceat hanc paginam nostrae concessionis et indultus infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare praesumpserit indignationem Omnipotentis Dei et Beati Petri et Pauli Apostolorum eius se noverit incursum». Порівняй слова нашої літописи: »Некентій бо кляняше тѣхъ хулящамъ вѣру грѣккую правовѣрную«. Сі слова згадані що правда при нагоді коронації, одначе без сумніву вяжуть ся вони з отсею буллею.

²⁾ Potthast, nr. 12686. H. Rus. M. LXXII, Дод. Ч. XXVI, »...filius noster Daniel... per litteras speciales et nuntios . . . postulavit a nobis, ut ipsum et totam gentem et regnum eius hactenus a fidei unione praecisas, ad unitatem ecclesiasticam . . . recipere . . . curaremus. Quocirca monemus, quatenus personaliter ad partes illas accedens, si praefatus rex in tam sancto proposito perseverans, tam ipse quam archiepiscopi et episcopi et alii magnates regni sui schismate quolibet penitus abiurato, promiserint et iuraverint de cetero in unitate fidei . . . permansuros eos auctoritate nostra et reconcilies et tamquam speciales et devotos filios incorpores. Idque per loca et regna, in quibus expedire videris publices...« Сей лист, зі всіх трох листів до Альберта найважнійший носить дату 7 вересня, хоч два інші (Potthast, nr. 12671, 12672) мають дату 28 серпня. З сього видно, що він дістав дату аж при висиланю як лист годовний, а три інші були мов залучники до нього.

³⁾ Potthast, nr. 12687 H. Rus. M. LXXIII, Дод. Ч. XXVII.

⁴⁾ Potthast, nr. 12671 і 12672 з дня 28 серпня 1247. H. Rus. M. LXX і LXXI, Дод. Ч. XXIV і XXV.

вало позіставати в католицькій вірі¹⁾. В середніх віках мало те своє значінє. Через се галицько-волинська держава діставала ся в подібне становище як Угорщина. Коли би унія була у нас удержала ся, може булаб ся опіка по вимертю Романовичів зробила й нам таку прислугу в напрямі удержаня нашої самостійности, як се стало ся на Угорщині. Данило й Василько діставали дальше від папи право здобувати поганські землі, до яких вони коли-небудь мали яке право²⁾. Сі політичні користи давали Романовичам нагоду унормувати та розширити границі своєї держави коштом своїх північних, неспокійних сусідів Ятвягів, Литвинів та Татар, з якими боротьба була для Данила державною konieczністю. Папське рішенє не могло мати, що правда, впливу безпосередно на згадані народи, зате воно мало вплив посередний. Польські князі та хрестоносці мусіли тепер їх права до сих земель респектувати. В найблизших роках маємо спільну акцію Данила з Конрадом мазовецьким проти Ятвягів, а в р. 1254³⁾ умову з Орденем, в якій Данило і Земовит діставали право на третину ятвяжської землі. В іншій листі⁴⁾ забороняв папа на просьбу князів німецьким лицарям та членам інших монаших чинів без позволеня Романовичів осідати і набувати добра на землях, які до них належали або в будуччині мали належати. Сим дипломатичним успіхом обезпечав ся Данило проти всяких

1) Potthast, nr. 12688, H. Rus. M. LXXIV, Дод. Ч. XXVIII: »*Il-lustribus Danieli Russiae et W. Laudomeriae fratri eius regibus et nato eiusdem Danielis*«. Папа все опікує ся благородними і ревними супроти церкви, тому задумє й їх »*tantum propensiori prosequi praerogativa fa-voris et gratiae specialis. Ea propter carissimi in Christo filii vestris pre-cibus inclinati personas vestras et regna et familias et possessiones et omnia alia bona vestra tam mobilia, quam immobilia.. sub B. Petri et nostra protectione suscipimus et eas vobis vestrisque heredibus in eccle-siastica devotione persistentibus auctoritate apostolica confirmamus*«.

2) Potthast, nr. 12668, H. Rus. M. LXVII, Дод. Ч. XXI. В сїм листі говорять ся, що папа все сповняє оправдані просьби гідних лю-дей, тому на їх просьби »*recuperandi possessiones, terras et alia bona ad vos hereditario vel alio iure spectantia, quae alii reges, qui in Ec-clesiae devotione non permanent, contra iustitiam detinent... vobis con-cedimus auctoritate praedicta facultatem*«.

3) Cod. dipl. Pol. III, nr. 30, Дод. Ч. XXXVII.

4) Potthast, nr. 12670, H. Rus. M. LXIX, Дод. Ч. XXIII. Між ин-шим говорять ся »... *supplicationibus vestris inclinati, ut nullus Cru-ciferorum vel aliorum religiosorum in vestris terris acquisitis vel acqui-rendis de aliquo se intromittere vel possessionem aliquam acquirere abs-que beneplacito vestro valeat, auctoritate vobis praedicta indulgemus*«.

претенсій Ордену. Розуміє ся, що найважнішою справою, о яку ходило Данилови, як також вчаси й Петровій столиці, було організоване боротьби з Татарами. До сього папа зобов'язав ся вже на ліонському соборі; тепер ще особно обіцявав сим заняти ся, бо зломане монгольської сили було головним товчком для Данила навязати зносини з Римом.

Згідно з папськими порученнями з кінця серпня і початку вересня 1247, мав пруський архієпископ удати ся на галицько-волинську Україну та на місци відібрати присягу від князів, владик та боярства. Чи й сим разом вибрав ся він до Данила, напевно не знаємо. Легат Альберт мав у сїм часі досить клопотів у своїй власній провінції¹⁾; конфлікти сї закінчили ся його прогнанєм десь під кінець 1248 р.²⁾ Коли узгляднимо, що листи папські з серпня — вересня прийшли до легата перед Різдом, що в перших зимових місяцях 1248 р. він не вибрав ся до Данила, бо ще в січні 1248 р. був він у Любеці³⁾, то на сю подорож лишають ся лиш літні місяці (май—вересень) 1248 р. Деякі російські історики⁴⁾ кажуть, що місія не повела ся, бо Данило не хотів присягнути та вірять очевидно тенденційним словам Длугоша⁵⁾, що Данило відпустив легата „sine honore“. Інші історики⁶⁾ сумнівають ся, чи легат взагалі був на Україні; колиж був, а висвячене Генрика⁷⁾ на єпископа для Ятвягів звязане з тим його побутом, то був дуже коротко та не міг розвинути жадної ширшої діяльності.

Чи вже тепер пропонувано Данилови корону⁸⁾, на певно не знаємо; є велика правдоподібність. Галицько-волинська літопись згадує про двократне приношене корони; та переповіджені сї події так дуже помішано, що годі дійти до ладу з їх хроно-

¹⁾ Вже 1245 р. маємо папську буллю звернену до суфраганів і духовенства пруської провінції, в якій папа завзиває їх до послуху для свого архієпископа (H. Rus. M. LIII).

²⁾ Theiner, M. Pol. I, nr. XCVIII з цвітня 1249. Папа згадує, що архієп. Альберта прогнано з його провінції.

³⁾ Perlbach, Reg. nr. 292. ⁴⁾ Дашкевич, о. с. стор. 163.

⁵⁾ Длугош, Hist. Pol. VII, стор. 320 під р. 1249: »(Daniel) Rex callidus et rebellis neque requisitioni apostolicae paruit, neque se fidum, sed hostem Ecclesiae Romanae egit, Legatumque apostolicum (Albertum) sine honore dimisit«.

⁶⁾ Абрагам о. с. стор. 128. ⁷⁾ Theiner, M. Pol. I, nr. XCVIII.

⁸⁾ Папа вже від початку переговорів мав коронацію в проєкті, бо у всіх листах титулував Данила rex, а не dux.

льогією. На се звертає увагу читача й сам літописець¹⁾ кажучи, що хронограф мусить лучити ранші події з пізнійшими, себто лучити з собою події річево зближені. По сій замітці оповідає про смерть Фридриха II Бабенберга, про славу виправу Данила на Чехію та описує, як то папські послы принесли Данилови корону. Переповівши кілька речень про його стрічу з послами всаджує слова²⁾: „древле бо того прислалъ (sc. папа) к нему пискупа Беренського и Каменецького река ему: приими вѣнѣць королевства. Онъ же в то время не приялъ бѣ рѣка: рать Татарская не пристаеъ злѣ живуши с нами, то како могу прияти вѣнѣць бес помощи твоеи“. Після того оповідає дальше про прибуте легата Опіза. Отсе посольство з короною і першу пропозицію коронації получив автор, як річево зближені разом, хоч хронологічно стали ся вони коли инше. Літописні фрази³⁾ „древле бо того“ і „онъ же в то время“ вказували би на се, що се перше приношене корони відбуло ся вже давно, кілька літ передше.

З другого боку инша інтерпретація сього місця літописи неможлива, бож годі припускати, щоби папа в однім й тим самім році, так сказатиб, аж накидав ся Данилови два рази з короною, змінюючи навіть склад посольства. Се перше посольство могло мати місце тільки 1248 р. Папа прислав з короною єпископів беренського і каменецького⁴⁾. Коронація Данила мала відбути ся разом із запряженем галицько-володимирської землі. Коли прийемо гадку деяких польських істориків, що

¹⁾ Ипат. с. 820, в. 6—10: »В та же лѣта времени минувшу хронографу же нужа есть писати все и вся бывшая, овогда же писати во передная, овогда же восступати в задная; чтыи мудрыи разуміеть«.

²⁾ Ипат. с. 826, в. 23—28.

³⁾ Ся фраза приходить на иншій місці галицько-волинської літописи (Ипат. с. 809) і означає простір часу кількох літ.

⁴⁾ Ріжні є погляди на се, хто були сї єпископи. Каменецький єпископ, то се є майже певно єпископ каменський (Camenensis) в Поморю; був ним тоді єпископ Вільгельм. Дня 26 грудня 1246 р. папа потверджує його вибір і свячене (Potthast, nr. 12378). Був він суффраганом пруського археп. Альберта, який також його висвятив. Що до другого то велику правдоподібність має за собою догадка проф. Абрагама (о. с. стор. 113), що се був вероненський єпископ, який в сїм часі прогнаний в наслідок політичних заволодів зі своєї столиці, перебував на папськїм дворі. Шараневич (Huratioschronik, стор. 82) думає, що тут мова про оломуцького єпископа, який в сїм разі титудував себе берененським єпископом.

під єпископом беренським треба розуміти єпископа вероненського, який тоді перебував на дворі папи, то не виключене, що з короною прибув тільки сей оден посол, дістаючи рівночасно порученє на місци дібрати собі другого члена посольства. Ним мав бути легат Альберт, та він, зайнятий місцевими справами міг виделегувати свого суфрагана, єпископа каменського. Наш літописець був би чейже згадав про Альберта, якби він був тут прибув. Якби воно й не було, таке посольство (з Альбертом, чи без нього) на Волинь прибуло, одначе його місія не повела ся.

Що тут зайшло, не знаємо. З жерел можна дійти, що до лютого 1248 р. зносини Романовичів з Римом ще не були перервані¹⁾. За те ціла група папських листів з кінця січня сього року, адресованих до ріжних сторін, кидає нам деяке світло на причину, чому Данило рішив ся зносини з курією перервати. Як уже висше підношено, Данило очікував помочи Заходу проти Орди; тепер коли він зі своєї сторони мав зобовязати ся присягою, хотів знати, чи й яка се буде поміч. Ціла східна Європа стояла все ще перед небезпекою нового татарського заливу. Вже під кінець 1246 р. доходили до Ліону грізні вісти головно з Угорщини. Під днем 4 жовтня 1247 р. знаходимо відповідь Іннокентія IV на лист угорського примаса. Папа поручає йому найти собі відповідне місце захисту, коли заходить нова небезпека зі сторони Татар²⁾. Для Данила ся гроза була ще більша; він предвиджував близький конфлікт із Куремсою, якого початок припадає якраз десь на сей час³⁾. Данило мабуть тепер відкликав ся до Риму; з сим його зазивом вьжуть ся безперечно буллі папи з січня 1248 р. Одна з них звернена до Данила⁴⁾. Папа просить його негайно дати знати хрестоносцям, як почує, що Монголи рушили на християн; Орден мав то донести папі,

¹⁾ З 5 грудня 1247 р. маємо лист папи до Василька потверджуючий його подружє з Дубравкою, родичкою в третім степені (H. Rus. M. LXXVI. Дод. Ч. XXX). З кінця січня є лист папи до Данила в татарській справі (ibid. LXXVII, Potthast, nr. 12814, Дод. Ч. XXXI).

²⁾ Potthast, nr. 12414.

³⁾ Грушевський, Іст. III, стор. 83 вяже початок конфлікту з Куремсою зі словами літописи: »Данило держаше рать с Куремсою и николиже не боя ся Куремсы« та кладе його на кінець сорокових або початок пядесятих років.

⁴⁾ H. Rus. M. LXXVII, Potthast, nr. 12814, Дод. Ч. XXXI з дня 22 січня 1248: »quam cito tibi constiterit, quod Tartarorum exercitus versus christianitatem dirigat gressus suos, id dilectis filiis fratribus de domo Theotonica in Prussiae partibus commorantibus intimare procuret«.

щоби сей зарядив усе, що потрібне до оборони. Подібні листи дістали хрестоносці¹⁾ та суздальський князь Александер²⁾, якого папа завзивав до унії. Данило зрозумів, що на таку поміч не багато можна числити, бо заким вона такою дорогою прийшла би, його держава могла вже впасти попелом. Він сподівався хрестоносного походу, зелізних полків Заходу, які раз на все зломали би силу Орди. Того й папа не міг зробити. Як висше ми піднесли, політичне положенє в західній Європі не дозволяло на якусь солідарну, протитатарську акцію під проводом апостольської столиці; се що робило ся, не відповідало ожиданиям Романовичів³⁾. У тім часі прибула папська легация на Україну. Данило пізнав, що мрія його житя — при помочи Заходу знищити Татар не сповняє ся, тому ще в остатній хвилі хотів оминати конфлікту з Ордою, зрік ся своїх плянів, не присягнув та не прийняв корони, не беручи через се на себе жадних зобовязань. Ті самі мотиви відмовної відповіді подає й літописець: „Како могу прѣяти вѣнѣць без помощи твоеи“?

Десь у тім самім часі легат Альберт мусів покинути свою провінцію⁴⁾; ціла справа застрягла. Понад три роки не бачимо близших звязий між Римом і західною Україною⁵⁾. Данило волів безпосередними дипломатичними кроками шукати собі попочи у сусідів, які також зі страху перед Ордою були до сього схильні.

На перший плян висунула ся тут угода з Уграми, скріплена подружєм Данилового сина Льва з дочкою угорського короля Бели IV, Констанцією. Головну роль в тих переговорах грав номінат-митрополит Кирило, якого особа інтересна для нас ще з иншого боку. Винесений Данилом на митрополичий престіл, перебував Кирило дотепер усе в окруженю свого князя, у всім підпирив його політику, без сумніву мусів брати й участь у на-

1) Н. Rus. M. LXXIX, Potthast, nr. 12813, 12819, Дод. Ч. XXXII.

2) Potthast, nr. 12815.

3) Дня 24 червня 1248 поручав папа управителеви та братям єрусалимського шпиталю (захисту) на Угорщині, щоби всім тим, що йдуть на Татар, давали такий самий захист, як і тим, що вибирають ся до св. Землі.

4) Непорядки в пруській провінції тревали ще довго; аж у марті 1251 р. вислав папа окремого легата-кардинала і двох єпископів, щоби зробили там порядок (Н. Rus. M. LXXX).

5) Перерва в зносинах не прийняла разячих форм, як се за Длугошом (Hist. Pol. VII, стор. 320) припускає Дашкевич. Про се мали би ми якусь вістку в папських актах, подібно як маємо в р. 1257.

радах перших людей держави Романовичів підчас першого та другого побуту Карпіні на дворі наших князів, та згодом після свого висвячення, по 1250 році являє ся він у нашій історії, як опозиція проти уніятських заходів та західної протитатарської коаліції Данила, не зважаючи на се, що до одної і другої справи він сам мабуть приложив свою руку. Російські історики¹⁾ церкви кладуть його висвячене на київського митрополита і цілої Русі на час зараз по повороті Данила з Орди, себто на початок 1246 року. З другого боку — після оповідання галицько-волинської літописи²⁾ — то не стало ся зараз по повороті Данила. На той час випадають переговори з Уграми в справі подружжя Льва з Констанцією, в яких Кирило брав визначну участь. Наша літопись представляє поновне навязане зносин з Уграми після ярославського бою 1246 р. як наслідок побуту Данила в Орді — „бояв ся його, як того що був у Татар“. Бела мусів уже був довідати ся про успішність його виправи. З огляду на се переговори в справі женитьби Льва могли відбутися аж у другій половині 1246 р. Та сама літопись каже, що Кирило їздив на

¹⁾ Голубинській, Ист. II, 1, стор. 53: »Вѣроятно Даниль Романовичъ не хотѣлъ посылать Кирила на поставленіе, прежде чѣмъ совершенно не устроитъ своихъ отношеній къ Монголамъ, а это случилось только въ концѣ 1245 — началѣ 1246 года«. Класти поворот Данила на конець 1245 року не можна, бо знаємо, що се стало ся найскорше при кінци лютого — на початку марта 1246.

²⁾ Ипат. с. 809, в. 2 і ssq. Дата літописи 6758 (1250) без сумніву хибна, та послідовність одної події по другій вірна. Ось як говорить про се літопись: »Въ тоже лѣто (scil. по повороті Данила) присла король Угорьскыи вицького река: поими дщерь ми за сына своего Льва; бояшебо ся его, яко былъ бѣ в Татарѣхъ, побѣдою побѣди Ростислава и Угри его. Помыслив же си с братомъ глаголу его не уя вѣри. Древле бо того измѣнилъ бѣ, обѣщавъ дати дщерь свою. Куриль бо митрополитъ, идише посланъ Даниломъ и Василкомъ на поставленіе митрополье Рускои. Бывшу же ему у короля, убѣди и король словеси многими дары увѣщова, яко проведу тя у Грьки с великою честью, аще створить со мною (Данило) миръ. Онъ же рече: Клятвою клени ми ся, аще не премѣниши слова своего, азъ шедъ приведу и. Пришедъ же митрополитъ и рече ему. Хотение твое у тебе есть поими сыну си женѣ. Василькови рекшу: иди к нему, яко крестьянъ есть«. Що правда наша літопись оповідає, що Кирило їхав на свячене і при тій нагоді залагоджував справи свого князя на Угорщині, та се є лиш спосіб оповідання нашої літописи, лучити в одну цілість справи, які стояли з собою в якійнебудь звязи. З того виходить, що в оповіданю деякі річі, що стали ся пізнійше й то яко наслідок якихсь подій, виступають немов причина.

Угорщину, потім вернув ся, щоби представити справу братам-князям; Данило радив ся з Васильком і т. д. З літописи не видно в тім ділі взагалі жадного поспіху. Переговори і слюб могли забрати й 1247 рік так, що аж по тім всім міг Кирило вибрати ся по свячене. До того насуває ся ще одна трудність, яка нас зневолює подорож Кирила у Nikeю пересунути на пізнійше — аж на рік 1248. Друга половина 1246 і 1247 рік, се якраз час найширїйших зносин Данила з Римом, час побуту посла Карпінї у Данила при поворотї від Татар, побуту українського посольства в Римі і т. д. Тож як міг Данило з одного боку давати рішучі запевненя послуху папі та католицькій церкві, з другого боку висилати вибраного ним голову руської церкви на свячене до никейського патріярха, який — як згадано — стояв в особливо ворожих відносинах до католицтва. Така справа як свячене митрополита не могла укрити ся перед світом і булаб Данила здемаскувала. З тих причин свячене Кирила мусимо положити аж на рік 1248, коли то відносини України до Риму остигли. Хто знає, чи й Татари, яких політика йде тепер по паралельній лінії з політикою православних, не натискали на Данила та не жадали його висвячення. В тім часі переговори з Уграми мабуть уже осягнули були свій результат; на той час треба класти подорож Кирила до грецького патріярха по свячене. Їхав він через Угорщину, бо вже передше угорський король обіцяв йому улегчити подорож до патріярха. Свячене митрополита Кирила в Нікеї недвозначно й то мабуть найяркїйше маркувало перерву зносин західної України з Римом. Чи товаришили йому інші події, нема про се вістий; мабуть ні. Десь у 1249 р. Кирило повернув на Україну, та здає ся царгородський патріярх настроїв його ворожо не лиш до католицтва, але й до політики Данила. Nikeйський патріярх не вірив сьому Галичанинови та мабуть відібрав від нього якісь спеціальні зобовязаня, чуючи, як хитка його юрисдикція та вплив на західно-українських землях. Досить, що недовго по своїм повороті переносить ся Кирило на північ, перебуває переважно в Володимирі над Клязмою, веде церковну політику у згодї з Татарами та дістає від них навіть дозвіл на основане єпископства в татарській столиці Сараю.

Хто дав почин до переговорів у справі унії — старали ся ми виказати в дотеперішнім огляді. Годї згодити ся з істориками російської школи, що почин переговорам дав папа; до

сього тяжко дійти з жерел¹⁾. На всякий випадок папські буллі з початку мая 1246 р. опирають ся вже на якихсь кроках, пороблених з української сторони. Вони справді були й то почавши вже від І ліонського собору. Щиро та дуже багато співділав в ділі унії Василько, якого праці не знати з якої причини дотеперішні історики зовсім не добачували. Все инше (хоч у перших початках може незручно) зробив Рим, якому тепер здавало ся, що удасть ся вчасти зреалізувати старе бажанє папства, відреставрувати єдність усього християнства. Досить незначна була в сій справі — принайменше в першій її фазі від р. 1245—1248. — участь сусідних католицьких держав. Угри тепер не мали зовсім жадної участі, так само й Поляки. Дивним дивом деякі історики²⁾ у звичайній куртуазії та прислузі, яку польські князі зробили папським послам, улегчуючи їм подорож до Татар, хотять бачити співділанє польської політики при навязанню самої унії. З самих таки польських жерел виходить якраз щось противне. Длугош, який поза тим сю справу представив сторонничо і помішав не лиш усі фази переговорів, та навіть факти і засадничі змаганя обох сторін³⁾, був би певно

¹⁾ Дашкевич о. с. стор. 146—7, став на становищи, що переговори зачав папа. »При внимательномъ отношеніи къ источникамъ — говорить він — нельзя не признать, что не Данильль былъ искателемъ уніи, что починъ въ переговорахъ о ней принадлежалъ папѣ и католическимъ монахамъ поселившимся въ русскомъ князѣ несбыточную мечту о всеобщемъ католическомъ ополченіи противъ Татаръ. Согласившись затѣмъ на признаніе вселенскаго значенія (!) римскаго епископа Данильль никогдаже не думалъ о пожертвованіи самостоятельности русской церкви«. Пізнійше (стор. 160) каже, що переговори зачали аж 1246 р. сами послы папські без спеціального порученя. Як бачимо з зацитованого місця, автор навіть бажав би зовсім заквестіювати довершенє релігійної унії, бо каже, що Данило згодив ся тільки признати всесвітнє значінє папи, отже лиш політичне, а не релігійно-церковнє. Се рішучо незгіднє з дійсністю.

²⁾ Дашкевич: о. с. стор. 144 говорять, що унія »возникла... и не безъ влѣянія польской политики«, бо мовляв польські князі поручили послів папських Василькови, »которые (польські князі) и въ слѣдствіи принимали участіе въ этихъ сношеніяхъ«. (стор. 160). Подібно говорять й Абрагам о. с. стор. 125.

³⁾ Длугош, Hist. Polon. I. VII, стор. 309—310 під р. 1246 описує, що Данило використовував обставину, що папський легат Опізо був у Польщі, і просив у папи корони обіцяючи, що коли то стане ся, то він »cum omnibus Russorum terris suae ditioni subiectis, Graecorum ritu derelicto, in oboedientiam et communionem universalis Ecclesiae Romanae et sui Summi Pontificis transiturum, et tam Ruthenorum quam aliorum catholicorum terras a Tartarorum invasione potenter et

не залишив похвалити ся католицькою ревністю і співділанем польської сторони, головно єпископату, в сих переговорах. А він недвозначно заявляє, що краківський єпископ відраджував папському легатови Опізови вдавати ся в уніятські переговори з Данилом і його коронувати. Єпископ представляв Данила як чоловіка „хиткої віри і обичаїв“. Опізо його не послухав, бо припускав, що з нього говорить заздрість. Се донесенє певно правдиве, бо винесенє Данила на короля так просторої держави та влученє його в ряд католицьких монархів і то спеціально протегованих, могло бути дійсно небезпечною конкуренцією для польської сторони. Певну участь польських князів можна зауважити аж при коронації Данила 1253 р. Посередню участь у сїм ділі треба признати хиба Конрадови мазовецькому. Вже сама обставина, що на легата й посередника між Петровою столицею і галицько-волинською землею назначено місійного єрарха, а не когось із князів польської або угорської церкви, говорить сама за себе, що ту релігійну унію підготовлено самостійно, незалежно від католицьких князів і єписконів сусідних держав¹⁾.

VII.

Данило королем України.

На кілька літ перервали ся зносини Романовичів із Римом. Був се застій, а не зірване зносин, бо ані з папської, ані жадної іншої католицької канцелярії не вийшло ніяке письмо проти

animose protecturum«. Опізо на се годять ся, та краківський єпископ йому се відраджує, представляючи Данила у злім світлі. Легат не дав себе наклонити, бо був переконаний *»quod Pontifices Poloniae parum fideliter et magis ex invidia existimabat, dissuasionem ingessisse*«. Опізо коронує Данила *»praefato duce Daniele solemniter promittente et se iure iurando in manibus praefati Opisonis legati adstringente cum omnibus baronibus et principibus terris et Dominiis suis fidem, ritum et ceremonias fideliter et sincere sectaturum*«.

¹⁾ Російські історики все виходять із сторонничого założеня, що всі майже релігійні унії на Україні довершено насильством. Виняток роблять вони лиш для унії Данила, яку Дашкевич уважає взагалі першою унією (о. с. стор. 144) і добровільною. Ось його слова: *»Галицько-волинская земля изъявила добровольное согласие признать главенство папы и къ тому склонился русекій народъ въ лицѣ князей і лучшихъ людей повидиму безъ принужденія*«.

Данила. З початком 50-тих років стала ся подія, яка не могла остати без впливу на відношене Данила до римської столиці. Його довголітний суперник Мендовг переліцитував нашого князя в призираню ласки папи, бо в перших місяцях 1251 р. охрестив ся в латинськiм обряді¹⁾. Папа не лиш приймає його під опіку св. Петра²⁾, але виступає також яко покровитель його політичних плянів³⁾, чим мовчки перечеркував деякі привилеї дані Данилови що до ятвяжської землі; папа поручив Мендовга опіці Ордену⁴⁾, а вкінци коронував⁵⁾ його на литовського короля. Протегованем Мендовга, з яким Романовичі стояли на воєнній стопі⁶⁾, римська столиця посередно виступила проти Данила. Події ті безперечно огірчили Данила, але рівночасно амбіція попихала його не оставати позаді якогось там поганського князя, лише й собі добути корону.

Такий стан взаїмного відчуженя тревав до р. 1252, коли Данило знов увійшов у зносини з Петровою столицею, піславши туди своїх послів. До сього кроку наклонив Данила Бела⁷⁾; стало ся се без сумніву в звязи з плянами Романовичів та Арпадів добути австрійську спадщину.

Папа змагав до того, щоб австрійські краї не попали ся в руки ціс. Фридриха II, з яким апостольський престіл стояв безпереривно в напружених відносінах⁸⁾. Тому підпирив всі інші кандидатури місцеві й чужі. Данило довівши з Белою до подружа Романа і Гертруди (1252), тим самим опинив ся між сто-

1) Ипат. с. 817, в. 7 ssq: »Миндогъ же посла к папѣ и прия крещеніе, крещеніе же его льстиво бысть, жряше богомъ своимъ в таинѣ...«

2) Н. Rus. М. LXXXII з дня 15 липня 1251.

3) Н. Rus. М. LXXXIII з дня 15 липня 1251.

4) Potthast, nr. 14363 з дня 26 липня 1251.

5) Н. Rus. М. LXXXIV—LXXXVII з дня 15. липня 1251.

6) Грушевський, Іст. стор. 80—81.

7) Король Бела IV писав 9 мая т. р. папі, що йому вдало ся привернути Данила до послуху апостольській столиці. »...et dignemini reducere in memoriam, qualiter nos laboraverimus in plantatione et ampliatione fidei catholicae sicut manifestum est de sollicitudine nostra ac diligentia in revocatinne Ruthenorum ad oboedientiam sedis apostolicae, quorum nuncii vel iam accesserunt vel sunt ad vos proxime reverenter accessuri...« (Fejér IV. 1, ст. 144, Дод. Ч. XXXIII).

8) Собор в Ліоні був скликаний також в ціли осудженя ціс. Фридриха II.

ронниками папи. Він вислав знов до папи посольство. В маю се посольство вже було в дорозі, отже вибрало ся десь у квітні 1252 р. Данило певно оправдував ся, чому перервав зносини з курією, що мусів се зробити під напором татарської небезпеки: тай тепер грозить йому набіг Орди, тому лиш як дістане поміч католицького світа, зможе він оперти ся Монголам. Що такий був менше більше зміст посольства, можна вносити з того, що стало ся незадовго. В першій половині 1253 р. маємо ширше закроєну папську діяльність, звернену проти Монголів. Данило — так як обіцяв — десь з початком 1253 р. доніс папі, що гроза зі сходу надтягає (похід Куремси). В відповідь на се появилася дня 14 мая 1253¹⁾ булля, завзиваюча християн Польщі, Чех, Моравії, Сербії, Поморя та інших сусідних народів до хрестоносного походу проти Орди. Поручене голосити новий хрестоносний похід дістав апостольський легат на Польщу опат Опізо з Мезано. В буллі звертав апостольський престіл увагу вірних на небезпеку і завзивав не ждати аж Татари прийдуть до них, але хай припинають знак хреста і вибирають ся в похід. Бо як доносить галицько-володимирський король, який як сусід найлучше поіформований про Татар, наміряють вони рушити на захід та знищити рештки християнства. Подібно як по І лїонськїм соборі розпочала римська курія місіонарську працю серед Татар та підлеглих їм народів. Вислана на Схід французька місія²⁾ могла навіть похвалити ся деяким успіхом³⁾.

Сим разом поручав папа вести переговори з Данилом не сусідним католицьким єрархам⁴⁾, але зовсім чужому чоловікови

¹⁾ Theiner, M. Pol. I, CVII, H. Rus. M. LXXXVIII, Дод. Ч. XXXIV : »...Sane nuper carissimo in Christo filio nostro rege Rusciae illustri, quem loci vicinitas suorum secretorum plerumque reddit participem, per litteras suas referente, praefatos Tartaros fore paratos ad delendas reliquias, quas divina benignitas in plerisque locis propter fugae praesidium ab ipsorum clementer manibus liberavit«. Potthast, nr. 14972.

²⁾ Potthast, nr. 15065.

³⁾ Potthast, nr. 15501 з дня 29 серпня 1254. Папа Ігратулює з нагоди прийняття християнства »Sattacho regi Tartarorum«.

⁴⁾ Характеристичне, що справи не поручено на ново Альбертові, хоч він вже знов повернув до своєї провінції та на дальше був легатом на цілу Русь. Мабуть папа втратив довіре у його здібности. З листу папського з марта 1254 р. Potthast, nr. 15270, H. Rus. M. LXXXIX, Дод. Ч. XXXV виходить, що до обсягу його легації був сумнів, який повисшим листом вияснено.

свому легатови в Польщи, Опізови. Той свого обовязку припилював трохи ліпше, бо удало ся йому спільно з деякими польськими князями наклонити Данила коронувати ся.

Галицько-волинська літопись переповідає нам сю подію під двома роками, кінчить нею 6762 (1254) рік і зачинає 6763 (1255). Літописець¹⁾ оповідає, що в Кракові ждали вже папські послы на Данила, який повертав з чеської виправи²⁾. Та князь сказав, що не бажає бачити ся із посольством на чужій землі і через Сандомир пішов у Холм. Яка була ще инша причина сього його поступку, можна догадувати ся. Данило не хотів нічого робити під чужим впливом та вражінем хвилі, він бажав порадити ся з Васильком та головно на місци довідати ся докладнійше про політичне положене, особливо про відносини до Татар.

Оповіданє найблизшого року 6763 зачинає наш хроніст описом³⁾ коронації. З сього до певного степеня можна би вносити, що коронація відбула ся вже по Новім Році, хоч лиш на такім аргументі оперти ся годі⁴⁾. На всякий випадок в р. 1254 Данило був уже королем. В жерелах⁵⁾ з сього року титулюють його вже новою гідностию. Наш літописець замічає, що й тепер Данило вагав ся прийняти корону та до того наклонила його мати, Болеслав і Земовит та польська шляхта, які приобіцяли йому поміч проти невірних. Мабуть гроза спільної небезпеки татарської

1) Ипат. с. 826—7, в. 3 ssq: »Тогда же во Кракові бѣша послы папини, носяще благословеніе от папы и вѣнѣць и санъ королевства, хотяще видѣти князя Данила. Онже рече имъ: не подобаетъ ми видити ся с вами чужей земли, но паки. Оттуда же приде землю Судомирскую и приде во градъ Холмъ съ честью и со славою в домъ Пречистотѣ падъ поклонися и прослави Бога о бывшемъ...«

2) Було се в червни 1253.

3) Ипат. с. 826, в. 19 ssq: »Присла папа послы честны, носяще вѣнѣць и скипетръ и коруну, еже наречеть ся королевскыи санъ: рекыи сину приими от насъ вѣнѣць королевства.... Опиза же приде вѣнѣць нося обѣшеваяся, яко помощъ имѣти ты от папы. Оному же одинако не хотящу, и убѣди его мати его и Болеславъ и Семовитъ и бояре Лядьскыѣ, рекуще дабы приялъ бы вѣнѣць, а мы есьмъ на помощъ противу поганимъ. Онъ же вѣнѣць от Бога прия. от церкви святыхъ апостолъ и от стола святого Петра, и от отца своего папы Некѣнтія и от всыхъ епископовъ своихъ. Некентий бо кляняше.....« Дальше переповідає літопись історію походу на Ятвягів і Куремсину війну.

4) Грушевський, о. с. стор. 72 - 73 думає, що коронація відбула ся вже в другій половині 1253 р.

5) Cod. Dipl. Pol. III, 30, Дод. Ч. XXXVII,

(Куремсина війна) вплинули на польську сторону, що тепер віднесла ся вона до коронації прихильно. Посол в імені папи прирік поміч католицького світа.

Подрібною опису торжества коронації не маємо. Знаємо лише, що відбуло ся намащенє, наложене корони на голову та врученє королівського скиптра¹). Се відбуло ся в Дрогичині, на пограничу українсько-польськїм. З сеї обставини хотять деякі історики²) вивести, що коронація була зовсім тиха. Що правда наша літопись не згадує про якесь велике торжество — її опис взагалі скупий — але все таки говорить, що на коронацію прибули польські князі, Болеслав і Земовит, польські бояри; були там і українські єпископи, які брали участь у коронації. Данило присягнув на унію, себто зобов'язав ся зі своєю землею слухати римської церкви та держати ся католицької віри³). Була тут ще раз піднесена ненарушимість грецького обряду. Тим способом довершено релігійної унії по всім формам, а її творець був рівночасно першим українським королем, узнаним одинокою тоді компетентною в тім напрямі повагою в Європі — римським папою.

Вже в найкоротшім часі мусів Данило домагати ся обіцяної помочи Заходу, бо якраз по коронації — як згадує літопись — розгоріла ся на ново „Куремсина рать“. На сей зазив відповів папа буллею, зверненою до Альберта, якому також поручив в своїх околицях голосити хрестовий похід проти Татар⁴). Ніхто не предвиджував, яка монгольська сила тепер насуває ся, тому знов найшов страх на пограничні держави зі західною Європою. Бела IV після свого досить невідповідного поступку з сином Данила Романом на австрійській землі, дрожав за свою державу. Він сподівав ся, що по такій афері як австрійська, Данило не стане в його обороні. Тому в листі усильно просив від папи помочи, бо кожного дня можна сподівати ся нападу Орди, а тут коло нього з усіх усюдів невірні вороги⁵). Між числом тих во-

1) Н. Rus. M. XCV, Дод. ч. XL: »...faciendo te inungi sacri chrismatis oleo, tuoque imponi capiti regum diadema«.

2) Грушевський, о. с. стор. 72.

3) Н. Rus. M. XCV »...iuramento praestito promissisti Ecclesiae praedictae tamquam fidelis eius filius oboedire et fidem catholicam sicut alii orthodoxi mundi principes observare«.

4) ibd. XC. з дня 17 мая 1254, Дод. ч. XXXVI.

5) Fejér, IV. 2, стор. 218. Сей лист походить з половини падолиста 1254 р. Бела просить помочи проти Татар, які кожного дня

рожих „infidelium“ народів вчисляє Бела й нарід „Ruthenorum“. Чи з сього слова „невірний“ мож вносити, що вже тоді себто під кінець 1254 р., українсько-римські відносини попустилися? Мабуть треба відповісти, що ні. Бела кинув се слово радше з ворожнечі до Данила; міг він мати на гадці також інших руських князів, незлучених із Римом, які тепер вели політику прихильну Татарам. Тепер, коли війна з Куремсою розгоріла ся, а Куремса хоч уступав під напором сил Данила на схід, то все таки війна ще не рішила ся — тяжко припускати, щоби Данило зривав собі за плечима всі мости, зривав із католицьким світом. Невдовзі одначе се стало ся.

Зазив папи, хоч щирий, зістав голосом „вопіючого во пустини“. Не то дальші, але й найближші сусіди не думали вибирати ся на невірних. Данилови прийшло ся самому двигати весь тягар війни з Куремсою та його союзниками Болоховцями (Волохами). На щастє перебіг кампанії був для нього досить користний; подібно й боротьба з Ятвягами закінчила ся повним успіхом. Та мимо сього Данило зрозумів, що за Куремсою стоїть ціла Орда, тому мусів при угоді приймати жаданя Татар та перервати зносини з Римом. Його відносини до Петрової столиці почали наново остуджувати ся, особливо по смерті Іннокентія IV (грудень 1254 р.). З другої сторони симпатія римської курії (тепер вже Александра IV) звернула ся до литовського короля латинського обряду — Мендовга. Сей зєднав собі папу обіцянкою навернути сусідні поганські племена, коли папа буде підпирати його політичні пляни. Осібним листом з 6 марта 1255¹⁾ р. потверджує йому Александер IV якісь здобуті землі на Руси. Мабуть тут мова про якісь землі на схід від держави литовської, бо під кінець 1254 р. не знаходимо жадних конфліктів між Романовичами і Литвою; противно, сей рік приніс угоду між двома

можуть випасти на захід, а він »*quasi ovile sepius sit diversis infidelium generibus circumseptum, utpote Ruthenorum, Brodnicorum, Cumanorum...*« (Theiner, Mon. Hung. I, лист CCCCXL).

¹⁾ Н. Rus. М. л.: XCIII, Дод. ч. XXXVIII: »*Cum sicut ex parte tua fuit propositum coram nobis, tu contra regnum Russiae ipsiusque inhabitatores in infidelitatis deviis constitutos indefessa strenuitate decertans nonnullas terras ipsius regni tuae subiugaveris ditioni, nos attendentes, quod de terras habente praedictas, vicinae paganorum et infidelium regiones de facili potuerunt tuo dominio subici ac acquiri cultui christiano; tuis benigne precibus annuentes, praefatas terras tibi tuisque successoribus absque catholicorum quorundam praeiudicio auctoritate apostolica confirmamus*«. (Potthast, nr. 15721).

королями східної Європи¹⁾), до того папський лист називає мешканців сих земель невірними „in infidelitatis deviis constitutos“. У згаданім листі папа потверджує Мендовгови землі ще мабуть узглядняв права Данила, бо додав замітку, що потверджує сі землі, одначе „absque catholicorum quorundam praeiudicio“. Ся фраза мабуть відносить ся лиш до нашого короля, бо від сторони Руси Мендовгова держава з ніким не граничила, кого крім Данила можна би назвати католиком.

Формальне зірванє зносин між галицько-волинською державою і Римом наступило що тільки пізнійше, в році 1256. Що правда не маємо безпосередних вістий про причину сього кроку Данила, та її можна догадувати ся. Головною причиною був брак помочи Заходу в боротьбі з Ордою. Сим разом папа робив, що було в його силі, та без реального успіху. Данило мусів себе узнати звільненим від обовязків супроти курії тому, що й противна сторона не сповнила свого зобовязаня, хоч мимо своєї волі. До того причинила ся немало й зміна на папськім престолі. Єрархія галицько-волинської землі перервала зносини з Римом а Данило відказав послуху зарядженням папи.

Очевидна річ, що окрім сеї рішаючої причини (політичної-безвартости унії в боротьбі з Татарами) були ще інші причини, що спонукували Данила до розриву з Римом. На думку істориків російської школи²⁾), заважив тут дуже сильно ворожий настрій цілої галицько-володимирської суспільности проти унії. Таке тверджене одначе не знаходить підстави в жерелах. Ніде в жерелах не стрічаємо, щоби заходила небезпека, що „проти свого князя стане ціла земля, яка не могла помирити ся з унією“ — як висказують ся деякі з істориків. Як се ми вже кілька разів підносили, на сучасних західно-українських землях не бачимо такого антикатолицького настрою серед української суспільности, навіть серед духовенства. Після розгрому Угрів та всіх зовнішних ворогів, церковні круги галицько-волинської держави не ведуть ані політики прихильної до католицтва ані неприхильної; вони ведуть політику свого князя і показують склонність до підпорядкованя справ церковних державним. Справдішні причини сього Данилового кроку лежали в сучасних політичних обставинах, яких коріне було поза галицько-володимирською державою. Нема сумніву, що проти

¹⁾ Грушевський: о. с. стор. 81.

²⁾ Дашкевич, о. с. стор. 174 vsq.

унїятських заходів нашого князя розпочав царгородський патріарх сильну агітацію. Їх підперли енергічно Татари, які встигли погодити ся не лише з суздальськими князями, але також із східною церквою та руським митрополитом (Кирилом). Можна допускати, що в порозуміню з сими кругами Куремса наново розпочав кампанію проти Романовичів (1253—4); так само й тепер при угоді (1256—7) за намовою своїх руських союзників зажадав Куремса від Данила зірваня з апостольським престолом, що лежало у спільнім інтересі Татар і східної церкви.

Офіціальним ствердженням розлому між обома сторонами була булля папи з 13 лютого 1257¹⁾. Папа говорить, що його обовязком є дбати про спасенє душ. Данило вже був пізнав правду, злучив ся з церквою та обіцяв держати ся католицької віри. Римська столиця бажала його вивисшити понад інших, піднесла його до королівської гідности. Та він забув на се, що обіцяв слухати церкви й держати ся католицької віри; робить він се з великою небезпекою для власної душі і на погорду церкви й на образу Іс. Христа. При кінци взиває його папа до поправи. В противнім разі поручає папа оломуцькому та вроцлавському єпископови наложити на Данила церковні кари²⁾. Разом із сим

¹⁾ Н. Rus. М. XCV: »Danieli regi Russiae timorem divini nominis et amorem.... Sane tu olim.... ad lumen catholicae fidei... et ad oboedientiam Ecclesiae romanae non sine divina inspiratione redire iuramento praestito promisisti Ecclesiae praedicae tamquam fidelis eius filius oboedire ac fidem catholicam.... observare.... Sed tu sicut ad audientiam nostram non sine cordis turbatione pervenit... id quod circa oboedientiam eiusdem Ecclesiae ac predictae observationem fidei promisisse dinosceris, observare postmodum non curasti, in animae tuae periculum, ipsius iniuriam fidei, Ecclesiae praedictae contemptum et opprobrium I. Christi.... Volentes igitur apostolicis apud te super hoc insistere monitis et ad veritatem, quae Christus est, paternis te persuasionibus revocare ac sperantes, quod te.... condigne poeniteas et errorem tuum corrigere studeas per te ipsum. Magnitudinem tuam monendam duximus.... non differas abiurare et id, quod de ipsius observatione fidei et praedictae Ecclesiae oboedientia, iuramento praestito promisisti, inviolabiliter observare procures.... Alquin venerabilibus fratris nostris... Olomucensi et Vratislaviensi episcopis literis nostris iniungimus, ut te ad id per censuram ecclesiasticam appellatione remota compellant. Non obstantibus aliquibus literis apostolicis.... per quas effectus praesentium impediri valeat vel differri et constitutione de duabus dietis et concilio generali«. Лист сей є також у Длуґоша о. с. VII, стор. 401, під р. 1266. Fejér, VII. 5 suppl. стор. 580. Potthast, nr. 16731 та в Додатку Ч. XL.

²⁾ Булля до Данила заховала ся в краківськїм єпископськїм архіві, звідки черпав Длуґош, зате не маємо буллї до двох згаданих єпископів; є вона тільки в регестах (Potthast, nr. 16732, Дод. Ч. XLI).

тратили силу всі папські декрети видані колинебудь у користь нашого короля.

Рівночасно, бо майже в тих самих днях¹⁾, появилася папська булла, що потверджувала юрисдикцію любушського єпископства на Русі. Таке заряджене показалося необхідним; дотепер з ним папа здержував ся, хоч єпископ його про се просив. На землях галицько-волинської держави існувала католицька єрархія грецького обряду, тому латинська, згідно з рішенням IV лятеранського собору, була злишна. З роком 1257 унія упала, а відновлене юрисдикції латинських єпископів на Русі сталося актуальним. Справу відновлення юрисдикції латинського єпископства на землях Русі мусимо понад всякий сумнів звязати з упадком Данилової унії; виходить се зі згаданої булли, в якій папа не міг замовчати сього, що його так боліло „*perfidiam dominorum ipsius (terrae) nec non habitantium in eadem*”.

Унія за Данила була критичною точкою старань папів у XIII в. злучити західно-українські землі з католицькою церквою, а через те втягнути їх у сферу життя католицтва. Між тим у Царгороді наступили великі зміни. Латинське цїсарство упало (1261), а з ним й штучно насажене латинство на грецькій землі. Пригожі політичні обставини довели на II лїонськїм соборі (1274) на якийсь час до злуки східно-грецької церкви з латинською та ся унія не відбила ся на західній Україні жадним відгомонам; про якісь подібні старання не маємо слідів ні в наших, ні в чужих жерелах. На наших землях уніятські заходи по упадку унії за Данила устають, а відновляють ся аж під кінець нашої державности в XIV в.

VIII.

Релігійна унія на Україні XIII в. й історіографія.

Перейшли ми всі важніші моменти заходів завести на галицько-волинській Україні в XIII в. релігійну унію з католицтвом. В першій чверті XIII столїтя ініціативу давала все католицька сторона, зате українська суспільність не була ніким одноцїльно заступлена. Аж в 40-их роках виступає король Данило, як заступник галицько-волинського громадянства. На жаль не можемо

¹⁾ Н. Rus. М. XCIV з дня 10 лютого 1257, Дод. ч. XXXIX.

з браку жерел точно слідити перебігу уніятських переговорів. Вісти, які маємо, такі уривочні, що історик мусить багато додумувати ся, заключати з обставин, серед яких дана сторона обертала ся. Наслідком сього доказ стає ся лиш посередним, самаж певність та докладність образу й його представлення на сїм терпить.

Справу релігійних уній в XIII в. порушувало принагідно багато істориків, але досліджувало зглядно мало й то більше чужих, як своїх. Загалом можемо зауважити два основні погляди при обговорюваню сеї справи. Одні історики виходять зі становища православного (російського), другі католицького (польського). Натомість не маємо опрацьованя сеї теми саме зі становища тої ідеї, яка тут мала свій вислів, себто зі становища уніятського (українського); сеж, що дав у сій справі Пелеш, не відповідає вимогам нинішньої історичної критики. Першу групу заступають очевидно історики російської школи, як Дашкевич, Голубинській; зближені погляди мають наші історики старий Зубрицький, Петрушевич та проф. Грушевський, католицько-польське становище репрезентує головно проф. Абрагам.

Найліпше оброблене (особливо унії Данила) з православної сторони дав Дашкевич¹⁾. Він прийняв засаду, що всі релігійні унії на Україні (крім Данилової) були переведені насильством. Він сумніває ся чи в рр. 1214—16 взагалі хтось з Українців жадав унії, на доказ наводить се, що з довершенем сього діла відтягали. Та в сїм випадку таке поступоване було оправдане, бо всі ждали до дня коронації Коломана. Без сумніву справу унії підносила головно партія угрофільська, та все таки се були Українці; інші відносили ся пасивно. Року 1246 — твердить Дашкевич — перший зачав переговори не Данило, але папа й то через посольство Карпіні. Поважну участь у них признає він польській стороні.

Голубинській²⁾ іде за Дашкевичом та каже, що переговори заїніціював папа, а Данило дав себе легкодушно зловити на

¹⁾ Дашкевич, о. с. стор. 144 ssq. Його гадки можна до певного степеня уважати за погляд цілої історичної школи, що в останній четвертині минушого віку групувала ся около київського »Истор. Общества Нестора«, до якої належав Голубовский, Линниченко, Малишевский і ин. Праця Дашкевича була читана на засіданю товариства Нестора 23 мая 1882 р. та по дискусії згаданими членами одобрена. (Чтения въ ист. общ. Нестора, Киевъ 1888, II.)

²⁾ Голубинській о. с. П. 1, стор. 82 ssq.

приманчивий королівський вінець. Та небавом він опамятав ся, що зраджує православіє і зірвав зносини. Данило дав себе наклонити приймати корону, але в дійсности не злучив ся з католицькою церквою. Що таке представлене незгідне з дійсним станом річи, мабуть досить наглядно показано висше при розбираню самої теми.

Доволі інтересні погляди галицького історика Зубрицького на сі справи¹⁾. Він вірить сліпо словам воскресенської літописи, що Роман дав папі таку ostrу відмовну відповідь. За угорського панованя в Галичи (1214) Галичани (автор розуміє тут нарід) не жадали унії; фрази, що *populus et principes* бажать Коломана на короля, ужив Андрій для своїх політичних цілий. Угорський король не мав права до галицького престола, тому ошукував папу та бажав се право закрити мнимим вибором народу. З тої самої причини не хотів він присланя папського гонця²⁾, який був би все відкрив. За Данила переговори зачав папа; 1246 р. дістав Карпінї навіть відмовну відповідь, бо хоч Данило був дома, то його присутність перед папськими послами укривано³⁾. В рр. 1246—1248 унії не було; її довершено аж при коронації 1255. Що до сього, що при коронації Данила спіділали й Поляки, то Зубрицький бачить у тім лиш їх інтригу; вони бажали втягнути його в халепу, стягнути через се на нього Татар, бо тоді Романовичі не були Полякам небезпечні⁴⁾. Подорож Данила в Орду кладе на рік 1250.

Петрушевич вірить сліпо словам Татищева, що в рр. 1214—16 Андрій старав ся насильно в Галичині насадити латинство, хоч обіцяв був завести унію, через те поступив віроломно⁵⁾. Присутність на I ліонськїм соборі арх. Петра, який мав бути єпископом Галича, звязує Петрушевич із переговорами Данила, через що став на противнім становищу як попередні історики.

1) Зубрицький, Ист. галич.-русс. княжества III.

2) Зубрицький, о. с. стор. 59 ssq. невластиво називає його легатом.

3) Автор не має довіря до памятника Карпінї й опер ся головню на волинсько-галицькій літописи.

4) Зубрицький о. с. стор. 172.

5) Петрушевич, о. с. стор. 13. »Упомянутое гонение греческо-словенской Церкви въ Галичѣ угорско-латинскимъ духовенствомъ со стороны угорскаго короля Андрея оказуется даже быти вѣроломствомъ, когда сообразимъ, что тотже король въ своемъ письмѣ къ папѣ... самъ извѣщаль папу, что галицкая Русь... застерегла собѣ неприкосновенность своего... обряда«.

Проф. Грушевський думає, що Андрій робив дещо для унії, та вона не приняла ся, бо мала бути непопулярною. В справі уніятських переговорів Данила йде він зовсім за Дашкевичом.

Католицько польські погляди заступає проф. Абрагам. Крайний в тім огляді є вже опис Длугоша, який хоче бачити в Даниловій унії лиш підступ в цілі видуреня від папи корони. Проте проф. Абрагам дав майже одинокий, критичний розбір сих подій з польської сторони. Король Андрій на його думку, заняв ся щиро унією, щоби приподобати ся папі. Колиж хотів позискати корону для сина, взяв ся таки на добре до сього діла. Проф. Абрагам дальше каже: „lecz myśl ta odrazu nie dała się urzeczywistnić, dlatego równocześnie wprowadził Andrzej do ziemi halickiej liczny kler łaćniński“¹⁾. Угорські духовники мали приспішити пропаганду католицьку в формі унії. Та тяжко зрозуміти, як могли угорські пропагатори католицтва повести сю справу краще чим папський посол, та чому якраз він мав би бути прихильником латинщени. Рим докладно вже знав, що галицька суспільність бажає задержати грецький обряд, і коли вислав свого посла, то лиш на се, щоби він під такими умовами справу унії живійше повів. Буллю папи, адресовану „(Georgio) Illustri Regi Russiae“ відносить Абрагам до Данила, а присутність на соборі арх. Петра уважає за доказ, що Русь шукала помочи на заході. Данило перший зачав переговори, бо вислав до папи листи якраз перед подорожжю до Орди. Уже й в першій фазі уніятських переговорів Романовичів багато співділали польські круги, особливо краківський єпископ Прандота. Висше старав ся я виказати, що співділанє польської сторони в ділі навязаня зносин між Данилом і папою в рр. 1245—1248 маловажне.

В своїй історії унії української церкви з Римом зачепив Пелеш²⁾ й унію за Данила. Та його представлення мимо кількох вартісних гадок — досить мутне по причині злого хронологічного порядку (нпр. подорож Данила в Орду кладе він на рік 1250). Оправдати можна би його хіба тим, що в тім часі студії над хронологією волинсько-галицької літописи ще не поступили були так далеко як нині.

В сих кількох замітках навели ми хоч найважніші гадки, підношені головно в чужій історичній літературі про сю добу

¹⁾ Abraham o. c. стор. 101 ssq.

²⁾ Пелеш, о. с. II, стор. 277 ssq.

нашої минувшини. Грішать вони переважно тими хибами, що вся чужа історіографія в многих питаннях історії українського народу, особливож в історії його церковного життя. Російські історики бачать у всіх стараннях, злучити українську церкву з Римом, пасильство та польську інтригу, противно польські — заслугу польської католицької ревности. Релігійна унія українського народу з Римом, коли вона не була (а так само й в XVI. в.), ніколи не лежала в інтересі наших сусідів та ніколи не знаходила щирого підпертя політиків сусідних нам народів, хочби з тої причини, що вона скріпляла самостійне становище українства як супроти його західного, так і північного сусіда. Підпирали її (пр. в XVI в.) ідеалісти або деякі з особистих зглядів, але ніколи реальні політики. Тому й представлене одної або другої сторони менше або більше сторонниче.

Кінцеві уваги.

Унія Данила на галицько-волинській Україні не удержала ся, бо була оперта на мотивах чисто політичних, які в релігійних реформах не вистарчають. Тут треба було, щоби ціла суспільність відчула, що унія їй потрібна і то з висших мотивів. Таку підставу, себто оперте на внутрішній потребі, мала релігійна унія на Україні під koniec XVI в., тому удержала ся. Якіж наслідки, користи чи шкоди булиб вийшли з того для нашої нації, колиб задумана злука церков вже тоді була удержала ся? Унія ся була би нам користна; противно як думає Дашкевич. Він бачить у тім велике щастє, що переговори розвіяли ся. В наслідках було би на його думку зєдиненє з Римом причинило ся до златинщеня нашого західного погранича. Та автор непотрібно з'ідентифікував латинщенє з унією, а ще більше безпідставно латинщенє й унію з українською (руською) народністю, тому й конклюдія випаде якраз противна. Через злуку з Римом входила українська церква в ряд інших зовсім рівновартних католицьких церков (угорська, польська й т. д.). До того, як церква оперта о свою державність та нею протегована, булаб вона захопила під свою юрисдикцію розсіяних по Україні латинників, до чого правну підставу давало відповідне рішенє IV лятеранського собору. Унія хиба була би здержала латинщенє.

З другої сторони — як се ми висше згадали — галицько-волинська держава, завдяки особливій, тоді ще могучій опіці папства, булаб мабуть по вимерттю Романовичів в XIV в. удер-

жала свою самостійність через папську інтервенцію, подібно як Угорщина по вимертю Арпадів около 30 літ взад. Се тим більше правдоподібне, що в інтересі апостольської столиці булоб лежало удержати найбільше на схід висунену католицьку державу грецького обряду при самостійности.

Унія Данила мала обняти більшість української нації. За тих 650 літ — до нині — булаб через се витворила ся стара' традиційна автономна, українська церква, яка віддала би великі прислуги около удержання першого місця для домінуючого ще тоді — українства над іншими племенами Руси.

*

*

*

Збираючи всі висновки отсеї розвідки приходимо до ось таких тверджень:

1) Посольство папи Іннокентія III до галицького князя Романа (1205) було можливе; не виключена також відмовна відповідь, та не така непривітна й не з релігійних, лиш політичних мотивів.

2) Місія легата Григорія (1207) в Галичині не повела ся задля непригожих політичних обставин на Україні (боротьба між братами Ігоревичами).

3) В 1214—16 рр. справу унії піднесли Угри, але підпирали її також місцеві люди (боярство, висше духовенство). Сим разом унія не удержала ся, бо скомпромітувала її угорська адміністрація й латинізаторські загони угорського клиру.

4) Присутний на I ліонськiм соборі архієп. Петро був мабуть владикою Галича та наслідником Артемія; на собор вислав його Данило.

5) Неофіційльні представлення владики Петра були для Іннокентія IV товчком поручити посольству Карпiні також справу засадження релігійної унії на західній Україні.

6) Свячене митрополита Кирила в Никейі могло відбути ся найскорше в другій половині 1248 р.

7) Згадане в галицько-волинській літописи посольство єпископів каменецького і беренського з короною від папи мало місце літом 1248 р.

8) Поновне навязане зносин Данила з Римом ок. 1252 р. за посередництвом Бели IV треба звязати зі справою участі Данила в боротьбі за австрійську спадщину.

9) Релігійна унія за Данила в західно-українських землях упала не задля антагонізму до католицизму, але тому, що грізна постава Татар не дала їй удержати ся.

10) Потверджене юрисдикції любушського єпископства на руських землях 1257 р. належить уважати як наслідок зникнення уніятської єрархії після упадку унії за Данила.

Die Westukraine und Rom im XIII. Jahrhundert in ihren Bestrebungen zur kirchlichen Union.

Von *Nikolaus Tschubatyj*.

Das Thema der vorliegenden Abhandlung ist der Geschichte des ukrainischen Königreichs von Halytsch und Wolodymyrien im XIII. Jahrhundert entnommen. Die Abhandlung zerfällt in folgende Kapitel:

I. Das Verhältnis der Ukraine zu Rom und Byzanz bis zum Anfang des XIII. Jahrhunderts.

II. Der Versuch der kirchlichen Union mit Rom 1207—1209.

III. Die erste kirchliche Union in der Westukraine 1214—16.

IV. Die katholische Propaganda der Dominikaner in der Ukraine bis zum I. Konzil zu Lyon.

V. Die Anwesenheit des ukrainischen Erzbischofs Peter am I. Konzil zu Lyon.

VI. Die zweite kirchliche Union in der Westukraine 1245 - 1248.

VII. Großfürst Danylo wird zum ersten ukrainischen König gekrönt.

VIII. Die kirchliche Union in der Ukraine im XIII. Jahrhundert und die Historiographie.

Alle Ergebnisse der vorliegenden Abhandlung zusammenfassend, kommen wir zu folgenden Schlußfolgerungen:

1. Die Möglichkeit einer Sendung des Papstes Innocenz III. an den Großfürsten Roman von Halytsch im J. 1205 ist nicht abzuleugnen, abschlägige Antwort Romans ist nicht ausgeschlossen, jedoch scheint sie nicht in dem Masse schroff gewesen zu sein, wie es in der „woskresenischen“ Chronik dargestellt ist. Die Antwort ist jedenfalls auf politische und nicht religiöse Beweggründe zurückzuführen.

2. Die Mission des Legaten Gregor (1207) in ukrainischen Ländern ist infolge der ungünstigen politischen Verhältnisse in der galizischen Ukraine (Zwist zwischen den Fürsten Ihorewytischen) mißlungen,

3. In den Jahren 1214—16 wurde die kirchliche Union in Halytsch zwar von Ungarn angeregt, jedoch auch von den einheimischen Kreisen (Bojarentum, höherer Klerus) gefördert. In diesem Falle mißlang der Versuch infolge des herausfordernden Betragens der ungarischen Verwaltung, sowie der latinisatorischen Bestrebungen des ungarischen Klerus.

4. Der am I. Lyoner Konzil anwesende ukrainische Erzbischof Peter war jeder Wahrscheinlichkeit nach Bischof von Halytsch, Nachfolger des Bischofs Artemius. Zu diesem Konzil wurde er von Danylo als ein nicht offizieller Gesandter geschickt.

5. Auf Grund der Vorstellungen des Erzb. Peters empfahl der Papst der Legation Plano Carpinis an, auch die Angelegenheit der Verpflanzung der Union nach der Westukraine in Erwägung zu ziehen.

6. Die Weihe des Metropoliten von Kiew Cyrillus konnte ehestens im J. 1248 stattfinden.

7. Die in der Hypatioschronik erwähnte Sendung des „kamenezischen und berenischen“ Bischofs mit der Krone erfolgte im J. 1248.

8. Die neuerliche Anknüpfung der Beziehungen Danylos mit Rom im Jahre 1252 dank der Vermittlung Belas IV. ist mit der Teilnahme Danylos am Kampfe um die österreichische Erbschaft in Beziehung zu bringen.

9. Der Versuch der kirchlichen Union zur Zeit des Königs Danylo in den westukrainischen Ländern hat zu keinen Resultaten geführt, und zwar nicht infolge des Antagonismus gegen den Katholizismus, sondern weil die feindliche Stellung der Tataren sie nicht festen Fuss fassen liess.

10. Die Bestätigung der Jurisdiktion des Bistums von Lebus über die römischen Katholiken in ukrainischen Ländern im J. 1257 soll man als Folge der Abschaffung der griechisch-katholischen Hierarchie nach dem Untergange der kirchlichen Union zur Zeit Danylos betrachten.

Додаток.

**Документи до історії церковної унії на західній
Україні в XIII віці.**

Додаток обнімає збір документів (переважно дипломів) до отсеї розвідки. Не маючи тепер можности бачити оригінали їх або фотографічні знимки, мусїв я обмежити ся до вибраня найліпших текстів із дотеперішних видань. Порівнюючи поодинокі видання між собою, був я деколи спонуканий очевидно хибну лекцію деяких місць заступити відповідним добрим виразом з іншої копії, що в кождім окремім випадку зазначено в приписах під текстом. З огляду, що в дотеперішних виданнях правопис дуже ріжнородний а оригінали менї недоступні, ужив я для латинських текстів всюди новочасного граматичного правопису.

До порівняня уживав я видань угорських: Fejér-a, Cod. dipl. Hungariae (F.), Theiner-a, Mon. hist. Hung. (Th. H.) та Monumenta Hungariae Historica (MH.), пруських: Voigt-a, Cod. dipl. Pruss. (Vg.), Bunge, Preuss. Urkb. (B.), польських: Theiner-a, Mon. Polon. et Lithuan. (Th. P.) та Cod. dipl. Polon. (Cod. P.) а вкінци російського видання Тургеньєва, Hist. Rus. Mon. (T.). Сей останний подавав звичайно текст після двох копій Маріно де Маринї (TM.) і Альбертранді (TA.) тим способом, що текст брав із одної копії (бувало й не ліпшої) а окремішности зазначував у прями́тках.

Дати і місце видання документів порівнував я з папськими перестами Potthast-a й Auvray.

**1. Папа Інокентій III посилає легата Григорія на Угорщину.
Вітербі 7 жовтня 1207.**

Archiepiscopis, episcopis, abbatibus et aliis tam clericis, quam laicis per regnum Ungariae constitutis.

Fundamentum et fundator ecclesiae Dominus Jesus Christus, postquam splendore suae divinitatis inflammavit testam fragilitatis humanae, ut dragmam perditam reperiret et pius pastor ad caulas, ubi nonaginta novem reliquerat, errabundam ovem propriis humeris reportaret, usque adeo erga salutem humani generis cotidiana remedia incessanter exhibuit; ut, si quis, a catholica fide non devians, hoc velit subtiliter intueri, sicut ipse est tolius gratiae plenitudo, sic ad plures circa nostrae conditionis miseras miserationes eius exuberant, ut in omnibus ipsius perfectio nostrum suppleat imperfectum. Inter cetera sane, quibus christiano populo, propter varias plagas criminum, quasi semivivo relicto, per ipsius prudentiam sunt provisa remedia, conveniens antidotum in soliditate sedis apostolicae renovavit, eam totius christianitatis caput constituens et magistram, a qua, sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam et ad oram etiam vestimenti; panis intellectus et vitae ad alias ecclesias cum doctrina fidei procedat et aqua sapientiae salutaris. Verum ne inter curas continuas et praegrandes pastor ipsius et rector pro defectu imperfectionis humanae deficeret, si solus consummendus inani labore ad suam omnia sollicitudinem revocaret, attendens, quod messi multae unus non sufficiat operarius, multos sibi operarios et verbi Dominici cooperatores adiungit, ac per eos exsequi cogitur, quae per se non potest personaliter adimplere, eius instructus exemplo, qui et duodecim apostolos et alios septuaginta duos elegit et binos ante faciem suam ad praedicandum direxit.

Quum igitur necessitas regni Ungariae illuc exegerit legatum a nostro latere destinari, nos ad exaltationem et commodum tam regis, quam regni specialiter et efficaciter intendentes, cum ad partes illas non immerito duximus transmittendum, quem inter fratres nostros sincera diligimus in Domino charitate, dilectum videlicet filium nostrum G(regorium) tituli S. Vitalis presbyterum cardinalem, virum genere nobilem, litterarum scientia praeditum, morum honestate praeclarum, discretum et providum et suis exigentibus meritis, nobis et fratribus carum admodum et acceptum; concessa sibi plenaria potestate, ut evellat et destruat, aedificet et plantet, quae in regno illo evellenda et destruenda, aedificanda cognoverit et plantanda. Monemus proinde universitatem vestram attentius et exhortamur in Domino, per apostolica scripta praecipiendo mandantes, quatinus praefatum cardinalem, tanquam legatum apostolicae sedis et magnum in ecclesia Dei locum habentem, immo personam nostram in eo recipientes humiliter et devote, ipsius salubribus monitis et praeceptis pronis mentibus intendentes, quae inter vos

statuenda duxerit, tanquam devotionis filii, recipiatis firmiter et servetis, de cuius nimirum circumspectione provida et providentia circumspecta indubitam fiduciam obtinemus; quoniam dirigente Domino gressus eius, ita regia via curabit incedere, quod non declinatus ad dextram vel sinistram ipsi Deo, nobis quoque ac vobis pariter merito poterit complacere. Ipsi proin universi ac singuli reverentiam debitam et devotam oboedientiam impendere satagatis, ne, si, quod absit, a quoquam esset aliter attentatum, praeter ipsius cardinalis offensam, cuius censuram canonicam, si quam in contumaces aut rebelles duceret promulgandam, faceremus usque ad satisfactionem condignam inviolabiliter observari, nostram quoque indignationem incurreret, qui secundum apostolum, omnem inoebedientiam promi sumus ulcisci.

Datum Viterbii, nonis Octobris, pontificatus nostri anno decimo.

Повний текст у Fejer-a, Cod. dip. Hung. III. 1, стор. 54 ssq. Пор. Potthast, Reg. Pont. Rom. Nr. 3195.

2. Інокентій III поручає (галицьким) Русинам легата Григорія. Вітербі 7 жовтня 1207.

Innocentius episcopus servus servorum Dei archiepiscopis, episcopis et universis tam clericis quam laicis per Rutheniam constitutis etc.¹⁾

Licet hactenus elongati fueritis ab uberibus matris vestrae tanquam filii alieni, nos tamen, qui sumus in officio pastoralis a Deo, licet inmeriti, constituti, ad dandam scientiam plebi suae, non possumus affectus paternos exuere, quin vos sanis exhortationibus et doctrinis studeamus, tanquam membra vestro capiti conformare, ut Ephraim convertatur ad Judam et ad Jerusalem Samaria revertatur. Utinam intelligere vellentis, sapere ac novissima providere, ut a mentibus vestris omni depulsa caligine, ad viam ab invio redeatis, qui dudum post greges sodalium evagando, vos eius pertinaciter magisterio subduxistis, quem Salvator noster universalis ecclesiae caput constituit magistrum, inquires ad eum: „Tu vocaberis Cephass“; et „Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et tibi dabo claves regni coelorum. Quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum et in coelis, et quodcunque solveris super terram, erit solutum et in coelis“. Cui cum Dominus oves suas pascendas tertio repetito vocabulo commisisset, manifeste dedit intelligi, eum a grege Dominico alienum, qui etiam in suis successoribus ipsum contempserit habere pastorem. Non enim inter has oves et illas distinxit, sed simpliciter inquit: „Pasce oves meas“; ut omnes omnino intelligantur ei esse commissae. Cum igitur una sit et indivisa Domini tunica, nec unquam passa sit divortium sponsa Christi, iuxta quod sponsus in Canticis attestatur: „Una est, inquiens, columba mea, una est matri suae, electa genitrici suae, viderunt²⁾ eam filiae Sion et beatissimam praedicaverunt reginae, et concubinae laudaverunt eam“. Necesse est, ut quicumque ab huiusmodi unitate³⁾ recesserint, aquis submersi diluvii⁴⁾ partem cum angelo apostata sortiantur. Ut autem ipsius illibata unitas servaretur, unum eidem Dominus, sicut praemisimus beatum Petrum, videlicet, caput constituit et magistrum, ut quasi Noë arcam, extra quam animalia derelicta in diluvio submerguntur, salvatis ceteris

intra ipsam contentis, in uno cubitu consummaret; pro cuius fide, ne in sua passione deficeret, specialiter exoravit, eidem praecipiens, ut fratres suos⁵⁾ conversus aliquando confirmaret. Cum ergo innumeris fere testimoniis scripturarum quas vos nec convenit, nec expedit ignorare, unitas ecclesiae comprobetur, non est mirum, cum simus, licet immeriti, successores illius, cui iussit Dominus pascere oves suas, si errabundas oves nitimur ad caulas reducere, ut sicut est unus pastor, sic fiat unum ovile; si totis viribus laboramus, ne quodammodo difforme fiat corpus ecclesiae, si partem aliquam ab eo contingeret separari. Ut autem ad praesens de reliquis taceamus, cum Graecorum imperium et ecclesia paene tota ad devotionem apostolicae sedis redierit et eius humititer mandata suscipiat et oboediat iussioni, nonne absonum esse videtur, ut pars toti suo non congruat et singularitas a suo discrepet universo? Praeterea quis scit, an propter suam rebellionem et inoboedientiam dati fuerint in direptionem et praedam, ut saltem daret eis vexatio intellectum, et quem in prosperis non cognoverant, recognoscerent in adversis?

Quia igitur, charissimi fratres et filii, si digne volumus impositum nobis pastorale officium adimplere, quantum fragilitas humana permittit, vos ad ea debemus inducere, per quae dispendium temporalium et aeternorum possitis periculum evitare; dilectum filium nostrum Gregorium tituli S. Vitalis presbyterum cardinalem, virum genere nobilem, litterarum scientia praeditum, morum honestate praeclarum, discretum⁶⁾ et providum et suis exegentibus meritis nobis et fratribus nostris carum admodum et acceptum, ad partes vestras duximus destinandum, ut filiam reducat ad matrem et membrum ad caput, concessa sibi plenaria potestate, ut evellat et destruat, aedificet et plantet, quae in partibus vestris evellenda et destruenda, aedificanda cognoverit et plantanda. Monemus proinde universitatem vestram attentius et exhortamur in Domino, per apostolica scripta praecipiendo mandantes, quatenus praefatum cardinalem, tanquam legatum apostolicae sedis et magnum in ecclesia Dei locum habentem, imo personam nostram in eo recipientes, humiliter et devote, ipsiusque salubribus monitis et praeceptis pronis mentibus intendentes, quae inter vos statuenda duxerit, tanquam devotionis filii, recipiatis firmiter et servetis; de cuius nimirum circumspectione⁷⁾ provida et providentia circumspecta indubitata⁸⁾ fiduciam obtinemus, quoniam dirigente Domino gressus eius, inter vos ea curabit statuere, per quae Deo, nobis quoque ac vobis pariter, merito poterit complacere.

Datum Viterbii, nonis Octobris, pontificatus nostri anno decimo.

Т.: 1) без адреси. 2) matri suae, viderunt. 3) ab huiusmodi recesserint 4) aquis submersis diluvii. 5) sua. 6) praeditum, discretum. 7) circumspectione. 8) indubitatem.

Текст у Monumenta Hung. Hist. XI Dipl. Nr. 197. Він очевидно повнійший і вірнійший від уміщеного у Тургеньєва Hist. Rus. Мон. I, Nr. III, якого окремішності зазначені в гори. Пор. Potthast, Nr. 3196.

3. Угорський король Андрій II просить папу Інокентія III уділити остригомському архієпископови Іванови власть коронувати його сина Коломана на короля Галичини. 1214.

Sanctissimo in Christo patri I(nnocentio) Dei gratia sacrosanctae Romanae ecclesiae summo pontifici, A(ndreas) eadem gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Romae, Serviae, Galiciae Lodomeriaeque rex, salutem et filialem devotionem.

Consuevit sedes apostolica se iusta petentibus exhibere facilem et in explendis honestis petentium desideriis non minus efficacem: hinc est, quod super negotiis nostris iustis apud paternitatis vestrae mansuetudinem promovendis, non immerito fiduciam nobis repromittimus. Noverit igitur sanctitas vestra, quod Galiciae principes et populus nostrae ditioni¹⁾ subiecti, humiliter a nobis postularunt, ut filium nostrum Colomanum ipsis in regem praeficeremus, in unitate et oboedientia sanctae²⁾ Romanae ecclesiae perseveraturis in posterum, salvo tamen eo, quod fas illis sit a ritu³⁾ proprio (graecanico) non⁴⁾ recedere; verum ne tam expediens nobis et vobis illorum propositum ex dilatione sustineat impedimentum, quod quidem multis de causis accidere posse constat, si legatum ad hoc exequendum a latere vestro destinatum praestolamur, a sanctitate vestra postulamus, quatenus venerabili in Christo patri nostro I(oanni) Strigoniensi archiepiscopo detis in mandatis, ut apostolica fretus auctoritate, dictum filium nostrum eis in regem inungat et sacramentum super oboedientiam⁵⁾ sanctae⁶⁾ Rom(anae) ecclesiae exhibendam ab eodem recipiat.

Praeterea innotescere volumus⁷⁾ vestrae paternitati, nos ad proficiscendum Hierosolymas, sicut et tenemur studiose intendere et omni diligentia festinare: ideoque regni nostri curam, cuius principes ad dissentendum proni sunt, et filiorum nostrorum tutelam, quorum aetas patrone indiget, venerabili patri⁸⁾ nostro in Christo I(oanni) Strigoniensi archiepiscopo, qui et dignitate caeteris praeeminet et fidei constantia probatus est, cum aliquibus¹⁰⁾ aliis, quorum providentia et in recessu et post recessum nostrum credimus, regnum plena tranquillitate potiri, immutabiliter possumus commendare. Quapropter rogamus paternitatem vestram, quatenus compatiendo nostris necessitatibus, ipsum ab onere accedendi ad concilium anno sequente celebrandum ad vos habeatis¹¹⁾ excusatum; venerabiles autem viros Quinqueecclesiensem et Geuriensem episcopos, nec non praepositum Albensem, cancellarium nostrum, dudum voto alligatos et signo crucis insignitos, ut nobis itineris socii sint, utpote ex quorum societate non modicas vires constat nobis accrescere, a vocatione vestra diligenter imploramus absolvi.

Deprecamur insuper paternitatem vestram, ut omnes conspiratores et infidelitatis machinatores, qui propter regni scissuram filium nostrum, nobis viventibus et nolentibus, in regem sibi praeficere vel coronare attemptaverint, tam clericos quam laicos sententia excommunicationis (innodetis¹²⁾). Meminerit etiam sanctitas vestra, anno ante praeterito super iure coronationis ad ecclesiam Strigoniensem pertinentis, per venerabilem R. episcopum Vesprimiensem, nuntium nostrum, vos nobis litteras direxisse, continentes laudabile vestrum consilium

et rationem efficacem, quod si coronatio ad plures pertineret, materiam dissensionis et schismatis facile excitaret, dum unus unum, alius alterum in regem coronaret, quas cum quibusdam aliis a sede apostolica nobis directis et continentibus, solam Strigoniensem ecclesiam in officiales domus regiae iurisdictionem habere, in occisione felicitis recordationis uxoris nostrae per subreptionem amisisse: quarum continentiam, quia credimus in registro contineri, petimus a sanctitate vestra nobis rescribi. Nec diffiteri possumus, nec volumus, quin decima monetae ubicunque cudatur in tota Hungaria, vel quicquid monetae loco¹³⁾ succedat, ad ius Strigoniensis ecclesiae pertineat, quod etiam in formatione pacis anno ante praeterito a parte adversa publice fuit recognitum, licet minus plene fuerit scriptum, quam intellectum: praestatio quoque sacramentorum regibus et reginis Hungariae eorundemque heredibus cum caeteris iuribus, sicut in confirmationibus vestris et antecessorum vestrorum apostolicorum virorum continetur.

Amplius quod admirari non sufficimus et a noticia¹⁴⁾ paternitatis vestrae alienum fore nequaquam volumus, Colocensem scilicet¹⁵⁾ archiepiscopum, hominem pacis nostrae, in quo sperabamus, ob cuius vehementem affectationem¹⁶⁾ et promotionem super alios fere totius regni nostri maiorum et minorum odium incurrimus. Quem etiam nuper a nobis licentiatum peregrinationis causa supra honorem sibi debitum, extra regnum cum comitatu duorum episcoporum Geuriensis et Vespriemiensis conduci fecimus, pecuniam, quam bonae memoriae uxor nostra ad opus et usum filiorum et filiarum nostrarum congegesserat, et apud quemdam civem nostrum deposuerat, in auro et argento, in massa, vasis et utensilibus aureis et argenteis, ad extimationem septem milia marcharum, nobis nescientibus abstulisse et asportasse¹⁷⁾. Petimus igitur a sanctitate vestra super restituendo, quod nobis iniuste sublatum est, apostolicam commonitionem praemitti, qua¹⁸⁾ interposita et satisfactione non secuta in tempore, non indigne ferat paternitas vestra, si de ipsius proventibus dampnum nobis illatum resarcire studuerimus. Caeteris autem, quae verbotenus lator praesentium vobis explicaverit, non minus quam literis fidem indubitata adhibeat sanctitas vestra.

Th. H.: 1) dictioni. 2) sacrosanctae 3) sit (alias) a ritu. 4) proprio non. 5) oboedientia. 6) sacrosanctae. 7) exhibenda 8) volumus. 9) indiget, patri. 10) quibusdam. 11) accedendi ad vos habeatis 12) percutiatis. 13) loco monetae. 14) annotitia. 15) Colocensem archiepiscopum 16) affectum. 17) portasse 18) quia.

Текст за Fejér-ом III. 1, стор. 163 ssq. Theiner, M. Hung. має текст очевидно гірший.

4. Андрій II просить Іннокентія III прислати корону для Коломана. Літом 1215 р.

Venerabili in Christo patri I(nnocentio) Dei gratia sacrosanctae Romanae ecclesiae summo pontifici, A(ndreas) eadem gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galiciae, Lodomeriaeque rex, salutem et debitam ac devotam in omnibus reverentiam,

Significamus sanctitati vestrae referentes gratiarum actiones, quod postulatio nostra super coronando filio nostro in regem Galiciae ad mandatum apostolicum optatum consecuta est effectum, licet novissime populus Galiciae fidelitatis sacramento deposito a rege suo non solum recesserit, verum etiam collecto circum adiacentium Ruthenorum exercitu, castrum Galiciae, in quo filius noster cum paucis commorabatur, obsederit. Ob quam rem ad partes illas adeo repente et festinanter compulsi sumus accedere, ut non solum honorandi, sicut decet paternitatem vestram, propositum ad tempus arctaremur obmittere, verum nec exercitum nostrum nobis fas esset expectare. Unde, quia non expediebat et maxime propter discrimen belli cursorem vestrum in illum tumultum introduci, ipsum ad vos remisimus, assumentes nobis, si Deus misericordiam nobiscum fecerit, onus transmittendi ad concilium episcopos Ruthenorum. Ad praesens vero rogamus paternitatem vestram, ut cursorem cum litteris vestris ad cognatum nostrum L(estconem) ducem Poloniae dirigere dignemini, commendantes cognationem inter nos et ipsum mediante filii nostri et filiae suae matrimonio contractam, invitantes enim eundem, ut una nobiscum ad defensionem Galiciae contra impugnatores ipsius sit sollicitus, maxime cum iidem Galicienses, sicut regi suo super fidelitate, ita etiam super oboediendo Romanae ecclesiae sacramento teneantur adstricti. Supplicamus insuper sanctitati vestrae, quatinus coronam auream regiae dignitati congruentem filio nostro conferre et per latorem praesentium fidelem nostrum in proximo transmittere dignemini, ut sicut unctionem regalem a sede apostolica, ita et coronam a liberalitate vestra se recepisse gaudeat, ac per hoc magis favoribilem se suis efficiat et convicinis regni sui perpetuam stabilitatem praetendat. Latori autem praesentium in ceteris sanctitas vestra sicut et nobis fidem plenam adhibeat.

Текст узятий з Мон. Hung. Н. XI Dipl. Nr. 227.

Б. Папа Гонорій III запитує князів Русі, чи дійсно хочуть влучити ся в католицькою церквою. Рим-Лятеран, 17. січня 1227.

Honorius episcopus servus servorum Dei universis regibus Russiae salutem et omnis gratiae fructum.

Gaudemus¹⁾ in Domino, quod, sicut audivimus, nuntii vestri ad venerabilem fratrem nostrum, Mutinensem episcopum, apostolicae sedis legatum a latere nostro, transmissi, eum humiliter rogaverunt, ut partes vestras personaliter visitaret, quia, cupientes sana doctrina salubriter instrui, parati estis, omnes errores penitus abnegare, quos propter defectum praedicatorum, sicut dicitur, incurristis et pro²⁾ quibus iratus contra vos Dominus, permisit vos hactenus multipliciter tribulari, tribulandos acrius, nisi de invio erroris ad viam properaveritis veritatis; cum quanto diutius duraveritis in errore, tanto timere possitis angustias duriores, quia etsi non irascatur per singulos dies Dominus, in eos tamen, qui converti contemnunt³⁾, suae tandem vibrat gladium ultionis. Per vos itaque certificari volentes, an velitis habere ab ecclesia Romana legatum, ut, eius salutaribus monitis informati, catholicae fidei, sine qua nemo salvatur, amplectamini veritatem, universitatem vestram rogamus, mone-

mus et hortamur attente, quatinus super hoc voluntatem vestram nobis per⁴⁾ litteras et fideles nuntios intimetis. Interim autem pacem cum christianis de Livonia et Estonia firmam habentes, non impediatis profectum fidei christianae, ne divinam et apostolicae sedis incurratis offensam, quae facile de vobis potest quando vult sumere ultionem, sed⁵⁾ potius, Domino largiente, per veram oboedientiam et gratae devotionis obsequia utriusque mereamini gratiam et favorem.

Datum Laterani XVI kalendas Februarii. anno XI.

1) TA. Gaudeamus. TM. Audemus. 2) TM. incurristis, pro. 3) TM. contemptunt. 4) TA. vestram per. 5) TM. set.

Текст за Bunge, Liv. Urkb. I, Nr. 95; надрукований у збірці Тургенєва Н. Рус. М. I, Nr. 21 з копії Маріно де Маріні, із замітками на основі копії Альбертранді. Пор. Potthast, Nr. 7652.

6. Папа Григорій IX закликає руського короля пристати до католицької віри. Реате 18 липня 1231.

Gregorius episcopus servus servorum Dei illustri regi Russiae¹⁾.

Christi²⁾ vicarii insufficientibus meritis constituti, eius devotos sincera complectimur caritate, merito desideramus, ut tu praeuntem sequens gratiam Salvatoris, quem agnitum veneraris et recte diligis ac sincere, sicut confidimus, in eodem vere ac inflexibiliter ei studeas adherere, irreprehensibilem eius legem animas convertentem satagendo fideliter custodire. Sane, Domino in evangelio docente, didicimus, quod unum est ovile ac etiam unus pastor³⁾ et quod suarum ovium Christus custodem spiritualem⁴⁾ et praecipuum beatum Petrum esse constituit, dum quodam singulari privilegio⁵⁾ traditis ei clavibus regni coelestis ligandi atque solvendi sibi contulit potestatem, singulariter ac tertio ei dicens: „pasce oves meas“. Porro ab hoc ovili videtur extraneus et a grege Domini alienus, qui Christi vicario, successori, videlicet beati Petri, subesse contempserit ac humiliter oboedire, qui assumptus est in potestatis plenitudinem, caeteris in partem sollicitudinis evocatis, et pro quo Christus in Petro patrem rogavit, ut non deficeret⁶⁾ fides eius, propter quod merito deviare creduntur, qui opinantur de ipso contrarium et contumaciter ab eius oboedientia recessisse probantur.

Unde cum venerabili fratre nostro . . . episcopo Pruthenorum referente, te intelleximus⁷⁾ esse principem christianum, sed⁸⁾ observantem Graecorum ac Ruthenorum mores et ritus ac facientem in regno tuo ab aliis observari, divina tamen gratia inspirante volentem accedere ad devotionem et oboedientiam apostolicae sedis et nostram. Nos intimis affectibus sentientes⁹⁾ animae tuae salutem tuumque profectum, commodum et honorem, serenitatem tuam monemus et hortamur in Domino, quatenus¹⁰⁾ sanam doctrinam non abnuens venerabiliter amplexari ritus et mores christianorum latinorum devote suscipias et observes, te regnumque tuum pro amore Christi submittdo suavi dominio Romanae ecclesiae matris universorum fidelium, quae te ut magnum in ecclesia Dei principem habere proponit et deligere ut filium specialem. Uberius enim erga te senties gratiam apostolicae sedis et nostram, si relinquens

iter devium per ostensam tibi viam rectitudinis gradiaris; nosque tibi et regno tuo benigni favoris praesidium efficaciter impendemus.

Datum Reate XV cal. Augusti, pontificatus nostri anno quinto.

ТМ.: ¹⁾ Georgio illustri regi Russiae. ²⁾ Quia Christi. ³⁾ pastore. ⁴⁾ specialem. ⁵⁾ praedito. ⁶⁾ defideret. ⁷⁾ intellexerimus. ⁸⁾ set. ⁹⁾ sitientes. ¹⁰⁾ quatinus.

Текст у Тургенєва Н. Рус. М. I, Nr. 33 з копії Марині з варіантами копії Альбертранді у примітках. Ся друга лекція одначе рiшучо лiпша й її ми прийняли в основу цього видання. У Тургенєва є подана хибна дата видання цього листу рік 1233, підчас коли в дійсности сей лист по-явив ся 1231 року. Пор. Registr. de Grégoire IX, Nr. 684.

7. Григорій IX в листі до семігальського єпископа забороняє входити католикам в союзи та угоди з поганями і Русинами без позволення легата. Реате 3 лютого 1232.

Gregorius episcopus servus servorum Dei episcopo Semigallensi, apostolicae sedis legato.

Fraternitati tuae praesentium auctoritate mandamus, quatinus universis Christi fidelibus infra tuae legationis terminos constitutis, ne cum paganis terrarum illarum, aut Ruthenis sive super pace vel tregua tenenda, sive¹⁾ aliquo censu taxando tuae legationis tempore sine tuo assensu inire praesument, districtius inhibere procures, contradictores in tuae legationis finibus constitutos, si opus fuerit, per censuram ecclesiasticam appellatione postposita compescendo.

Datum Reate III nonas Februarii, pontificatus nostri anno quinto.

¹⁾ T. sui.

Текст у Bunge, Liv. Urkb. I, Nr. 121; також у збірці Тургенєва Н. Рус. М. I, Nr. 28. Пор. Potthast, Nr. 8869.

8. Григорій IX поручає провінціялови ордену Домініканців в Польщі і братам тогож чина Яковови і Дамаславови прослідити стан латинського духовенства на Русі в цілі заложення там єпископства. Ітерампне 12 мая 1232.

Gregorius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis priori provinciali, Jacobo et Damaslaio fratribus ordinis Praedicatorum in Polonia commorantibus [salutem et aposto]licam benedictionem.

Significante dilecto filio... Gnesensi electo nobis innotuit, quod cum in Ruscia, in qua... servatur, quam plures sint ecclesiae latinorum pastorem aliquem non habentes, nonnulli biga... te, homicidae ac alias multipliciter criminosi de diversis partibus convenientes ad ipsas in... antum ordinibus constituti exercere sacerdotalia officia in grave fidelium scandalum non... quorum conversationem execrabilem vita latinorum detestabilis redditur et praedictum ritum... venire ad oboedientiam sedis apostolicae contradicunt. Unde praefatus archiepiscopus humiliter postulavit, ut in regione praedicta creari episcopum mandarem, per quem extirpatis vitiiis ritus ibi catholicus propagatur. Quocirca discretioni vestrae per apostolica scripta mandamus, quatinus,

si est ita, eorumdem clericorum insolentia tam dampnabili instigata, inquiratis sollicite de regionis statu et universis circumstantiis, quae ad creationem episcopi videritis inquirenda et quod inveneritis, per vestras nobis litteras fideliter exponatis. Quod si non omnes hiis exequendis potueritis interesse, duo vestrum ea nihilominus exequantur.

Datum Iterampni III idus Maii, pontificatus nostri anno sexto.

Текст в Акта-х годз. і зіет. VII, nr. I. Не знаходимо його ані в регестах Potthast-а ані в спеціальних регестах Григорія IX. (Reg. de Grégoire IX), хоч лист, який папа в найблизших днях (18. мая) вислав був до гнєзненського єлекта (мабуть одним посланцем) в занотований. Пор. Potthast, Nr. 8930, Reg. de Grégoire IX, Nr. 793).

9. Григорій IX заборонює подружжя між католиками в Польщі і Русинами. Анані 24 лютого 1233.

Gregorius episcopus servus servorum Dei . . . priori provinciali ordinis Praedicatorum in Polonia . . . archidiacono, et . . . scolastico Cracoviensi salutem etc.

Quaeque nobis erronea displicent, sed turbant nimium, quae vergunt in fidei detrimentum. Accepimus siquidem, quod Ruthenorum perfidia non contenta, si sola dampnationis aeternae tenebris immergatur, sed cupida, quod participes perditionis suae christianos efficiat, qui sunt in eorum vicinia constituti, mulieres catholicas, quas sibi aliquando copulant in uxores, in contemptum fidei christianae secundum¹⁾ ritum ipsorum denuo baptisari faciunt et eorum errores dampnabiles observare. Verum, quia nec pati volumus, nec debemus, quod fideles perfidis matrimoniali copula coniungantur, eo quod lucis ad tenebras conventio non existat, nec deceat membra Salvatoris Christi membris satanae perditici sociari, aut picem cum balsamo commiseri: praesentibus²⁾ mandamus, quatinus, ne in partibus illis huiusmodi detestanda³⁾ matrimonia contrahantur, auctoritate nostra firmiter inhibentes, illa deinceps fieri nullomodo⁴⁾ permittatis, contradictores et rebelles per censuram ecclesiasticam appellatione remota⁵⁾ compescendo⁶⁾. Quod si non omnes etc.⁷⁾

Datum Anagnie VI calend. Martii, pontificatus nostri⁸⁾ anno sexto.

¹⁾ TA. super. ²⁾ TM. percipiendo. ³⁾ TM. detestantia. ⁴⁾ TA. nulatenus. ⁵⁾ TA. postposita. ⁶⁾ TM. rebelles etc. Quod. ⁷⁾ TA. omnes his exequendis potueritis interesse, tu frater provincialis ea nihilominus exequaris. ⁸⁾ TA. M. Martii anno sexto.

Текст у Theiner-а, М. Pol. I, Nr. 44, відміни з видання Тургеньєва Н. Rus. М. I, Nr. 34 подаємо у примітках. Пор. Potthast, Nr. 9105.

10. Григорій IX вставляє ся за бідними людьми, яких утискають польські князі і які через се утікають на Русь. Анані 25 лютого 1233.

Gregorius episcopus servus servorum Dei venerabilibus fratribus . . . archiepiscopo Gnesnensi et . . . episcopo Cracoviensi et dilecto filio abbati de Andreov Crac. dioec. salutem etc.¹⁾

Novum genus molestiae dicuntur circa pauperes Poloniae principes invenisse, videlicet, quod ipsorum custodiae³⁾ committunt castores et falcones, qui si solita nidorum loca reliquerint, sequentes nativae spiritum libertatis, vel aliquis de pullis perditur eorumdem, pauperes ipsos in septuaginta marcharum poena condemnant, pluribus illorum ex hoc, quod gementes referimus, dampnationis aeternae materiam ingerendo: nam cum tam iniquam et inauditam pati non valeant servitute, ad perfidiam Ruthenorum et Pruthenorum transeunt, cohabitatione fidelium derelicta. Verum, quia huiusmodi modus iniuriae prorsus ad metam iustitiae non accedit, eo quod domesticae aves aliquando de clausuris et saepe de manibus detentorum, et quia falcones huiusmodi, seu quaeque rationali sensu carentia, scientiam vel posse non habeant ad plenum humanae dispositionis arbitria subeundi, aut a custodibus deputatis, ut ita loquamur, de volatu licentiam postulandi, cum illuc alas explicando se dirigant, quo ipsas pertrahit acreae conditio qualitatis, quia etiam fidelium animas, quas Dominus³⁾ Dei Filius redemit sui sanguinis praetio glorioso, avium intuitu, vel ferarum sathanae praedam effici detestabile decernimus et iniquum, praesertim cum pro salute illarum exponendum sit potius quicquid in facultatibus hominum continetur, praecipiendo mandamus, quatinus memoratis principibus suadentes, quod in consuetudine tam perversa Domino et hominibus offensae nimietas inferatur et id pati aliquando⁴⁾ non possimus, eo quod super afflictione pauperum affligamur et cura nobis illorum immineat specialis, ipsos ab eorum huiusmodi vexatione desistere monentes⁵⁾ praecipiendo⁶⁾, per censuram ecclesiasticam appellatione postposita compellatis proviso, ne in terram dictorum principum excommunicationis sententiam feratis. Quod si non omnes etc.

Datum Anagnie V. cal. Martii, pontificatus nostri⁷⁾ anno sexto.

¹⁾ T. .... archiepiscopo Gnesnensi.... episcopo Cracoviensi et abbati d' Andreou Cracoviensis diocesis Gregorius etc. ²⁾ Vg. cotidie. ³⁾ Vg. Deus. ⁴⁾ T. alioquin. ⁵⁾ T. monemus. ⁶⁾ Vg. monitione praesentium. ⁷⁾ T. Vg. Martii anno sexto.

Текст: Theiner, M. Pol, Nr. 55; відміни за виданем Тургенєва. Н. Рус. М. I, Nr. 35 і Voigt, Codex dipl. Prussiae, I, Nr. 29. Пор. Potthast, Nr. 9107.

11. Григорій IX зобороняє Полякам покликувати Русинів на поміч. Анані 27 лютого 1233.

Gregorius episcopus etc. venerabili fratri.... archiepiscopo Gnesnensi et dilectis filiis.... praeposito Vratislaviensi et.... priori provinciali fratrum Praedicatorum in Polonia salutem etc.¹⁾

Sibi graves et molesti proximis²⁾ esse duces Poloniae referuntur: nam seducti arbitrio reprobae voluntatis, non contenti, quod pro exercendo mutuo guerrarum discrimine, de quo dampna verum, strages corporum et pericula proveniunt animarum, utuntur potentia brachii christiani, verum etiam in eorum succursum Sarracenos, Ruthenos et alios catholicae fidei advocant inimicos, per quos, ut dolentes accepimus, praeter multa, quae praesumunt, enormia, velut qui viam Domini

non agnoscunt et ecclesias diruunt et horribilius, quam deceat exprimi, tractare sanctissimum³⁾ corpus Domini, non verentur. Cum igitur tantam ferre Creatoris iniuriam non possumus⁴⁾, cuius, prohdolor, causa videntur existere, qui deberent potius ipsum continuae devotionis obsequis honorare, eo quod ab ipso conditi et redempti nosse, posse, vivere et valere perceperint de suae dextera largitatis, praecipiendo mandamus, quatinus memoratos duces ad pacis et concordiae gratiam reducere satagentes, eos piis monitis et sedulis exhortationibus ad hoc efficaciter inducatis, quod in huiusmodi guerris suis perfidarum nationum subsidia exposcere non praesument, praesertim cum ex illarum perfidia sinceritas fidelium maculetur et consurgant inde multa dispendia Domino et hominibus multipliciter inimica. Quod si monitis vestris acquiescere forte noluerint, vos eos ab huiusmodi praesumptione desistere per censuram ecclesiasticam, appellatione remota, cogatis, proviso, ne in terram dictorum ducum interdicti etc. Quodsi non omnes tu frater etc.

Datum Anagnie III kalendas Martii, pontificatus nostri⁵⁾ anno sexto.

T.: 1) Archiepiscopo Gnesnensi.... praeposito Gratiſtaviensi etc. Gregorius episcopus etc. 2) proximis. 3) sacratissimum. 4) possumus. 5) Martii anno sexto.

Текст узятий із Theiner-a. M. Pol. I. Nr. 46; він також надрукований у Н. Рус. М. I, Nr. 36; пор. Pothast, Nr. 9108.

12. Григорій IX дає оо. Домініканам на Русі широкі привилеї. Анані 15 марта 1233.

Gregorius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis priori provinciali Poloniae et fratribus ordinis Praedicatorum commorantium in Ruscia salutem et apostolicam benedictionem.

Ut fidei vestrae¹⁾ puritas sibi tantum²⁾ aeternae vitae adipisci delicias non contenta, sed anxia, quod³⁾ illarum dulcedinem caeterorum fidelium devotio mereatur, eo facilius in huius invio saeculi constitutos ad viam dirigat coelicae⁴⁾ mansionis, quo ipsis donantibus nobis, poteritis de potiori gratia providere omnibus, qui ad sollempnem⁵⁾ praedicationem vestram accesserint, quandiu fueritis in Ruscia, de Omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi, quadraginta dies de iniuncta sibi poenitentia relaxamus, auctoritate vobis praesentium concedentes, ut pauperibus, debilibus et infirmis in Rusciae partibus constitutis, qui pro incendiis et violenta iniectione manuum in clericos saeculares vel alias religiosas personas in canonem inciderint sententiae promulgatae, nequentes ad sedem apostolicam personaliter laborare, dummodo dampna passis et iniurias satisfecerint competenter, absolutionis beneficium impendatis, nisi forte adeo ipsorum difficilis fuerit et enormis excessus, quod propter hoc merito ad sedem apostolicam sint mittendi. Praesentibus, postquam apostolicae sedis legatus Rusciam intraverit, minime valituris.

Datum Anagnie idibus Martii, pontificatus nostri⁶⁾ anno sexto.

T.: 1) vestra. 2) tam. 3) quam. 4) constitutos coelicae. 5) sollempnem. 6) Martii anno sexto.

Текст узятий з Theiner-a, M. Pol. I, Nr. 48; надрукований також у Н. Rus. M. I, Nr. 38; пор. Potthast, Nr. 9125.

Того самого дня видав папа лист, в яким поручав Домініканцям карати церковними карами латинських монахів, що живуть на Русі світським життям і через се компромітують католицтво (Theiner, M. Pol. I, 47).

13. Григорій IX бере Ульриха і інших латинян у Києві під опіку св. Петра. Реате 15 червня 1234.

Gregorius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis Ulrico et fratribus suis eorumque concivibus latinis in Kiow.

[Sacrosancta Romana ecclesia devotos ac humiles ex assueto pietatis officio propensius diligere consuevit et, ne pravorum hominum molestius agitentur, eos tanquam pia mater suae protectionis munimine confovere].¹⁾ Cum igitur, sicut accepimus, zelo fidei ac devotionis accensi vos murum defensionis opponatis in Rusciae partibus pro cultu divini nominis ampliando et occasione huiusmodi a persecutoribus fidei christianae, qui vobis assiduas ponunt insidias, saepius molestati²⁾ dampna sustinueritis et rapinas: nos vestris iustis precibus inclinati, personas vestras cum familiis et aliis bonis vestris, quae in praesentiarum rationabiliter possidetis, aut in futurum etc. communimus. Nulli ergo etc. nostrae protectionis etc. Si quis autem etc. Praesentibus post quinquennium minime valituris.

Datum Reate XVII calendas Iulii, anno octavo.

¹⁾ ThP. ²⁾ T. molestatis.

Текст узятий із Тургеньєва Н. Rus. M. I, Nr. 39 і Theiner-a, M. Pol. I, Nr. 56; пор. Potthast, Nr. 9472.

14. Григорій IX поручає сандомирській капітулі боронити в'язних під опіку св. Петра латинян в Києві. Реате 15 червня 1234.

Gregorius episcopus etc. dilectis filiis... decano... praeposito et... scolastico Zandomiriensibus salutem etc.

Cum dilectum filium Ulricum et fratres suos eorumque concives latinos in Kiow, qui, sicut accepimus, zelo fidei et devotionis accensi se murum defensionis opponunt in ipsis partibus pro cultu divini nominis ampliando etc. (як вище аж до in futurum etc. включно) sub protectionem suscepimus¹⁾ beati Petri et nostra[m], mandamus, quatinus non permittatis eosdem contra nostrae protectionis tenorem ab aliquibus indebite molestari. Molestatores huiusmodi per censuram ecclesiasticam etc. Quod si non omnes etc. Praesentibus etc.

Datum Reate XVII cal. Iulii, anno octavo.

¹⁾ T. suscepimus.

Текст узятий із Theiner-a, M. Pol. I, Nr. 56; надрукований також у Н. Rus. M. I, Nr. 40; пор. Potthast, Nr. 9473.

15. Папа Іннокентій IV дає легатови Генрикови (Альбертови), пруському архієпископови, право устанавляти і висвячувати латинських єпископів на Русі. Ліон 3 мая 1246.

Innocentius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri Henrico archiepiscopo Prussiae, Livoniae et Estoniae¹⁾ apostolicae sedis legato salutem et apostolicam benedictionem.

Ut commissum tibi in Russiae partibus legationis officium liberius exequaris, praesentium tibi auctoritate concedimus, ut in eisdem partibus, prout expedire videris, tanquam legatus sedis apostolicae, episcopos latinos de ordine Praedicatorum vel Minorum ac aliorum religiosorum et de clericis²⁾ saecularibus etiam, instituere ac ordinare valeas eis, consecrationis et confirmationis³⁾ munus apostolica auctoritate impensurus. contradictores per censuram ecclesiasticam appellatione postposita⁴⁾ compescendo.

Datum Lugduni V nonas Maii, pontificatus nostri anno tertio.

ТА: ¹⁾ Russiae et Eustoniae. ²⁾ ecclesiasticis. ³⁾ confirmationis et consecrationis. ⁴⁾ auctoritate praefata.

Текст із Тургенєва Н. Рус. М. I, Nr. 61; звідти походять і замітки по лекції Альбертранді. Майже без зміни передрукував Вунге: Liv. Urkb. I, Nr. 190, поправляючи тільки в замітці ім'я Henrico на Alberto; нор. Potthast, Nr. 12093.

16. Іннокентій IV приймає Данила під покров св. Петра і римського престолоа. Ліон 3 мая 1246.

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilecto filio... regi Russiae illustri salutem et apostolicam benedictionem.

Cum te ac regnum tuum, utpote plantationem novellam, proponamus prosequi speciali praerogativa gratiae ac favoris. votis tuis libenter annuimus et petitiones tuas, quantum cum Deo possumus, favorabiliter exaudimus. Tuis itaque supplicationibus inclinati, personam tuam et regnum praedictum sub beati Petri et nostra protectione suscipimus et praesentis scripti patrocini communitimus. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae protectionis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Dei Omnipotentis, beatorum Petri et Pauli apostolorum eius et nostram se noverit incursum.

Datum Lugduni V nonas Maii anno tertio.

Текст узятий із Мон. Hung. Н. XII Dipl. Nr. 138; надрукований також у Н. Рус. М. I, Nr. 62; нор. Potthast, Nr. 12094.

17. Іннокентій IV повідомляє Данила, що назначив двох Домініканців до його боку. Ліон 3 мая 1246.

Innocentius episcopus servus servorum Dei regi Russiae illustri.

Cupientes tuis votis annuere et¹⁾ volentes in omnibus, quantum cum Deo possumus, tuae satisfacere voluntati, dilectos filios fratres Alexium et (Henricum) socium eius, qui cum ipse fuit in Bohemia,

ordinis Praedicatorum, tibi ad morandum tecum duximus concedendos, concedentes²⁾ eis³⁾ auctoritate praesentium⁴⁾ eandem auctoritatem, quam habent ii⁵⁾, qui sunt ad Tartaros destinati.

Datum Lugdini V nonas⁶⁾ Maii, anno tertio.

1) TM¹ ac. 2) TM¹ commitentes. 3) TM² eisdem. 4) praefata.
5) TM¹ hii. 6) TM² idus.

Текст узятий із Н. Рус. М. I, Nr. 63, за лекцією Альбертранді, де є він поданий за лекцією Маріні із замітками відпису Альбертранді; також у Rippolt-a, Bul. Dom. I, Nr. 143; пор. Potthast, Nr. 12095.

18. Інокентій IV поручає Домініканцям Алексієви і Генрикови удати ся до руського короля. Ліон 3 мая 1246.

Innocentius episcopus servum servorum Dei [dilectis filiis] fratri Alexio et (Henrico) socio eius, qui fuit cum ipso in Boemia ordinis Praedicatorum salutem etc.

Cupientes carissimi in Christo filii nostri... regis Russiae illustris votis annuere ac volentes in omnibus, quantum cum Deo possumus, suae satisfacere voluntati, vos sibi ad commorandum secum duximus concedendos, commitentes vobis auctoritate litterarum nostrarum eandem auctoritatem, quam habent hii, qui sunt ad Tartaros destinati. Quocirca mandamus, quatinus sine dilatione ad eiusdem regis praesentiam accedatis, cum eo, quamdiu sibi placuerit, mortuari.

Datum Lugduni V nonas Maii, anno tertio.

Текст узятий із Н. Рус. М. I, Nr. 64; пор. Potthast, Nr. 12096.

19. Інокентій IV приймає з задоволенням до відомости бажання руського короля повернути до церковної єдності та поручає йому як свого легата пруського архієпископа. Ліон 3 мая 1246.

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilecto filio illustri Russiae regi salutem et apostolicam benedictionem.¹⁾

Cum Is, qui secundum suae omnipotentiam maiestatis nec loco potest nec tempore comprehendi, utpote²⁾ incircumscripibilis et immensus, stabilis manens dat cuncta moveri, faciat spiritus suos angelos et ministros, coelorumque altitudine inclinata carnem assumens humanam, pro eo, quod deliciae suae sunt esse cum filiis hominum, discipulos, quos elegerat, in mundum destinaverit universum, ut omni praedicarent evangelium creaturae, suo nos instruxit exemplo, ut eius sequentes vestigia, cum assumpti sumus³⁾ in plenitudinem potestatis, nec per ipsos possimus singulis negotiis imminere, inter eos, quos in partem sollicitudinis evocavimus, onera quasi Iethro usi consilio, dividamus unicuique secundum virtutem propriam, quae variis temporibus imminet, committendo.

Sane cum in partibus vestris⁴⁾ mores et ritus Graecorum, qui superstitiose ac dampnabiliter ab unitate ecclesiastica resesserunt, fuerunt hactenus non sine animarum periculis observati et nuper gratia favente divina illuminata sint⁵⁾ corda vestra, ut recognoscentes Romanam ecclesiam matrem aliarum omnium et magistram ac summum

pontificem successorem Petri, cui collatae sunt claves regni coelestis ligandi et solvendi et Iesu Christi vicarium esse caput; quia cum unus sit Dominus, una fides, unum baptismum, unum principium, unum corpus ecclesiae militantis; corpus cum pluribus capitibus monstruosum et sine capite acephalum conseretur⁶⁾, ad devotionem et oboedientiam apostolicae sedis et nostram redire, sicut accepimus, affectetis, nos Ei⁷⁾ assurgentes in laudem, qui oculos Tobiae per collirium⁸⁾ ex felle piscis illuminare dignatus est et aperire oculos caeci nati, ac exultantes cum muliere, quae iuxta veritatem evangelicam⁹⁾, dragmam, quae perierat, reinvenit¹⁰⁾ — venerabilem fratrem nostrum.. archiepiscopum Prussiae et Estoniae, apostolicae sedis legatum, virum utique secundum cor nostrum, morum honestate decorum, litterarum scientia praeditum et consilii maturitate preclarum¹¹⁾, qui vobis verba vitae deferet et nostram et fratrum nostrorum plenius voluntatem exponet, ad partes vestras¹²⁾, commisso sibi (in) eisdem partibus plenae legationis officio duximus destinandum, concessa ei libera potestate, ut evellat et destruat, dissipet et disperdat, aedificet et plantet, prout secundum Deum viderit expedire. Quocirca serenitatem regiam rogamus, monemus et hortamur attente mandantes, quatinus eidem legato super hiis et contra Tartaros impendas sibi consilium, auxilium et favorem, quod exinde apud Deum meritum et apud homines tibi compares nomen bonum, nosque serenitatem regiam dignis valeamus in Domino laudibus commendare.

Datum Lugduni V nonas Maii, anno tertio.

In eundem modum universis Christi fidelibus in Russiae partibus constitutis.

1) TM.¹ MH. (Ioanni) illustri regi Russiae. 2) TM.² utpote constitutis. 3) TM.¹ simus. 4) TM.² MH. regni tui. 5) TM.² MH. fuerint. 6) MH. censeretur. 7) TM.² et. 8) TM.¹ MH. collinum. 9) MH. muliere, dragman. 10) TM.² reinvenerat. 11) MH. clarum. 12) TM.² ipsas, MH. regni tui.

Текст за Н. Рус. М. I, Nr. 65 з поправками за основі лекцій Альбетранді; передруковано також у М. Хунг. Н. XII Dipl. Nr. 139; пор. Potthast, Nr. 12097.

20. Інокентій IV поручає пруському архієпископови справувати легатію на Руси. Ліон 3 мая 1246.

Innocentius episcopus servus servorum Dei archiepiscopo Prussiae et apostolicae sedis legato.

Cum Is. qui secundum suae omnipotentiam maiestatis nec loco potest, nec tempore comprehendi, utpote incircumscribibilis et immensus, stabilis manens dat cuncta moveri, faciat spiritus suos angelos et ministros, coelorumque altitudine inclinata carnem assumens humanam, pro eo, quod deliciae suae sunt esse cum filiis hominum, discipulos, quos elegerat, in mundum destinaverit universum, ut omni praedicarent evangelium creaturae, suo nos instruxit exemplo, ut eius sequentes vestigia cum assumpti simus in plenitudinem potestatis, nec per ipsos possimus singulis negotiis imminere, inter eos, quos in partem sollicitudinis evocavimus, onera, quasi Iethro usi consilio, dividamus,

unicuique secundum virtutem propriam, quae variis temporibus imminet, committendo.

Sane cum in partibus Russiae mores et ritus Graecorum, qui superstitione ac dampnabiliter ab unitate ecclesiastica recesserunt, fuerint hactenus non sine animarum periculis observati et nuper, gratia favente divina, illuminata sint corda illorum, ut recognoscentes Romanam ecclesiam matrem aliarum omnium et magistram ac summum pontificem successorem Petri, cui collatae sunt claves regni coelestis ligandi et solvendi et Iesu Christi vicarium esse caput, quia cum unus sit Dominus, una fides, unum baptisma, unum principium, unum corpus ecclesiae militantis, corpus cum pluribus capitibus monstruosum, et sine capite acephalum censeretur, ad devotionem et oboedientiam apostolicae sedis et nostram redire, sicut accepimus, affectent, nos Ei¹⁾ assurgentes in laudem, qui oculos Tobiae per collinum ex felle piscis illuminare dignatus est et aperire oculos coeci nati, ac exultantes cum muliere, quae iuxta veritatem evangelicam dragmam, quae perierat, reinvenit — te, de cuius prudentia indubitam fiduciam gerimus, qui eis verba vitae deferes et nostram et fratrum nostrorum plenius voluntatem expones. ad partes illas, commisso tibi in eisdem partibus plenae legationis officio duximus destinandum, concessa tibi libera potestate, ut evellas et destruas, dissipes et disperdas, aedifices et plantes, prout secundum Deum videris expedire. Quocirca fraternitatem tuam rogamus, monemus et hortamur attente mandantes, quatinus legationem ipsam pro Christo susceptam sic studeas in propagationem et corroborationem catholicae fidei iuxta datam tibi a Domino gratiam laudabiliter exercere, quod exinde apud Deum meritum et apud homines tibi compares nomen bonum, nosque diligentiam tuam dignis in Domino laudibus commendamus.

Datum Lugduni V nonas Maii, pontificatus nostri anno tertio.²⁾

T: 1) et. 2) Maii anno tertio.

Текст узятий із Вунге. Liv. Urkb. I, Nr. 191; надрукований також у Н. Рус. М. I, Nr. 66, Rippolt, Bull. Dom. I, Nr. 141; пор. Potthast, Nr. 12098.

21. Інокентій IV дає Данилови і Василькови право відібрати від невірних утрачені землі. Ліон 27 серпня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis illustribus Danieli Russiae et W. Laudomeriae, fratri eius regibus et nato eiusdem Danielis salutem et apostolicam benedictionem.¹⁾

Cum a nobis petitur, quod iustum est et honestum, tam vigor aequitatis, quam ordo exigit rationis, ut id per sollicitudinem officii nostri ad debitum producamus effectum, eapropter, carissimi in Christo filii, vestris iustis precibus inclinati, recuperandi possessiones, terras et alia bona ad vos hereditario vel alio iure spectantia, quae alii reges, qui in ecclesiae devotione non permanent, contra iustitiam detinent, et iniurias saeculari potentia propulsandi liberam vobis concedimus auctoritate praedicta facultatem. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae concessionis infringere, vel ei ausu temerario

contraire. Si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursum.

Datum Lugduni VI calendas Septembris, [pontificatus nostri]²⁾ anno quinto

1) Т. Illustribus Danieli Russiae et W. Laudomeriae fratri eius regibus et nato eiusdem Danielis Innocentius episcopus servus servorum Dei. 2) МН.

Текст из Тургеньева Н. Рус. М. I, Nr. 67 i Mon. Hung. H. XII Dipl. Nr. 159; поp. Potthast, Nr. 12668.

22. Інокентій IV дозволяє духовним на Русі правити на квашенім хлібі. Ліон 27 серпня 1247.

[Innocentius episcopus servus servorum Dei dilecto filio Danieli regi Russiae illustri salutem et apostolicam benedictionem.]¹⁾

Cum te de cetero specialem inter devotos ecclesiae reputemus, petitiones tuas, quantum cum Deo²⁾ possumus, libenter ad gratiam exauditionis admittimus et votis tuis favorem benivolum impertimur.³⁾ Ea propter, carissime in Christo fili, tuis supplicationibus inclinati, episcopis et aliis presbyteris de Russia, ut liceat eis more suo ex fermentato conficere et alios eorum ritus, qui fidei catholicae, quam ecclesia Romana tenet, non obviant, observare, auctoritate praesentium indulgemus. Nulli ergo omnino hominum⁴⁾ liceat hanc paginam nostrae concessionis et indultus⁵⁾ infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursum.

Datum Lugduni VI cal. Septembris, [pontificatus nostri]⁶⁾ anno quinto.

1) МН. 2) ТА. Domino. 3) ТА. impartimur. 4) Т. homini. 5) Т. indulti. 6) МН.

Текст за Н. Рус. М. I, Nr. 68 з доповненнями за М. Hung. H. XII Dipl. Nr. 158. Potthast, Nr. 12669.

23. Інокентій IV забороняє хрестоносцям і іншим монахам без дозволена королів Данила і Василька поселяти ся і набувати посілости в їх землях. Ліон 27 серпня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis illustribus Danieli Russiae et W. Laudomeriae fratri eius regibus et nato eiusdem Danielis.

Exigentibus vestrae devotionis meritis votis vestris libenter animus et petitiones vestras, quantum cum Deo possumus, favorabiliter exaudimus. Vestris itaque supplicationibus inclinati, ut nullus cruciferorum, vel aliorum religiosorum in vestris terris acquisitis et acquirendis, de aliquo se intromittere, vel possessionem aliquam acquirere absque beneplacito vestro valeat, auctoritate vobis praedicta indulgemus. Nulli ergo omnino hominum¹⁾ liceat hanc paginam nostrae

concessionis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursum.

Datum Lugduni VI calendas Septembris, pontificatus nostri anno quinto.²⁾

1) Т. homini. 2) Т. Septembris anno quinto.

Текст за Н. Рус. М. I, Nr. 69 з поправками М. Hung. Н. XII Dipl. Nr. 160. Potthast, Nr. 12670.

24. Папа Інокентій IV дає своєму легатови на Русі право допускати до свячень незаконно уроджених. Ліон 28 серпня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri... archiepiscopo Prussiae, Livoniae et Estoniae apostolicae sedis legato salutem et apostolicam benedictionem.

Devotionis tuae precibus benignum impertientes assensum, dispensandi in Russiae partibus¹⁾ geniturae defectum, dummodo non sint de adulterino²⁾, vel incestuoso coitu procreati, ut ad sacros ordines promoveri et ecclesiasticum³⁾ beneficium obtinere valeant et etiam cum illis, qui irregularitatem aliquam incurrerunt, ex tali casu, in quo consuevit sedes apostolica dispensare, plenam tibi concedimus auctoritate praesentium⁴⁾ facultatem.

Datum Lugduni V calendas Septembris, pontificatus nostri anno quinto.

1) ТМ. МН. partibus cum patientibus geniturae. 2) ТМ. adulterio. 3) ТМ. ecclesiae. 4) ТМ. praedicta.

Текст з Н. Рус. М. I, Nr. 70 копії Альбертранді; також у М. Hung. Н. XII Dipl. Nr. 161; Rippolt, Bul. Dom. I, Nr. 181. Potthast, Nr. 12671.

25. Інокентій IV дає своєму легатови на Русі право допускати незаконно роджених і до єпископських свячень. Ліон 28 серпня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri archiepiscopo Livoniae, Eustoniae et Prussiae salutem etc.

Cum tibi tam in Prussia, quam in Russia ordinandi episcopos plenam concesserimus facultatem, praedicta tibi auctoritate concedimus, ut cum uno, quem ad pontificatus dignitatem dignum inveneris, super defectu natalium, dummodo de adulterio, vel incestuoso coitu natus non sit, auctoritate nostra dispensans, ipsum valeas libere in episcopum ordinare.

Datum Lugduni V calendas Septembris, [pontificatus nostri]¹⁾ anno quinto.

1) МН.

Текст із Н. Рус. М. I, Nr. 71; також у М. Hung. Н. XII Dipl. Nr. 162; Rippolt, Bull. Dom. I, Nr. 182; ноп. Potthast, Nr. 12672.

26. Інокентій IV поручає своєму легатови злучити державу Данила з католицькою церквою. Ліон 7 вересня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei archiepiscopo Prussiae, Livoniae et Estoniae, apostolicae sedis legato etc.

Sicut omnes, quos extra arcam invenit diluvium, perierunt, ita omnes, qui sunt extra communionem ecclesiae, nisi conversi ad eius unitatem redierint, in aeternae damnationis supplicium deportantur.¹⁾ Нас siquidem consideratione inductus, carissimus in Christo filius noster Daniel rex Russiae illustris, cuius mentem Dominus, qui non vult mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat, sua misericordia illustravit, per litteras speciales et nuntios, quos propter hoc transmisit nuper ad nostram praesentiam, cum humilitate ac instantia postulavit a nobis, ut ipsum et totam gentem ac regnum eius hactenus a fidei unione praecisos²⁾ ad unitatem ecclesiasticam et devotionem ecclesiae Romanae, quae aliarum omnium caput est et magistra, recipere de benignitate solita curarem³⁾.

Quocirca mandamus³⁾, quatenus personaliter ad partes illas accedens, si praefatus rex in tam sancto proposito perseverans, tam ipse, quam archiepiscopi et episcopi et alii magnates regni sui, schismate⁴⁾ quolibet penitus abiurato, promiserint et iuraverint, se de caetero in unitate fidei, quam ecclesia Romana praedicat et observat⁵⁾, eiusque Romanae ecclesiae devotione perpetuo permansuros, eos auctoritate nostra et reconcilies et tanquam speciales et devotos filios incorpores⁶⁾ Romanae ecclesiae, quae mater est omnium, unitati. Idque per loca et regna, in quibus expedire videris, publices et facias etiam publicari.

Datum Lugduni VII idus Septembris [pontificatus nostri]⁷⁾ anno quinto.

1) Т.А. МН. deputantur. 2) ТМ. praecisas. 3) Т. МН. monemus. 4) ТМ scismate. 5) Т.А. conservat. 6) ТМ. incorpores praedictae Romanae. 7) МН.

Текст із Bunge, o. c. Nr. 195; також у Н. Рус. М. I, Nr. 72. М. Hung. H. XII Dipl. Nr. 163. Rippolt, Bull. Dom. I, Nr. 183. Potthast, Nr. 12686.

27. Інокентій IV дає пруському архієпископови право носити на Русі палліюм. Ліон 7 вересня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri archiepiscopo Rusciae¹⁾, Livoniae et Eustoniae salutem etc.

Exigentibus tuae devotionis meritis votis tuis libenter annuimus et petitiones tuas, quantum cum Deo possumus, favorabiliter exaudivimus.²⁾ Tuis itaque supplicationibus inclinatus, utendi palleo in partibus Russiae³⁾ et ecclesiae Lubicensis, quam tibi commisimus, plenam tibi concedimus de speciali gratia facultatem. Hanc autem indulgentiam ad tuos extendi nolumus successores. Ipsam te cedente vel decedente carere viribus⁴⁾ decernentes. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae concessionis infringere, vel ei ausu temerario con-

traire. Si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursum.

Datum Lugduni VII idus Septembris, [pontificati nostri]⁵⁾ anno quinto.

1) ТМ.¹ Rusciae, ТМ.² Prusciae, МН. Prussiae. 2) ТМ. meritis in hijs, quae digne postulas, fraternitatem tuam libenter exaudimus. 3) ТМ.² Rusciae. 4) ТМ.² iuribus. 5) МН.

Текст из Н. Рус. М. I, Nr. 73 після лекції Альбертранді; Rip-polt, Bull. Dom. I, Nr. 184; М. Hung. Н. XII Dipl. Nr. 164; нор. Potthast, Nr. 12687.

28. Інокентій IV приймає Данила, Василька і Данилового сина під опіку св. Петра. Ліон 12 вересня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis illustribus Danieli Russiae et W. Laudomeriae fratri eius regibus et nato eiusdem Danielis salutem etc.

Etsi proponamus illustrium ac nobilium et aliorum ecclesiae devotorum personas, quantum cum Deo possumus, honorare, vos tamen, quo Deus et Dominus noster Iesus Christus per suam misericordiam ad unitatem ecclesiasticam revocavit, tantum propensiori volumus prosequi praerogativa favoris et gratiae specialis, quanto in revocatione vestra ad devotionem ecclesiae non hominis, sed divinae potentiae manus dinoscitur operata. Eapropter, carissimi in Christo filii, vestris precibus inclinati personas vestras et regna, familias, possessiones et alia omnia bona vestra, tam mobilia quam immobilia, quae in praesentiarum rationabiliter possidetis, aut in futurum iustis modis praestante Domino poteritis adipisci, sub beati Petri et nostra protectione suscipimus et eas vobis vestrisque heredibus in ecclesiastica devotione persistentibus auctoritate apostolica confirmamus et praesentis scripti patrocinio communitimus. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae protectionis et confirmationis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursum.

Datum Lugduni II idus Septembris, [pontificatus nostri]¹⁾ anno quinto.

1) МН.

Текст из Н. Рус. М. I, Nr. 74 та М. Hung. Н. XII Dipl. Nr. 165; нор. Potthast, Nr. 12688.

29. Інокентій IV поручає моґунцькому архієпископови священика Гезельона до надгороди за його заслуги для католицької церкви на Русі. Ліон 13 вересня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri... archiepiscopo Maguntino salutem et apostolicam benedictionem.

Dilectus filius¹⁾ Hezelo de Vilstorf clericus in nostra proposuit praesentia constitutus, quod cum nos olim tibi per nostras litteras duxerimus concedendum, ut posses duobus vel tribus in Coloniensi et Trevirensi provinciis in ecclesiasticis beneficiis eorum cuilibet usque ad summam triginta marcharum argenti in una, vel pluribus ecclesiis providere; dilectus filius... scolasticus Maguntinus, cui commiseras in huiusmodi negotio totaliter vices tuas,... decano et capitulo sancti Theobaldi Metensis, ut eundem clericum recipientes in canonicum et in fratrem praebendam, si qua in eorum ecclesia tunc vacabat, vel quam cito se ad id offeret oportunitas liberaliter assignarent, ac... abbatissae et conventui loci eiusdem, ut dicto clerico in aliqua ecclesiarum ad donationem suam spectantium, cuius redditus decem marcharum valorem attingerent annuatim, providere mandavit.

Quod quia tam decanus et capitulum, quam abbatissa et conventus praedicti facere contumaciter denegarunt, idem scolasticus in eos primo suspensionis ac demum excommunicationis sententias promulgavit. Verum cum postmodum per eundem scolasticum processum huiusmodi sine iudiciali strepitu, ac tandem eo id efficere non curante, per... decanum sancti Salvatoris Metensis mandaverimus revocari ac dictus decanus per... officialem Metensem praefatam sententiam fecerit relaxari, nobis praefatus clericus humiliter supplicavit, ut sibi super hoc providere paterna clementia curaremus. Dilecti itaque filii Gregorii abbatis de monte sancti Danielis et fratrum H(enrici) et A(lexii) de ordine fratrum Praedicatorum carissimi in Christo filii Danielis regis Russiae nuntiorum, cum quibus idem clericus pro sedis apostolicae negotiis fideliter, ut accepimus, laboravit, precibus inclinati, ac eius, cum pauper sit, volendo parcere laboribus et expensis, mandamus, quatinus, si est ita, revocatione huiusmodi, vel qualibet apostolicae sedis indulgentia non obstante, tam a decano et capitulo, quam ab abbatissa et conventu praedictis iuxta praefati scolastici directarum ad ipsos continentiam litterarum auctoritate facias apostolica provideri. Contradictores etc.

Datum Lugduni idibus Septembris, [pontificatus nostri]²⁾ anno quinto.

¹⁾ MH. filli. ²⁾ MH.

Текст из Н. Рус. М. I, Nr. 75; М. Hung. H. XII Dipl. Nr. 166; поп. Potthast, Nr. 12689.

30. Іннокентій IV узнає важним подружжє Василька з Дубравкою. Люн 5 грудня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio Walificoni Lodomeriae regi illustri salutem¹⁾ et apostolicam benedictionem.

Etsi coniunctio copulae coniugalis in tertia et quarta consanguinitatis vel affinitatis linea sacris sit canonibus interdicta, provide tamen super hiis interdum Romana dispensat ecclesia, maxime cum urget necessitas, vel evidens utilitas id exposcit. Cum igitur carissimae in Christo filiae Dubraucaе reginae illustri uxori tuae, cui in tertio con-

sanguinitatis gradu attines, matrimonialiter sis coniunctus, nos attendentes devotionem, quam habes ad Romanam ecclesiam, quodque in ea manere desideras et inducere alios ad eandem, ut in huiusmodi matrimonio, non obstante impedimento praedicto, remanere libere valeas, tecum auctoritate praedicta dispensamus. Nulli ergo etc. nostrae dispensationis etc.

Datum Lugduni nonis Decembris, [pontificatus nostri]²⁾ anno quinto.

In eundem modum scriptum fuit Dubrauae reginae eiusdem Walificonis uxori.

¹⁾ МН. regi salutem. ²⁾ МН.

Текст із Н. Рус. М. I, Nr. 76; також Мон. Hung. Н. XII Dipl. Nr. 167; нор. Potthast, Nr. 12775.

31. Інокентій IV поручає Данилови повідомляти хрестоносців, колиб Татари рушали на захід. Ліон 22 січня 1248.

Innocentius episcopus servus servorum Dei carissimo filio Danieli regi Russiae illustri salutem et apostolicam benedictionem.¹⁾

Quia pericula possunt facilius evitari, si contra ipsa per providentiae clipeum muniamur, serenitatem tuam rogamus, monemus et hortamur attente, petentes pro munere speciali, quatenus, quam cito tibi constiterit, quod Tartarorum exercitus versus christianitatem dirigat gressus suos, id dilectis filiis fratribus de domo Theotonica in Russiae partibus commorantibus intimare procures, ut cum hoc per eosdem fratres ad notitiam nostram pervenerit, qualiter ipsis Tartaris viriliter cum Dei adiutorio resistamus, possimus maturius cogitare.

Datum Lugduni XI calend. Februarii, [pontificatus nostri]²⁾ anno quinto.

¹⁾ T. Danieli regi Russiae illustri Innocentius... benedictionem.

²⁾ МН.

Н. Рус. М. I, Nr. 77; М. Hung. Н. XII Dipl. Nr. 185; Potthast, Nr. 12814.

32. Інокентій IV поручає хрестоносцям повідомляти римську курію, колиб Татари рушали на захід. Ліон 22 січня 1248.

Innocentius episcopus servus servorum Dei magistro et fratribus de domo Theutonicorum in Prussiae partibus constitutis.

Cum Danieli regi Russiae illustri, et... fratri eius ac nobili viro Alexandro duci Susdaliensi nostras litteras dirigamus, ut cum eis constiterit, quod Tartarorum exercitus versus christianitatem dirigat gressus suos, id vobis intimare procurent, ut cum hoc per vos notitiam nostram pervenerit, qualiter ipsis Tartaris viriliter cum Dei adiutorio resistamus, possimus maturius cogitare, quia pericula possunt facilius evitari, si contra ipsa per providentiae clipeum muniamur. Mandamus,

quod¹⁾, cum id vobis innotuerit²⁾ per eos vel aliquem eorundem, nobis studeatis quam citius³⁾ intimare.

Datum Lugduni IX calendas Februarii, anno quinto.

Т.: 1) quatenus. 2) innotuit. 3) quantotius.

Текст у Voigt-a Cod. dipl. Pruss. I, Nr. 74; також Н. Рус. М. I, Nr. 79; ноп. Potthast, Nr. 12813.

33. Угорський король Бела IV просить Іннокентія IV прискорити іменоване колочанського архієпископа Бенедикта на остригомського архієпископа. Заячий Острів 9 мая 1252.

Король жаліє ся, що папа від якогось часу відносить ся до нього неприхильно; приміром сього може бути справа пересеня архієпископа Клочі Бенедикта на остригомську катедру, хоч остригомська капітула та весь угорський клир канонічно приписаним способом зажадали згаданого владку на угорського примаса і хоч сей кандидат якраз надає ся найбільше на се визначне становище. Папа повинен сю просьбу сповнити, коли пригадає собі які заслуги положив Бела для церкви:

Supplicamus itaque et rogamus humiliter ac devote sanctitatis vestrae clementiam, quatenus dignemini reducere ad memoriam, qualiter sancti progenitores nostri una nobiscum, vel potius nos cum ipsis et per ipsos, elaboravimus in plantatione et ampliatione fidei catholicae, sicut manifestum est de sollicitudine nostra ac diligentia in conversione Cumanorum, nuper ad fidem revocatorum et venientium omni die; nec non in revocatione Ruthenorum ad oboedientiam sedis apostolicae, quorum nuncii vel iam accesserunt vel sunt ad vos in proximo reverenter accessuri; et recogitantes, qualiter in oboedientia prompta, reverentia humili, honorifica et munifica receptione legatorum et aliorum nuntiorum sedis apostolicae, inter omnes reges et principes catholicos sedem apostolicam dilexerimus.

Ob hoc in expeditione nostra et petitione iustissima, pater sanctissime, non confundatis, quin potius, ut nos et principes regni nostri promptos ad omne beneplacitum vestrum faciatis merito promtiores, postulationem tam legitime factam, cum omni integritate iurium archiepiscopaliū paternaliter admittatis. Alioquin non solum nostrae, sed etiam videremini in hac parte divinae resistere voluntati: quia omnis clerus, princeps et populus, tam pauperes, quam divites, a maiori usque ad minorem, petunt ac desiderant ven. patrem nostrum Benedictum in patrem et pastorem ecclesiae Strigonensis promoveri; et ut laicaliter seu vulgariter loquamur, vox populi est vox Dei et fama vulgi speciem obtinet prophetiae.

Datum in Insula Leporum V idus Maii, anno MCCLII.

Текст із Fejér-a, IV. 2, p. 141 ssq.

34. Іннокентій IV закликає християн Чехії, Моравії, Сербії і Помор'я до хрестоносного походу проти Татар. Асиж 14 мая 1253.

Innocentius episcopus servus servorum Dei universis Christi fidelibus per regnum Boemiae, Moraviam, Sarbiam et Pomoraviam constitus salutem et apostolicam benedictionem.

Cum ad aliorum simus custodiam disponente Domino, licet immeriti, deputati, sollicitudinis nostrae interesse dinoscitur non tam manifesta quam suspecta vereri pericula, cordaque fidelium ne preoccupari ab eis subito valeant, non sine multa instantia propulsare, ut sic prudenter se praeparent et contra ipsa providentiae clipeo viriliter se accingant, ut si aliquando, quod absit, ex insperato ingruerint, ab ipsis ferantur facilius minusque noceant, utpote iam praevisa. Porro plagam, quam repentinus Tartarorum adventus in nonnullis christianitatis partibus crudeliter intulit, dolentes referimus, eoque magis reminiscitur¹⁾ lacrimosi, quo aetati personae ac sexui minime deferens multis christianicis per eosdem Tartaros, letaliter est inflictata. Verum licet ipsorum recessus ab illatis molestiis vobis aliquod intervallum temporis indulserit respirandi, quousque tamen in eisdem ianius christianitatis habentur, tamquam ad vos aditus deinceps eis non pateat revertendi, non debetis imaginariam vobis securitatem promittere, ex qua possit vobis grave ruinae dispendium de facili provenire.

Sane nuper carissimo in Christo filio nostro rege Rusciae illustri, quem loci vicinitas suorum secretorum plerumque reddit participem, per litteras suas accepimus, referente praefatos Tartaros ad delendas reliquias, quas divina benignitas in plerisque locis propter fugae praesidium ab ipsorum clementer manibus liberavit et ipsius vicinia christianitatis, vesano spiritu, nisi Deus eis restiterit, conculcanda, propter quod, ne tam infelicis propositi praconceptum sortiantur effectum, ne feralis impetus in multorum debachetur excidium obsistentium robore non repressus, interest vestra praecipue, qui prioribus ipsorum incursum estis expositi, sic disponi, quod per vos eorum conatibus, ne cervicosa ipsorum amplius invalescat superbia irretunsa, acie viriliter resistatur. Aliter eidem rei publicae²⁾ ac vestro detrimento non parum accederet, si vobis negligentibus et non obstantibus eis³⁾, hostium, cum possitis, ipsos ad alios christianos pestiferum per vos contigerit habere progressum. Ceterum etsi in tam discriminoso belli congressu arma materialia utiliter requirantur, non sunt tamen postponenda, immo praeferenda salutiferae crucis insignia, ut vos athletae Christi eis laudabiliter insigniti, cui duci deserviat evidentem apparet, ac per eius virtutem, in qua Christus debellavit aereas potestates, ipsorum Tartarorum adversitas mirifice vobis cedat. Non verum ita, quod praestolandus buccinae clangor⁴⁾, non invitatis suggestio creditur opportuna, ut in tanto necessitatis articulo ad proelium hoc vos excitet proeliandum, cum in vobis extimemus illius vigere rationis iudicium, quod, nullo etiam vos ad id invitante, maturato praesidio casibus curabitur occurrere tam votivis.

Verumtamen, ne salutem vestram videamur negligere ac sanguis vester requiratur a nobis gerentibus speculatoris officium, si eum, nobis tacentibus, gladius effuderit impiorum, dilectum filium .. abbatem de **Mezano** virum morum honestate conspicuum, praeditum scientia litterarum ac nobis et fratribus nostris merito suae probitatis acceptum,* ad vos provide duximus destinandum, ut per se et alios, quos ad hoc idoneos noverit in sapientia Spiritus Sancti divinitus attributa vobis contra ipsos Tartaros ac etiam alios paganos christianorum sanguinem

non minus eisdem Tartaris sitientes, praedicans verbum crucis, ipsius insigni caractere vos studeat praemunire. Tollat ergo fidelis quilibet crucem suam sequens in splendore armorum Domini vexillum gloriae summi Regis, ad huius saltem abolendam verecundiae maculam, quae vobis ascribitur, quod nunc miserabiliter infidelibus terga datis, quibus nomen vestrum esse terribile consuevit. Ut autem nihil omnino desit ad tam salubre negotium prosequendum, omnibus, qui ab ipso commoniti contra praedictos Tartaros receperint signum crucis, illam suorum peccatorum veniam, illudque privilegium elargimur, quae accedentibus in terrae sanctae subsidium conceduntur.

Datum Asisii II idus Maii, pontificatus nostri anno decimo.

In eundem modum archiepiscopus et episcopus et aliis universis Christi fidelibus per Rusciam constitutis.

ThP.: 1) magis ipsius reminiscitur. 2) reipublicae. 3) et eis non observantibus. 4) Non videtur itaque praestolandus buccinae clangor.

Текст із Н. Rus. M. I, Nr. 88; також із окремим закінченням приложенням до Польщі (від *) у Theiner-a, M. Pol. I, Nr. 97; пор. Potthast, Nr. 14972.

**35. Іннокентій IV поручає пруському архієпископови справувати на дальше уряд легата в Ливонії, на Русі і в Естонії.
Рим-Лятеран 9 марта 1254.**

Innocentius episcopus servus servorum Dei... archiepiscopo Livoniae et Prusciae salutem et apostolicam benedictionem.

Cum te olim ad partes Prusciae, Estoniae et Livoniae cum legationis officio misissemus ac tibi postmodum ad apostolicam sedem reverso, ut non obstante, quod fines tuae fueras legationis egressus, eodem officio, cum ad partes praedictas te redire contingeret, uti posses libere sicut prius de gratia duxerimus, concedendum, tu tamen¹⁾ videns, quod in Prusciae partibus ex labore tuo circa legationem huiusmodi speratus fructus non poterat provenire, ipsi legationi quantum in te fuit renuntians, revocationis eiusdem litteras a sede praedicta sicut asseris, recepisti. Sed quia in eisdem litteris non de Livonia, Estonia vel Ruscia, sed de Pruscia dumtaxat, mentio habebatur, dubitans an ingressuros Livoniam et partes alias, ad quas missus fueras ut legatus, cum necdum eas attigeris, accedere debeas cum legationis officio, tua petit fraternitas²⁾ apostolicae responsionis oraculo edoceri. Nos itaque plenam gerentes in Domino de tua circumspectione fiduciam, ut quod super hoc tibi videbitur, quoad Livoniam, Estoniam vel Rusciam, Pruscia penitus excepta, Deum habendo pro³⁾ oculis prudenter ac laudabiter exercere valeas, tibi auctoritate praesentium concedimus facultatem. Ita tamen, quod de dilectis filiis... magistro et fratribus hospitalis Sanctae Mariae Theutonicorum in Livonia seu Pruscia et Curonia vel Estonia constitutis, ac de his, quae pertinent ad eosdem, ipsis invitatis seu renitentibus te nullatenus intromittas⁴⁾. Quod si contrafeceris, illuc ex nunc irritum esse volumus et inane.

Datum Laterani VI idus Martii, pontificatus nostri anno undecimo.

B.: 1) tandem. 2) officio, petivisti. 3) prae. 4) renitentibus te intro-
mitas.

Текст за H. Rus. M. I, Nr. 89; також у Bunge, Liv. Urkb. I, Nr. 262; Voigt, Cod. dipl. Pruss. I, Nr. 95; ноп. Potthast, Nr. 15270.

36. Інокентій IV завзиває архієпископа, єпископів і капітули пруської провінції голосити хрестоносний похід проти Татар. Асияж 19 мая 1254.

Innocentius episcopus servus servorum Dei.. archiepiscopo et episcopis ac dilectis filiis decanis, archidiaconis, praepositis et aliis ecclesiarum praelatis per Livoniam, Estoniam et Prusciam constitutis, ad quos litterae istae pervenerint, salutem et apostolicam benedictionem.

Attentione vigili debent omnia evitari, quae casum dubium et discrimen continent manifestum. Sane non absque cordis anxietate percepimus, quod saevissimi Tartari christiani nominis inimici et ipsorum complices terras Livoniae, Estoniae, Prusciae ac alias, quas in partibus illis dilecti filii fratres hospitalis sanctae Mariae Theutonicorum, non sine magnis laboribus et expensis ac proprii effusione sanguinis, divina potentia suffragante, reducerunt ad culmen catholicae veritatis, occupare ac destruere moliantur. Cum autem dignum sit et congruum, ut per sedem apostolicam, cui divinitus omnium cura fidelium commissa esse dinoscitur, super hoc salubre consilium opponatur, nos de vestra circumspectioni confisi. universitati vestrae per apostolica scripta mandamus, quatinus contra Tartaros et complices memoratos in dictis terris verbum crucis per vos et alios ad hoc idoneos praedicetis, eam auctoritate nostra peccatorum veniam et illas immunitates assumentibus crucem huiusmodi concessuri, quae transfretantibus in terrae sanctae subsidium in generali concilio sunt concessae.

Datum Assisii 14 calendas Junii anno undecimo.

Текст у Bunge, Liv. Urkb. I, Nr. 268; H. Rus. M. I, Nr. 90; Voigt, Cod. dipl. Pruss. I, Nr. 97; ноп. Potthast, Nr. 15373.

37. Союзна умова німецьких хрестоносців з королем Данилом і князем мазовецьким Земовитом. Рацьонж 1254.

In nomine Domini nostri Iesu Christi Amen.

Frater Burchardus de Hornhusen vicepraepceptor fratrum domus Theutonicae in Pruscia (universis Christi) fidelibus praesens scriptum inspecturis praesentibus et futuris salutem in Domino sempiternam.

Noverit universitas vestra, quod nos de fra(trum nostrorum consilio et consensu, excellenti viro Danieli primo regi Ruthenorum et illustri principi Szamovito Duci Mazoviae et eorum liberis tertiam partem (terrae Jatwezenorum) christiano nomini subiugandam cum omni iurisdictione et iure temporali conferimus in perpetuum possidendam, pro eo, ut, quotienscumque a nobis req(uirentur contra) eandem gentem barbaram et quamlibet aliam, fidem christianam in-pugnantem, eorum nobis personale praestent auxilium et iuvamen. Quod si ex (aliquo) casu praepediti forsitan facere non poterint absque

dolo, eorum inpotentiam vel absentiam suppleant per suorum hominum missionem, acsi eorum exhiberent praesentiam personalem.

Et quia discidii seminator odit concordiam hominum, ut fructus concordiae depereant et odium inter homines generetur, pro concordia in perpetuum inter nos obtinenda, cum praedictis nobilibus convenimus in hanc formam: ut nobis non solum assistant contra praedictas gentes christiani nominis inimicas, verum etiam contra quemlibet vel quoslibet cuiuscumque professionis et conditionis iuxta praedictum modum impertiantur auxilium et iuvamen. Et nos versa vice praedictis nobilibus praestantibus auxilium et iuvamen, contra quos suum nobis iuvamen praestiterint, quousque male retenta vel violenter ablata restituerint vel amicali compositione non satisfecerint; nec cum invasoribus aliquo modo concordabimus, nisi praemissa omnia compleantur. Adicimus etiam, quod, si praedictis nobilibus aliqua guerra imminerit, et si de nostris hominibus aliqui ad eos declinaverint, pro salario obsequium praestaturi, ipsos non impediemus, sed ad nos redire (faciamus)¹⁾ quosque guerra sopita fuerit inchoata et ab omni impetitione, quae contra ipsos moveri posset ratione praedictae guerraе, fuerint (liberi et exempti).

Quicumque autem praedictae compactionis seu compositionis violator extiterit, omni iure praenotato privetur. Pro hiis autem (omnibus et singulis observandis imperpetuum praesens scriptum sigillo venerabilis patris nostri Andreae episcopi Plocensis ecclesiae et nostro et (supradictorum principum fecimus communiri.

Datum in Rathzens anno gratiae millesimo ducentesimo quinquagesimo quarto, octavo, calendas..

¹⁾ Cod. P. non defendamus.

Текст у Philippi, Preuss. Urkb. I, 1, Nr. 298; також у Codex dipl. Pol. III, Nr. 30.

38. Александер IV дозволяє литовському королеви воювати і здобувати руські землі. Неаполь 6 марта 1255.

Alexander episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio nostro... illustri regi Lectoviae salutem et apostolicam benedictionem.

Cum sicut ex parte tua fuit propositum coram nobis tu contra regnum Russiae ipsiusque habitatores¹⁾ in infidelitatis devio constitutos indefessa strenuitate decertans, nonnullas terras ipsius regni tuae subiugaveris ditioni, nos attendentes, quod te terras habente praedictas, vicinae paganorum et infidelium regiones de facili poterunt tuo dominio subici et acquiri cultui christiano, tuis benigne precibus annuentes, praefatas terras tibi tuisque successoribus, absque catholicorum quorundam praeiudicio, auctoritate apostolica confirmamus et praesentis scripti patrocinio communimus. Nulli ergo etc. nostrae confirmationis etc. Si quis etc.

Datum Neapoli II nonas Martii, pontificatus nostri anno primo.

¹⁾ T. inhabitatores.

Текст із Theiner-a, M. Pol. I, Nr. 123; уривки також у H. Rus. M. I, Nr. 93; ноп. Potthast, Nr. 15721.

39. Александр IV подтвержає любушському єпископови право до юрисдикції над латинниками на Руси. Рим-Лятеран 11 лютого 1257.

Alexander episcopus servus servorum Dei venerabili fratri... episcopo Lubicensu salutem et apostolicam benedictionem.

Ex parte tua fuit nobis humiliter supplicatum, ut, cum Lubucenses episcopi praedecessores tui, qui fuere pro tempore in possessione spiritualis iurisdictionis super omnes latinos existentes in Russia et aliorum legem colentium eorundem, fuerint a tempore, cuius memoria non existit et tu etiam in possessione adhuc existas eadem, ac propter magnam diffusionem terrae ac perfidiam dominorum ipsius, nec non malitiam habitantium in eadem, non possis commode praedictam dioecesim visitare, providere in hac parte tibi et ecclesiae tuae, ne ex hoc ius ipsius ecclesiae deperire contingat, apostolica diligentia curaremus. Nos igitur tuis supplicationibus inclinati tibi et eidem ecclesiae, ut nullum hac occasione vobis in posterum super ipsa iurisdictione praeiudicium generetur, auctoritate praesentium indulgemus. Nulli ergo etc. nostrae concessionis etc.

Datum Laterani III idus Februarii, anno tertio.

Текст із Theiner-a, М. Pol. I, Nr. 144; також у Н. Rus. M. I, Nr. 94; нр. Potthast, Nr. 16726.

40. Александр IV докоряє Данилови за відступлене від католицької церкви і закликає його до повороту. Рим-Лятеран 13 лютого 1257.

Alexander episcopus servum servorum Dei dilecto filio¹⁾ Danieli regi Russiae timorem divini nominis et amorem.

Inter alia, quae nobis ex iniuncto apostolatus incumbunt officio. animarum nos convenit praecipue invigilari²⁾ salutem, ut eas regum Regi, qui nos illarum (licet immeritis)³⁾ voluit praeesse regimini, lucrifacere, sua nobis cooperante gratia valeamus. Verum, quia non est Deo acceptum obsequium, quod sine fide praestatur, nec pervenitur operum aedeficio ad salutem, quod supra firmitatem fidei non assurgit⁴⁾, ad propagandam eam et corroborandam in mentibus omnium et specialiter regum et principum intentione tota omnique sollicitudine ac verbi et operis efficacia laborare debemus, ut christiana religione latius diffusa per orbem, Patris Aeterni Filii multiplicatis servitoribus plenius honoretur.

Sane tu olim cupiens de infidelitatis tenebris, quae postquam etiam renatus fuisti fonte baptismatis oculos tuae mentis involverant, ad lumen⁵⁾ catholicae fidei, sine qua nemo salvatur et ad oboedientiam ecclesiae Romanae non sine divina inspiratione redire, iuramento praestito promisisti, ecclesiae praedictae tamquam fidelis eius filius oboedire ac fidem catholicam, sicut alii orthodoxi mundi principes, observare. Propter quod ecclesia eadem, volens te in sui devotione congruis firmare favoribus et condignis gratiis confovere, personam tuam ad regalis dignitatis apicem sublimavit, faciendo te inungi sacri

crismatis oleo tuoque imponi capiti regium⁶⁾ diadema. Sed tu, sicut ad audientiam nostram non sine cordis turbatione pervenit, tam spiritualium, quam temporalium beneficiorum ipsius ecclesiae immemor, tantaque gratiae prorsus ingratus, praestiti iuramenti religione contempta, id, quod circa oboedientiam eiusdem ecclesiae ac praedictae observationem fidei promississe dignosceris, observare postmodum non curasti, in animae tuae periculum, ipsius iniuriam fidei, ecclesiae praedictae contemptum et opprobrium Iesu Christi.

Super quo tanto vehementius contristamur, quanto faventius⁷⁾ super omnia cordis nostri desiderabilia cupimus, ut cultus eiusdem fidei per orbem longius⁸⁾ latiusque diffusus continuum, auctore Domino, suscipiat incrementum. Volentes igitur apostolicis apud te super hoc insistere monitis et ad veritatem, quae Christus est, paternis te persuasionibus revocare ac sperantes, quod te graviter contra Deum et eius ecclesiam deliquisse considerans, condigne poeniteas et errorem tuum corrigere studeas per te ipsum, magnitudinem tuam monendam duximus attentius et hortandam, quatinus⁹⁾ ad tuam memoriam revocando, quanto studio, quantaque sollicitudine circa exaltationem tuam sedes apostolica laboravit¹⁰⁾, considerans etiam, quod non ecclesiam, sed te ipsum decipis, tuum in hac parte promissum dampnabiliter non servando, perditionis viam, qua graderis¹¹⁾, non differas abiurare et id, quod de ipsius observatione fidei et praedictae ecclesiae oboedientia iuramento praestito promissisti, inviolabiliter observare procures ita, quod nos tuorum laudabilium operum odore percepti, multa exinde perfusi laetitia, dulcia ipsius ecclesiae ubera, quae copiose dudum in multorum beneficiorum perceptione suxisti, tibi tuis exigentibus meritis affectuosius porrigamus.

Alioquin venerabilibus fratribus nostris... Olomucensi¹²⁾ et... Wratislaviensi episcopis litteris nostris iniungimus, ut te ad id per censuram ecclesiasticam appellatione remota compellant, invocato nihilominus contra te auxilio brachii saecularis, non obstantibus¹³⁾ aliquibus litteris apostolicis, cuiuscunque tenoris existant, per quas effectus praesentium impediri valeat vel differri, et constitutione de duabus dietis edita in concilio generali.

Datum Laterani idibus¹⁴⁾ Februarii, pontificatus nostri anno tertio.¹⁵⁾

Data sunt Olomucensi aliisque praesulibus mandata, ut Danielem censuris armisque fidelium ad officium redigerent.

1) T. Danieli... amorem Alexander... Dei. 2) D. invigilare. 3) TM. immeriti. 4) D. MH. TM. consurgit. 5) TA. lucem. 6) TM. regum, D. regni. 7) TA. ferventius. 8) D. fidei longius. 9) D. quatenus. 10) D. laboraverit. 11) D. gradieris. 12) D. Olomuczensi. 13) TM. compellant, non obstantibus... 14) D. idus. 15) T. Februarii anno tertio.

Текст у Н. Рус. М. I, Nr. 95; Fejér, VII стор. 580; М. Hung. H. XII Dipl. N. 326; Cod. dipl. Moraviae III, Nr. 232; Длугоша Н. Pol. VII, р. 401. з. а. 1266. Длугош користував ся оригіналом, який був у краківськiм єпископськiм архiві.

41. Александер IV поручає оломуцькому і вроцлавському єпископови наложити на Данила церковні кари. Рим-Лятеран 13 лютого 1257.

(Brunoni) Olomucensi et (Thomae) Wratislaviensi episcopis mandat, ut Danielelem regem Russiae (Rubrae ac regni Hungariae vasallum) ad promissa servanda censuris ecclesiasticis cogent. „Inter alia, quae...”

Оригінал не заховав ся; згадка тільки в ресестах. Potthast, Nr. 16732. Подібний лист висламо до хрестоносців.

42. Александер IV дає хрестоносцям, що йдуть проти Татар і Русинів такі самі відпусти як тим, що воюють в Пруссії і Ливонії. 1257.

Papst Alexander IV. verleiht den Kreuzfahrern gegen die Tataren und Russen denselben Ablass, der den nach Preussen und Livland ziehenden, bewilligt ist.

Оригінал не заховав ся; згадка в ресестах. Preuss. Urkb. I. 2, Nr. 38; Perlbach, Preuss. Reg. Nr. 571.

Спис документів.

1. Папа Іннокентій III посилає легата Григорія на Угорщину. Вітербі 7 жовтня 1207.
2. Іннокентій III поручає (галицьким) Русинам легата Григорія. Вітербі 7 жовтня 1207.
3. Угорський король Андрій II просить папу Іннокентія III уділити остригомському архієпископови Іванови власть коронувати його сина Коломана на короля Галичини. 1214.
4. Андрій II просить Іннокентія III прислати корону для Коломана. Літом 1215 р.
5. Папа Гонорій III запитує князів Руси, чи дійсно хотять злучити ся з католицькою церквою. Рим-Лятеран 17 січня 1227.
6. Папа Григорій IX завзиває руського короля пристати до католицької віри. Реате 18 липня 1231.
7. Григорій IX в листі до семігальського єпископа забороняє входити католикам в союзи та угоди з поганями і Русинами без позволення легата. Реате 3 лютого 1232.
8. Григорій IX поручає провінціалови ордену Домініканців в Польщі і братам тогож чина Яковови і Дамаславови прослідити стан латинського духовенства на Руси в ціли заложеня там єпископства. Ітерампне 12 мая 1232.
9. Григорій IX заборонює подружа між католиками в Польщі і Русинами. Анані 24 лютого 1233.
10. Григорій IX вставляє ся за бідними людьми, яких утискають польські князі і які через те утікають на Русь. Анані 25 лютого 1233.
11. Григорій IX забороняє Полякам покликувати Русинів на поміч. Анані 27 лютого 1233.
12. Григорій IX дає оо. Домініканам на Руси широкі привилеї. Анані 15 марта 1233.
13. Григорій IX бере Ульриха і инших латинян у Києві під опіку св. Петра. Реате 15 червня 1234.
14. Григорій IX поручає сандомирській капітулі боронити взятих під опіку св. Петра латинян в Києві. Реате 15 червня 1234.

16. Інокентій IV приймає Данила під покров св. Петра і римського престола. Ліон 3 мая 1246.
17. Інокентій IV повідомляє Данила, що назначив двох Домініканців до його боку. Ліон 3 мая 1246.
18. Інокентій IV поручає Домініканцям Алексієви і Генрикови удати ся до руського короля. Ліон 3 мая 1246.
19. Інокентій IV приймає з задоволенем до відомости бажаня руського короля повернути до церковної єдности та поручає йому як свого легата пруського архієпископа. Ліон 3 мая 1246.
20. Інокентій IV поручає пруському архієпископови справувати легацію на Руси. Ліон 3 мая 1246.
21. Інокентій IV дає Данилови і Василькови право відібрати від невірних утрачені землі. Ліон 27 серпня 1247,
22. Інокентій IV дозволяє духовним на Руси правити на квашенім хлібі. Ліон 27 серпня 1247.
23. Інокентій IV забороняє хрестоносцям і пншим монахам без позволення королів Данила і Василька поселяти ся і набувати посілости в їх землях. Ліон 27 серпня 1247.
24. Папа Інокентій IV дає свому легатови на Руси право допускати до свячень незаконно уроджених. Ліон 28 серпня 1247.
25. Інокентій IV дає свому легатови на Руси право допускати незаконно роджених і до єпископських свячень. Ліон 28 серпня 1247.
26. Інокентій IV поручає свому легатови злучити державу Данила з католицькою церквою. Ліон 7 вересня 1247.
27. Інокентій IV дає пруському архієпископови право носити на Руси палліум. Ліон 7 вересня 1247.
28. Інокентій IV приймає Данила, Василька і Данилового сина під опіку св. Петра. Ліон 12 вересня 1247.
29. Інокентій IV поручає моґунцькому архієпископови священника Гезельона до надгороди за його заслуги для католицької церкви на Руси. Ліон 13 вересня 1247.
30. Інокентій IV узнає важним подруже Василька з Дубравкою. Ліон 5 грудня 1247.
31. Інокентій IV поручає Данилови повідомляти хрестоносців, колиб Татари рунали на захід. Ліон 22 січня 1248.
32. Інокентій IV поручає хрестоносцям повідомляти римську курію, колиб Татари рушали на захід. Ліон 22 січня 1248.
33. Угорський король Бела IV просить Інокентія IV прискорити іменоване колочанського архієпископа Бенедикта на остригомського архієпископа. Заячий Острів 9 мая 1252.
34. Інокентій IV закликає християн Чехії, Моравії, Сербії і Поморя до хрестоносного походу проти Татар. Асиж 14 мая 1253.
35. Інокентій IV поручає пруському архієпископови справувати на дальше уряд легата в Ливонії, на Руси і в Естонії. Рим-Лятеран 6 марта 1254.

36. Іннокентій IV завзиває архієпископа, єпископів і капітули пруської провінції голосити хрестоносний похід проти Татар. Асиз 19 мая 1254.

37. Союзна умова німецьких хрестоносців з королем Данилом і князем мазовецьким Земовитом. Рацьонж 1254.

38. Александер IV дозволяє литовському королеви воювати і здобувати руські землі. Неаполь 6 марта 1255.

39. Александер IV потверджує любушському єпископови право до юрисдикції над латинниками на Русі. Рим-Лятеран 11 лютого 1257.

40. Александер IV докоряє Данилови за відступлене від католицької церкви і закликає його до повороту. Рим-Лятеран 13 лютого 1257.

41. Александер IV поручає оломуцькому і вроцлавському єпископови наложити на Данила церковні кари. Рим-Лятеран 13 лютого 1257.

42. Александер IV дає хрестоносцям, що йдуть проти Татар і Русинів такі самі відпусти як тим, що воюють в Пруссії і Ливонії. 1257.

Лоправки.

На	6	ст.	5	ряд з долу	possidere, dicite!
»	7	»	22	» з гори	у чолобитні князів Фридрихови Рудобородому
»	7	»	5	» з долу	князя при чолобитні Фридрихови I,
»	14	»	12	»	оповідає
»	18	»	19	» з гори	хоч
»	27	»	6	»	Руси. ²⁾
»	28	»	6	» з долу	Ruthenorum
»	29	»	3	»	Юрія появило ся
»	31	»	21	» з гори	основано її для
»	35	»	21	»	Tartarorum
»	44	»	14	» з долу	ac dampnabiliter
»	49	»	7	» з гори	землі, до
»	57	»	18	»	єпископів
»	59	»	19	»	поінформований
»	64	»	22	» з долу	praedictae
»	78	»	6	» з гори	Ramae

Пандекти Антіоха 1307 року.

Фільольогічна студія

Івана Панькевича.

В Національнім Музею графа А. Шептицького у Львові знаходиться дуже цінний та об'ємистий рукопис з релігійними поученнями монаха Антіоха, який жив у лаврі св. Сави Освященного недалеко Єрусалима. Про нього згадує архимандрит Амфілохій в своїй праці п. з. „Исслѣдованіе о пандектѣ Антіоха XI вѣка“ (Москва, 1880). Амфілохій мав в першій мірі на увазі рукопис Пандектів XI в. Воскресенської Новорусалимської бібліотеки, при сѣм одначе покористував ся й иншими пізнішими рукописами.¹⁾ Та Пандекти з 1307 р. були йому незнані.

Львівський рукопис обіймає 306 листків; з них лише перша сторінка першого та друга сторінка другого листка не належать до тексту й містять пізніші дописки й кінцеву запись. Зміст рукопису такий: 1) листок 16—6а: Присланье Антіоха, 2) 2а—8а: того Антіоха прѣлогъ, 3) 8а—9б: тогожъ Антіоха к томужъ евъстафью главы различны (вчислене заголовків поучень), 4) 10а—302а: 130 глав поучень, 5) 302а—306 молитва о исповѣданьи, 6) запис на першій стороні 306-ого листка.

---

¹⁾ Амфілохій знав крім згаданого рукопису з XI в. ще пять инших, які в цілости заховали в собі поученя Антіоха: 1) рукопис Воскресенської бібліотеки з XV в., 2) Синодальної бібліотеки XIV—XV в., 3) Синодальної бібліотеки XVI в., 4) бібліотеки Звенигородського Савиноного монастиря XV—XVI в., 5) Імператорської Публичної бібліотеки XVI в. Крім сього знаний був йому нецѣлий збірник з XII в. Троїцько-Сергієвської Лаври (кільканайцять глав), та 21 глав у Пролозі Синодальної бібліотеки XIV, XV і XVI в. (Про се ближше у названій праці, ст. 37.)

З сей записки довідуємо ся про переписчика та про рік і день, в котрім сей рукопис був доведений до кінця :

вѣ лѣтъ 7206	на оупѣхъ и
мѣца юна	спѣныѣ дѣи и
вѣ вѣ днѣ	тѣлоу юго и всѣ
мѣницѣ агоу	мъ и троудолю
линты и ѡцѣ	бъзно. и хѣ
онофры ко	лоу и пѣныѣ вѣ
нчаша са къ	сылляще ѡцю
нигы снѣ. ра	и сѣоу и стѣмоу
коу бѣю марѣ	ахоу и нына
кови мнихоу.	и присно и оу вѣ
проскоутѣроу	кы вѣкомъ.
юмоу соуцю. вѣ	
ликыи лавры	
прѣтѣи бѣа	

Рік 6815 се рік написаня нашого рукопису по візантійській ері, яка числить до Христа 5508 літ. Коли від дати уміщеної в нашім рукописі відняти число 5508, одержимо рік його переписаня т. є 1307 по Хр.

Що до місця написаня то подана дата в записці насуває лише здогади. Записка подає лише загально, що рукопис писаний в великій Лаврі Пречистої Богородиці. На основі згаданої дати Кримський в своїй „Українській Граматиці“ (т. I, вип. 2, стор. 518) догадує ся, що рукопис написаний мабуть у Володимирі Волинським. Протівно А. В. Розов (там же у Кримського) вказує на Київо-Печерську Лавру, та сьому зовсім справедливо протівить ся Кримський. Здогад сього підходить найближше до правди, хоч недостає йому аргументації, яку треба було перевести. Беручи під увагу згадану дату мусимо оглянути ся за історичними свідцтвами, котрі могли би підперти здогад, що монах Марко думав про велику лавру Пречистої Богородиці в Володимирі Волинським. В описі церков та монастирів часів домонгольських, який подає Голубинській („Исторія русской церкви“ т. I, кв. 2, ст. 630), находимо в галицько-волинській області монастирі Богородиці лише у Володимирі Волинським та Сяневідську коло Скольного. Іпатієвський літопис подає що правда лише вістку про Михайлівський монастир у Володимирі Волинським, оснований 1268 р., одначе по иншим вісткам мало там бути ще три монастирі. Богородиці, Апостольський і Чесного Хреста. Крім сього була там катедральна церков Богородиці, яку збудував князь Ізяслав Мстиславич перед 1160 роком (Голубинській, *ibid.* 260).

Вістки про монастир Богородиці були би отже згідні з правдою, коли прийняти, що він находив ся при катедральній церкві того самого імени і тому називав ся „великою Лаврою“. Виходячи дальше поза галицько-волинську область, монастир під такою самою назвою подибуємо з одного боку в Полоцьку на білоруській землі, куди однак переносити родину нашої пам'ятки не дозволяє мова, з другого боку у Києві. Із здогадом Розова, котрий, як було сказано, на основі записки переносить рукопис до Києва, годі згодити ся. Полишаючи на боці мову пам'ятки, яка в дечім ріжнить ся від мови київських пам'яток того часу, противив би ся сьому спосіб, яким закінчує мовах Марко своє діло. На кінци згадує він душі померших, які мабуть жили в монастири. Імена їх зовсім не такі, які повинні би бути згадані, коли-б переписчик жив в печерській лаврі у Києві, де жило багато подвижників і угодників, про яких переписчик був би певно згадав.¹⁾

Рукопис наших львівських Пандектів з 1307 р. інтересував доси учених мало тільки, головню тому, що був трудно доступний. Він лежав довгий час у музею митрополичої капітули у Львові, аж недавно передано його в тамошній український національний музей. З сеї причини не було також основної студії, присвяченої сій пам'ятці. Ширшу згадку подав до тепер лише А. Кочубинський, в „Записках имп. Новороссійскаго университета“ т. XVIII, 1876 та опісля другий раз з нагоди розбору книги Житецького „Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія“ в „Отчет-і о тридцать второмъ присужденіи наградъ графа Уварова (Приложеніе къ LXIX-му тому Записокъ импер. Академіи Наукъ, Сп. 1892)“. В сій останній праці підчеркнув Кочубинський цінність Пандектів як пам'ятки української мови з різким місцевим кольоритом та із систематичною

¹⁾ На 306-тій картці нашого рукопису маємо дописку: помани би дшю оусопъшихъ ракъ своихъ мелянтинъ, ефросиѣ, стефана ефрѣма настасьи марфты, евгиньи евдокьи дмитрѣи якоа максима. Два імена, Ефросинії і Евдокії, могли би мати навіть історичну вартість, що знов перенесло би нашу пам'ятку в Полоцьку землю. В Полоцьку було два монастирі: Спаський жіночий, та Богородицький мужеський. Построєні вони були княжною Предславою з удільного дому Полоцьких князів. Сама вона стала монахинєю під іменем Евфросинії, яку східна церква назвала „преподобною“, та намовила свою сестру Евдокію також піти в її сліди. Чи під сими іменами, які згадав переписчик, треба шукати заложителів полоцьких монастирів, годі знати. На нашу гадку не можна шукати під ними історичних імен дому полоцького. Чернець, просвутер Марко, переписчик наших Пандектів, був би певно згадав імена заложителів монастиря з княжого роду на першім місци.

послідовністю. „Сей рукопис — говори́ть він — прегарна пам'ятка української літературної творчості і мови є в тім самім степені національна, як сі церковно-славянські пам'ятки, на основі котрих Даничи́ч сотворив свій знаменитий історичний словар сербської мови“ (ст. 237). Вже тоді висказав автор також бажане, щоб в інтересі історії української мови видано вповні сей рукопис (ibid. 236).

Крім Кочубинського ніхто опісля не покористувався рукописом львівських Пандектів, лише згаданими виписками. Їх подибуємо в працях Потебні („Разборъ сочиненія П. Житецкаго“, Київ, 1876), Соболевського (Очерки изъ історіи рускаго языка, Київ, 1884) і Кримського („Українська Грамматика“ і „Деякі непевні крігерії..“).

Потреба ширшого опису львівських Пандектів стала отже пекуча. Завдяки прихильности Дра Іларіона Свенціцького, вустоса Національного Музею, котрий звернув був мою увагу на сю пам'ятку, переданий був рукопис два рази на короткий час у віденську університетську бібліотеку, де я мав нагоду познайомити ся з ним докладно. Основою теперішньої студії є граматичний розбір львівських Пандектів, докладний палеографічний опис, як також і студія над лексикальною стороною рукопису будуть попереджати задумане мною повне видане Пандектів, як що воєнні події не стануть сьому на перешкодї.

Звуковий опис.

А. Голосівки.

І. Носові ж і л.

Старословянські носові ж і л передані в нашій пам'ятці вежди буквами ѡ і ѡ, які відповідають звукам и і ja. В XIV в. українська мова вже не знала носових, тому й пам'ятки не знають їх. Звук и, який відповідав праруському ж, міг переходити в звук ѡ під впливом обопільної заміни звуків ѡ і в (и—ѡ): кѡзка 181б і 14.¹⁾

2. Заміна jи на початку слова.

Пам'ятка наша не знає йотованого ѣ на початку слова; воно затратило ся ще в праруській добі, а ѣ (звук між ѣ а и) перейшов в и: оѣність 64б і. 19, 64б і. 24; — сти 2б 2. 14, 192а

¹⁾ Для означеня місць у рукописі служить: перше число за листок, буква (а, б) за сторону листка, друге число (1. 2) за стовпець, третє за рядок.

2. 3; оґнота 59а 2. 17; оґното 51а 1. 18; оґноша 1846 1. 7; оґнѣ (νεός) 49а 2. 12; оґнѣ (женѣ оґнѣ) 49а 2. 11; оґнѣша 57а 1. 6. Подибуємо також один раз, що оґ замінене вже через к: изо вности 51а 1. 19.

3. Заміна прасловянського $\bar{a}$ з індоєвр. $\bar{e}$ (старослов. $\bar{k}$) на a (старосл. $\bar{a}$).

Таку заміну подибуємо в суффіксі прикметників *-an* на місці прасловянського *-an*, *-anin*: трѣстанѣ 192а 1. 4; плѣтана 230а 1. 23; єґоуптанѣни 466 2. 15; єґоуптанѣна 47а 1. 8; назаранинѣ 47а 1. 23, та в окінченях форм imperf. -ахѣ, -аше і т. д., прим.: порицахоу 89а 2. 5; іааше 1126 2. 10; молахоу сѣ 1646 1. 16; бахоу 1846 2. 13, не хотахоу 197а 2. 12; нѣ имахоу 263а 1. 7.

4. Перезвук *jo* в *je* на початку слів.

В українських старих пам'ятках, також у новгородських і білоруських стрічаємо часто в іменах грецького походження на початку слів написане *иє* (*je*) замість *ио* (*jo*). Такий перезвук був зв'язний в староболгарських пам'ятках як Синайська Псалтир, Синайський Евхольогіон, також у середноболгарських як Златоуст XIII—XIV в.¹⁾ З огляду на се, що подібні випадки до тепер живі в українській та білоруській мові, набирають вони деякого діалектологічного значіння. Тому пояснювати їх появу в наших старих пам'ятках виключно впливом болгарських взірців не можна; треба брати під увагу ділане фонетичного закону, який був зв'язний і иншим славянським мовам, а на основі котрого *o* по м'яких шестівках і *j* переходило в *e*. Закон сей подибуємо вже в праславянській добі і йому треба дякувати за фонему *pole, more, naše*. Такий перезвук зв'язний був також і переписицкови львівських Пандектів, де побіч старих форм з *jo* виступали і нові з *иє*. Грецьке імя Ἰωβ писав він *иѡвѣ* 296 1. 18, 119а 2. 24; також *иєвѣ* 216 2. 19, 566 1. 11, 92а 2. 6, 139а 1. 21, 1696 2. 10, 2136 2. 7, 2676 2. 17 (всіх примірів до 30). Контамінацією обох форм являє ся написане *иєѡвѣ* 127а 2. 9. Друге слово, яке також появляло ся в двох видах було *носиѣѣ*. Побіч *осиѣѣ* 245а 1. 6; *носиѣѣ* 466 2. 17, находимо *иєсиѣѣ* 2536 1. 17. Остання форма стрічає ся також у пізнійших по-

¹⁾ Vondrák W.: Altkirchenslavische Grammatik 2. Aufl. стор. 106—7. Прим. єрдане Ps. nin. 113. 5; вѣ єрданѣ Euch.-sin. 53а. 3; вѣ єрданѣтѣи рѣцѣѣ, вѣ єрданѣ Златоуст XIII—XIV.

черках на першій стороні першої картки на фігурі руки: а се писалъ есиѣѣ, а також на другій стороні 305 листка: есиѣѣ.

Ограничити се явище на якийсь відомий український говір або територію трудно, з огляду на брак матеріалів.¹⁾ Звісні мені до тепер матеріали походять з різних сторін України, а се доказ, що вони всюди живі. В словарі Желехівського (Малор. нім. словарь, I) находимо „Есько“. Слово се взяте з Закревського „Словарь мало-россійскихъ идиомовъ“. Те саме слово находимо і в словарі Гринченка (Словар української мови), але і там не подано, звідки воно походить. В тім самім словарі находимо „Есиѣѣ“ записане в лохвицькім повіті. Також чув я се слово з уст полоненого з остерського повіту Чернигівської губернії.

Такі самі приміри звісні і в білоруській мові.

У збірнику Шейна (Б. П. № 21) находимо „Есиѣѣ“.

5. Поява о на місци грецького α.

Поява о на місци грецького α находимо лише в однім слові: сотона 51а 2. 23, -но 44б 2. 8, -нѣ 256а 1. 10.

6. Глухі (ірраціональні або редуковані) ѣ, ѡ.

Українська мова унаслідила від праславянської також глухі ѣ, ѡ. Вже в праславянській добі виступали вони у двоякім виді, як слабі і сильні. Се залежне було від їх положеня в складі, чи ішов за ними склад з глухим, чи ні. В першім разі вони були сильні, в другім слабі.

Супроти їх неоднакової якості вони підлягали змінам вже в найдавніших староболгарських памятках, котрі опісля перейшли і до памяток української мови, списаних із староболгарських оригіналів. Сі зміни були:

1) На місци ѣ находимо ѡ і на відворот.

2) У відомих умовах ѣ і ѡ опускали ся на письмі зовсім — а се відповідало щезненю їх у тих самих обставинах у вимові, або знов замінювали ся чистими о, е — а се означало перехід ѣ, ѡ

¹⁾ Історичний матеріал можна подибати у Соболевського (Мелкія замѣтки по славянской и русской фонетикѣ, Р. Ф. В. т. 64, ст. 15 і Карського (Бѣлоруссы, II, 1, ст. 170). Перший подає подібні приміри (написане иєсиѣѣ) в Галицького Ев. 1444 р. і Холмського Ев. XIII в. Карський знов наводить матеріал в білоруських збірників XV і XVI в. та грамот. Так находимо в Збірнику XV в. Публичної біб. № 391: ѣрда^х реку 25, ѣзоп 1, ѣзипа 37, ѡ іѣѣ 39; в Літописі Авраамки XV в.: ѣсиѣѣ 92; в Ев. Тяпінського 1580 р.: ѣрдана 256; в грамоті в 1432 р. (Вил. Ак.) Єлександро.

в повні *о, е*. Умовини, серед яких появлялися ці звукові зміни серед глухих, були: а) звуки *ъ, ъ* щезали в слабих положеннях, себто коли за ними слідував склад із повною голосівкою і коли вони були ненаголошені; б) противно оставали або замінювалися повними *о, е* в сильних положеннях, коли за ними слідував склад з *ъ, ъ* або *і, у* із *ъ, ъ* перед *ј*.

Що до обоюдної заміни *ъ* та *ь*, то вона пояснюється в одних разгах причинами фонетичними, у других разгах причинами правописного характеру. Фонетичні причини допускаються в тих разгах, в яких *ъ* замінювався на *ь* перед найближчим м'яким, а *ь* на *ъ* перед твердим складом. Графічно *ъ, ь* могли змішуватися в тих самих положеннях і з сеї причини, що в вимові переписчиків вони вже не існували, отже переписчик не мав вже чуття для правильного уживання цих традиційних знаків.

Що до української мови то пам'ятки з XII і XIII в. дають докази про щезання глухих у слабих положеннях, де вони були півкороткими. Щезання се вело за собою здовження попереднього складу — а в дальшій мірі дифтонгізацію старих *о, е*. В сильнім положенню рівночасно з упадком півкоротких переходили *ъ, ъ* в повні *о, е*.¹⁾ По щезанню глухих звуків задержалися однак знаки *ъ, ъ*. Письмо їх довго ще уживало для твердості і м'якості шестівок, тим більше що вони поклали сліди в афектації шестівок.

¹⁾ В найновішій літературі про долю глухих у східно-славянських мовах, передівсім у найстаршій добі, присвятив багато уваги А. Шахматов в II, I випуску Енциклопедії славянської філології п. з. „Очеркъ древнѣйшаго періода історіи русскаго языка“. Він каже, що пам'ятки XI—XII в. дають основу твердити, що в процесі упадку півкоротких голосівок помітна ось яка послідовність: в початку щезали півкороткі в початковім складі слова, потім щезли в другім положенню, себто в середніх і кінцевих складах. Ряд староруських пам'яток XII в. опускає *ъ, ъ* в початковім складі слова, задержуючи їх у другім положенню (прич. друга частина Життя Теодосія XII в. і Грамота Мстислава). Приписувати ці пропуски впливові староболгарської письменності не можна, бо там вони вже опускали в середині слів або замінювалися в сильних положеннях на *о, е*. Шахматов уґрунтовує свою тезу про упадок глухих півкоротких на початку складу їх положенням перед наголошеним складом. Наголос дальшого складу вимагає більшого напруження та особливої сили. Через експіраторне зміцнення найближшого складу півкороткий ослаб так, що щез цілком. Щезання півкороткої відбилося на природі глухого попереднього складу. Попередній глухий змінявся квантитативно; *ъ, ъ, ь* перейшли в більше сильні під оглядом експіративних. Звук *ъ* перейшов в *о* по твердих і лябіалізованих шестітках, а в *џ* (середній між *о* і *џ*) по палаталізованих, звук *ь* в *е, љ* (лябіал. *ь*) в *џ* (лябіал. *е*). (Шахматов *opus cit.* §§ 352—4, 357).

Крім цього повстали у різних школах особні манери, яким треба приписати глядане в кождім знаку якогось звуку. Тож часто за-замість о, е писали ъ, ѣ, маючи крім цього вірці в середноболгарських оригіналах, де слідні були різні школи писаня. Перепищик львівських Пандектів, пресвутер Марко, належав до тої школи, яка руководила ся українським чутем в виговорі глухих, що очевидно відбило ся в графічнім їх представленю. Побіч їх задержуваня в тих місцях, де вони находили ся у старині, ми находимо багато разів їх опущена в слабих полсженнях, або їх заміна повними в сильних положенях.

а) Щезане ъ, ѣ в слабих положенях на початку слова:

мнѣ 26а 2. 15, 786 2. 15; кто 116а 1. 24, 182а 1. 6, 205а 2. 23; что 1106 1. 4, 2396 1. 19; что 63а 1. 23; ннчсо 3а 2. 23; всего 38а 1. 4; всемоу 56 2. 24; вси 11а 2. 21, 22а 1. 21, 356 2. 16; вса 2а 1. 18, 956 1. 23; всѣмъ 50а 1. 25; всѣмї 486 1. 17; всакъ 29а 1. 19, 1026 2. 13; всакого 236 2. 15; всаком 1065 1. 15; всацѣмн 47а 1. 12; двѣ 128а 2. 23; сна 976 2. 16; тма 22а 2. 9; тмѣ 356 2. 17; стове (*μηρίον*) 1456 2. 16; зла 1286 1. 7; зло 1286 1. 7; мню 12а 2. 7; напса 16 1. 12; псахъ 183а 1. 6; псанью 141а 2. 25; чтоуцемоу 2а 2. 2.

б) Щезане ъ, ѣ в складах не на початку слова і в суфіксах:

юлми 25а 2. 19; вѣлми 63а 2. 23, 157а 2. 18, 1926 1. 22, 227а 2. 7, 285а 2. 22 (побіч частого вѣльми); дѣлма 496 2. 8; колми 56а 2. 1, 77а 1. 25, 305а 2. 23; толма 1126 2. 24; толко 195а 1. 5, 196а 2. 4, (побіч только 2486 2. 7); толци 476 1. 23; болша 386 1. 2, 516 1. 7, 247а 2. 16; молба 2376 1. 21, 238а 1. 10; молбѣ 238а 1. 24, 239а 2. 8; молбамн 2а 2. 14; — в суфіксах: погѣмѣланнѣ 286 1. 21; бездѣланнѣ 596 1. 23; недовошно 516 2. 11; доволнѣ 1176 1. 1; гоуентѣланого 130а 1. 23; силнѣннѣ 59а 1. 13; сѣлна (мѣста сѣлна (*τόπον σκληρόματος*) 2036 1. 16; хвалноу 2476 2. 21; доброоучнтѣланамъ 57а 1. 4; оучнтѣлна 1516 1. 10; — лноу 275а 1. 14; велухвалнѣлмъ 1176 2. 5; беспохвалнаго 268а 2. 3 (побіч похвалнѣ 125а 1. 4); дѣтѣлна 726 2. 5; потрѣбно 2486 2. 18; приатно 2466 1. 22; повѣдотворца 256а 1. 13; — в формах part. praes.: нашедшимъ 3а 2. 3; прѣшедше 3а 1. 7; бывшю 4а 2. 23; створшемъ 46 2. 11; медлнвшн 456 2. 9; прѣльстнвшнаго 1306 1. 21.

Примітка. Вище наведені приміри опущення ь по л можуть насувати гадку про отвердіне сього л. Що тут не може бути бесіди про твердість л, можна видіти на примірах, де в тих самих словах се ь, яке було знаком м'якості попередньої шелестівки, також часто задержує ся. На се звернув був увагу Б. Ляпунов у студії „Исслѣдованіе о языкѣ синодальнаго списка 1-ой Новгородской лѣтописи“, виш. I. Спб. 1899, ст. 81. Він замічає, що подібні випадки подібують ся також і в таких примірах, де зовсім не можна сумнівати ся що до їх м'якості, навіть і в пізнійших пам'ятках.

в) Щезанє глухих у приіменниках.

Глухий ь щезав в приіменникахъ: вѣ, кѣ, сѣ, прѣдѣ, безѣ, нзѣ, надѣ, подѣ. Через тісну сполуку з дальшим словом вони творили одну цілість й одержували слабе положенє.

к лаврѣ 3а 2. 15; 4а 2. 19; к лавроу 4а 1. 21; к роуцѣ 4а 1. 6, 866 2. 20, 132а 1. 19; к роукоу 51а 1. 9, 606 1. 8; 128а 1. 3; к напасти 306 1. 12; к надра 53а 2. 20; к ноци 95а 2. 15; к ризѣ 1326 2. 12; к ризоу 2086 2. 25; к соудѣ 169а 2. 6, 11; к поучиноу 174а 1. 24; в морє 214а 2. 10; в танкѣ 241а 2. 10; в нѣмь 5а 2. 20, 346 2. 19, 386 2. 7, 42а 2. 1, 210а 2. 12, 2486 1. 23, 2566 1. 15, 285а 1. 10; в нѣи 11а 1. 2; в настѣ 58а 2. 25, 586 1. 1; в нухѣ 16 14; 3а 2. 23; 121а 2. 24, 168а 1. 21, 1706 2. 5; в нашѣ 64а 2. 12; в нашѣмь 64а 1. 15; в сѣмь 37а 1. 22, 23; в сѣи 11а 2. 17; в снхѣ 14а 1. 9; — к невидимымъ силамъ 59а 2. 15; к немоу 146 1. 13, 79а 1. 18, 805 2. 22, 110а 1. 17, 114а 1. 13, 173а 1. 9; к нѣи 396 1. 21; к намъ 1766 2. 16; к вамъ 1096 2. 11, 117а 1. 10, 117а 1. 24, 1406 2. 21, 1456 2. 22, 1516 1. 25; к нимъ 826 2. 1, 89а 2. 7, 1086 1. 10, 1306 2. 19, 1356 2. 8, 152а 1. 25; к томоу 496 2. 16, 105а 2. 16; к семоу 2006 1. 7; к симъ 72а 1. 3; 1816 2. 20; — с вѣроу 7а 1. 21; с лихвою 35а 2. 24; с моужемъ 57а 2. 14; с моужи 50а 1. 21; с гнѣвомъ 646 1. 1; с напастью 746 1. 1; с котломъ 99а 2. 4; с лестью 1546 2. 8; с радостью 161а 2. 12, 1556 1. 14; с коню 186а 1. 14; с мюромъ 186а 1. 16; с любовью 200а 1. 1; с токою 456 2. 25, 176 1. 19, 128а 2. 16; с нимъ 1126 2. 10, 128а 2. 23, 132а 1. 15, 138а 1. 18, 1436 1. 2, 16, 1506 2. 15; с нею 141а 1. 14; с нами 174а 1. 2; с нимі 50а 1. 14; с ними 92а 1. 18, 1396 2. 24, 214а 2. 9, 2816 1. 10; — прѣд лицемъ 386 2. 18; прѣд нимъ 15а 2. 3, 97а 1. 10, 97а 2. 3; — без великы моужа (*ἀτερ μεγάλης ἀνδρείης*) 227а 2. 15; без вина 636 2. 21; без достатка 2а 1. 10; без дѣлъ 106 1. 21; без роптанья 82а 1. 23; без мене 1136 1. 20; без плода 396 2. 20; без показанья

190а 1. 5; вєс печали 249а 2. 5; вєс прѣттыкланы 50а 1. 25; вєс порока 51а 1. 21, 82а 2. 3; вєс тебе 226а 1. 15; — из лаврты 3а 1. 13; из рая 130б 1. 23; из града 165б 1. 8; из ракоты 187б 1. 6; из роукъ 226а 1. 19; — над ними 222б 1. 15; под ними 89б 2. 13.

Те саме подибуємо і при тіснійшійм полученю приіменників з іменниками, прикметниками та дієсловами. Щезане ъ можна пояснити й положенем його: свѣта 46 1. 18 (= съвѣта); свѣтоу 42а 2. 20; свѣсти 124а 2. 17, 180а 1. 20; о свѣстѣ 190б 2. 22; свѣстью 74б 1. 18; свѣтника 191а 1. 3; свѣдитѣльство, свѣдитѣль появляе ся лише в наведеній формі.

В полученю з прикметниками: вєспєснаго 56а 1. 22; вєсплоднаго 67б 1. 7; вєскорвими 69а 2. 2. — В полученю з дієсловами: сгрѣса 6б 2. 11; свєреть 35б 1. 3; свєршина 59а 1. 23; створить 12а 1. 24, 25; створит 80б 2. 19; створивъ 67б 1. 8; створи 90а 2. 3; свєлзніт сѧ 172а 2. 10; схраннѧ 171а 1. 1; схранитъ 179б 1. 4; свєлюдохъ 180б 2. 2; сгрѣшають 191а 1. 22; свѣщивають 191б 2. 6; свѣдитѣльствовать появляе ся також лише в сій формі, виявлявш випадки при переносі слова в нову стрічку.

г) Щезане глухих ъ, ь на кінци слів перед енклітиками же, ми, сѧ.

Приміри для ъ: вѣ вѣк 6а 2. 16; оупивающим сѧ 63б 2. 21; поощчающим сѧ 5а 1. 18; оправдающим сѧ 89а 1. 14; противщим сѧ 95а 1. 18; покоющим сѧ 173а 2. 23; обрацающим сѧ 173а 2. 25; вєлаєм сѧ 50а 2. 7; обрѣтаєм сѧ 121б 1. 2; останєм сѧ 102а 1. 15; очістим сѧ 24а 2. 18; накажѣм сѧ 47б 1. 20; останѣм сѧ 82а 1. 17; подобим сѧ 117б 1. 21; не лѣним сѧ 173б 2. 3; облѣцѣм сѧ 199а 2. 17; подвижнѣм сѧ 256а 1. 6¹⁾; скончах сѧ 197б 2. 8; троудих сѧ 201а 2. 12; смѣрах сѧ 208б 1. 1; посмѣрах сѧ 115а 1. 19; исполних сѧ 231б 1. 21; оудалих сѧ вѣгам и вѣворних сѧ 231б 1. 25; вѣжадах сѧ 220а 1. 2; избавих сѧ 187 2. 9; Ѡтвергохом сѧ 110а 2. 1; пѣлакахом сѧ 195б 1. 17; обрѣтохом сѧ 302б 1. 15; слышав же 72а 2. 9.

Приміри для ь: им же 56б 2. 6, 147а 2. 23, 163а 1. 22; тѣм же 101б 1. 17, 122б 2. 4, 69а 1. 13, 79б 1. 8, 17, 97а 2. 7, 105а 1. 21, 159а 1. 1, 127б 1. 25, 177б 1. 11, 180б 2. 3, 182а 1. 25, 203б 2. 20; инчим же 18б 2. 21, 56а 2. 24, 155б 2. 23; ни о чѣм 116а 1. 6, 204а 1. 8, 204б 1. 17; инцѣм же 72б 1. 6. —

¹⁾ Таких примірів з опущенем ъ в 1. plur. praes. indic. і imper. більше 40 як в наших рукописі.

В loc. sing. прикметників: о правѣднѣмъ же 35а 2. 14; докродѣтъльнѣмъ 26 1. 24. — В imperat. praes. 2 sing.: и Ѡдаж ми 776 1. 13; не даж ми 426 1. 20.

Крім цього подибуємо понад 150 випадків опущеня ь в 3 sing. і plur. praes. в окінченю -тъ, побіч задержаня його в більшости окінчень 3. sing. і plur. praes. Говорити тут про тверде окінчене не можна напевно, хоч ся графічна прикмета могла покривати ся і з виговором перепищика, та се одначе сумнівне.

Подібні прояви подибуємо в памятках старо- і середньоболгарських (де опускало ся ъ), також і в староукраїнських з таких околиць, де твердого *t* в 3. sing. і plur. ніколи не було.¹⁾ Про се шврше буде мова при обговорюваню конюгаційних форм. Наведу кілька примірів такого опущеня: да не останѣт сѧ печални 406 2. 3; да возмет сѧ Ѡ васъ 65а 2. 23; створит ли 806 2. 19; посекъствоует же и приточникъ 336 2. 11; оучит нъ (и) еклесиастъ 386 1. 19; и варают нъ (*каі проѡуоуои*) 416 2. 15; покажет мѧ 190а 2. 9; давъ слоужкоу сню иждивоут сѧ 416 2. 3; ннин грозѣ прѣддадѧт сѧ 2416 2. 21.

г) Перехід глухих у повні.

Розглядаючи перехід глухих ъ, ь в повні о, е треба виділити в особну групу глухі при плавних. Вокалізація глухих при плавних має особливе значінє для староруської мови длятого, що з огляду на їх ріжне положенє в староболгарськїм і в староруськїм не могла вона бути черенята зі староболгарських рукописів.

Умови переходу глухих ъ, ь в повні о, е були ті самі, що в староболгарськїй мові: вони переходили в повні в сильнім положеню. Перехід в українськїй мові наступив одначе пізнійше як у староболгарськїй. На основі памяток XI і XII в. можна думати, що з початку щезли глухі в початковім складі слова, потім у середних і кінцевих складах.

Наша памятка пішла далеко в сїм напрямі. В нїй довершений перехід глухих у чисті дуже послїдовно у всіх положенях.

На початку і в середині слів: мѣсть 35а 2. 14, 356 1. 6, 85а 2. 15, 104а 1. 2, 147а 1. 23; сонъ 42а 1. 11; вѣ сонмищи 150а 2. 2; пѣсъ 466 1. 22, 79а 2. 19; мѣсть 81а 1. 2, 1226 2. 20, 1996 1. 18; роптанье 82а 2. 15; роптати 81а 1. 8, 82а 1. 17; ропца 81а 1. 25; золъ 86а 1. 9, 107а 2. 20; 1166 1. 9, 2166 1. 9; вонъ 215а

¹⁾ Вондрак у своїй граматиці наводить багато таких примірів в Codex Assemanianus, стор. 209—10.

1. 6; дождь 250а 2. 10; праведникъ 4а 1. 1, 206 2. 15; правед-
нѣхъ 4а 1. 5; приточникъ 156 2. 9, 336 2. 12, 46а 1. 21, 88а
2. 5; — оми 138а 2. 21; шепотникъ 856 1. 20, 866 2. 14; люковы
11а 1. 13, 261а 1. 23, 2906 1. 24.

В суфіксах: 1. -ѣкъ: оузокъ 4а 2. 10; крѣпокъ 616 2. 9;
119а 2. 13; 1596 1. 12; 248а 2. 7; мерзокъ 92а 1. 17, 134а 2. 23;
высокъ 1136 2. 5; тнокъ 108а 2. 24; макокъ 249а 2. 21.

2: -ѣнъ: многочастенъ 7а 1. 25; повиненъ 186 2. 14; по-
кровенъ 21а 1. 2; скъ|ровенъ 426 2. 18; снѣженъ 25а 2. 7; без-
оуменъ 256 1. 16; скоуденъ 326 2. 21; родителенъ 44а 2. 6, 8;
вѣренъ 62а 2. 11, 986 1. 13; съкорвенъ 686 1. 21; безводенъ
756 1. 23; вѣгонадеженъ 756 1. 23; вѣгодарственъ 81а 2. 1, 3;
любьзненъ 1536 2. 18; ракенъ 896 1. 19; радостенъ 1046 1. 21;
многозраченъ 108а 2. 24; страшенъ 1116 2. 10; грѣшенъ 118а
1. 21; истиненъ 153а 2. 20; неложенъ 1536 1. 7; вѣдобенъ
158а 1. 2; вѣсь|скѣтенъ 191а 2. 25; правденъ 1986 2. 1; позденъ
250а 2. 10; любьзненъ 81а 2. 5, 25. Се останне слово повстало під
впливом анальоїї вже на українськѣм ґрунті зі староболг. любьзненъ.

3: -ѣскъ: вѣсовескъ 129а 1. 3; дывалескъ 102а 2. 13, 1326
1. 20; моужескъ 456 2. 20; женескъ 456 2. 21, 53а 1. 8, 53а 2. 8.

4: -ѣство: пыннествѣнаго 21а 1. 4; вѣствѣнкъ 39а 2. 9; вѣл-
годарственъ 81а 2. 1, 3; с ризою коварствѣ|ною 1596 2. 13; тѣ-
лодѣствѣвно 101а 2. 4; чювствѣные 616 2. 17; -ѣви 2616 1. 21;
-ѣвно 66а 2. 13; -ѣвнѣхъ 132а 2. 20; -ѣвнѣи 2446 1. 17; тѣнн-
ество 1486 2. 17.

5: -ѣкъ: горекъ 243а 2. 3.

6: -ѣць: всѣдержецъ 126 2. 9; пѣснѣвецъ 15а 1. 9; чернори-
зецъ 246 2. 21, 486 1. 20; вѣдѣць 266 1. 4; самовѣдѣць 266 1. 24,
266 2. 1; чернець 28а 1. 16, 68а 2. 19, 726 2. 2, 746 1. 9, 109а
1. 18, 1556 1. 25, 2056 1. 17, 2286 1. 6; мѣздонмець 30а 2. 1; срѣ-
квѣлюбѣць 30а 2. 5; чюдотворецъ 556 1. 17; коузнѣць 90а 2. 1;
ковчѣжѣць 1056 2. 24; конѣць 1326 2. 6; старѣць 191а 2. 27; при-
шелѣць 2056 2. 1.

Заступлене ь сильного повною голосівкою е в суфіксі -ѣць
переведене дуже послідовно і на 47 примірів находимо лише два,
де по староболгарській традиції ь в суфіксі -ѣць лишило ся. Так
остали ся зі старими окінченнями слова: чернѣць 2056 1. 17; вѣнѣць
556 1. 25. З огляду на переважну більшість примірів з е у згаданім
окінченю, також з огляду на писане тих самих слів з вокалізацією
(чернець 3 рази, вѣнець 2 рази) не можна сим старим окінченням

приписувати ніякого фонетичного значіння, лише треба їх уважати традицією, підкріпленою може підкладом рукопису.

Глухий **ъ** переходив у чистий **о** на кінці слів у тісній сполуді з заміненниками **съ**, **тъ**, через що ставав ся сильний: **врѣдось** 108а 2. 21, 1046 1. 18; **градось** 119а 1. 28; **работъ** 234а 1. 10. Також ставав **ъ** сильним у применниках **въ**, **вѣзъ**, **изъ**, **къ**, **надъ**, **отъ**, **прѣдъ**, **съ**, котрі стояли в тісній звязи з дальшим словом, що містило в першій складі слабій глухий. Тому **ъ** в применниках ставав сильним і міг переходити в повну голосівеу, прим.: **восли** 2а 1. 9; **-еть** 68а 2. 23; **восьмаютьъ** 4а 1. 23, 556 2. 3; **-ють** 38а 2. 14; **еть** 68а 2. 23; **-вчи** 746 1. 25; **во вѣстаніє** 18а 1. 5; **во тмѣ** 356 2. 27, 1366 1. 21, 1916 1. 20; **-моу** 986 1. 4; **во злѣ** 406 1. 22; **во зло** 866 2. 18, 1316 1. 25; **во мѣнѣ** 74а 2. 9; **во мнѣ** 227а 1. 5; **во всакон печали** 80а 1. 4; **во всаконмѣ** 1086 1. 17; **во вѣкмѣ** 1886 2. 20, 396 1. 14; **во вѣкхѣ** 746 2. 14; **во вѣсм** 886 1. 14; **во лжю** 147а 2. 15, 1706 1. 11; **во свѣдѣтѣльство** 164а 1. 21; **вонъже** 1796 2. 25; **во мнозѣ** 192а 2. 8; **во вѣрѣтци** 208а 2. 21, 23; **возвахѣ** 47а 2. 21. — **възодѣмши** 135а 2. 5.

Таку саму вокалізацію видимо також перед словами, що зачинають ся на **в**, **о**, **оу** та перед групою шестівок. — **во нгоуменьство** 56 1. 19; **во нмѣ** 116 2. 19, 165а 1. 18; **во извѣтцѣ** 93а 2. 18; **во нсходѣ** 158а 2. 15; **во нсѣтнноу** 1706 1. 5; **во нюдѣнство** 195а 1. 12; **во нноу** 926 2. 7, 1126 1. 7, 140а 2. 5, 2066 1. 18, 213а 1. 7, 221а 1. 13, 234а 1. 25; **во оградѣ** 1866 1. 14; **во оумѣ** 129а 1. 71. — **во вѣкмѣ** 4а 1. 21, 916 1. 9, 139а 2. 5.

вѣзъ — **безо мѣзды** 109а 1. 20; **безо вѣзраста** 2276 1. 9; **безо вѣрѣмене** 876 1. 24; **безо вѣрѣмене** 1496 2. 4; **безо нмѣнны** 2056 1. 16, 2066 1. 5; **везонмѣнны** 206а 2. 11, **-нью** 2076 1. 4; **безооупованство** 166а 1. 21; **безооустановѣнны** 256 1. 19.

изъ — **изо многъ** **ко словесъ** 92а 1. 18; **изо всего сѣдца** 1746 1. 9, 196а 2. 5; **изо окоу** 2296 2. 8.

къ — **ко дѣверемѣ** 48а 2. 4; **ко смерти** 1736 2. 14; **ко смѣрѣнню** 1606 2. 16; **ко мнѣ** 266 2. 23, 1016 2. 17, 1146 1. 14, 173а 1. 14, — **ко ісѣви** 104а 1. 2; **ко искрѣнѣмоу своѣмоу** 1076 1. 20; **ко истинѣ** 108а 1. 3.

надъ — **надо многыми** 986 1. 14; **надо все** 11а 1. 7; **надо вѣми** 886 2. 12.

отъ — **ото сна** 976 2. 16; **ото злаго** 167а 2. 19; **ото вѣкхѣ** 2а 1. 2; **отодхноу** 786 2. 12.

прѣдъ — прѣдо всѣми 155а 1. 22, 240а 2. 14; прѣдо мною 201а 1. 3, 153а 1. 6; прѣдондоуць 220б 2. 8.

съ — со множествомъ 169а 2. 7; со враждою 218а 1. 14; со крѣта 139б 1. 24; со мною 11а 1. 8, 113б 1. 14, 137а 2. 16; со всюю злокою 65а 2. 7; со трьми отрокы 115а 1. 21; со трьми тысоушамн моужь 132а 1. 10; соокщници 102а 2. 20.

В сполуці з дѣсловами: создати 38б 1. 2; -ша сѧ 13а 2. 19; сожьжеть 21б 1. 24; сочтовати сѧ 45а 1. 15; сократити 64б 1. 11; солжши 104б 2. 6; солгати 107б 2. 2; -гаше 107а 1. 3; солга 107а 1. 11; солъ|га 107б 2. 6; сокраномъ во имъ 134а 1. 16; азъ прѣдоу сократъ дѣлъ... 136а 1. 23.

Таку саму вокалізацію можна видѣти в односкладовім нъ, съ: — но зло прѣттыканыемъ исти 16б 2. 5; но нсѣстоупльѣннѣ оума 20а 2. 20; но нбо рече бѣе писаннѣ 20б 2. 12; но и на лицѣ 114а 2. 15; но опакы 128б 1. 19; но оуспать 213а 1. 13. — се очиткон 10а 1. 9; се члѣкъ... 29б 1. 9; се же тебе кыкають оудъ 49а 2. 5; се о тебе нзъ|кѣшати 153а 2. 11; се же и законъ 154б 2. 20; се днѣе прѣдоуць 110а 1. 18.

Сї односкладові слова ставали сильними тому, що були наголошені і сїм можна пояснити їх перехід у чисті.

Для доповнення наведу ще приміри з вокалізацію ъ, ѣ в більшескладових словах на кінці. Тут є випадки ріжного походження. Поява о на місці ъ на кінці в самонло 163а 2. 16 мала свої морфологічні, а не фонетичні причини. Окінчене о в таких словах як самонло данило... походить з окінчення роду середного твердих пнів на о.

Інші приміри мусимо уважати похибками: перепищив читав часто в своїм підкладі ъ, ѣ (в сильнім положеню) як о, е. Се відносять ся до двох слів: равнѣ муж. р. 57б 1. 24, (ангмъ равнѣ юсть), плаче 98б 1. 7, (коудеть плаче и скръжеть зоукомъ).

д) Задержане глухих ъ, ѣ.

Мимо так далеко посуненої вокалізації, яка обняла глухі сильні, а з другого боку мимо щезання їх у слабих положенях, традиція староболгарської письменности відіграла ще значну роль у нашого переписчика. В його рукописі находимо немало примірів з уживанем глухих, але їх значінє чисто графічне. Із наведених вже примірів як також тих, що низше будуть наведені, видно непослідовність переписчика. Ті самі слова, чи там те саме слово, являє ся раз із глухим, а раз без нього. Так побіч не маємо нъ: нъ точью же имъ творить 20б 2. 5; нъ ксѣдоутиє 21а 2. 11; нъ да коу-

дѣмъ 50а 1. 25; нѣ юже пицю нмъ съготовати 74а 1. 18; нѣ неоставляеми 79б 2. 10; нѣ непогыбающе 79б 2. 13; нѣ паче сдержи оучѣньи дѣвнѣхъ моужь 115б 2. 21; нѣ с вонми волми ходаще 45б 1. 1.

В середнїї слів і в суфіксах стрічають ся приміри зі слабими ъ, ѣ, котрі як було наведено, часто опускали ся.

ѣ: — дѣжда 123б 1. 23; лѣжа 106б 1. 4, 16 (побіч лжею 106б 2. 8); лѣжю 106б 2. 6, 152а 1. 10; рѣжа 29а 2. 5; кѣзни 38а 1. 12, 75а 1. 2; сѣтѣ 109а 2. 18; о начатѣцѣ 9б 2. 8; любѣве 42а 2. 1; макѣкоє н жировноє житѣє 18б 1. 2; тѣцеславнѣ 108а 1. 9; тѣщитѣ сѣ 25а 1. 17, 81а 2. 22; настѣти дѣю тѣцю 17а 2. 11 (побіч о тѣцеславнѣ 108а 1. 8); вѣтѣхого 7б 1. 12; кротѣкѣ 254б 1. 17; шѣдѣши 100а 1. 12, (побіч прѣшѣди 3а 1. 7; нашедшимъ 3а 2. 3); бѣвѣшюю 7б 2. 5;

ѣ: — мѣзда 249б 2. 24; -здѣ 109а 1. 12; мѣстин 199б 1. 1; стѣза 249б 2. 24; ѡвѣцю 173б 1. 2; вѣса 13б 1. 1, 46б 2. 8; чѣто 30б 1. 24; чѣсо 2а 1. 11; чѣсомъ 232б 2. 22; вѣсмертѣнѣ 21б 1. 14.

Так само і при приміненниках, що стояли в тїснїм полученю з іменниками, дієсловами та иншими словами не всюди випадав ъ, хоч був у слабїм положеню. — Прим.: вѣстанѣє 6а 1. 23; вѣзитѣє 6а 2. 2; вѣздержанѣє 22б 1. 8, 13; вѣзвращѣньи 215б 2. 11; вѣпрѣкѣ 260а 1. 24; вѣздвиге 6а 1. 18; -жють 18б 1. 18; вѣзводи 10б 1. 3; вѣзвѣситѣ сѣ 17б 1. 23; вѣзвоятсѣ 45а 2. 19; вѣзгорит сѣ 46а 1. 5; вѣзѣрѣдлетѣ 71б 1. 7; вѣзвратнм сѣ 80а 2. 17; вѣсхѣ|лащам 87а 1. 2; вѣзвонмѣ сѣ 121а 1. 13; вѣздает сѣ 127б 1. 18; вѣздадѣте 240а 2. 5; вѣзмѣри 77б 2. 20; вѣсхоши 77б 2. 22; вѣспринемѣ 237б 2. 13; вѣземлѣи 38а 1. 7; вѣлоучити 77а 2. 4, 305а 1. 25; вѣмерщелаетѣ 117б 1. 10; вѣзищѣте 166б 1. 14, -цю 277а 1. 14; вѣвѣзнетѣ 127б 1. 10; вѣжадах сѣ 220а 1. 2; сѣпринемници 102а 2. 21; сѣзижють сѣ 13а 2. 22; сѣдержан 38а 2. 10; сѣзирати 73б 1. 6; сѣготовати 74а 1. 19; сѣтворшаго 102б 2. 6; сѣлюди 199а 1. 3; сѣтазиєми ѣ|с|мѣ 246а 2. 10. Одначе маємо також випадки, де ѣ остало ся, хоч було сильне: троудолубѣзнь 306а 2. 16.

е) Поставлене ѣ, ѣ там, де вони неоправдані.

Глухі ѣ, ѣ стоять часто там, де їх не було в староболгарській мові. Передовсім на кінци стрічки при розділі слів, при чім захувала ся правильність що до уживтя сих обох знаків: ѣ стояло перед твердим, ѣ перед мягким складом. Приміри для ѣ: довѣ|роу-

дѣткѣ 246 1. 3; анхъ|кы 35а 1. 16; меръ|зость 436 2. 6; съ|корвь 676 1 13, 686 2. 5; въ|рашно 756 1. 25; постъ|лоушанье 996 2. 9; ось|лоушалъ 996 2. 24; изгъ|ннаъ 1116 1. 25; постъ|тгы-дат сѣ 1126 1. 18; въ|ратые 113а 1. 18; въ|рагъ 126а 1. 16; дъ|роуга 1366 2. 20; лжискѣднткѣсъ|тка 1786 2. 24; досъ|тонть 2156 1. 8; въ|рачь 251а 2. 25; дъ|рага 291а 1. 18.

Для ѡ: праведь|никъ 10а 2. 4; не просъ|тири 16а 1. 11; нсъ|тѣ 20а 1. 12; ко дъ|веремъ 48а 2. 4¹); дъ|кри 61а 2. 2; цъ|вътомо 58а 1. 2; пь|рѣже 61а 1. 20; свѣднткѣсъ|тъко 61а 1. 22; дъ|рѣко 69а 1. 7; непоть|рѣена 1116 2. 4; опоусъ|тити 1126 1. 13; нсъ|мь 115а 2. 9; нсъ|мъ 1176 1. 1; нсъ|крынмъ 1166 1. 17; нсъ|трѣз-внѣ 1166 2. 2; постъ|тигноути 1176 1. 14; изъ|дрѣчѣннѣ 1336 2. 17; помъшъ|лѣннѣ 1446 1. 24; пь|рнхъ 1516 1. 2; ось|квер-нмѣтъ 152а 1. 10; изъ|вѣштн 1536 2. 11; дъ|внжѣнне 1606 2. 13; во нсъ|тиноу 1706 1. 5; по мъсъ|ли 186а 2. 10; жизнь|нь 190а 2. 22; зѣмь|лѣ 201а 1. 14; ть|вердью 2576 2. 8; пь|шница 272а 1. 1.

Крімъ сього подибуемо приміри неоправданого поставленя ѡ, ѡ, хоч не було вѣнца стрічки: съ|тарцемъ 96 1. 16; анъна 57а 2. 11; довѣръ 906 1. 15; свѣднткѣсъ|тво 926 1. 23; гърдоуше 2526 2. 11; — съ|елажнати 86 2. 2; нсъ|ти 56 1. 3; въ|юдѣтъ 336 2. 18; сь|воюго 41а 2. 17; цъ|вътомо 586 1. 2; нсъ|мь 826 1. 3; на-сь|лѣдѣтъ 996 1. 18; опоусъ|тити 1126 1. 13; вѣ|тъви 1136 2. 22; зѣ|мню 256а 1. 10.

Приміри появи нових ѡ, ѡ стрічаемо вже і в середноболгарськихъ пам'ятках.²⁾ Там такожъ находимо есьмь (Парам. Хлуд.), осьмъ і т. п. Се нове ѡ могло мати свої причини такожъ у виговорі перепищика. В теперішій українській мові звисне змягчене шелестівок с, з, ц, коли за ними находив ся губний з м'ягкою голосивою ж, я (зі старихъ ѡ, ѡ): *сп, св, см, зв, цв* ставали *сьп, сьв, сьм, зьв, цьв*, а діалектично могли такожъ переходити *дк, тк* перед тими

¹⁾ Написане дъ|кверемъ, поминувши розділ слова, можна мати за комбінацію середноболгарської та української ортографії. В середноболгарській повставала часто зубна +к +ъ переставка ѡ за в, на основі чого появляла ся форма дъкри (Парам. Григор., Шестоднев, Псалтир Григор. Боянське Еван.) Про се говорить Кульбакинъ: Матеріали для характеристики середноболгарського язика. Извѣстія отд. русс. яз. Имп. Ак. Н. 1899 т. IV. кн. 3. стор. 838. Ся середноболгарська прикмета перейшла і до нашихъ пам'яток. В нашихъ Пандектахъ читавмо побіч звичайного дъкри 2116 1. 23, 2296 2. 12, такожъ дъкри 61а 2. 12, 2196 1. 11, 241а 2. 8.

²⁾ Лавровъ П. А.: Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго язика. Москва, 1893, стор. 41.

самими голосівками в дьв, тьв.¹⁾ Та в середно-болгарських пам'ятках міняло також ь своє місце в групах тьв, свь, цьв і переходило перед шелестівку в. Лавров у згаданій студії наводить приміри такої переставки (стор. 42.): съвтисѧ Карп. Ев. 7, цьвететь Сб. 1348, і т. и. Можливо, що написаня цьвѣтѣмо є комбінацією старої середно-болгарської ортографії.

ж. Поява нових ь, ѡ у групах шелестівок на українським ґрунті.

Поява нових ь, ѡ серед груп шелестівок на новім, українським, ґрунті в старину мала також місце в словах ѡгнь 97а 1. 8 (побіч староруського ѡгнь 46а 1. 5) та тѣснѣ 1816 1. 15 зі старого тѣснѣ, яке через тѣснѣ (під впливом аналогії) перейшло в тѣснѣ. Слово ѡгнь перейшло також у теперішню форму: *огень*, *огонь*, яке має подібне заступство у інших словянських мовах, прим.: чеське *oheň*, верхнолужицьке *voheń*, долішнолужицьке *vogeiń*, польське *ogień* (Vondrák, Vrgl. Gram. I, стор. 183). Наша пам'ятка знає ще оден рід появи ь при шелестівці в, яка заступала давнє у і то на початку слів, як також і в середині: *кѣвѣстафѣю* 8а 1. 7, -ѣ 2976 2. 23; -ѣ 3006 2. 9, 3056 1. 16 (побіч *кѣвѣстафѣю* 56 2. 14, 1536 1. 21); *повѣчѣны* 2386 2. 24, 2426 2. 24; -ѣ 4а 2. 17, 516 2. 24; *повѣчати сѧ* 436 1. 18; *повѣчѣеть* 736 2. 12; *повѣчат сѧ* 2896 2. 1; *повѣчѣи* 1336 1. 1; *повѣчѣить сѧ* 153а 1. 3; *навѣчнѣ* 118а 1. 22; *ко вѣчнѣкомѣ* 826 1. 7; *ничсоже кѣмоу вѣспѣ* 1006 2. 8; *вѣсвокодѣт сѧ* 1046 1. 7; *вѣгжающе* 1096 2. 4; *вѣмалихомѣ сѧ* 115а 1. 23; *вѣслышимѣ* 127а 1. 12; *вѣдарить* 128а 2. 10; *вѣн* (*ἀλέκτειον*) 1676 1. 2; *вѣныны* 72а 2. 19; *-ныемѣ* 2026 1. 8; *во вѣтѣшнѣнѣ* 2156 1. 20; *о вѣмилѣнѣнѣ* 241а 2. 15; *вѣкрашенѣ* 248а 1. 4; *ко вѣстомѣ* 2626 2. 11; *вѣзѣка врата* (вѣ на місці староболг. ж) 1816 1. 14.

7. Перезвук ь в ѡ і ѡ в ь.

Се фонетичне явище належало до області староболгарської мови і лише на основі графічних традицій діставало ся нашим староукраїнським пам'яткам. Перезвук сей лежав у тім, що ь могло переходити в ѡ, коли дальший склад мав м'яккі голосівки (*i, ѡ, e, ѣ, e, jе*); противно ѡ переходило в ь, коли дальший склад мав тверду голосівку. Сей перезвук появляв ся найчастійше в середині слів,

¹⁾ Smal-Stockyj-Gartner: Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache. Wien, 1913, стор. 99, § 27, 8.

в префіксах і при деяких применниках. Про час та поле, де перший раз появляє ся переголос ь і ъ, говорять учені Ласквін, Фортунатов, Щепкін ріжно. Виступає він найбільше у Супрасльськiм рукописі та Савиній книзі. (Про те ширше: Vondrák, *Altkirchsl. Gram.* стор. 248.) Перезвук ь в ъ заступлений в рукописі львівських Пандектів ось якими примірами: оь|кѣстивѣти 186 2. 20; подь сѣнь 43а 2. 3; вь|здѣрзновѣнїе 43а 2. 7; сь|вершнѣти 466 2. 23; сь ним же 47а 1. 25; вь нѣн 556 2. 16; сь|вершенїа 64а 2. 6; сьпиши 976 2. 17; сь|пасеть 107а 2. 6; сь|вѣднѣльсь|твеоують 111а 1. 19; нсь|трѣзвнлѣ 1166 2. 2; сь|вѣсть 124а 1. 23; вьсь клатвѣ 1476 2. 11; вьсь снхѣ 282а 2. 13; кь|дѣ 158а 2. 24; дьвнжнїе 1606 2. 13; посьпѣють сѣ 163а 2. 8; сь|мерть 1676 1. 2, 184а 2. 9; сь|гннѣ 1956 1. 9. В однім випадку таке ъ перейшло в є: сь|сцѣ твом 203а; сь|цю 2866 1. 15. Приміри поставленя ъ замість ь подибуюмо і перед твердим складом: сь|родннчнм 276. 1. 4; сь|корвнѣ 686 1. 21.

Противний перезвук ъ в ь находимо в суфіксі -нн-: вѣ|рѣ|ннѣмъ 17а 1. 11; тѣ|лѣ|сннѣюе 19а 1. 23; зѣ|мѣ|ннѣм 3016 1. 16. Мав він місце також перед суфіксом -ствѣ, а звідси перейшов і до форм деклінаційних: о пь|ннѣствѣ 8а 1. 15, 20а 1. 25; о нгоу|мннѣствѣ 96 1. 21.

Примітка. Написане десѣтѣмн 14а 2. 17, можна пояснити собі або впливом середноболгарської графіки або просто похибкою. Те саме можна сказати і до слова днѣ (ном. sing.), бо мягкість сього окінчення задержала ся на цілій українській території окрім Лемківщини.

8. Заміна о, е глухими ь, ъ.

Поява ь, ъ на місци о, е доказувала, що ь, ъ для уха переписчика в сильнім положеню звучали як повні о, є. Примірів тут не багато, але все вони дають свідство звукової вартости ь, ъ в сій памяті. Заміну о в ь стрічаємо тільки: ген. plur. від грѣхѣ, яке в Пандектах написано грѣхѣвѣ 956 1. 2, (покрыветь множство грѣхѣвѣ... τὸ πλῆθος τῶν ἀμαρτιῶν μου ἐξίλασται). — В однім місци заступлене грецьке ω знаком ъ, Σωτήριχος сьтирихѣ 3006 1. 19. — Заміна е в ъ: жньска 51а 1. 6, (всѣда жньска); жньствѣ 48а 1. 24 (протиною зловѣ жньствѣ).

9. Дрібніші замітки.

В двох випадках находимо замість ъ — ꙗ: н гонисти шко сьрнѣ Ѡ тєнєтѣ 2286 2. 2; оуѣ|жъ вѣ всѣхѣ поутѣхѣ 51а 1. 24.

Се очевидно похибка. В нашій пам'ятці зустрічаємо також примір заступлення ь через а, що вказувало би на сербський вплив, а саме: в асс. sing. слова пєсъ (з пьсъ) в виді: паса 79б 1. 2 — (а мєрътвни не разумѣють паса *Ωχάινως σα κєго — καί οί νεχροί οδχ ѿασи τόν κόνα τόν άλευρωσμένον*). Проти сербської форми сього слова свідчать передовсім вік пам'ятки. В сербській мові почало появляти ся а на місци ь в другій половині XIII в. і то наперед на заході в глаголітичних пам'ятках. На сході, звідки могли би переходити літературні твори на українські землі, появляють ся приміри з а що тільки в другій четвертині XIV віку.¹⁾ Наголос, який бачимо на сім а пізніший; він доказує, що слово се було мильно читане. На місци ь ми сподівалиб ся що найбільше е, але і воно не було оправдане в сім місци, бо ь було в слабім положеню і могло бути опущене. В сильнім положеню воно переходило в е: пєсъ 79а 2. 19.

Наведені приміри щезання глухих ъ, ь, їх переходу в чисті або традиційного їх уживання ілюструють всесторонно наш рукопис. Доказ живого виговору переписчика дають приміри опущення їх у слабих положеннях та заступлення сильних ъ, ь повними о, е. Таке заступлення переведене дуже послідовно також і при плавних у групах *ьрт, ьтт, ьрт, ьтт*, як се побачимо пізнійше. Не малу роль відіграла тут також шкільна традиція і вказані впливи її. Вони виявляли ся не лише в опусканю ъ, ь, але також і в задержуваню їх у слабих положеннях, а крім сього в поставленю їх в таких місцях, де сього мова переписчика цілком не вимагала. Дальше, ся традиція відбивала ся в так званім переголосі.

Як би ми шукали серед наших пам'яток подібного уживання або неуживання ірраціональних ъ, ь, то найближше до нашого рукопису стоять так звані галицько-волинські пам'ятки, які описані Соболевським в „Очерках“. Таке саме щезанє ъ, ь в слабих положеннях, заміна їх повними в сильних положеннях, їх переголос та в кінці ставленя в таких складах, де вони зовсім неоправдані, знають пам'ятки, як: Добрилово Еван., Типографське Еванг. № 6, Ірмолой Григоровича XII—XIII в., віденський Октоїх XII—XIII в., Галицьке Еван. 1266 р., Холмське Еванг. XIII—XIV в., Хутинський Служебник XIII—XIV в., Полїкарпове Еванг. 1307 р., Луцьке Еванг. XIV в., Часослов XIV в., та Поученія Ефрема Сирина з 1492 р., списані з оригіналу XIII віку.

¹⁾ Oblak V.: Die Halbvokale und ihre Schicksale in den südslavischen Sprachen. Arch. f. sl. Ph. т. XVI, стор. 176.

10. Змодифіковані або звужені њ, љ.

В староболгарських пам'ятках подібують ся часто написання на місці праславянського њ, љ перед љ по часті њ, љ, а по часті њ, и. Сей двоякий рід написань відповідав також змінам, яким підпали њ і љ перед љ. Вони ставали в таких положеннях вузкими та натягненими (в виговорі) і були близькі до њ, и, та неоднакові з ними. Сі змодифіковані њ, љ або як їх Шахматов означає љ̂, љ̃, появляля ся в цілім ряді граматичних категорій: 1) в означеній формі прикметників і дієприкметників доєрѣни, синни; 2) в gen. plur. тихже форм; 3) в першій відмінку ч. ми. імени муж. р. на љ гостинє, а також гостѣ; 4) в gen. plur. тих самих форм гостин, костин, а також гостѣ, гостин; 5) в деяких відмінках љ пвѣ ж. р. ч. од., прим. костнѣ, гостнѣ; 6) в прислівниках бѣшнѣ, тѣчнѣ; 7) в деяких формах ж. р. од. ч. синѣ побіч сѣ; 8) в формах дієслова (в praes. і aor) перед и з *љ поставкитѣ -и, прѣдами -и; 9) в формах іменників сер. р. на љє; 10) в середині слів, як прим. в дієсловах бнѣ, мѣ, а також лєнє і лєнє і т. п. Окрім сього повставало змодифіковане љ з љ̂.

Сі змодифіковані њ, љ (љ̂, љ̃) могли бути також, як звичайні њ, љ, залежно від положення, сильні і слабкі. Сильні були вони під наголосом, у складі, за котрим ішов склад з нескладовим њ, љ, або перед складом з повною голосівкою, коли сей склад мав наголос (житнє). В сім положенню досягали вони повної короткості мѣ, доєрѣни, синни. Противно, у всіх інших положеннях були вони слабкі.

Староболгарські пам'ятки не означували однаково сих змодифікованих њ, љ. Одні, яких оригінали не виказували щезання глухих њ, љ, як також їх майбутнього переходу в повні, означували їх через њ, и. Друга група пам'яток уживала для їх означеня знаків њ, љ, які в сильнім положенню подекуди переходили в повні, та в слабім положенню, де вже њ, љ (слабкі) щезали, вони все писали ся.¹⁾ В староукраїнських пам'ятках подібують ся також сліди

¹⁾ Про се гляди:

1) Šachmatov A.: Die gespannten (engen) Vokale љ̂, und љ̃ im Urslavischen. Arch. f. sl. Phil. т. XXXI, ст. 481.

2) Vondrák W.: Altkirchenslavische Grammatik, 2. Aufl. ст. 222 і дальше.

3) Кульбакинъ С.: Древне-церковно-славянскій языкъ. I. Харьковъ, 1911, § 69.

4) Ляпуновъ Б.: Исслѣдованіе о языкѣ синодального списка I. новгородской лѣтописи. Глава II.

сих змодифікованих голосівок *ѣ*, *ѝ*, котрі в сильнім положеню переходили перед *ј* з **јѣ* в *у*, *і*, з чого *добрий*, *синий*, *костий*, *мию* і т. д., а слабї цезали. В староукраїнських пам'ятках зображені сї фонетичні явища, за приміром деяких староболгарських пам'яток, як *-ѣи*, *-ни*, а в слабім положеню через *ѣе*, *ѣи*, *ѣа*, *ѣю*, в протиставленю пам'яткам великоруським і середноболгарським, котрі пишуть сї окінченя: *иѣ*, *ин*, *ни*, *ию*. На сю правочисну прикмету староукраїнських пам'яток звернули увагу: Шахматов (*Beiträge zur russischen Grammatik*, Arch. f. sl. Ph. т. 7, стор. 76), Ягіч (Четыре критико-палеографическія статьи, ст. 90), Колесса (*Dialektologische Merkmale des südruss. Denkmals Žytije Savy*, Arch. f. sl. Ph. т. 18, ст. 473), які уважають її дуже важною критерією для означеня родини староруських пам'яток. Сю прикмету знають пам'ятки: оба Сборники, Архангельське Еванг. з 1092, Добрылово Еванг. з 1164, Галицьке Еванг. з 1144, кристинопольський Апостол з XII в., Типографське Ер. № 6, Галицьке Еванг. з XIII в. і багато інших.

Змодифіковані глухі *ѣ*, *ѣ* відомі також і Пандектам з 1307-ого року. Виступають вони:

1) в окінченях прикметників і дієприкметників на *ѣи*, *ни*. Приміри для *ѣ*: реченѣи ба 1. 2; вѣдѣи (*είδώς*) 156 2. 18; срѣкролюкѣѣѣи 28а 1. 13; не вѣрѣѣи (*δ ἀκτῆμων*) 28а 1. 16; вѣстоудѣѣи 436 2. 22; скорѣѣѣи 68а 2. 18; оуѣѣѣи 73а 1. 9; ропѣѣи 81а 2. 6; погѣѣѣи 856 2. 4; сѣдѣи 926 2. 17; величѣѣи 109а 1. 18; роженѣи 141а 1. 21; такѣѣи 248а 1. 4. — Для *ѣ*: велии (*μέγας*) 5а 1. 12, 766 1. 14; тектониѣи сѣѣ 1196 2. 7; домѣ книжи 1256 1. 9; любели 2306 2. 1.

2) в gen. plur. fem. *-і* пів: заповѣдѣи 23а 1. 2, 207а 2. 8; рѣѣи 566 1. 4, 6; похотѣи 576 1. 16; дѣѣѣи 596 1. 5; слаѣѣи 60а 1. 12, 65а 2. 15; мѣѣѣи 746 1. 8;

3) в формах дієслова *-ѣ* перед заіменником *и*: яко Фринуѣѣи (*ὅτι ἀλώσομαι αὐτόν*) 1186 2. 15; яко погѣѣѣи (*ὅτι κατελίμεν αὐτόν*) 199а 2. 5; творѣи мѣѣ любаѣи мѣѣи 2906 2. 19; ѣѣѣи ко приѣѣѣи 2956 1. 21. — *ѣ*: да грѣѣѣи (*ἵνα θερμαίνῃ αὐτόν*) 146 1. 25; да сѣгрѣѣѣи 66 2. 8; мѣѣѣи обадѣѣѣи 836 2. 19; потѣѣѣи (*καταποντίσουσι αὐτόν*) 926 1. 3, 1246 1. 7; хопѣѣѣи и зѣѣѣи (*δῆξεται αὐτόν ὄφρις*) 1236 1. 6; ѣѣѣи покрѣѣѣи (*ὁ θεός οκεπάξει αὐτόν*) 125а 1. 11; и наводѣѣѣи 131а 2. 25; толѣѣѣи паче вѣѣѣѣи и вѣѣѣѣи (*πολλαπλασιῶς ἑφοὶ αὐτόν ὁ θεός*) 1586 2. 16; прѣѣѣѣи (*παρεδοξε αὐτόν*) 162а 2. 11; изѣѣѣѣи и ѣѣѣѣи (*ῥύσεται αὐτόν ὁ κύριος*) 221а 2. 8; и оѣѣѣѣи мон излѣѣѣѣи и (*καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτόν*) 293 2. 11.

Наш рукопис має в оквінченях іменників середного роду на *ѣ* виключно *ѣе*, *ѣи*, *ѣа*, *ѣю*: присланіє 1а 1; желаніє 3б 1. 13; оупованіє 15б 2. 4; вѣстаніє 18а 1. 6; прѣмѣшнѣнє 47а 1. 6; вѣщєстѣє 53б 2. 7; оцѣшнѣнє 115а 2. 15; оумножѣнє 179б 2. 19; подовѣє 218б 1. 21; камѣнє 263а 2. 8; знамѣнє 267б 1. 3. — *ѣи*: вѣ безмолвѣи ба 2. 5; о... вѣсѣлѣи 9б 2. 6; о срѣзеролѣвѣи 27б 1. 19; вѣ сѣмѣ житѣи 37а 1. 23; о спсѣнѣи 158б 1. 2; о нестажанѣи 205б 1. 12; о... вѣсѣлѣи 255а 2. 5. — *ѣа*: прѣкѣтѣи 3а 2. 7; имѣнѣи 3а 2. 21; трѣкєванѣи 34б 1. 24; словословѣси 48б 2. 8; поношѣнѣи 121а 1. 10; Фрѣчѣнѣи 162а 1. 12; дѣанѣи 199а 1. 3; камѣнѣи 291а 1. 8; корѣнѣи 296б 2. 14. — *ѣю*: комзнѣю 1б 1; напастѣю 74б 1. 1; смѣрѣнѣю 117б 1. 22; прѣмѣнѣнѣю 151а 2. 4; лѣстѣю 154б 2. 8; соужѣнѣю 170б 1. 15; любовѣю 260а 1. 1; точѣю ба 1. 5. настасѣи, ѣвгѣнѣи, ѣвдокѣи в приписці на 306-тїм листку, та в пізнїйших приписках на 306-тїм л. стор. друга мелєнтѣи, настасѣє, ѣвгѣнѣѣ, ѣвдокѣѣ, дмитрѣи. Мимо так великої послїдовности подібуюмо одначе й вїмкѣи. Два випадкѣи належать до ни замїсть *ѣи*: о правосудѣи 168б 2. 12; о ненанцѣзѣрѣнѣи 212б 1. 131; дальшї до написанѣ слів грецького походженѣя: оглєнє 27а 1. 17; скоропѣи (*σχορπίων*) 113б 2. 8; скарѣдѣи 21а 1. 24; та до слів: снѣи 2а 2. 3; снѣю 41б 2. 3; зѣмнѣю 256а 1. 10 (побїч змѣи 123б 1. 6). В серединї слів: лєѣє 3а 2. 12, 4б 1. 19; вѣсьмѣють 4а 1. 23, 55б 2. 3; прѣсьмѣшемѣ 4б 2. 14; вѣсьмѣєтѣ 38а 2. 23; пѣнѣица 21а 1. 18; вѣпѣєтѣ 21б 2. 3; шѣю 50а 1. 14; змѣи 87а 2. 11; снѣѣ марѣнѣѣ 119б 2. 7; дѣвѣволѣ 210а 1. 3; дѣици 280а 1. 24. Вїмѣкѣи творить лише: снѣєтѣ 5а 1. 20. Зужєне *ѣ*, яке повсталѣо в *ѣѣ*, могло в сильнїм положєнєю переходити в *є*. Побїч взанѣмѣ дѣтѣи 33б 1. 17, маємо: вѣзѣємѣ дѣєтѣ 33б 1. 15; вѣзѣємѣ дѣюцихѣ 221б 1. 10; Фѣємлѣєтѣ сѣ 25б 2. 14; лѣхѣємлѣи 29а 2. 25; оупрѣємѣшѣ 39а 2. 23.

II. Перехїд *ѣ* в *ј* по шелєстївцї.

По упадку глухих група: шелєстївка + *ѣј* + голосївка (*ѣје*), змїнила ся в українськїм і бїлоруськїм у групу: шелєстївка + *ј* + голосївка. Можливо що *ј* ще в спїльнїй українськѣ-бїлоруськїй добї уподїбїювало ся попереднїй шелєстївцї. Резултатѣом сьѣго уподїбнєнѣя являв ся перехїд *ј* у вїдповїдну шелєстївку, з чѣго повсталѣа подвїйна шелєстївка. Так маємо тепєр в українськїм: *брѣтѣи, зїллѣа, колѣсѣя, корїннѣа* і т. п.

Таке уподібнене находимо вже в пам'ятках як: Поученя Ефрема Сир. XIII в., Путнєвське Еванг., Еван. Верковича та у буквинських грамотах.

Примір уподібнення *j* попередній шелестівці бачимо також в рукописі львівських Пандектів: къ корѣню 43а 2. 13.

12. Глухі ъ, ь при плавних *r, l*.

На вступі була вже піднесена думка Шахматова, що одинокою реальною і найсильнішою ознакою щезання глухих ъ, ь була поява на їх місці повних *o, e* в групах із плавними. Поява *op, ol, ep* на місці *ɣr, ɣl, ɣr* — се незвичайно характерна ознака щезання ъ, ь ще й тому, що такі написання не могли бути перенесені в українські пам'ятки з полуднево-словянських оригіналів, де ъ, ь писалося за плавними, коли однак *o, e* на місці ъ, ь або цілковите опущення цих останніх могли також передавати такі написання болгарських оригіналів XI-ого і пізніших століть.

а) Група: шелестівка + ъ або ь + плавний + шелестівка — праслав. *t̚rt, t̚lt, t̚rt, t̚lt*.

Що до групи шелестівка + ъ, ь + плавний + шелестівка, то питання се широко оброблене в науковій літературі. Погляди, до яких приходили учені, не все були однакові. Найважніший результат був сей, що староболгарський порядок звуків — се не праславянський порядок. Досліди Потебні, Ягіча, Лескіна, Фортунатова, Бругмана довели се питання до двох різних засадничих точок. Ягіч був вже близький до доброї дороги, коли в своїй розвідці п. з. *Umlauterscheinungen bei den Vocalen e, ê, Arch. f. sl. Ph. V*, допустив: 1) що славянська вокалізація *muta + e + liquida + muta* могла ще в праславянській добі зійти до чистого *t̚ l̚* або остати на сім ступені, що задержувала мінімальну голосівку як звукову закреску плавних *r, l*, 2) хоч вокалізація дійшла до *r̚, l̚*, то все таки заховала се різниця звукової закрески, а саме, що в одних словах *sonans* (складотворна сила) містила се на передній половині плавного, а в других на задній половині. Сонантична теорія Мікльосіча удержувала се ще довго, бо була підперта капітальними працями Бругмана і Де Соссіра.

Проти сеї теорії була поставлена друга: теорія ірраціональних голосівок. Окрім Шміда прихильниками її стали згодом Ягіч і Фортунатов. Формула Фортунатова: **t̚rt, *t̚rt...* сполучувала в собі добрі сторони обох теорій. Вона не заперечувала праязикових і пра-

славянських *r, l*, та не заперечувала й задержання при *r, l* ірраціональних нескладотворних голосівок *ъ, ь*, себ то не допускала цілковитого упадку ненаголошеної голосівки у зв'язних формах ще в праязні. Сонатична теорія, як вона проповідувала ся Мікльосічем, а тепер знов Бругманом, не може пояснити явищ східно-славянських мов, тому й формула **tʒrt, *tʒrt*, де були сонантами: *ъ, ь*, не може пояснити всієї спільності явищ у поодиноких славянських мовах.

Для східно-славянських мов важне се: 1) що унасліджені від литовсько-славянського ірраціональні звуки, які в праславянським не були складотворними, а лише передавали сю функцію *r, l* в праруським првнимали на себе функцію сонанта, 2) унасліджена ріжниця з праславянської доби задержала ся строго в т. зв. руських мовах лише перед *r*, 3) праславянське *ь* перейшло перед *ʒ* в *ʒ* в праруську добу після всіх шелестівок крім змячених зубних (шипячих), після котрих задержувало ся ще *ь*, хоч і лямбізоване. В схід. слов. мовах, між тим і в українським, положене *ʒ, ь* схоже з праславянським, коли тимчасом у староболгарським стоять сї звуки після плавних. Сї обі голосівки ставали в схід. слов. мовах складовими, коли тимчасом *r, l* втратили свою складотворну силу. Як такі, ставали сильними і переходили в повні *o, e*. Так отже для української мови можна прийняти формулу *tʒrt, tʒlt, tʒrt*.

Шахматов, котрий сему питанню посвятив багато місця в розвідці: „Къ исторіи звуковъ русскаго языка“ (Изв. отд. р. я. VII.), підносить, що ся група в схід. слов. мовах має свою історію й що вона не остала без зміни. Плавні в сих групах ставали довгими або короткими. Довгими були вони тоді, коли після них слідував склад з нескладовим *ʒ, ь*, котрі зникаючи, полишили сліди, здовжуючи плавні; противно, плавні були короткі. Получена *ʒ, ь* + короткі плавні перейшли потім наслідком вокалізації в групу: *o, e* + короткі плавні і остали ся в такім виді в сучасній мові. Довгі плавні переходили, асимілюючись попереднім голосівкам, в *rʒ, rʒ, lʒ* так, що творили нові групи: *ʒrʒ, ʒlʒ, ʒrʒ* (другий повноголос).¹⁾

Наш рукопис Пандектів не знає *ʒ, ь* перед плавними; вони перейшли в повні *o, e* й на місці сполучень *tʒrt, tʒrt, tʒlt* маємо групи *-op-, -opʒ-, -opʒ-, -ep-, -epʒ-, -epʒ-, -ol-, -olʒ-*.

Приміри для *-op-*: скорьк 47а 1. 11, 62а 2. 11; скорьї 46б 2. 25, 68б 1. 2; скорькы 138а 2. 9; скорькычя 41б 1. 9; ськорькѣ

¹⁾ В доповненнях Ізвѣстій, т. VIII § V. стор. 298—99, приймає Шахматов за Фортунатовим також і для праруської доби складові *r, l*.

686 1. 21; скорбьными 236а 2. 25; не оскорбляли 696 2. 1; скорбеще 40а 2. 20; -аго 68а 2. 10; гордости 113а 1. 22; гордыню 1126 2. 15; гордѣнья 179а 1. 3; гордын 112а 1. 17; -ыхъ 112а 2. 1; -ымъ 113а 1. 9; горднть сѧ 626 1. 6; кормить 186 2. 1, 456 2. 2; кормать сѧ 66 2. 25.

-оръ: скорѣликоу 706 1. 25; оскорбляти 86 2. 18; скорблю 71а 1. 20; горьдѣни 112а 1. 23; горьдѣ 112а 1. 7, 113а 1. 7, 1136 2. 4; горьдн 1126 1. 18; горьсти 39а 1. 12; -ю 39а 1. 15; корьмѣнья 192а 2. 25.

-орь: скорьбь 68а 2. 5; скорбеще 796 2. 5.

-ер: скервь 1а 14; скерви 34а 2. 18; скервми 4а 2. 13; оу скервѣхъ 1976 1. 16; оу скервѣхъ 2236 1. 7, 268а 2. 12. В сѣм слові бачимо првмір впливу дальшого складу на якість голосівки при плавній. Такий вплив при плавній обмежений лиш сѣм одним словом; воно являє ся лише в староукраїнських пам'ятках, як у Сборнику 1073 р., Житію Сави та є одним із критерій для означеня роднини пам'яток. В нашій пам'ятці, як видно з примірів, являють ся обі форми з ор і ер і відношенє їх до себе є майже рівне. На 35 випадків з ор подибуємо 37 випадків з ер. — Дальші приміри для ер: вѣдѣржаннє 226 1. 8, 13; дѣржати з рїжними формами 176 1. 3; 45а 2. 25; 56а 2. 6; дѣржѣть сѧ 366 1. 14; дѣржи сѧ 60а 1. 21; сдѣржимъ 1156 2. 21; оудѣржати сѧ 1786 1. 22, 1786 2. 3, 179а 1. 8, 14; дѣрзновѣннє 1996 1. 18; дѣрзость 436 2. 1, 1886 2. 1; дѣрзостьно 77а 1. 15; дѣрзостьнѣ 45а 1. 16; дѣрзновѣннєно 546 2. 9; дѣрзаго 616 2. 18; дѣрзнетъ 446 1. 24, 115а 2. 8; червь 186 2. 2, 28а 2. 21, 486 2. 15, 66а 2. 11, 68а 2. 12, 1326 2. 11, 1596 1. 5, 168а 2. 18; червемъ 100а 2. 12; первын 656 2. 25; -аи 49а 1. 7; -оє 10а 1. 9, 146 1. 6, 16а 2. 2, 16а 2. 9, 46а 1. 21, 106а 2. 23, 1686 2. 15, 20; первѣтьвовати 1336 2. 21; исперва 13а 1. 5; перси 1176 2. 20, 1586 1. 21; чернець 28а 1. 16, 68а 2. 19, 726 2. 2; черньць 2056 1. 17; черноризецъ 246 2. 21, 486 1. 20; — черноризьца 1а 2, -амъ 50а 1. 17; черноризь|наго 736 2. 1; вѣ сѣдци черньчи 486 2. 14; смертъ (у рїжних формах деклїнаційних) 196 2. 3, 55а 1. 4; 86а 2. 2, 184а 2. 9; смертннкы 626 1. 12; смертъна 466 2. 13; смертоносно 56 1. 3; вєсмертъна 4а 1. 11; мерзость 107а 1. 14; 113а 1. 5; 172а 1. 23; мерзокъ 81а 2. 7, 12; 92а 1. 17; 1186 1. 19; мерзъкаго 36а 2. 4; мерзкы 153а 1. 5; мерзъци 33а 2. 1; мертвостъ 796 2. 15; мертвъ 36 2. 4; мерткы 74а 2. 7; мертвъна 136 2. 11; мертвнѣмъ 168а 1. 13; свѣршаєть сѧ 7а 2. 2; свѣршевалъ 476 1. 16; свѣршен 556 2. 19; 626 2. 6, 736 2. 6; свѣршенна 80а 2. 11; свѣршенно 516 2. 15; Штерзати 486 2. 1;

растерзана 76 2. 10; оутвержѣныи 79а 2. 15, 85а 2. 19; оутвержена 14а 2. 21; ѿверзеться 75а 2. 23; поверзень 10а 2. 25; нѣзверженъ 30а 2. 12; вѣвержеться 666 2. 3; вѣверженъ 50а 2. 18; вѣвергъше 127 2. 8; терпѣныи (з формами деклінаційными) 255а 2. 20; терпѣти (з формами конюгаційными) 686 2. 17; терпѣати 676 2. 8; терпѣливъ 27а 1. 10; терпѣливъ 2666 2. 19; терныи 206 1. 14, 396 2. 10; въ тернынъ 396 2. 9; сѣрѣце 886 1. 5; -ца 886 1. 18; твердѣ 143а 1. 24; въ сконухъ твердеухъ 21а 2. 21; скверныи 44а 2. 22; скверныи 44а 2. 22; вѣсѣ|кверныи 66 2. 22; въ четвѣртыхъ 119а 1. 13; жерновныи 50а 2. 15; отвѣрныи 79а 1. 9.

-ерь: скерѣви 706 2. 6, 265а 1. 5; оскерѣлати 141а 2. 15; деръжитъся 66а 1. 7; перѣстѣныи 213а 2. 17; перѣси 976 2. 20; ѿ перѣсти 39а 1. 7; въ перѣсть 39а 1. 10; 1096 1. 1; черѣвныи 100а 2. 3; мерѣтви 79а 2. 25; перѣвыи 65а 1. 3; и верѣхъныи (*καὶ ὁ ἀλωὶν*) 156 2. 6; терѣпаше 43а 1. 24; вѣвергъше 26а 1. 1; оутверѣжено 125а 2. 19; оутверѣжаше 1256 1. 20; растерѣгноухъ 151а 1. 3.

-еръ: сѣдерзновѣныи 25а 2. 16; вѣздерзновѣныи 66 1. 8; дерзновѣныи 46а 2. 6; мерѣ|зость 436 2. 6; перѣсты 98а 2. 16; перѣстомъ 996 2. 3.

-ол: долгъ 616 1. 18; полза 43а 1. 9, 47а 1. 17, -зы 696 1. 22; -зоу 2а 1. 13; -зѣ 676 2. 7; ползоухъ 57а 1. 7; волкъ 806 1. 8, 103а 1. 19; коу 192а 1. 9; волхвомъ 225а 2. 3; молва 21а 1. 22; -вѣ 486 2. 5, 2706 2. 21; молви impreg. (*ἀμελυε*) 93а 2. 10; молвити 386 2. 7; молвлѣныи 39а 1. 22; -ныи 386 1. 14; безмолвныи 39а 2. 25, 43а 2. 16; -выи 486 2. 2; -выи 26 2. 12; полчѣныи 98а 2. 15; исполнь 4а 1. 12; то|лицѣте 241а 1. 15; оболкъшеся 756 2. 10; доволни 986 2. 5, 1176 1. 1; должныи ѣсмъ 1286 2. 8, 1946 1. 16, 2436 2. 14, (всѣхъ случаѣв 8).

-олъ: волхувъ 90а 1. 15; волхувъ (instr.) 67а 2. 9; молвлѣныи 386 2. 3; о молвлѣныи 8а 2. 1, 386 1. 17; безмолвныи 2276 1. 23; о безмолвныи 96 1. 10, 230а 2. 17; вѣз|молвномъ 56 1. 11; безмолвномъ 746 1. 18; молчаныи 906 2. 19; толъ|коушмоу 75а 2. 23; долъженъ ѣсть 25а 1. 2; должныи ѣсмъ 39а 2. 17 (всѣхъ случаѣв 24); долъжниці ѣсмъ 2446 1. 11, 2666 2. 8. В слові долъжныи запримѣтити можна таку правописну прикмету: коли в суфіксі -н- ь пишеся, то по л не пишеся ѣ; противно, коли опускаеся ь в сѣм суфіксі, то пишеся по л — ѣ: долъжныи і долъжныи.

б) Другий повноголос.

Написаня з њ, ѥ по обох боках плавного в старих памятках дало деяким ученим привід видіти в них повноголосні форми, які подибує ся ще тепер в великоруській мові, а подекуди в білоруській та українській. Так Соболевский (в Лекціях ст. 26) видіть вже другий повноголос в Остромировім Евангелію в написанях ѡръ, ѡръ, ѡлъ, ѡль, ѡръ, ѡлъ. „В памятках — говорить він — XII, XIII, XIV в., як в північно так і в полуднево-руських, подібні написаня стрічають ся у одних, старших, дуже часто (Житіє Тесдосія печер. по Усп. Сб. XII—XIII в.) а в других, молодших, рідше, а навіть дуже рідко“. Також і Потебня думав, що зръ, ѡръ, зль старих памяток означають другий повноголос, який є характеристичний для великоруських говорів (Къ исторіи звуковъ рус. языка I, 92—95). Він припускає тут три можливости: 1) що писці Сборників 1073 і 1076 р., Чудовської псалтирі та перекладу слів Григорія Богослова були північного походження, як прим. перепищик Остромирова Ев., 2) або що форми з двома њ, ѥ при плавних не були народні, а особистим явищем, 3) що форми як дѡлъгѡ были колись загальноруські, а оієся в більшій части руських говорів щезли безслідно. Одначе найбільше правдоподібно, що форми з двома з, ѥ в Остром. Ев. се явище місцеве і свідчать про окремішности північно великоруських говорів XI віку. Другий повноголос в нинішнім виді, себто з о, е по обох сторонах плавного походить правдоподібно з XIV—XV віку (ibid. 97). Інакше відніє ся Ягіч до таких написань. Він не ішов так далеко, щоби в них признавати форми повноголосу, але уважав їх комбінацією руського виговору з церковно-славянською ортографією (Arch. f. sl. Ph. I). Перепищик, пишучи по своїому ѡр, ѡр, ѡл, все ще мав перед собою староболгарський оригінал, де ѡ, ѥ стояли за плавними. Важне місце в дослідях над другим повноголосом займає також і Шахматов. В згаданій розвідці (Къ исторіи звуковъ) дійшов він на основі порівнань форм другого повноголосу теперішних говорів і старих до висновку, що другий повноголос появляв ся лише в закритім складі, себто перед шелестівкою кінця слова або перед групою шелестівок. В відкритім складі міг появляти ся другий повноголос лише під впливом аналогії.¹⁾ Разом з тим признає Шахматов, що другий повноголос не

¹⁾ По Шахматову являє ся другий повноголос під впливом аналогії: 1) в відмінках, що повстали під впливом першого відмінка, де був повноголос в закритім складі; 2) в формах 1-ого відмінка од. ч., що прийняли повноголосні форми в дальших відмінків, прим. великорус.

є виключною прикметою північно-руського наріччя, але також і середворуського та українського (*ibid.* 309—10).

З сього впливає ся недовірчивість Шахматова до таких пам'яток XI—XII в., що мають написаня *ъръ*, *ьръ* і т. д. не лише в закритих складах, але також і у відкритих, не лише *вьръхъ* але і *къръмнть*. Поява їх не може бути виразом живого виговору, але лише правописною манерою сього або другого писця. Шахматов стоїть на тім становищі, що в старій Русі впоряд з народним виговором був ще книжний, церковний, який чуло ся при богослуженю або читаню церковних книг. Сей штучний язик відгравав велику ролю при витвореню ріжних руських *копій*, які появляли ся в Київі, Вільні та Москві (*ibid.* 316).

В нашій пам'ятці крім наведених форм з *ъ*, *ь* по плавних, до котрих одначе треба відносити ся недовірчиво, раз з висше наведених причин, а друге з браку підпертя сих форм теперішніми говорами, подибуємо форми з повними *о*, *е* по плавних. Їх поява в нашій пам'ятці може вважати ся народним відданем сих форм, які й тепер ще подибує ся в живих говорах. Одначе таких примірів не багато, ось вони: *коромьчии* на місци староболг. *къръмьчии*; (яко и *коромьчии волнты мїноуѣ*) 60а 1. 25, 2546 3; *земле полонныи* 259а 2. 14, на місци староболг. *земляєплъзьнь* (*χαμερπής*) (Miklosich, *Lexicon paleoslov.*). До певного степеня можна признати повноголосною формою *вьръвно* 121а 2. 4. Її подибуємо вже в Остор. Ев. *вьръвно*, а в Еван. 1362 р. Тип. бібл.: *вьръвна* (Собол. Лекціи ст. 49).

Повноголосну форму в нашій рукописі має також і слово староболг. *прътъ* (*φακος*). Воно являє ся в трохи дивній формі: *попереть* 3046 (и також *попереть оусѣдѣшии правда наша, ѡς γὰρ φακος ἀποκαθήμενη ἢ δικαιοσύνη ἡμῶν*). Така форма незвісна ні тепер в українській мові, ні замічена в старих пам'ятках. Грінченко в Словарі укр. мови т. 3, подає се слово в формі: *порт* — льняна матерія. Срезневський в „Матеріалахъ для словаря древнерусскаго языка“ II. подає його як *пъртъ*, *пъртътъ*, *портъ* — із *прътъ* — кусок ткани. В словарі Мікльосіча, *Lexicon paleoslovenicum*, в приміри з *ь* по *р*, але взяті з пам'яток сербської редакції, де *ъ* перейшло в *ь*, прим. *прътомь прѣписань мен.* — *mih.*

голобеч — *голобца*; 3) *deminutiva*, котрі виводять ся з основи першого відмінка, прим. *холомок*, *горобок* (гуцульське *гороб*); 4) в формах висшого степеня, куди він пронає в першого відмінка муж. р. (*тверяже* — *твереже*); 5) в декотрих відіменних дієсловах (як *шеретить*); 6) в деяких словах неясного походження (*вереве*, *стереве*).

в) Глухі *ѣ, ѥ* по плавних: *рѣ, рѥ, ѣѣ, ѥѥ*.

Шахматов допускає в агаданій розвідці, що *рѣ, рѥ, ѣѣ, ѥѥ* перейшли в *р, ѥ* в добі спільного життя славянських мов. Праруський язик одержав з праславянського групи *рѣ, рѥ, ѣѣ, ѥѥ*. Після розпаду на поодинокі наріча (півн., сер. і пол.) сполуки сї підпали ріжним змінам залежно від положеня в слові: на початку слова по шелестівці, на початку без шелестівки, в середині по шелестівці та на кінці по шелестівці. Приміри, які подаємо в нашій памятці, належать до першої групи, себ то на початку слова по шелестівці (праслав. *trъst, tlъst...*). В сїй групі нескладові *ѣ, ѥ* переходили у складові, а складові *р, ѥ* перестали ними бути так, що вийшла з сього група *trst, tlst, trst, a* опісля *trot, tlot, tret* і т. д. Такий перехід *ѣ, ѥ* в повні *о, е* мав місце в північноруській мові, а в українській та білоруській він являв ся лише діалектично. В більшій частині середноруських (з чого і білоруських) та українських говорів являли ся тут *р, ѣ, ѥ, ѥ*, котрі опісля перейшли в *ры, ри, лы, ли*, а на крайнім заході української території, в Угорській Русі та Галичині, також *ыр, ир, ыл, ил*.¹⁾ Рукопис Пандектів не однаково заховуєть ся що до *ѣ, ѥ* в сїй групі. Передовсім не всюди переходять вони в повні. Приміри для *рѣ, лѣ*: *крѣви* 316 1. 17, 59а 2. 14, 606 1. 10, 180а 2. 5, 182а 2. 17, 2066 2. 4; *плѣти* 24а 2. 7, 446 1. 18, 59а 2. 14, 605 1. 9, 606 1. 20, 66а 2. 6, 796 2. 20, 168а 1. 18, 1796 1. 11, 262а 1. 17; 291а 1. 5; *плѣтни* 23з 2. 24, 526 1. 16. Форми з повною на місце *ѣ* являють ся також лише в кількох словах: *дрокѣ* gen. plur. 135а 1. 2, (ни накѣ|ладди на ѡгнь ѡго дрокѣ); *крѣѣ* 93а 2. 14; *кѣровѣю* 76а 2. 4, (*ѣ* наголошене пізнійше — *ѡко свѣѣю кѣровѣю искѣпѣвшю ны*); *плѣть* 106 2. 7, 15а 1. 20, 236 1. 3, 27а 1. 25, 446 1. 13; *плѣтью* 47а 2. 5; *плѣтьноѣ* 196 1. 23; *плѣтьнаи* 42а 2. 4, 1856 1. 25, *плѣтнаи* 526 2. 4; *плѣтно* 536 2. 13; *плѣтьныи* 606 1. 3; *плѣтьны* 606 2. 18; *плѣтьскоѣ* 526 2. 8; *плѣтьска* 626 2. 25.

Приміри для *рѣ, лѣ*: *скрѣѣтъ* 986 1. 8. Група *лѣ* не є заступлена примірами, хіба що сюди зачислити форми слова *слѣза*, які подібують ся лише з *лѣ*: *слѣзѣ* 766 1. 21, 103а 2. 10; *слѣзми* 209а 1. 9, 242а 2. 21; *слѣзѣхѣ* 1726 2. 14. Повні *ре, ле* являють ся в формах: *крѣтъ* 207а 2. 24; 2156; *хрѣстьѣна* 2656; *поскрѣгчѣтъ* 586; в *трѣпѣтъ* 117а; на *хрѣтъ* 114а 2. 3; *слѣзѣ* 2086 1. 14; *слѣзна* 756 2. 24; *слѣзныи* 242а 2. 12.

¹⁾ Шахматовъ А.: Къ исторіи звуковъ русскаго языка. Извѣстія отд. рус. языка, т. VIII, 330—36.

Примітка. Маємо також цікавий примір на місці праславянського *rz* в слові *грътань* 53а 1. 22 (шість разів). Раз маємо заміну його через *гъ|ратань* 186 1. 24. Соболевскей (в Лекціях, ст. 55) називає се *р* плавною голосівкою, котра по більшій часті в пам'ятках виступає як *гортань* (під впливом аналогії слова *gъrъto*), а також і *грътань* (білоруська Четья 1489 р.).

13. Поява нового *ѣ* на місці довгого *е*.

Почавши від XII в. стрічаємо в українських пам'ятках явище, яке стоїть в тісній зв'язі з упадком глухих. Явище се на думку багатьох учених було викликане упадком глухих — а була ним поява нового звука на місці старого *е* зображеного буквою *ѣ*. Відносило ся воно лише до відповідної категорії слів та їх морфологічних відмін. Почавши від Потебні більшість уважає появу сього нового звука зі здовженого *е*, що повстало наслідком щезнення глухого у слідуєчій за сим *е* складом. Ширше уґрунтував сю теорію Соболевскій в „Очерках“, котру опісля Шахматов прийняв в цілості в своїй „Исслѣдованіяхъ въ области русскої фонетики“, також боронить її у своїй найновішій праці „Очеркъ исторіи древнѣйшаго періода русскаго языка“.¹⁾ Найголовнішим аргументом за сею теорією на думку Шахматова се послідовність, з якою се нове *ѣ* виступає на місці старого *е*. Воно іменно появляє ся в таких випадках: 1) коли в дальшій складі був півкороткий *ь*, що міг бути опущений; 2) коли за складом з *е* слідував звук півкоротке *і* (у Шахматова *ѣ*), котрий на письмі писав ся через *и*, а по упадку глухих він перейшов в *і* (на письмі переданий через *ь*), 3) коли за складом з *е* слідував безпосередно півкороткий звук *і* (*ѣ*), що по упадку півкоротких *ь*, *ь* перейшов в *і* (на письмі *и*). Другим важним аргументом для підпертя сеї теорії служила ся обставина, що се нове *ѣ* означало той самий звук, котре в сю пору означало старе *ѣ*, бо обом сим *ѣ* відповідають тепер звуки *іе*, *іѣ* (півн. укр.), *і* (заг. укр.).

Таке поясненє сього нового *ѣ* не могло вдоволити одначе всіх, і против нього виступив Кримський в „Українській Граматиці“, а в найновіших часах проф. Смаль-Стоцький у своїй науковій граматиці (Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, Відень, 1913).

¹⁾ Широку літературу сього питання найти можна в статі В. Розова поміщеній в „Записках Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові“ т. 77 під заг. „До староруської діалектології“.

Кримський відендає зовсім можливість виговору **ѣ** як *іе* в наведених випадках длятого, що по його думці Українці вже в XI—XII в. виговорювали сі форми зі звуком *о*, а в XIII—XV з діфтонгом *ио*. Також не допускає Кримський виговору *іе* (**ѣ**) в 3. sing. дієслів (прим. *коудѣтъ*).¹⁾ Появу **ѣ** на місци старого *е* має Кримський за джеортографію принесену з полуднево-славянських (сербських) взірців.

Коли всі дотеперішні дослідники української мови, між ними і Кримський, годилися в тім, що поява нового звука **ѣ**, а в дальшому розвитку *і*, була наслідком здовження *е* перед випалими глухими, то Стоцький став на зовсім иншій становищі. Він признав, що причиною зміни *о*, *е* в замкненім складі був упадок *з*, *ь*; однак *о*, *е* не здовжувалося, противно скорочувалося, бо ціла артикуляційна енергія переходила на шелестівку, що наслідком сього подвоїлася. При тім відкидає Смаль-Стоцький зовсім діфтонги і сумніває, що до їх істновання в старих часах, тим більше, що теперішні діфтонги подибуються в наголошених складах лише на білоруській пограничу. Що до замкненого *е* то дорога до *і* була коротша як через діфтонг. Вона провадила через замкнене *е* так, що пізнійше зійшлася

¹⁾ Проти поглядів Кримського виступив був Шахматов в рецензії на згадану граматику („Rocznik slawistyczny“ II), а крім сього дав вияснене формам з *о* в згаданім „Очерк-у“ §§ 445—457. Форми з *о* в роді *ѣиої*, *ѣиої* на місци **ѣ** зі здовженого *е* могли повстати лише на основі звукової аналогії з боку основ в твердою шелестівкою та лише пізнійше виперли з уживання діфтонгічний виговір нового **ѣ**. Щодіфтонгічний виговір був також і в формах дієслова в роді *коудѣтъ*, *можѣтъ* видко в памяток як Добрилово Ев., Типографське Ев. № 7. Пізнійші памятки, починаючи від XIII в., задержують пове **ѣ** у всіх инших разях окрім 3. sing. praes., де виключно панують окінчення *-тъ*. Як видко старі органічні форми уступали новим, а причиною було ділане звукової аналогії. Виговір *іе* уступив місце виговорови з *е* під впливом форм як: *будемо*, *будете*, *несе* і т. п. Поява нового **ѣ** на місци здовженого *е* мала місце лише тоді, коли за ним слідував склад з *ь*. Однак зустрічаються приміри сього **ѣ**, коли в дальшій складі був *з*. Так прим. задержався до нині діалектичний виговір *мидѣ*, а в старих памятках подибуємо се **ѣ** в слові *вѣкъ*. Всі вони, каже Шахматов, пояснюються фонетичною причиною, бо і в праславянській і в праруській півдовге *ѣ* розвивалося без ріжниці перед складом з *ь* і *з*. Але під впливом аналогії *ѣ* витиснене було в багаті разях звуками *ѡ* або *ѡ* (*něstě*—*nōstě* під впливом *nōsta*). Свідощтва історії української мови дають докази, що півдовге *ѣ* здовжуючись перед випавшим *ѣ* переходило в довге *ѣ*, звідки *іе*, натомість перед складом з випавшим *ѣ* переходило се *е* в довге *ѡ*, звідки *іѡ*.

з дорогою, що провадила від **ѣ** (старого) до **ѣ, і**. Перехід з **е** до **ѣ, і** (**ѣ**) був улешнений тим, що перезвук **е** до **ѣ** був частий.

Що до **ю** (яке виражало діфтонг **йѳ**), котре появляе ся в пам'ятках нашої мови від XIV в., то Стоцький не уважае його за посередний звук в дорозі до **і**, а се наперед тому, що воно появило ся доволі пізно; дальше тому, що звукова переміна **е** до **ю** була би для нас незрозумілою, бо перехід **е** до **ю** (звідки **йѳ**, на письмі **ю**) протввить ся українській звуковій системі. Появу **ю** на місці **е** приписує Стоцький раз білоруському впливови, в деяких випадках уважає їх польонізмами, а знов в інших разях (в буковинських грамотах в **чюмъ**, при **всюмъ**) має за аналогію твердих пнів.¹⁾

З короткого перегляду думок про питанє переходу **е** в **і**, спеціально появи нового **ѣ** на місці **е** виходить, що питанє се до тепер не рішене як слід. Найбільше стійности мають ще поясненя старої школи, котрі Шахматов цілком прийняв і старає ся їх ще більше уаргументувати. І ся теорія недостаточна, коли взяти під увагу сі випадки появи **ѣ** замість **е**, коли не було достаточних фонетичних причин, себто щезнення глухого. Такі приміри часті в білоруських рукописах і на се був вже звернув увагу Карський в своїй великій праці „Бѣлоруссы“.

Розглядаючи наш рукопис, приходимо до переконаня, що під сим оглядом, себто що до появи нового **ѣ** на місці **е**, коли в найблизшій складі находив ся півкороткий **ь**, панує велика послідовність. Ся поява є майже правилом, і маємо лише кілька примірів зі старим способом писаня **е**.

Беручи під увагу першу категорію випадків сюди належать слова окінчені на :

¹⁾ Справедливі заміти проти виводів Стоцького навів Лер (Tadeusz Lehr) в VII томі Rocznik-a slawistycznego (ст. 74—111). Він звернув увагу на сі трудности, які виступають при поясненю наших питань. Що до фізіологічно-фонетичної сторони, то вплив артикуляційної сили шестівок на попередні голосівки є прикметою лише німецької мови. Противно славянські мови (сербо-хорв., чеська, польська) знають здовжене попередній голосівки, коли слідує щезла. Наведені приміри в подвійною шестівкою завдячукть своє існуванє **ј**. Що до діфтонгів то, поминаючи питанє їх житя в теперішних архаїчних говорах, існуванє їх в давнину є конічним постулятом теоретичним, без котрого не можна понятя, яким способом **и** в **о** могло в сих положенях перейти в **і**. Була тут отже різниця квантитативна, а не квалітативна, котрої не можна було означити графічно, сього не уміли і не уважали потрібним. Не всі приміри з **ю** замість **е** можна пояснити аналогією. Вплив білоруської мови на Буковині і то в грамотах, неправдоподібний.

-ень: камѣнь 10а 2. 15, 50а 2. 14, 75а 1. 16, 766 1. 14, 109а 2. 2, 1236 1. 2, 1276 1. 5; корѣнь 28а 1. 5, 296 2. 18, 108а 2. 11, 1386 2. 18, 1726 2. 1, 297а 1. 19; перстѣнь 213а 2. 17; стоудѣнь 2696 1. 8.

Примітка. У деклінаційних відмінках, де не було њ, оставало є, прим.: каменн 98а 1. 9, 1976 2. 22; корени 129а 1. 13, 1386 2. 11. Раз лише переписчик уживав ꙗ і у деклінаційних формах: корѣни 28а 1. 7, що пояснити треба впливом аналогії сих випадків, де ꙗ виступав правильно.

-бѣль: погмѣкъль 30а 2. 17, 376 2. 10, 50а 1. 5, 215а 1. 25, 2456 2. 17, 297а 2. 1; а крім сего в деклінаційнім відмінку: погмѣкли 1016 1. 6.

-тѣль: водитѣль 106 1. 2; вседержитѣль 13а 1. 7; гоуемтѣль 276 1. 24, 95а 2. 22, 2336 2. 11; добродѣтѣль 1316 2. 7; добродѣтѣль 139а 2. 11, 160а 2. 2; -тѣлю 2566 2. 25; дѣлатѣль 109а 1. 19; дѣтѣль 586 2. 5, 59а 2. 7, 151а 1. 12, 1706 2. 24; заповѣдохранитѣль 2726 1. 7; изъяснитѣль 291а 2. 12; искоренитѣль 1806 1. 8; поденитѣль 2646 2. 5; прѣдатѣль 286 2. 15, 766 1. 3, 1486 2. 10; рачитѣль 236 2. 5, 556 1. 21, 1536 2. 7; родитѣль 96 1. 15, 1825 2. 22, 2446 1. 5, 2456 1. 23; свѣршитѣль 246а 2. 2; свѣдитѣль 1096 2. 14, 1096 2. 15; слоужитѣль 1446 1. 5, 204а 1. 2; стронитѣль 656 1. 7, 1736 2. 9; тажатѣль 976 2. 5; оучитѣль 626 1. 22, 2516 1. 8, 2626 1. 3; чѣтитѣль (ιερεις) 272а 2. 10.

Примітка. Се ꙗ появляе ся також і в деклінаційних відмінках, однак ся поява не противить ся правилу. Прим.: дѣтѣльми всацѣми 3а 1. 18; всѣми дѣтѣльми 5а 1. 7.

В поодинових словах:

матѣрь 245а 2. 25, 2456 2. 2; матѣжь 846 2. 2; стоудѣнь 2696 1. 8; мѣчь (з мѣчь а не мьчь) 1256 1. 4, 233а 1. 9, 251а 2. 11, 2916 2. 22; вѣщъ 14а 1. 7, 135а 2. 5, 169а 1. 20, 1696 2. 24, 2126 2. 4, 2556 1. 4, 2766 1. 6, 278а 1. 7; пѣщъ 1776 1. 9, 215а 1. 15; шѣсть 6а 2. 23, шѣстью 14а 2. 18, сѣдмь 1626 1. 11, 1626 1. 13; сѣмь (и приведе носки сѣмь снѣъ своихъ — *καὶ παρῆγαγεν Ἰησοῦς τοὺς ἑπτὰ υἱοὺς αὐτοῦ*) 1186 2. 21.

В приметивах перед суфіксами:

-ьн: родитѣльнаго 23а 1. 15; пѣннаго 266 1. 15; дшѣгубитѣлноу (асс.) 30а 1. 4; вѣкмѣньныхъ 40а 1. 23, -ныхъ 416 2. 23, -наи 1196 1. 9; огнемѣтною (камѣнью) 456 2. 17; вѣчѣрныхъ 786 2. 22; добродѣтѣлноу 109а 2. 11; дшѣвньни 117а 2. 8, -ноу 50а 1. 5, 636 1. 3, -ныхъ 180а 1. 15; дѣтѣлна 726 2. 5; вѣдхѣнѣннаго 1516 1. 5; дхѣновѣньныхъ 172а 2. 16; вс-

слов'єсна 167а 1. 10; вьрѣмѣнна 255а 1. 25; издречѣннѡе 2996 2. 19, -ноую 2556 1. 25; нѣиздречѣннѡи 284а 2. 17; зѣмѣ|на 3016 1. 16; зѣмѣна 19а 2. 21, 426 2. 15, 1826 1. 11, 2856 1. 21, 297а 2. 13, 297а 2. 14, -наго 576 2. 18, -ноую 406 2. 17, -нѡхъ 236 2. 11, 266 1. 9, 143а 1. 7, 206а 1. 10, 255а 2. 5, -нѡи 24а 2. 16, -нѡи 225а 1. 25 (побіч зѣмнѡхъ 2586 2. 17); доброоучитѣлна 1516 1. 10, -ноу 275а 1. 14, -наѣ 57а 1. 4; гоуѣитѣлнаго 130а 1. 23; телѣснѡе 19а 1. 23, 516 2. 12, 526 2. 2, -наго 125а 2. 4, 200а 1. 23, 284а 1, 9, 2926 2. 3, -на (gen. sing. masc.) 111а 2. 24, -ноую 1666 1. 1, -нѡи (nom. pl. f.) 526 2. 6, 180а 1. 13, 186а 2. 15, -нѡхъ 226 2. 14, 38а 1. 15, 165а 2. 5, 1686 1. 10, 2016 1. 24, -наи (acc. pl. n.) 2976 1. 12.

В іменниках, які утворені тими самими суфіксами, що наведені прикметники:

телѣснѡу 34а 2. 19; клеветѣнникъ 856 1. 22; клеветникъ 158а 2. 22, -ка 102а 2. 16, 1026 1. 23, 103а 2. 22, -ниці 102а 2. 20, -кѡ 2656 1. 20 (побіч форми з є клеветнѡи 102а 2. 10); племѣнника 131а 1. 17; чюжеплемѣнникъ 1006 1. 9, -нникомъ 1306 1. 8.

Перед суфіксом -ьск-:

жѣньскѡи 456 1. 12, -ска 48а 1. 14, -скаи 456 2. 6, -скаго 486 1. 22, -скоу 46а 2. 9, -скѡ 45а 1. 10, 516 1. 15, -скѡхъ 566 1. 4, -скѡи 49а 2. 17; жѣньстѣ (протиѡу злоѣ жѣньстѣ) 48а 1. 24, (вѣ добротѣ ко жѣньстѣ) 54а 1. 4; оригѣнскѡи 300а 2. 15.

Перед суфіксом -ьство:

жѣньство 46а 1. 3, 46а 1. 8; вѣжѣнь|ства 1286 2. 15.

Перед суфіксом -ьц-:

камѣнца 1516 1. 19; мѣдѣнцемъ 269а 2. 5, -нѡи 256а 2. 9, а також в слові мѣдѣнцемъ 265а 2. 20, де воно походить з категорії мѣдѣнца. (В сїм слові видео виразний почерк ѣ по є.)

Дальше в словах як вѣлми 63а 2. 20, 63а 2. 23, 157а 2. 18, 1926 1. 22, 227а 2. 7, 285а 2. 22; вѣльми 4а 1. 14, 119а 2. 21, 2356 2. 5, 251а 1. 6; вѣльмаго 186 2. 7.

В формах деклінаційних заіменників:

в нѣмъ 46 1. 9, 5а 2. 20, 22а 1. 8, 346 2. 19, 41а 1. 6, 42а 2. 1, 956 2. 3, 145а 2. 4, 194а 1. 19, 210а 2. 12, 218а 2. 6, 218а 2. 12, 227а 1. 16, 2486 1. 1, 2486 1. 23, 2566 1. 15, 285а 1. 10, 288а 2. 5, 288а 2. 6, 288а 2. 8; о нѣмъ 166 2. 8, 132а 1. 6, 1496 1. 17, 175а 2. 9, 178а 1. 3, 181а 2. 4, 2156 1. 25; на нѣмъ 165а 2. 17, 261а 1. 22, 272а 1. 11; прѣд нѣмъ 17а 2. 20; по нѣмъ 263а 2. 4. — вѣ (оу) сѣмъ 42а 2. 3, 556 1. 22, 856 2. 18, 131а 1. 13, 2056 2. 23, 2556 2. 14, 292а 2. 6; о сѣмъ 12а 2. 21, 826 1. 3;

на сѣмь 416 1. 21, 93а 1. 7, 1816 1. 7; ѿ всѣмь 6а 1. 12, о всѣмь 191а 2. 19, 2046 1. 21; ни о чѣмь 116а 1. 6, 2106 2. 2; о... на- шѣмь 14а 2. 7, 576 1. 12, 157а 1. 1, 1586 2. 4, 1726 1. 19, 1816 1. 22, 2436 1. 8, 2856 2. 6, 292а 1. 11; оу старѣмь градѣ нашѣмь 416 2. 17; оу стоудѣ нашѣмь 986 1. 3; оу срдци нашѣмь 223а 1. 20; въ срдци нашѣмь 116а 1. 5; в нашѣмь срдци 64а 1. 15; въ мѣстѣ нашѣмь 546 1. 16; на хрѣстѣ нашѣмь 114а 2. 3; о истъ/повѣданьи нашѣмь 1726 2. 18; словеси нашѣмь 131а 2. 18; о терпѣньи влшѣмь 140а 2. 15.

Друга категорія випадків, де за складом з е наступав звук півкороткої і (і́) по шелестівцї, котрий опісля перейшов в і. На письмі се півкоротке і (і́) віддавало ся через и, а в українських памятках через ѣ, а новий звук і (і́) находив своє зображенє в слідуючій йотованій голосівцї (-иные).

Примірів такого переходу супроти консеквентного переведеня сего правила дуже багато:

зѣльє 166 1. 6, -ємь 218а 1. 11; знамѣные 916 2. 24; вѣ- сѣльє 17а 2. 6, 1886 2. 18, 2076 2. 16, 269а 2. 13, 2696 1. 1, 2696 1. 15, 2696 2. 5, 2746 2. 3, 2896 1. 3, -льи 556 2. 1, 61а 2. 3, 208а 1. 2, -льємь 786 2. 19, 2696 2. 3, 2726 1. 2, -льи 269а 2. 10, 2696 1. 1; камѣные 456 2. 18, 646 2. 10, 1646 1. 9, 263а 2. 8, -ньємь 105а 1. 5, 1516 1. 15, 177а 2. 14, 2656 1. 11; словословѣсьє 526 2. 24, празднословѣсьє 91а 2. 20; празднословѣсьи 926 2. 5; правословѣсьи 1596 2. 8; прѣкословѣсьи 90а 2. 24, -сью 90а 2. 12, -сьи 896 1. 10; въ первословѣсьи 158а 1. 24; трѣтьи 49а 1. 21, трѣтьиа 24а 2. 24, 49а 1. 22; вѣльи 76а 2. 6, 1496 2. 16, 1566 2. 22, 206а 2. 9, 215а 2. 4, 218а 1. 8; вѣльє 25а 1. 8, 586 2. 6, 966 2. 18; вѣльємь 2776 1. 10.

Слова окінчені на -иные.

Сюди належать іменники утворені від дієслів. Примірів в нашій рукописі понад 200. Для ілюстрації рукопису наведемо приміри з різних частей:

поношѣные 2а 1. 9; погрѣшѣные 4а 1. 4; прорѣчѣные 7а 2. 4; оупитѣные 196 2. 16; просвѣщѣные 22а 2. 1; изволѣные 33а 2. 5; наслажѣные 36а 1. 10; течѣныи 46а 2. 18; нижѣные 52а 1. 18; знамѣные 576 2. 7; поношѣные 62а 1. 11; молѣные 79а 1. 21; оутѣшѣные 80а 1. 14; лишѣные 99а 1. 12; сгрѣшѣные 102а 1. 11; ополчѣные 1256 1. 22; мыщѣные 127а 1. 24; рьвѣные 133а 2. 24; похвалѣные 1406 2. 15; свѣршѣные 1516 1. 5; нане- сѣные 154а 1. 22; говѣные 158а 2. 13; оставлѣные 161а 2. 8; искоушѣные 178а 1. 20; оучѣные 1836 2. 16; прошѣные 196а 2. 24;

служкнѣньє 204а 2. 7; падкнѣньє 213а 2. 5; нзквалкнѣньє 2216 1. 3; пркмкнѣньє 228а 2. 16; привлижкнѣньє 2396 1. 9; пркнѣськнѣньє 2436 1. 20; оуткшкнѣньє 267а 1. 13; прѣкбражкнѣньє 2706 1. 10; движкнѣньє 273а 2. 16.

Вїмок творять: 1) випадки, коли *e* стояло по голосівцї зглядно по *і*, 2) вїлька слів зі старим способом писаня через *-нѣньє*. На думку Шахматова вже в праруськїм діфтонг *іе* (ѣ) по *і* переходив в *e*, *stroiiēñjä* перейшло в *stroienja*. В пїзнійших пам'ятках ѣ провивкає і в положеннє по голосївах; та тоді ѣ означало вже не *іе*, а монофтонг *і*. Переносило ся воно з випадків по шелестївах, де воно фонетично було оправдане.

Приміри: 1) строєннє 116а 1. 24, 135а 2. 4; оустроєннє 5а 1. 3, 122а 1. 21, -ннѣ 5а 1. 8, 238а 1. 15, -ннѣмь 1656 1. 14; соуєтнє 396 1. 6; 2) спсєннє 2а 1. 2, 3; праздннє 98а 1. 25; оузмощннє 129а; короженнѣ 1936.

Остає ще третя категорія випадків переходу *e* в ѣ, т. є, воли за *e* слїдував безпосередно звук *ї*, котрий перейшов по щезненю півкоротких в *і*, на письмі зображений через *и*. До свх випадків належать деякі деклїнаційні форми заїменників жїв. р., а також негація *нѣ* (замість *нє*) перед слїдующим *и*.

Форми заїменників:

кѣ *нѣ* 11а 1. 2, 70а 1. 4, 726 2. 16, 2336 1. 11; о *нѣ* 169а 1. 22, 2376 2. 15; на *нѣ* 16а 1. 7, 208а 1. 17; к *нѣ* 396 1. 21; кѣ *нѣ* 53а 2. 3; о *вѣ* 185а 2. 18; 1906 2. 23; по *кѣ* 586 1. 3, 115а 2. 3; дши нашѣ 496 1. 20; нє нашѣ силѣ 52а 2. 7; братѣ нашѣ 223а 1. 19; нє молимѣ сѣ нашѣ воли бѣти 238а 2. 18; о *вѣ* скорѣ нашѣ 80а 1. 1; кѣ смертнѣ плѣти нашѣ 257а 1. 9; о оушннѣ нашѣ 2666 2. 16;

нѣ перед словами, що зачинали ся через *и*:

нѣ *имѣ*ти 596 1. 5, 179а 2. 14; *нѣ* *имамѣ* 74а 1. 4; *нѣ* *имашѣ* 766 2. 20; *нѣ* *иматѣ* 5а 1. 4, 366 2. 20, 446 2. 4, 70а 1. 2, 70а 2. 19, 196а 2. 11, 2486 1. 12; *нѣ* *имемѣ* 32а 1. 24; *нѣ* *имоутѣ* 18а 1. 2, 286 1. 14; *нѣ* *имлхуоу* 263а 1. 7; *нѣ* *имѣ* 936 1. 2; *нѣ* *имѣ*ти 726 2. 10, 110а 2. 15, 111а 2. 9, 288а 2. 12; *нѣ* *имощннѣ* 74а 1. 20; *нѣ* *имощнѣмоу* 2106 1. 10; *нѣ* *ицѣлѣ* 906 2. 9; *нѣ* *идѣ* 29а 1. 24; *нѣ* *ищѣ*те 111а 1. 9; *нѣ* *истѣ*ли 146 2. 3; *нѣ* *изгннѣ* 856 1. 3; *нѣ* *исходшнѣ* 2416 2. 18.

В стягнених формах зі слїдующим *иє*:

*нѣ*смѣ 1176 2. 12; *нѣ*си 1106 1. 4, 2946 2. 4; *нѣ* 2876 1. 9, 288а 2. 7; *нѣ*стѣ 89а 2. 7.

Наколи в першій складі найблизшого слова щез глухий (хоть ще міг писати ся):

н'к внидєть 30а 1. 16; н'к лъжи 1076 1. 15; н'кжди 956 1. 5; н'к рци 82а 2. 21, 95а 2. 23, 177а 2. 4; н'к пц'ктє сѧ 1926 2. 24; н'к тъл'кюцѧ 206а 1. 19, -ци 279а 1. 28.

Перед оу з вѣ:

н'к оузвратитѣ 34а 1. 22; н'к оуплаетѣ 486 1. 21; н'к оусы-
пающѧ 2416 2. 18.

Перед групою шелестівок:

н'к: кълни 886 1. 22.

Перед прикметниками, прислівниками, а навіть перед іменни-
ками в таких самих положеннях як перед дїсловами:

н'к нскоусна 686 2. 9; н'к издреч'кннѧ 284а 2. 16, -н'ки
199а 1. 15; н'к оузвѣгодатнаѧ 1286 2. 16; н'к измѣннѧ 46 2. 25;
н'к истовнѣю 2026 2. 20; н'к тл'кнѧ 416 2. 8; н'к тл'кнѧемъ
14а 1. 21.

Крім сего перечка н'к появляє ся ще в отсих примірах, які
всі відносять ся до одного слова:

н'к чѣтивѧи 95а 1. 21, 1676 1. 22, 1696 2. 1; н'к чѣтнѣъ 1866
1. 19; -ва 39а 2. 4, -ваго 116 1. 9; -воу 1016 1. 20, 246а 1. 3,
-вомоу 2136 2. 6, -ви 966 1. 2, 138а 2. 15; -вѣхъ 39а 2. 14, 105а
1. 25, 121а 1. 1.

Перехід е в 'к перед ѣ:

в'кздноу 77а 1. 22; в'кспоуваднаго 268а 2. 3; стовѣ м'кдвнѧ
1456 2. 16.

Перехід е в 'к в окінченнях імен власних грецького походження:

нер'ки 96 2. 14, 272а 2. 21; архієр'кі 91а 1. 21; євр'кнѧемъ
102а 1. 10, 1236 1. 17, 181а 1. 14, 1896 2. 16; єлїс'кѧ 576 2. 25,
184а 1. 20; єрѧм'кѧ 11а 1. 9; єуд'кнѧемъ 20а 1. 7; мнх'ки 946
2. 21, 1896 2. 13; назар'ки 300а 2. 3; ливїон'ки 300а 2. 4; нос'ки
1186 2. 21; кор'ки (Корѣ) 896 2. 8; фѧрїс'ки 826 1. 6, 115а
2. 25, 163а 1. 9, 164а 1. 15, 2106 2. 13; монс'кѧ 816 2. 4; ти-
моф'ки 356 2. 22, 2576 2. 23, 3006 1. 12; корїнф'кнѧемъ 117а 1. 8;
фїлїппїс'кнѧемъ 133а 2. 22; ханан'кѧ 1566 2. 6. Крім сего в слові
єфр'кѧма 3066 1. 6.

Примітка. Богато з тих імен появляє ся з окінченням -ни
замість 'ки: нєрѧмнѧ 976 2. 25; 1066 2. 10; корїнфнѧемъ 95а
1. 25, 996 1. 2; єзѧкнѧ 956 1. 66; монснѧ 13а 1. 3, 90а 1. 6.
Впїмох творить оден випадок написаня г'квоноу 1686 2. 5, побіч
старої форми гѧїноу 98а 2. 4 та вѧгословѣсти замість вѧгосло-
вѧсти 17а 2. 3.

14. Заміна **ѣ** через **е**.

Противних замін **ѣ** через **е** знає наша памятка дуже мало. В першій мірі се випадки асиміляції **ѣ** до **е** зі слідуячого складу: телеса 36 2. 8, 54а 1. 24, 566 2. 17, 2366 2. 23; телеси 3016 1. 5; телесе 546 1. 14; телесомъ 36 1. 18; делесъ 116 1. 24; делесѣхъ 220а 2. 3.

Крім сього випадки:

прѣгрешѣи 248а 2. 15; всіми 1626 2. 3; повешѣиъ 50а 2. 16; о дѣде (пері тоу Давіѣ) 47а 2. 14.

Питаню сему присвячували особливу увагу Ягіч, Шахматов, Кримський та інші дослідники.¹⁾ Часті появи в найстарших памятках квівського та галицько-волнського походження пояснюють книжним виговором староболгарського **ѣ**, котре було ріжне від українського. Найстарші приміри находимо в обох Сборниках, Чудовськім рукописі XII в. (Слово Исполта объ Антихристѣ), Літвиці Рум. музея XII в., Житію Теодосія XII в. Не всі памятки відносили ся однаково до уживаня букви **ѣ** замість **к**. Деякі ограничали ся до слів церковно-славянського походження, другі знов переносили їх і до слів чисто українських. Новгородські памятки знають також випадки такого уживаня **ѣ** замість **к**, та в них не робить ся ріжниці між словами руського і церковно-славянського походження. Між ними є однак такі, котрі відзначають ся правильностею уживаня старого **ѣ**, але вони відносять ся всі до XIV в. (Ягічъ, Крит. зам. 41—42).

На се графічне представлене виговору староболгарського **ѣ** як **е** вплинули, як се зазначили Ягіч та Шахматов, болгарські учителі, котрі виговорювали **ѣ** по своїому як **е**, а також і памятки середноболгарської доби, котрі ідучи за живим виговором писали часто **е** замість **ѣ**. Такий виговір звісний тепер в македонськім та західно-болгарськях говорах.²⁾ Противно, як згадані дослідники, видить Кримський в написанях **ѣ** замість **к** монофтонгізацію старого **ѣ** (*je*) в **е**, яке тепер можна почути в Київщині.

¹⁾ Ягічъ В.: Критическія замѣтки по исторіи русскаго языка, стор. 41—42. Шахматовъ А.: Исслѣдованія въ области русскої фонетики, стор. 134. Кримскій А.: Украинская грамматика, I, вып. 2, стор. 204 η.

²⁾ Лавровъ П.: Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка. Москва, 1893, стор. 64—65.

15. Перехід **ѣ** в **и**.

В перших початках нашої письменности ледви можна допустити, щоби **ѣ** звучало як монофтонг **і**, який нині запанував майже на цілій українській території. Сему противили би ся сї виводи, які повстають на основі язикових порівнянь не лише української мови, але і всіх славянських мов взагалі. Українська мова одержала від праславянської **ѣ**, яке відповідало діфтонгови **ie¹** перед складом з голосівкою передного ряду, а також **ii** перед складом з шелестівкою задного ряду. Теперішні українські говори північної Волині, Київщини та Чернігівщини, а також деякі галицькі знають до тепер діфтонг **іе** на місци старого **ѣ**. Питане, коли **ѣ** перейшло в **і**? Процес сей по гадці Кримського довершував ся не на цілій українській території одночасно.¹⁾ Він довершив ся найскорше в говорах полудневої Галичини, Буковини і Поділя і то між XIII—XVI віком. Середня Волинь, з виключенем північної частини з виговором діфтонгічним старого **ѣ** й в теперішні часи, утратила діфтонгічний виговір між XIV і XV в. Східно-українські говори були під сим оглядом найбільше консервативні, бо сліди діфтонгізму можна ще там прослідити в часі XVII—XVIII в. Якою дорогою переходив сей діфтонгічний виговір в монофтонгічний, не все ясно. Деякі учені, як Форгунатов і його школа, уважають тут вплив наголосу спадаючого, при котрім перша частина діфтонга заняла домінуюче значінє. Супроти сего, що **і** замість **ѣ** появляло ся не лише в українських пам'ятках, але і в новгородських, Шахматов в своїй фонетиці приймає за можливе існуванє в праруській добі деяких умовин, при котрих діфтонг **іе** заміняв ся в монофтонг **і**. А саме в положеню перед складом з голосівкою передного ряду елемент діфт. **ѣ** (**ie¹**) **e¹** в ненаголошенім складі міг асимілювати ся попередньому елементови **і**, а з **ii** повстав дальше монофтонг **і**. Так повстали форми сидѣти, свѣдатель, повѣдити.

На схожість між новгородським і українським **и** замість **ѣ** звертав був увагу Житецький в своїм „Очерку звукової исторії мал. нарѣчя“. Та схожість ся, як виказав був Потєбня в рецензії на згадану книжку Житецького, поверховна, бо **и** з **ѣ** ріжне в українській і новгородській мові як по результатам, так і по процесам.²⁾

1) Кримскій: Украинская грамматика I, вип. 2, ст. 205.

2) Що до результатів то Потєбня каже: „Беремо оден з українських говорів, в котрих з виїском декотрих слів кожде **ѣ** = **і**. Чи є хоч оден такий північноруський говір? Як до тепер звісно, ні. Беремо який небудь із півн. українських (малор.) говорів і питаємо, чи схо-

Умови, під якими *ѣ* (*ie*) переходило в *и* в північно великоруських говорах, подав Шахматов в згаданім вже „Очерк“у (§ 492—3). Північноруське (в старині) нарече замінило *ie* на кінці слів і перед м'яккою в *iê*, а *iï* перед твердою в *ie* — т. є в обох положеннях в більше закриті. Приняте такого здогаду пояснити може ріжну судьбу, яку перейшло *к* в північно-руських говорах.¹⁾

Як відносять ся до сеї заміни українські пам'ятки, входить ясно з матеріалу, який подав Кримський в своїй граматиці ст. 2059—2088. Такі випадки находимо в обох Сборниках, Словах Григорія Бог. XI в., Успенськім Сборнику XII в., Румянцьвській Ліствиці, Галицькім Ев. 1144, Синодальнім Служ. Уставі XII—XIII, Поученях Ефрема Сирина XIII в., Галицькім Ев. 1283, Еванг. Евсевія Поповича, XIII в. Луцькім Еванг., Пятикнижю Мойсеєвим, Путненськім Еванг., Еванг. Верковича, Києво-Печерськім Еванг. (1370), Чудовськім Сборнику, всі з XIV в. а додати ще належить і Бибельський Апостол з XIV в. та в кінці галицько-буковинські грамоти від XIV в.

Деякий, хоч невеликий матеріал, дає нам також і рукопис львівських Пандектів. Приміри на заміну *к* через *и* можна поділити на такі, де *и* замість *к* виразне і такі, де *к* почеркнене по *и*.

Приміри першого рода: оубьиньн 26; всиухъ 14а 1. 9; смотрити 386 1. 23; свѣдительство (де *и* павуєче у всіх примірах) 1356 2. 5, 180а 1. 19, 2736 1. 10; -стеа 152а 2. 8, 1786 2. 24; -ствоу 56а 1. 18; свѣдитѣль 86а 1. 6; свѣдитѣльствоуєтъ 586 2. 21, 129а 2. 22, 132а 1. 3, 134а 1. 15, 171а 1. 17, 187а 2. 18, 222а 2. 23; свѣдитѣльствова 119а 1. 7; на страшнѣмъ соудн 168а 2. 25; притѣрпѣвати 676 2. 8 (побіч прѣтѣрпѣвати 180а 1. 11).

Приміри другого рода: прѣтѣрпѣша 1796 2. 20; прѣсвидѣкъ 1006 1. 23; посѣдѣти 47а 2. 11; блюдѣмъ 113а 1. 21; обрлцѣньн 1726 2. 24.

дять ся він з яким небудь півн. великоруським що до *к* — *нї*. Що до процесу зміни *к* в *и*, то чи сходить ся який небудь із півн. українських говорів з яким небудь із півн. великоруських в чередованю заміни *ѣ* наголошеного і неаголошеного — *нї*. На відворот, чи є такі українські говори, в котрих би *ѣ* внутрі слова зміняло ся під впливом небности слідуєчого складу — *нї*. А в півн. великоруських говорах в. (Потебня А.: Разборъ сочиненія П. Житецкаго „Очеркъ звуковой исторіи малор. нарѣчія“, Київ 1876, стор. 30.)

¹⁾ Шахматов находить там говори: 1) що замінили *ie* в *е* відкрите, а *iê* в *ê* закрите, 2) що замінили *ie* в *е* відкрите а *iê* в *і*, 3) що замінили *ie* а також *iê* в *ê* закрите, 4) що замінили *ie* і *iê* в *і*.

В пізнійшій почерку подибуємо и вмісто ꙗ в формах gen. sing. fem. мягких пнів: настасѣн, свгинѣн, ѣвдокѣн 306а, 306б.

В кінці зустрічаємо в іменах грецького походження побіч вже наведеного ꙗ також в тих самих іменах и:

юремѣн 976 2. 2, 1066 2. 10, 283а 1. 4; коринѣнѣмъ 95а 1. 25, 996 1. 2; потоломѣн 300а 2. 6; монсиѣн 13а 1. 3, 846 1. 2, 896 2. 7, 90а 1. 6, монсию 81а 2. 25.

Приміри такого написаня зустрічають ся також в Сборнику Святослава 1073 р. та в Словах Григорія Богослова XI в. (Кримський: Укр. Грам. I, вип. 2, стор. 205β—205δ).

16. Заміна и через ꙗ.

На монофтонгічний виговір старого ꙗ в нашій пам'ятці вказувати може і протівна заміна и через ꙗ. Сюди належать приміри: оуєдинѣнъ 3а; очистѣнъ 86; оузнѣнъ 406 2. 7; донѣнъ 456 2. 22; прѣмѣнъ 47а 1. 6; лѣкокохѣнъ 92а; лѣкокуєтѣ (*ἐπιμελείται*) 138а 1. 9; прѣстѣнъ 1946 1. 18; коренованѣнъ nom. plur. masc. (також павелѣн, оулюєн коренованѣн и основани, *καὶ ὁ Παῦλος, ἐν ἀγαπῇ ἐρριζωμένοι καὶ τε θελιωμένοι*) 2186 1. 5; прѣгрѣнъ (зам. -ни gen. plur., поносливѣн присно оєрѣтѣт сѣ свонѣнъ всєгда смотрѣн а не искрѣнѣн прѣгрѣнъ — *βασιταγός ἀεὶ ἐδρίσεται τὰ ἑαυτοῦ πάντοτε προσέχων οὐχὶ τὰ τοῦ πλεσίον ἐλαττώμετα*) 248а 2. 15.

Із зіставленя примірів взаїмної заміни ꙗ — и виходить, що приміри першої категорії (ꙗ через и) не мають силл переконуючої що до їх чистого українського походження. Крім наведених думок Шахматова про походженє сих процесів в деяких випадках ще з праруської доби можна за Кримським¹⁾ зачислити приміри як всиѣнъ, на соуди до явищ нефонетичних, які повстали під впливом аналогічних форм деклінаційних, а в сїм випадку під впливом форм мягких пнів. Вони часті не лише в українських рукописах, але і в новгородських та білоруських.

Приміри з применником при замість прѣн не мають також перековуючого значіня супроти сєго, що сї применники часто чередували ся. Остав лише оден примір оуєнѣн, та приміри, де ꙗ перечеркнене по и з випадків заміни: ꙗ через и, котрі підперті випадками протівної заміни: и через ꙗ дають свідєцтво про монофтонгічний виговір ꙗ в часї писаня львівських Пандектів.

¹⁾ Крижський А.: Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів. Львів, 1906. Розділ IV.

17. Заміна **к** на **ы**.

В нашій пам'ятці подибуємо лише оден примір такої заміни: **кычныхъ кльгъ давиць** (*δ τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν ἁρετῶν*) 286а 2. 19. Заміна така означала би перехід сего **к** не в **і**, але вже в більше середній звук **и**, котрий на письмі передавали через **ы**. Точнійше сказати, се не перехід **к** в **ы** — але монофтонга **і** в більше середній звук, вираженого в тім випадку знаком **ы**. Супроти одиничної появи такої заміни в нашій пам'ятці треба таке пояснене брати з деяким застереженем, бо се може бути антиципація букви **ы** зі слідуючого складу. Заміна **к** через **ы** не чужа однак українським пам'яткам, грамотам та і живим говорам. Приміри з пам'яток наводив Житецький в своїм „Очерк“-у, котрі однак Потебня в згаданім „Разбор“-і пояснює впливом аналогії. На грамоти вказав був Соболевський в своїх „Очерк“-ах, а на теперішні говори Потебня, Шахматов і Зілинський. До примірів додаю ще пам'ятки 17 в., а то проповіді Зизанія Тустановського.¹⁾

1) Житецький П.: Очеркъ звуковой исторіи малор. нарѣчія, ст. 79: **тты соуды, оу тты, от ттыхъ**.

Соболевскій А.: Очерки изъ исторіи русскаго языка. Кіевъ 1884, стор. 62: **смыжати Грамота 1438 р.**

Потебня А.: 1) Два изслѣдованія о звукахъ русскаго языка. Воронежъ 1866, ст. 113, 2) Запѣтки о малорусскомъ нарѣчїи. Вор. 1871, стор. 41, де наведені приміри в 16 в.: по лнкон рѣцты, на дворцты, цылые, та приміри з заблудівського говору, де **ы** появляє ся як перша частина діфтонга по незмягченій шепелі: **грых, сестрые**.

Шахматовъ А.: Курсъ исторіи русскаго языка, часть II, ст. 266 і 274 (літогр. лекції). Приміри говорів підляшських і поліських: **вынок, пысочок, дывонька, в сынях, дысла, выек, на дворе** і т. н.

Др. Іван Зілинський: Проба упорядкованя українських говорів. Відбитка з „Привіту Іванови Фрапкови в сороколїте його письменської праці 1874—1914“, ст. 343: **дирка, грих, ричка, бидний, стина, винок, дивчата**. Такі говори існують у поздовжній полосі, що займає у чернігівській губернії: східну часть новгород-сіверського повіту, північно-західні части пов. глухівського і кролевецького, північні частини пов. бораєнського, віжинського, козелецького та остерського; в кївській губ.: північно-західню часть радомисського пов.; у волинській губ.: північні части повітів житомирського і новгородволинського, північно-східну часть ровенського пов., північно-східні части повітів луцького і ковельського; пинський повіт минської губ., південну часть гродненської і південну часть сідлецької губернії.

Возняк М.: Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанія, Львів, 1908. Приміри в **ы** замість **к** в тексті проповіді Лаврентія Зизанія при похороні кн. Софії Чарторискої: **кычныи** ст. 51, там також написаня: **нгрышнли, в ттым, грышником, до грыхъ, побіч форми правильних в к**.

18. Взаїмна заміна звуків ч — и.

До характерних явищ української мови належить зілляне старого ч і и в оден середний звук. По Кримському результат такого зілляня не однаковий на українській території. На сході маємо замість двох старинних звуків ч, и, середний и, м'якший від ч, а твердший від и. В західно українським маємо також оден звук, та він твердший від східного, хоч на письмі передають ся вони однаково (Укр. грам. §. 22). Зілинський у згадуваній вже праці дав нам инший опис сих звуків. В Галичині и з ы се звук не чисто середний, але передно-середний, а на Україні се звук майже чисто середний. Є очевидно полоса, де стара різниця задержала ся.

Що до часу, то зі змішанем тих звуків зустрічаємо ся вже в найстарших памятках, як Сборники Святослава. В західних памятках звісне воно в Словах Грвг. Богослова XI р., Віденським Октоїху XIII в. та Евангелію Евсевія Поповича з 1283 р., але на сих памятках відбив ся сильно вплив полуднево словянський. В памятках північної Галичини і Волині се змішане не скоро виступає. Не знає його ні Христінопольський Апостол, ні Галицьке Еванг. 1144 р. ні навіть Галицьке Еванг. 1266—1301 р. У волинських памятках, Поученях Ефрема Сирина з 1422, списаних із списка XIII в., та Галицько-волинській літописи, звісної нам по Іпатівському списку з 1425, такі випадки частійші.

Шахматов відносить ся недовірливо до сих найстарших свідочств, які подибуємо в обох Сборниках і инших раннях памятках. Такий перехід і до звука середного міг на його думку відбути ся лише по отвердівших шелестівках. Він говорить (Лекції II, ст. 215, 219), що в праукраїнським голосівки передного ряду перейшли по отвердівших шелестівках не в середний ряд, лише в передно-середний. Для того таке зілляне не може бути раньше XIII в., а приміри достовірні не легко можна навести навіть в XIV в. Коли однак такі приміри раньше появляють ся, то се по думці Шахматова вплив полуднево-славянський а спеціально середно-болгарський.¹⁾

¹⁾ Про се також в рецензії Шахматова на книжку Каринского про язык Пскова в Ж. М. Н. Пр. 1909 р. „Нѣсколько замѣтокъ объ языкѣ псковскихъ памятникѣ стор. 141—142 і 170. До західно-болгаризмів, які подибує ся в Евсевієвіи Еванг., Еванг. Верковича та буковинських грамотах, палежало змішане є і *k, *k і m, є і љ, и і њ. Вони опісля зменшали ся в наших памятках, поки почали різко розходити ся в живим виговором, противно знов деякі збільшали ся, коли находили піддержку в живій мові писців. Особливо легко було прийняти західно-болгарське змішане ч — и тому, що в українській мові стали сї обидва звуки

Примірів на змішане **ты** з **и** знає наш рукопис мало. Прим. для **и** через **ты** в суфіксі *-anin*: єгиптян^{ты}ни 466 2. 15; єгиптян^{ты}на 47а 1. 8; єфшан^{ты}ню 56а 1. 1; в^{ты}но (тако в^{ты}но пращеть с^а Ѡ вст^хть земн^ххъ к^ир^ини) 143а 1. 5; в^{ты}лы (да в^{ты}ла в^{ты}лы намь сл^ззы х^лк^кть д^нь и нош^ь) 208б 2. 6; тр^ыз^ь|на 255б 2. 11; чр^кслам^{ты} 14б 2. 19.

Противна заміна **ты** через **и**: викають (кдє пирове викають) 21а 2. 7; риках^ь 71а.

19. Перехід **л** в **є** по шипячих.

Прим.: скєршєти 161а 2. 22; чюжего 123а 1. 11, чюжега 48а 1. 1.

Перехід **л** в **є** звисний тепер в західно-українських говорах особливо як замічує Огоновський в околицях гірських та ріки Дуїстра (Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Lemberg, 1880, ст. 44), а по Зілинському (Проба упорядкованя укр. говорів ст. 352) в Галичині крім говорів наддністрянських ще в долівській, а крім сего в декотрих говорах губ. люблинської, сідлецької, минської та волинської. Також час переходу в нашій мові **л** в **є** як каже Соболевський (Лекція по ист. рус. яз. 1907, ст. 90) трудно означити, а поява такого переходу в Добриловім Ев. не заслуговує на увагу. В давніх білоруських пам'ятках перехід **л** з основного **л** а також *ja, ja, je*, а навіть *ē* (**к**) дуже частий, наколи вони були ненаголошені та находилися за м'яккою (або колись м'яккою) шелестівкою перед слідуєчим твердим складом. Тепер такий перехід звисний лиш немогати білоруським полудневим та полуднево-західним говорам, що Карський уважає за вплив північно-українських або польських говорів.¹⁾

сходити ся в оден вже в XIV в. Крижський в своїх „Критеріях“ радить бути обережним при одіюваню випадків заміни і через **ты** і не скоро їх зачислювати до чисто українських. Вони появляють ся часто і в сучасній великоруській мові, в північній і в полудневій, а крім сего і в білоруській. В великоруських пам'ятках подибуємо приміри такої заміни в Ростовській Житію Нифонта 1219 р., Новгородській Парамейнику 1271 р., Новгородській Пролозі 1262 р. і т. п. Білоруська мова по Карському (Бѣлоруссы т. II 1, Варшава 1908, стор. 280 - 282) знає заміну **ы** на **и** лише по **к**, **г**, **х**. Кілька примірів в теперішніх говорах мають причину неясну. Приміри для **и** замість **ты** в пам'ятках як Сборник XII в. Публ. Бібл. № 391, Литовський Літопис, Літопис Авраамки, Катехезис 1562 уважає Карський за українськи.

¹⁾ Карскій: Бѣлоруссы, II 1, ст. 95, 99, 102.

20. Ужите форм кдѣ, сдѣ супроти кдѣ, сдѣ новгородськихъ памяток.

кдѣ 21а 2. 7, 736 1. 7, 936 1. 13, 1666 1. 25, 2016 20. 7, 3036 25;
сдѣ 25а 1. 18, 25а 1. 21, 726 2. 22, 2006 2. 4; здѣ 40а 1. 19, 40а
2. 4, 2446 1. 2; сдѣшнѣ 255а 2. 8; здѣшнѣмъ 2156 2. 11; осдѣ
30а 2. 11; всдѣ 746 2. 15; всздѣ 75а 1. 25, 1076 1. 2.

21. Деякі форми $j+e$ на початку слова писали ся через κ , τ і ι .

ксь|тѣ 20а 1. 12; ксь|ти 256 1. 3; ксти 256 1. 6, 89а 2. 16; —
ксть 166 2. 12; кмъ 166 2. 20; кстѣ 225а 1. 16; кѣда кдѣ и на-
сиць сѣ 16а 2. 17; кдѣннѣ 17а 1. 23; — ксти 202а 1. 9, 2206
1. 1, 2696 1. 23; кстѣ 826 1. 14.

22. Передача грецького υ через оу, ю.

оу: коуръ же персинъ 56а 1. 11; кюуптанъини 466 2. 15; —
кюуптанъина 47а 1. 8; антоупатра 90а 1. 19; кѣтоухъ 3006 1. 4.
ю: мюро 293а 1. 11; мюра 244а 2. 9; мюромъ 186а 2. 13,
244а 2. 20; мюроносици 43а 2. 21; кюрнлъ 300а 1. 7.

23. Стягнене двохъ голосівокъ в одну.

Приміри такого стягнення маємо в написаняхъ: аврамъ 116
1. 3, 219а 2. 1; гаврилоу 266 1. 6, 59а 1. 17; данилъ 208а 2. 20,
2086 2. 13, 221а 1. 14, 301а 1. 25; нѣзекиль 272а 2. 3, 274а 1. 2;
моиси 246а 2. 18.

Б. Шелестівки.**І. На місци $d+j$, староболгарське жд, появляє ся всюди ж.**

надежа 6а 2. 6; осужають 166 1. 14; ражають 18а 2. 15,
2296 1. 21; оутвержати 196 2. 3; свожожаємъ 25а 1. 14; насла-
жѣннѣ 36а 1. 10; гражанъ 426 2. 3; просмражають 436 1. 4;
ноужа 566 1. 7, 228а 2. 6; обижю 83а 1. 2; оутвержѣннѣ 95а
2. 19; єдинорожники 1286 1. 17; жажеть 1296 1. 19; осожени-
1326 1. 2; наслажати сѣ 166а 2. 17; прѣже 2076 1. 19; одѣжа
2076 2. 6.

2. l epentheticum.

Являє ся воно по губнихъ (п, б, в, м) передъ ю, љ, ѣ, и, њ:
приємля 2а 2. 6; приємляемъ 126а 2. 20; приємлялюше 1136
2. 23; оуземлюють сѣ 36 2. 21; оумерщвъляющаго 5а 2. 10; оскоръ-

вѣлати 86 2. 18; ѿемлемъ сѧ 256 2. 14; лихоемляи 29а 2. 25; вѣземляи 38а 1. 7; молѣвѣнныє 386 2. 3; оставльши 50а 1. 3; явлѣем сѧ 50а 2. 7; сподобльши сѧ 576 1. 3; пристоупльши 576 1. 5; оскорекляи 696 2. 11; скорѣлю 71а 1. 20; оставляемь 796 2. 13; оумзленъ 806 1. 24; корѣмѣнны 192а 2. 5; оумзлюбена 1616 2. 12; яклѣнны 1946 1. 20; крѣплъшнхъ 226а 1. 19; поставляють 242а 1. 24; дрѣвле 245а 1. 24; везоумль 248а 2. 8; оумслѣпють 2636 1. 23.

В формах дієслів часто бракує *l* *erenth.*: скерекъ 31а 1. 19; скорекше 40а 2. 20, -цаго 68а 2. 10; оумзкеноу 676 2. 22; осктавлши 68а 1. 7; ослабшцими 776 1. 20; противат сѧ 90а 1. 7; противацимъ сѧ 95а 1. 18; вѣмерьшкѣють 1176 1. 11; явѣть сѧ 2136 2. 13, 2416 1. 20.

3. Вставка д в групі зр.

вѣздрадоуєт сѧ 716 1. 9; оумздродоуєт сѧ 716 1. 19, 2456 1. 11; оумздродоуєм сѧ 2696 2. 19; -доують сѧ 15а 1. 14; вѣздрадова сѧ 59а 1. 4; оумзрасте 396 2. 10; ѿ оумностнаго оумзраста 556 1. 6; вѣздрдымѣте 716 1. 7; нзрам 100а 1. 4; оумзражати 102а 1. 9; вѣзрастѣнныє 1036 2. 23; изьдречѣннык 1336 2. 17; ннздречѣнныє 2996 2. 19; раздркшкныє 169а 1. 25; раздркшатн 1346 2. 11; раздркшитн 169а 1. 19; нздроукы 1886 2. 12, 213а 1. 15, 2526 2. 21, 2686 1. 3; къ раздроушкнью 230а 1. 24; раздроушающе 230а 2. 1.

4. Група -ск перед ѣ і и з діфтонга переходить часто в -ст:

въ добротѣ ко жѣнстѣ 54а 1. 5; въ дѣяннхъ апѣтѣхъ 90а 1. 14; паче пици ангѣтѣи 100а 2. 20; къ поучинѣ морьстѣи 1246 2. 7; сѣнове члѣвчѣстни 125а 2. 25; оу горѣ синанстѣи 195а 195а 1. 4; при понѣтѣстѣмь пилатѣ 1986 2. 5; оу силѣ коньстѣ 2256 2. 17; оу лыстѣхъ моужьстѣхъ (*en tais kvhmais tou andros*) 2256 2. 20; въ оучѣнны апѣстѣ 2406 1. 16; плотьстни дхѣвнхъ дѣянни 257а 2. 14; плотьстѣ 246а 2. 23; отроци юврѣнстни 237а 2. 20.

5. Уподібненя шелестівок та інші явища в групі шелестівок.

а) Перед безголосими з переходило в с: весь клатѣы 1476 2. 11; вѣс печали 249а 2. 5; вѣс плода 396 2. 20; вѣсплоднаго 676 1. 7; вѣсплотнхъ 234а 2. 1; вѣс показань 190а 1. 5; вѣс порока 51а 1. 21; вѣспохвалнаго 268а 2. 3; вѣс прѣтѣканы 50а 2. 1; вѣс свѣтенъ 191а 2. 24; вѣспсенаго 56а 1. 22; вѣсъ смоу-

цѣнны 182а 1. 13; вѣсъсоныемъ 28а 2. 25; вѣсъ соумнѣнны 127а 2. 17, 196а 2. 8; вѣс тебе 226а 1. 5; вѣс терпѣнны 23а 1. 14; вѣс тоужа 262б 2. 15; вѣсъ смхъ во црѣкы 282а 2. 13; нсѣтрѣзвнлѣ 116б 2. 2.

б) Перед голосовими переходили безголосові в голосові: зде 40а 1. 19, 40а 2. 5, 244б 1. 2; зь|де 213б 1. 2; везде 74б 2. 25, 107б 1. 2; зджимо 40а 1. 23; зь|дѣла 51а 2. 11; звиряеть 28а 1. 21; зьвлюдѣте 82а 2. 15; тоу зьборнаи црѣки звиряет сѣ 281б 2. 8.

в) Перед с, ц, з, щезало з: вѣсъкверннни 6б 2. 21; вѣсквернннхъ 7а 1. 6; вѣстоудннны 43б 2. 22; вѣстоуда 49а 1. 5; вѣстоудномъ 76а 1. 14; вѣскорбннни 69а 2. 2; вѣсматѣнны 125а 1. 3; ицѣлѣти 72б 1. 10, 77б 2. 9; не ицѣлани 74б 2. 6; нѣ ицѣлѣ 90б 2. 9; ицѣлѣнны 175а 1. 19, 238а 1. 2, 262а 1. 18; вѣзавидѣства 230а 1. 14.

г) з+ч переходило в щ: вѣщисельно 7а 1. 10; и|щрѣва (*ἐκ τῆς κοιλίας*) 12а 1. 3; вѣщада 214б 1. 12.

д) Перед н опускало сѣ г: разнѣвляеть сѣ 58б 1. 11.

е) Перед н опускало сѣ д: порознь (з праздынь) (*ἀργία*) 200а 2. 17.

6. Грецьке *ϑ* переходило в т, ф, х:

а) Через т: атанасни (*Αθανάσιον*) 298а 2. 2, 300а 1. 5; католи|чьскыи во црѣкы 298б 2. 13; кироунтиани (*κηριουθιάνοι*) 300а 2. 2; вѣ коринтѣ 79б 1. 7; теодосъ 300б 1. 10.

б) Через ф: фомоу 5б 1. 5; фомѣ 13а 1. 12; марѣфѣ 12а 1. 15; марѣфою 39б 1. 20; марѣфо 39б 1. 22, 39б 1. 23; оу фѣсалоникѣ 223б 2. 5; иефѣфлѣ (*Ἰερφαέ*) 240а 1. 1; къ керинѣфѣкѣмъ (*καὶ κορινθίαις*) 262а 2. 11; юлисавиѣфѣ 274б 1. 23; фѣлогъ (*Ἐεβ-λογοῦς*) 277а 2. 14.

в) Через х: гѣу савлохоу (*κυρίω Σαββαῶθ*) 238б 1. 13.

7. Вставка м перед в і о:

амъ|вакоумъ 29а 2. 18; амѣакоумъ 86а 2. 5, 123а 2. 15, 133а 2. 13; амѣакоума 94б 2. 2; -мплани (побіч пламъ 45б 2. 11) 18б 1. 18. В примірахъ першого рода м в походженя грецького, де *ββ* вже в *κοινή* перейшло в *μβ*.

8. Грецьке *ξ* передавало сѣ через кс:

филлисонъ 300б 1. 24.

9. Шипячі ж, ч, ш, щ і свистячий ц.

На м'яккість сих шелестівок у староболгарських пам'ятках вказувало писане по них ю замість оу. В староруських пам'ятках вони вимоворювали ся також м'яко і по них писали дуже часто не лише ю замість оу, але га замість а.¹⁾ Українська мова задержала в своїх говорах сю м'яккість до нині. Львівські Пандекти пишуть все по шипячих ю замість оу, але задержують постійно уживане а. Свистяче ц мав побіч ю також і л.

Приміри: надежю 146 2. 12, 117а 2. 23; лъжю 1066 2. 6, 152а 1. 10; моужю 246а 1. 3; съзижють сѧ 13а 2. 22; стражють 1406 1. 21, 212а 2. 15; стражюцимъ 69а 2. 21; приближю сѧ 76а 1. 25, 2866 1. 24; осоужю 956 2. 4; къздажю 256а 1. 21; мѣжю 1666 2. 2; — ч: чюевствѣе 616 2. 17; чюжеплемѣньникъ 1006 1. 9; чюжа (асс. pl. m.) 88а 1. 22; чюжаи 56а 2. 20; чюють сѧ 1466 1. 25; чюємъ 106а 1. 23; плачюще 223а 1. 25; — ш: дшю 17а 2. 14; прѣклоншю 1856 2. 2; прѣселшю сѧ 40а 2. 14; — щ: свѣщю 61а 1. 25; пишю 74а 1. 18; не хощю 214а 2. 5; къщию 277а 1. 14; пощю 302а 2. 4; — ц: черноризцю 276 2. 15; пше-ницю 38а 2. 10; зѣщю 936 1. 2; срщю 119а 1. 11; срщю 119а 1. 11; лицю 2136 1. 24; ѡщю 246а 1. 10; ѡвьцю 2736 1. 11; дѣщ|ницю 2776 2. 2; пше|ницѧ (сітос) 66 2. 19; дѣщ|цѧ 316 2. 13; порицѧхоу 89а 2. 5; изѣлцѧють 160а 1. 17; Щрицѧти сѧ 227а 2. 9; нарицѧте сѧ 225а 1. 10; нарицѧ 2766 1. 8; щцѧ (асс. pl.) 306а 2. 1.

Натомість в полученю з а не означена була м'яккість ні шипячих ні ц. Прим.: лъжа 1076 2. 24; чають 41а 2. 25; дшѧ (gen. sing.) 36 1. 10; 326 2. 7, 1206 1. 6; 143а 1. 21, 210а 2. 25; пишѧ 18а 2. 4; ѡщѧ 2386 1. 9; оудовицѧ 57а 2. 2; пь|шеницѧ 272а 1. 1; птицѧ 233а 2. 10; грѣшницѧ 244а 2. 3. Мимо сего не можна уважати такого рода написань за ознаку твердості, бо вони полягали на графічній традиції полудневих підкладів. За доказ, що навіть ц не отверділо, в сѣм часі служити може се, що поруч написань з а подібують ся також ті самі приміри з л.

10. Взаїмна заміна шипячих і свистячих: ч через ц, ж — з, с — ш.

На таку заміну вказували би три приміри нашого рукопису: ноцъ 36; — поверженъ дхомъ 10а (побіч поверженомъ 36 1. 17, вѣверженъ 50а 2. 18); — іако ѡѣшанъню иерѣю 56а 1. 1.

¹⁾ Про се ближе: Соболевскій: Лекції, ст. 43; Ягичъ: Критическія замѣтки, ст. 76—77; Четыре палеографическія статьи, ст. 91; Крискій: Украинская грамматика, т. I, § 12.

Згадую тут про се питанє, бо порушив його Кочубинський у своїм „Разбор-і“. Він переконаний був про дійсну заміну вгаданих шелестівок, приписуючи першому слову польський вплив. Тимчасом на се питанє треба інакше глядіти. Заміна ч на ц нема тут зовсім, бо се слово все пишє ся в нашім рукописі ноцьк — а не ноць. Се очевидна правописна похибка. Другий примір се зовсім правильна форма від покрѣсти, покрѣзти — *deiν* в протиставленю до покрѣшти — *ǫlπτειν* (Miklosich: Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum). Третє слово, наведене мною, також появляє ся в церк. слав. памятках у двох формах: з ш і с (Miklosich: ibidem). Форми з ш цілком правильні, бо шипячий новстав з s перед мягкими голосівками.

II. Взаїмна заміна оу і в.

Перехід оу в в мав вже в старину діалектичне значінє. Являв ся він в памятках північно західних, смоленсько-полоцьких, українських, а також хоч рідше в новгородських та середноруських.¹⁾ В київських памятках ся заміна доволі рідка, так що сю обставину уважав Ягіч за критерій при класифікації київських та галицько-волинських рукописів найстаршої доби.²⁾ Тепер вона звісна також не лише в українських і білоруських, але також і у великоруських говорах. На сій основі Шахматов не хоче сеї заміни уважати за діалектичну грань, яка відділяла би українську та білоруську мову від великоруської (Очеркъ, § 439). Шахматов розріжнює два типи говорів: оден, де *υ* виговорює ся не лише перед голосівками, але також перед шелестівками і на кінци слова, другий, де перед голосівками виговорює ся *υ* а в иншім положеню як *ϋ* (на місци півкорткого *υ*). Перший тип звісний у великоруській, а другий в українській і білоруській області — а лиш рідко у великоруській.³⁾ Що до памяток староруських, то послідовно переводять заміну оу на в і на відворот лише памяткн українські та білоруські. До таких

¹⁾ Про се: 1) Соболевскій: Лекції 4 вид. 122, 2) Ягічъ: Критическія замѣтки XI, 3) Шахматовъ: Очеркъ § 439 і далі.

²⁾ З браку заміни оу і в в найстарших київських памятках, заключав Ягіч, що в київськнм говорі його в тім часі ще не було. На сій основі зачислив Ягіч памяткн, як Добролюво Ев., Типографське Ев. № 7, Ирмолой Григоровича, Хутинський Служебник, Часослов XIV., (Критическія замѣтки, ст. 14 і 16) до групи київської.

³⁾ В північно-великоруських повітах: кирилівськнм, демянськнм, череповецькнм новгород. губернії; в полуднево великоруських губ., Орел, Курськ, Тула та в говорах північно рязанських (Очеркъ § 440).

українських памяток належать: Типографське Ев. № 7 (в супереч Ягічови), Галицьке Ев. 1266—1301, Типографське Ев. № 6, Полікарпове Ев., Поученя Ефрема Сирина XIII в., Указатель Еван. Чтеній XIII в., Луцьке Ев. XIV в., Путненське Ев. XIV, додам ще Бибельський Апостол XIV в., а до білоруських: перевід Псалтири XVI в. та Літопис Авраамів. На основі новгородських договірних з XIII і XIV в. можна думати, що виговор *ѹ* був там чужий.

Лиш декотрі новгородські памятки знають заміну *оу* — *в*, так прим.: всі три часті, хоч в неоднакім степені, Новгородської I-шої літописи, Коричая в 1282 р. З двинських памяток лише декотрі знають змішане *оу* — *в*, а в старопсковських памятках вступає воно також рідко.

Рукопис Львівських Пандектів належить до сего рода памяток, де се змішане вступає в великій мірі, що потверджають многочисленні приміри.

в замість *оу*: вже 62а 1. 23; вѣнчѣннѣ 72а 2. 19, -ннѣмь 2026 1. 8; ко вѣчѣнникомъ 826 1. 7; вѣ вѣтѣшѣннѣ 2156 1. 20; о вѣмилѣннѣ 241а 2. 15; ко вѣстомъ 2626 2. 11; вѣспѣ 1006 2. 8; вѣгажающе 1096 2. 4; вѣмалнхѣомъ сѣ 115а 1. 23; вѣслишимъ 127а 1. 21; вѣдарить 128а 2. 16; владѣмъ 139а 1. 20; вѣгодити 1596 1. 22; вѣки 1676 1. 2; вѣготован 1906 1. 25; вѣ|крашенъ 248а 1. 4; вѣчѣннѣ 2226 1. 20, 264а 2. 25; повѣчѣннѣ 2386 2. 24, 2426 2. 24, -ннѣ 4а 2. 17, 516 2. 24, -ннѣ 235а 1. 2; повѣчатн сѣ 436 1. 18; повѣчаютъ 736 2. 12; повѣчам 1336 1. 1; повѣчить сѣ 153а 1. 3; повचितъ сѣ 234а 2. 22; навѣченъ 118а 1. 22; ѣвѣстафью 8а 1. 7; ѣвѣстафнѣ 151а 1. 7, 2976 2. 23, 3006 2. 9, 3056 1. 16. Так само підпало сій заміні: *оу* з носового ж: ко вѣтрокоу 212а 1. 20; вѣзъка врата 1816 1. 14.

Численніші приміри заміни *в* через *оу*, а число примірів при побіжнім перегляді доходить понад 200. В полученю з іменниками: о оуздѣржаннѣ 226 1. 6; оуздѣржникому 236 1. 23; вѣ оусхотѣннѣ 476 1. 2; оуздѣханнямь 79а 2. 7, -ннѣ 71а 1. 3; оузѣваннѣмь 79а 2. 7; оустаннѣмь 79а 2. 8; со оуздѣханнямь 175а 2. 11; оуздѣржаннѣ 1766 1. 1.

3 приметниками: не оуздѣрживи 436 2. 10; на оусточнѣннѣ горѣ 45 2. 19; оузлюбленнѣ 80а 2. 4, 936 1. 18, 163а 1. 12.

3 дієсловами: оуздѣржати сѣ 226 1. 23; оуниде 26а 2. 14; оузможе 296 1. 16; оузврати сѣ 33а 1. 6; оузити 426 2. 1; оуздѣшють 49а 1. 14; оузколѣвъ 49а 2. 15; оусхотѣлъ 60а 1. 17; оуздамь 71а 1. 19; оузнесе сѣ 90а 2. 18; оузмоуциють 103а 2. 15; оусходить 1116 1. 14; оузвѣщам 117а 1. 15; оузвн-

рають са 118а 2. 1; оузноса 118а 2. 18; оузнамавидимъ 136а 2. 18; оузноси са 138б 1. 1; оузеѣстать 146а 2. 22; оузъ|люкить 154б 1. 20; оузеранати 166а 1. 2; оуведеть 182а 2. 16; оунити 203б 2. 21; оузгорит са 214а 2. 14; оуздати 239б 2. 8; оузѣцшають 255б 2. 11.

З прислівниками: оунегда 23а 2. 20; не оузможно 27б 1. 25, 178б 1. 1; оусксю 69а 1. 16; оускорѣ 81а 1. 3, 104б 1. 14, 108а 1. 5; оукоупѣ 171б 2. 14; оуспать 147а 1. 5.

Як самостійні применники: оу вѣроу 10а 1. 10; оу страѣк 24а 2. 22; оу печаль 69б 2. 4; оу жизнь 97а 1. 17; оу гордынлхъ 116б 2. 11; оу вѣкъ 165б 2. 16, 166а 2. 14; оу тинк 191б 1. 19; оу вратѣхъ 200а 1. 21; оу смѣск 217а 1. 14; оу слѣдъ 256а 1. 14; оу зданіе 260а 1. 14.

В середині слів: ноуанъ 11б 2. 16, 34б 2. 10, 218а 1. 24, 301а 2. 17.

12. Перехід кы, гы, хы (ку, гу, ху) в ки, ги, хи (k'i, y'i, x'i).

Сей перехід був спричинений в українській мові зміною в природі заднопіднебінних шелестівок. Шелестівки сї були в праруській добі лябіалізовані. Потім стратили вони сю лябілізацію перед у, котре було звуком середнього ряду. З сею хвилею зміняла ся і артикуляція сих гортанних. Середній звук у ассимілював собі попередні вже нелябілізовані шелестівки в звуки середнього ряду. Та середнопіднебінні k', y', x' не вдержали ся в мові, а перейшли так, як загалї півмягкі в мягкі ще в праруськім, в середнопіднебінні змягчені. По k', y', x' звук у не міг вдержати ся, лиш перейшов в i.¹⁾

З явищем сим стрінуті ся можна вже в найдавніших українських рукописах і то почавши від XII в., а відтак і в білоруських. Не чуже воно було східно- та північно-руським говорам, але там появляло ся пізнійше — у многих не ранше XIV в. В теперішних українських говорах воно всюди звісне, а також запанувало і в білоруських говорах.

Наш рукопис знає побіч старих писань кы, гы, хы також ки, ги, хи. Прим. для ки: пакн 21б 1. 25, 72а 1. 17, 85б 1. 20, 90а 1. 22, 251б 1. 24; секира 26а 1. 25; кикота 44а 2. 20; оѣцшники 83а 2. 17; вѣ ки чѣ 195а 2. 15, 233б 2. 21; вѣ кихъ 76а 2. 10; вѣ ки днь 95б 2. 23; киа грѣхы 142б 2. 24; нѣкии 125а 2. 10; нѣкимъ 151а 1. 19; роуки 97б 1. 16, 304б 1. 24; изъ роуки 219б

¹⁾ Шахматовъ: Очеркъ § 473—474, Arch. f. sl. Ph. т. 25, ст. 233.

1. 3, 268а 1. 17, 3046 1. 24; вѣсокихъ 1146 1. 20; мирьскии 227а 2. 24; великии 2676 2. 17, -кими 916 1. 5; цѣрки 2816 2. 8; ієрпольскии 3006 1. 24.

ки: недоуги 37а 2. 18; книги 72а 1. 10; 263а 1. 18; многи 86а 1. 17; неврѣгни 946 2. 16.

хи: в хижи 195а 1. 7 (побіч вѣ хѣхзинѣ 286 2. 1), 195а 1. 7.

13. Заміна староболгарського жд в жч.

Група шелестівок $\overset{''}{\text{ж}}\overset{''}{\text{ч}}$ (ждж) на місці староболгарського жд не мала, як каже Шахматов (Очеркъ § 312) особливих знаків так, що віддати її на письмі було трудно. Письменники старих часів послуговувалися різними знаками, аж вкінці остановився на полудневій Русі оден знак жч, який проявляти почався вже в XII в. (Гал. Ев.)¹⁾ Тим самим знаком для віддання ждж послугувався також переписник нашого рукопису в отсих випадках: вѣжчи-занєть похотъ 456 2. 14; вѣжчеланте прмдѣрти 1666 1. 10.

Такого рода відданє звука ждж було відоме в українських пам'ятках галицько-волинської області, прим.: Галицьке Ев. 1144, Христинопольський Апост., Галицьке Ев. 1266, Луцьке Ев., а також і в пам'ятках білоруських. Воно відрізняло їх також від пам'яток новгородського та псковського походження, де писалося на місці староболгарського жд — жг. Київські пам'ятки писали все по староболгарськи жд.

14. Перший повноголос.

Праславянські групи: *tert-, telt-, tort-, tolt-*, перейшли у східно-славянських мовах, у противенстві до інших славянських мов, в групи: *teret, telet, torot, tolot*. Явище се, зване першим повноголосом, звісне було вже в найдавніших українських пам'ятках. Наш рукопис має також кілька примірів першого повноголосу: вѣ дѣрѣкѣ 486 2. 16; малотѣрѣвнємь (*δλυοδεία*) 232а 2. 3; вѣрѣма 2546 2. 2; сколокъ са 32а 2. 24; ворожѣкнѣи 1936 1. 21; порознѣ (*ἀργία*) 200а 2. 17. До певної міри можна би добачити повноголосні форми у написанях: дѣрѣко 696 1. 7; гѣлладомъ 236 1. 3; гѣллакоу 77а 1. 11. Перенищик хотів мабуть через додаток глухого, котрий в сім місці мав значіне повного, зближити староболгарські форми до народного вимову.

¹⁾ Гал. Ев. 1144: дѣжчѣ 15а, вѣжчелѣхъ 170в, рожчѣе 215а.

15. Мягкість р.

Мягке р находимо в примірах: *тpъпeзoу* 84а 2. 20; *oу тpъoудък* 25а 2. 7.

16. Отвердїне губних м, в, та інших шелестівок.

Отвердїне мь в шестім відмінку деклінації іменникової та займищникової подибуємо вже в найстаршій українській пам'ятці, Сборнику 1073 р. Як звісно се отвердїне мало вплив на судьбу звука е, який стояв перед мь.

Прояв того отвердїня в нашій рукописі доволі частий, хоч усе таки переважає старе написане з -мь. Виступає воно по найбільшій часті у формах іменникових, а лише в кількох випадках у формах прикметників: *oбpaзoмъ* 176 1. 12; *гнъкoмъ* 646 1. 4; *вндоmъ* 118а 1. 18; *кoлъкoмъ* 225а 2. 23; *дъкoмъ* 2816 1. 10; *мoлкънъемъ* 835 1. 15; *пастыремъ* 2546 1. 14; *пoпoмъ* 2816 1. 9; *съномъ* 1946 1. 8; *сътарцемъ* 96 1. 16; *стpaхoмъ* 1866 2. 8; *co нoустнoмъ* 46 2. 5; *чepкeмъ* 100а 2. 12; *свѣтлoмъ* *лицeмъ* 36 1. 9; *с пoхвалкънъемъ вѣрнъмъ* 17а 1. 10; *кo всакoмъ кo начинаннн* 108а 1. 17; *слoкoмъ кыемъ* 2516 2. 16.

В окінченнях поодиноких слів: *скеркъ* 176а 2. 10; *скоркъ* 125а 1. 17, 135а 2. 14; *скоркы* 786 1. 7, 138а 2. 9; *мoткъмъ* 238а 2. 14; *дeнъ* (*свѣтoкн дeнъ кыквaеть*) 238а 2. 14.

Що до отвердїня н в остатнім слові, котре тепер діалектично звісне на Лемківщині та в говорі Замішанців (Верхратський: Знадоби II, Говори Замішанців), то в старині звісні лише приміри в середині слова: *дoнъдeжe* (замість *дoнъдeжe*) Сборник Свят. 1073.¹⁾ Чи в наведеном слові нашого рукопису перепищик мав на думці твердість окінчення, годі сказати. Правдоподібнійше, що се описка, або ь походить із середно-болгарського підкладу, бо мягкість окінчення згаданого слова панує на цілій українській території.

17. Заміна групи шелестівок кр на χρ.

Поява χρ на місці кр звісна була вже в середноболгарських пам'ятках. Розповсюджена однак була і в староруських пам'ятках, а особливо як каже Ягіч у полудневоруських.²⁾ Звісна вона в Гал. Ев. 1444, Крестиннопольськім Апост., Сборнику Святослава 1073, Іпатівськім Літописі, Евсевієвім Ев. 1283 р. Не чужа вона також і нашим Пандектам, хоч заступлена одним приміром *хрeстъмaнa* 2656.

¹⁾ Крижскій А.: Украинская грамматика, § 13, ст. 105—8. Ягічъ В. И.: Критическія замѣтки, ст. 72.

²⁾ Ягічъ В. И.: Четыре критико-палеографическія статьи, ст. 98.

18. Придиховий приступ.

Придиховий приступ розвивався на початку слів і то перед голосівками переднього ряду у виді *j*, а перед голосівками заднього ряду у виді *h*. Він затрачує ще в праславянській добі, а в праруській добі він щезав перед *и*, *о*, а задержував ся перед *ѡ*. Таке *hѡ* переходило в *ио*. Придих сей, розвинений на ново вже на українським ґрунті, був звісний також і переписицкови львівських Пандектів. Прим.: мѣчъ вострѣ (*μάχαρα ὀδείοξα*) 1256 1. 4; нже ходиша въ вчлахъ и козыхъ кожахъ 40а 2. 18 (хоча написано къ вчлахъ треба брати з деяким застереженням, бо можна думати, що тут о опущене перед в); и възвеселит сѧ о вѡвцахъ 2776 2. 6. Такий придиховий приступ розвивав опісля також і в середині слів між двома голосівками: гѣконоу 1686 2. 5; нваноу 2056 2. 10. Супроти чередованя оу — в можна сюди зачислити також випадки ноуанъ 116 2. 16, 346 2. 16, 42а 1. 17, 218а 1. 24, 301а 2. 17, тим більше, що наш рукопис знає і форми нванъ.

Морфологія.

Іменники.

А. На першій місці згадати треба сі явища в області морфології, з котрих деякі мали свій початок ще в староболгарській мові. Продовжали вони своє житє і на українським ґрунті тим більше, що найшли тут підпору в живій мові. В рукописи львівських Пандектів стрінуги можна ось які явища:

1. Змішане твердих і м'яких основ на -о.

Прим. в манасѣтѣрехъ 416 1. 16; на страшиѣмъ соуди 168а 2. 25.

2. Вплив відміни -и основ на -о основи мужеського роду.

Проявив ся він в отсих відмінках:

а) gen. sing. masc.: во вѣмѧ гнѣкоу (*ἐν καιρῷ θυμοῦ*) 129а 1. 1; ѡ соудѧ 2466 2. 8.

б) dat. sing. masc.: тимоѣѣви 116 2. 9, 262а 2. 6 (всіх 5 примірів); ѣви 496 1. 12, 2336 2. 17 (32 приміри); титови 566 2. 21, 1056 1. 11; клирови 906 2. 25; кѣсарєви 1036 1. 25; ісѣви 104а 1. 2; дьяволови 112а 1. 13; самонлови 1186 2. 10; нсакови 1346 1. 9; ѡлтарєви 1426 1. 15; нзєви 1506 1. 16; дроугови 1586 1. 10; ѧфѣрѣмови 159а 1. 9; мирови 160а 2. 11, 2276 2. 9; рлкови 2476 2. 9; маркови 306а 2. 6.

в) *nom. plur. masc.*: моликє 486 2. 17, 696 1. 6; оудове 54а 1. 25; жидове 58а 2. 21, 1956 2. 6; пирове 736 1. 7; вѣсовє 77а 1. 19, 114а 1. 9, 2356 1. 6; снове (*ἐννόμια*) 1936 2. 1, 1946 1. 7; врѣдове 2166 2. 4; волове 273а 2. 2; поповє 283а 2. 16.

г) *gen. plur. masc.*: враговъ 38а 1. 20; врѣдовъ 656 2. 12, 106а 2. 8; вѣсовъ 856 1. 4; грѣховъ 956 1. 2; склазновъ 1246 1. 23; жениховъ 141а 2. 3; пировъ 1436 2. 18, 2876 2. 9; троудовъ 2216 2. 1.

г) *instr. plus. masc.*: сконми дарѣми 746.

д) *loc. plur. masc.*: прѣстави споухъ 1946 1. 18; въ чиноухъ 2786 2. 10.

3. Вплив основ -о на -и основи.

Заступлений він лише одним приміром в *nom. plur.*: яко сїи присьни (*ὡς υἱοὶ υἱῆσιον*) 96а 2. 9.

4. Вплив основ -о і -и на -і основи.

Проявив ся він лише в слові *господь*: га ѿа своєго 17а 2. 3; га нашего 1986 2. 3; г^{оу} 36 1. 11, 10а 1. 4, 1046 2. 21; — гви 946 1. 16, 233а 2. 8, 2696 2. 9 (всіх 23 приміри).

5. Вплив -о основ на -s основи.

Можна його видѣти в *loc. plur.* делесѣхъ (да оучить же сѧ и нашихъ добрыхъ делесѣхъ прилежати) 220а 2. 3.

6. Змішанє відмінків.

Acc. plur. ужитий в однім випадку за *nom. plur.* і хоч се відносить ся до прикметника, агадаємо його з огляду на його іменну деклінацію в сім місци: дьври мои Фверѣсты блухѣ всакомоу приходащєму 2196 1. 11.

7. Уживанє двійного числа.

Двійне число уживало ся по чисельниках два, оба, а також, коли вчисляли ся дві особи або два предмети, або в кінци, коли говорило ся про парнєті предмети. Воно проявило ся в отсих випадках: и створше дѣѣ лѣтѣ въ нѣмь 46 1. 8; двою горѣстью 39а 1. 15; оуноша два 1846 1. 7; обѣ истѣсѣ 273а 2. 8; колѣнкѣ мои изнемогоста постомъ 27а 1. 23; оставльше родителѣ и братью 50а 1. 3; и вѣжема монма дрѣманьє 233а 1. 4; и оузы|дрѣмли вѣжема сконма 233а 1. 21.

Б. Явща, які повставали на українськїм, а зглядно схід. славянськїм ґрунті.

1. До таких належать форми gen. sing., nom., acc. plur. м'яких основ на -а, де на місці староболгарського **а** появляє **ѣ**, а в пізнійших дописках **и**. Це нове окінчене виступало не лише в іменниках і прикметниках, які відміняли ся по іменниковій деклінації, але також і в заіменниках. Тут згадаємо лише про першу категорію випадків:

а) gen. sing.: прѣже єдиномъ недѣлкѣ За 2. 7; мѣницѣ акою линты 306б 1. 4; євгиньѣ 306б 1. 9; євдокъѣ 306б 1. 9; в дописках на листку 306 настасъи, євгинъи, євдокъи; — в прикметнику корѣнью бо сластьныи похоти члѣвчѣ хвала естъ 108а 2. 13.

б) acc. plur.: возрите рѣе на птицѣ несныи 83а 2. 14; вса повѣсти бжѣтвныи хоци слышати и притѣчѣ разоумѣ да не оубѣжатъ (*πάσαν διήγοιν θείαν θέλε ἀκροάσασθαι, καὶ παροικίαι συνέσεως μὴ ἐκφυγέτωσάν σοι*) 202а 2. 3; разоумѣван доушѣ стада своєго (*ἐπιγνώσῃ τὰς ψυχὰς τοῦ ποιμενίου σου*) 252б 1. 22.

2. Отвердїня окінчене instr. sing. так проявляло ся писанєм -мъ побіч старого мѣ. Приміри такого отвердїня були вже наведені при обговорюваню отвердїня шелестівок.

Прикметники.

В рукописі львівських Пандектів виступають побіч себе два види форм прикметників: відміни іменникової і заіменникової. Форми заіменникової деклінації виступають у стягненім видї, але побіч сего маємо і форми, які відступають від староболгарських, а носять на собі закраску українську, не чужу і иншим схід.-слав. мовам.

До таких треба зачислити:

а) форми dat. sing. муж. і серед. р., де староболгарському үүмү, үмү, юүмү, юмү відповідають окінченя -омү і -ємү: єдиначалномү хѣви 13б 1. 12; добромю 36а 2. 10; лѣжесловескомю 106а 1. 15; величакомю 113б 2. 18; грѣховномю 129а 1. 13; истиньномю 159б 1. 21; нѣчѣтвомю 213б 2. 6; полезномю 254б 1. 19; — чтоүщемю 2а 2. 2; искрньномю 9а 1. 11; нерачащемю 29а 1. 12; множащемю 29а 2. 23; влижнемю 33б 2. 16, 33б 2. 22; толѣ|коүщемю 75а 2. 23; спадшемю 111а 2. 1; жажущемю 175б 2. 18; приходащемю 219б 1. 11; створшемю 227б 1. 3; вѣшнемю 240а 2. 12.

б) В loc. sing. маємо вплив твердих основ на м'які: на послѣднѣмъ мѣстѣ 17б 1. 11; по Ѡ здѣшнѣмъ истѣ|ходѣ 215б 2. 11.

в) В gen. dual. муж. р. староболгарському окінченю -юю відповідає в нашій рукописі -юю: Ѡ моүдрою же снѣкоү покропенѣ 21а 1. 2.

Заіменники.

1. В dat. і loc. sing. особового і відносного заіменника другої особи появляють ся форми тебе, себе.

а) dat.: что тебе и намъ 765 2. 16; лѹче бо тебе дати 1146 1. 13; Ёе хвалоу тебе оуздаю 1176 2. 11; не глѹ тебе до седмижды (*οὐ λέγω σοι ἕως ἐπτάκις*) 162а 2. 23; исповѣдати сѧ тебе о соудьбахъ 233а 2. 18; кто подобенъ тебе 2686 1. 1; в применникамъ: пѹсти мѧ вѣдко принти к тебе 156 2. 2; оуслышѣ ги гла° раба своіего вопьюща к тебе 786 2. 4; коль множицею к тебе плоть моя 291а 2. 2; — о еже внимати себе 85 2. 22; готовати себе (*ἐτοιμάζειν αὐτοῖς*) 41а 2. 14; да оучинить себе мѣроу 73а 1. 19; много творить себе зло 103а 1. 13; лѹче мѹжь къ бещестыи себе работамъ неже иже чѣть себе свлагаетъ (*κρείσσων ἀγῆρ ἐν ἀνυμία ἑαυτῷ δουλεύων, ἢ ὁ τιμῆν ἑαυτῷ περιθεῖς*) 110а 2. 12; хранамъ бо истинѹ можетъ себе жизнь нлѣдѣти 1536 1. 15.

б) loc.: азъ Фверзоухъ оуста своимъ о тебе 240а 1. 4; вѣзвесею сѧ и оузрадоую сѧ о тебе 2696 2. 17; двою то прошю рѣчъ бѣу въ тебе 107а 1. 17; — о еже невѣльмѹдрити о себе 86 1. 21; оуродъ о себе мѹдръ 1156 2. 17; съгрѣшамъ в себе 95а 1. 7; ставъ фѣриски к себе сице молаше сѧ (*στατεῖς ὁ φαρίαιος πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα ἠῶχετο*) 1176 2. 9; глѹще в себе 196а 1. 25.

Форми сѣ з є замѣсть ꙗ не можна пояснати фонетично. Соболевській говорять (Лекців, ст. 158), що сѣ форми мали первісно лише значіне loc. а опісля перейшли до третого відмінка.

Наш рукопис знає також і народні форми для сих відмінків товѣ, совѣ.

dat.: товѣ 83а 1. 10; не подокаше лї и товѣ помилувати 162а 2. 5; непорочною ризоу совѣ влгодатнамъ истъка 59а 2. 3; внимамъ совѣ 1426 2. 8, 2256 1. 10; праведникъ совѣ 158а 2. 22.

loc.: и исаны лютѣ разоумивы.мъ о совѣ 1166 2. 20; рѣчъ же о совѣ 205а 1. 4.

2. В асс. plur. появляе ся ꙗ на місци м: мѹсли своѣ Фвергше 36 1. 2.

Дієслово.

В формах конюгаційних замітні отсі відмінні:

а) В 3-тій особі ч. од. і мн. панує окінчене м'яке -ть: вольсѣють 38а 2. 23; оуходить 204а 2. 6; кормать сѧ 66 2. 25; съзижють сѧ 13а 2. 22; прѣдондоуть 2206 2. 8; шкять сѧ 2416 1. 20. Крім сего зустрічаємо і написаня в т без ѡ, яке має своє

жерело ще в староболгарських пам'ятках. Признавати сему написаню знак отвердїня окінченя 3 ос. ч. од. і мн., як се робив Будде¹⁾, не можна. Сї опущеня полягали на традиції опусканя глухих у слабих положенях. Наш рукопис знає лише оден випадок твердого окінченя в 3. plur.: поносатъ влмъ 126а.

б) Скорочені форми в 3-тій особі ч. од. і мн.: съ ко іакоже є истїна ба 1. 13; шкстьдєсатъ є црць ба 2. 24; довро же є поманоути 176 2. 3; іако же є речено 286 1. 5, 50а 2. 9, 606 2. 2, 696 1. 5, 2226 2. 19; мала є злоба всака 48а 1. 21; вѣлмъ оубо є дша 76а 2. 6; се ко є праведно 966 1. 18; аще є грѣшилъ 1026 1. 12; проклатъи є съ вѣсъ 113а 2. 10; іакоже є писано 133а 1. 6; іакоже є лѣпо 1516 2. 24; прѣдложиъ ти є ѡгнь и водоу 2436 2. 25; да разоумѣваемъ ѡ всѣмъ что є волъ бы 2576 1. 3; вѣра твоа сїсе тѣ 12а 1. 13; да не оу скарѣдье коєго нхъ принде кѣто когда 256 2. 8; дроугъ женишь нарече сѣ 58а 1. 17; и єго не оузможе 1086 2. 16, 1086 2. 22; — си сѡу неоудержаще сѣ (*οδοι εισιν ακρατεις*) 63а 1. 11; таковъ ко сѡу присно жидовьскыи довлестї 1276 2. 10; придоу роугатели 936.

в) Imperat. praes. 1. plur. на мы і мо.

Львівські Пандекти знають дві форми для imperat. praes. 1. plur. Одною з них було окінченя -мы, звісне також і в староболгарськїм. Прим.: оузкомъ сѣ 50а 2. 8, 626 2. 15, 906 1. 24, 101а 1. 19; вѣзкомъ сѣ 121а 1. 13; дамъ мѣсто (*δωμεν τόπον*) 114а 1. 18; разоумѣваемъ 1366 2. 20; пращамъ 162а 1. 14; не подлимъ 165а 2. 7; поканимъ сѣ 1746 1. 9; вѣроуимъ 175а 1. 4; дѣлаимъ 175а 1. 12; работанимъ 175а 1. 16, 295а 2. 18; оубкомъ сѣ 175а 2. 6; пооучнимъ сѣ 198а 1. 19; разоумѣимъ 205а 1. 13, 2086 1. 17; подвызанимъ сѣ 211а 2. 15; бѣгодароуимы 269а 1. 5; радоуимъ сѣ 295а 2. 22.

Заходила однак ріжниця поміж уживанем сих форм на -мы в староболгарській і староруській мові. На се звернув увагу Ягіч в „Критическихъ Замѣткахъ“ (стор. 95—6). В староболгарських пам'ятках примірів на -мы з вїтком Суурасльського Збірника, котрий виказує коло 20 випадків, дуже мало. Коли порівнаємо пам'ятки староруської письменности, то побачимо, що там число таких примірів значно збільшує ся. В однім Сборнику Святослава 1073 р. їх більше чим у всіх полуднево-славянських пам'ятках разом. З сего можна робити два виводи. По перше, що у полуднево-славянськїм

¹⁾ Будде Е.: Къ исторїи великорусскихъ гѡворѡвъ. Казань, 1896, стор. 209.

підкладі Сборника Святослава окінчене -мъ було вже сильно розвине, по друге, що в оїм окінченю проявила ся жива мова переписчика. Коли прийняти се остатне, говорить Ягіч, то може нам насувати гадку, що тоді може ще й не було полуднево-руського -мо, а лише -мъ, -мъ.

Побіч окінчення -мъ в 1. plur. imper. graes. часте також і окінчене -мо. Прим.:

ї паче пореєнуємо (*καὶ μᾶλλον ζηλώσωμεν*) 36а 2. 10; и пльти промъсла здѣймо (*ἐργασώμεθα*) 40а 1. 23; слѣдомъ нхъ послѣдоуємо 40б 1. 5; мъ оубо дѣд°кам дѣяннѣ чисти съ дѣдомъ поимо 115а 1. 11; но паче имѣймо плаканыє (*ἀλλὰ μᾶλλον ἀσκήσωμεν τὸ πένθος*) 120а 2. 13; та помъшлѣймо (*ταῦτα διανοηθῶμεν*) 122а 2. 15; да к томоу же дъ|роугъ дроуга не осоужаимо 122б 1. 23; и никако же дѣодѣшъствоуємо (*καὶ μῆδι ὄλωσ διψυχῆσωμεν*) 196а 1. 24; не разгнѣкаймо ꙗ (*μὴ παροργίσωμεν κύριον*) 197а 2. 21; и мъ оубо вѣм̄лѣннѣмъ с дѣдомъ приповѣдѣймо 197б 1. 15; всѣмъ прилежаныємъ и тшаныємъ слоужѣннѣ свое извѣстоуємо (*πληροφορήσωμεν*) 204б 1. 2; трѣзвнѣ оубо волцаго постѣшлѣймо (*ἐπισκεψώμεθα*) 222б 2. 14; дѣлаимо бл҃гоє ко всѣмъ (*ἐργασώμεθα τὸν ἀγαθὸν πρὸς πάντας*) 223б 1. 18; но свѣршнѣ оупоканѣмо на рѣкшаго (*ἀλλὰ τελείως ἐλπίσωμεν ἐπὶ τὸν εἰπόντα*) 225а 1. 14; радоуємо сѣ радостью неизглаголемою 284б 1. 8.

Форми 1. plur. imperat. а також indicat. graes. на -мо вступаютъ в українських пам'ятках в XIV—XV в. В теперішних українських говорах вони всюди розповсюднені, крім сего звісні і у білоруській мові, а діялєтично і у великоруських говорах. З інших славянських мов звісні вони в сербській і словінській мові а також і в західно-болгарських говорах (Лавровъ, в Обзорі ст. 198). Найстарші приміри окінчення 1. plur. imperat. у сербській мові находять ся вже в грамотах 11 і 12 віків.¹⁾

Та походжене окінчення -мо в сербській мові зовсім ріжне від українського. На се звернув був увагу Ягіч у згаданих Крит. зам., та за ним Ляпунов в Исслѣд. о яз. снн. списка 1-ой новг. лѣтоп. (ст. 217). Українське -мо на їх думку повстало завдяки переходови глухих при даних звукових условних в повні — в нашім випадку з — в о.²⁾

¹⁾ Vondrák W.: Altkirchenslavische Grammatik. Zweite Auflage, ст. 492.

²⁾ З таким способом випровздування окінчення -мо в українській мові не годить ся Berneker (Kuhns Zeitschrift, 37, ст. 371). Він не ро-

г) Imperativus praes. 2. sing. і plur. на -жь, -ѣте. Прим. *вижь* (бѣа) 146 2. 6; *насажь* 1706 1. 24; *плачьте* 216 2. 7; *плачьте* сѣ 37а 2. 24.

г) Imperativus praes. 1. і 2. plur. на -ѣмъ, -ѣте. В українських пам'ятках галицько-волинського походження: як Христинопольський Апостол, Галицьке Ев. 1266 р., Полікарпове Ев. 1307 р., зустрічає ся часто приміри imperat. praes. 1. і 2. plur. на -ѣмъ, -ѣте замість староболгарських окінчень -имъ, -ите. Таві самі випадки подібуює ся і в нашій рукописі: *оузищѣмъ* 40а 2. 7; *ищѣмъ* 225а 1. 21, 270а 2. 14; *наказѣмъ* сѣ 476 1. 20; *имъ оубо спостражѣмъ* сѣ павломъ 796 2. 3; *но постражѣмъ* 2116 1. 9; *имъ вѣгоспѣннѣ покажѣмъ* 96а 2. 1; *скервѣмъ оубо и плачѣмъ* 1106 2. 8; *и плачѣмъ* сѣ днѣ и ноцѣ 242а 1. 10; *конѣмъ* (*просѣхомѣ*), *что павелъ намъ повелѣваєтъ* 198а 1. 1; — *ищѣте* 336 1. 8, 426 2. 9, 172а 1. 10, 201а 2. 6, 241а 1. 13, 2716 1. 25, 2856 1. 16, 287а 1. 10, 287а 1. 20, 305а 2. 11; *вѣзищѣте* 1666 1. 14; *не лжѣте* 1076 2. 13; *гѣте* 1146 1. 20, 153а 1. 9; *наказѣте* сѣ 170а 2. 12; *постражѣте* 217а 2. 24; *плачѣте* 2436 2. 9.

д) Форми імперфекта. В нашій рукописі подібати можна дві форми імперфекта: *нестягнуу* і *стягнуу*. До першої категорії належать отсі приміри: *вѣише юмоу провѣцано* 156 1. 12; *но вѣише* 156 1. 20; *вѣише срдце и дша юдина* 1846 2. 9; *вѣише охода* 233а 1. 6; *не имѣише кде главы подѣклонити* 2016 2. 7; *яко вѣишоу терпаци вѣ оучѣнн апльствѣ* 2406 1. 14. До другої належать: *пѣрияхъ* 1516 1. 2; *оусприяхъ* 156 2. 4; *хожаше* 47а 2. 1; *идаше* 1126 2. 10; *вѣише* 1176 2. 20; *плакаше* сѣ 132а 2. 2; *порицахоу* 89а 2. 5; *радовахоу* сѣ 141а 1. 14; *молахоу* сѣ 1646 1. 16; *но вѣхоу* 1846 2. 13; *не хотахоу* 197а 2. 12; *нѣ имахоу* 263а 1. 7.

Соболевський запитив (Лекції ст. 162—3), що жива мова мабуть не знала повних окінчень, лише скорочені, як видно се в Святославовім Сборнику 1076 р., або Архангельським Євангелію. Та в історичнім часі були звисні також деякі форми імперфекта на -ѣяхъ. Так форми в роді *имѣише* держали ся в руських пам'ятках (Лаврентієвський Літопис) до половини XIV в. Але впоряд

бить ріжниці між сербською і українською мовою. Протівно, супроти появи сего окінчення в сербській, словінській, а діалектично і словацькій мові, випроваджує Бернекер його зі староіранського окінчення перфекта *-та* (*то). На сю можливість вказувала би ся обставина, що окінчене *-мо* подібуюмо наперед в дієсловах атематичних, між котрими зустрічає ся старий перфект *vědě* разом з *vimo*.

із сими формами виступає також і форма кѣхъ, що до котрої не-рішено, чи вона дійсно є формою імперфекта чи аориста (Vondrák: Altkirchenslavische Grammatik, ст. 540). Прим.: тако по истинк члѣвци кѣша (ἤσαν) вни 26 2. 8; и вѣша людѣе ропчюще на мон-сѣи 816 2. 4.

е) Скорочене форм часу минавшого зложеного. Минавший час без помічного слова єсмь був звисний вже в староболгарській мові, як се показує Супр. рукопис. Форми такі не рідкі в памятках староруських та при сѣм і українського походження (Свят. Сб. 1703 р.). Подибують ся вони також і в рукописі львівських Пандектів — але лише в третій особі ч. од. і мн.: которы остали сѧ 35а 1. 15; также и о дѣде не наказали сѧ (Ὁμοίως καὶ περὶ τοῦ Δαυὶδ οὐ παιδεύσαι) 47а 2. 14; трѣтъма тѣ осклавила сѧ 49а 1. 23; искрѣ-сил тѧ 177а 1. 12; се же и законъ реѣ. обличн искрѣнаго своего єдакогда не створѣлѣ; аще ли створилѣ, да не приложитѣ (Καὶ ὁ νόμος φησὶν. Ἐλέγξεις τὸν πλησίον σεῦ, μήποτε οὐκ ἐποίησεν. Εἰ δε καὶ ἐποίησεν, ἵνα μὴ προσθήῃ) 154б 2. 22—23; гъ далъ и гъ ѡмалъ (κύριος γὰρ ἔδωκεν, κύριος ἀφείλατο) 188б 2. 8; и пакы прѣдлицемъ члѣвоу далъ мдрѣсть и разѡумъ и радость, и стрѣшлющему далъ молѣвѣнныє и єже далъ попоустити мѣсто разѡумѣ и самовластью члѣчу 38б 2. 18—24; и исхода же своего не искрѣзвилѣ 116б 2. 2.

ж) Форми часу давноминавшого і будучого доко-наного. Рукопис львівських Пандектів знає форми часу давноминавшого і будучого доконаного, які виступали також і в інших староукраїнських памятках (Житіє Теодосія Печерського).

а) давноминавший: не обѣклѣ кѣ 20б 2. 20.

б) будучий доконаный: паче же идеже свершена любы оукори-нѣла коудеть (μάλιστα δπου τελεία ἀγάπη ἐρριώσεν) 184а 1. 18.

Аналізуючи рукопис Пандектів 1307 р., мали ми на увазі в першій мірі діалектичні прикмети сеї пам'ятки. Староболгарську звучню і морфологію вирізняли ми на стільки, на скільки сї форми находили продовжене свого життя і в староукраїнських памятках, або виріжнювали їх від пам'яток великоруського походження. До сеї групи зачислили ми такі появи: 1) перезвук *jo* в *je* на початку слів, 2) перезвук *ъ* в *ь* і *ь* в *ъ*, 3) написанє форм *j + e* на початку слова через *я*, *ѣ*, *ю*, 4) вставку *д* в групі *зр*, 5) частий перехід *-ск* перед *ѣ* і *и* в діфтонга в *-ст*, 6) уживанє форм *кдѣ*, *сдѣ*, 7) вплив одних основ на другі: а) *-и* основ на *-о* основі і на

відворот, 6) вплив *-о* і *-и* основ на *-і* основи, в) вплив *-о* основ на *-s* основи, 8) уживане двійного числа, 9) imperat. 1. plur. на *-мъ*, 10) imperat. 1. і 2. plur. на *-ѣмъ*, *-ѣте* замість *-имъ*, *-ите*, 11) скорочене форм часу минувшого зложеного, 12) уживане форм часів давноминувшого і будучого доконаного.

З діалектичних примет вирізняли ми прикмети, які вирізнявали наш рукопис від староболгарських, а також і такі, які ближше означували походження нашої пам'ятки на території східного Славянства. Прикмети першої категорії були спільні для цілої групи східно-славянських мов. Вони були спільні як для української, так і для великоруської, а в дальшій мірі і для білоруської мови. Сі „руссиами“ проявляли ся у таких випадках: 1) в переході носових *ъ*, *ь* в *и*, *ја*; 2) в заміні *ји* на початку слова на *и*; 3) в заміні праславянського *ǣ* (староболг. *ѣ*) на *а*; 4) в переході грецького *α* в *о*, *υ* в *оу*, *ю*; 6) в задержанню різниці між обома глухими *ъ*, *ь*; 7) в стягненню двох голосівок в одну; 8) в появі *ж* на місці прасл. *d + j*; 9) в м'якості гортанних, що виражало ся написаннями *ки*, *ги*, *чи* замість *кы*, *гы*, *чы*; 10) в м'якості шипячих; 11) в першій повноголосі; 12) в окінченю gen. sing., nom. acc. plur. м'яких основ на *-а*, а також асс. plur. заіменників — на *ѣ* замість староболг. *ь*, 13) в окінченнях dat. прикметників заіменникової деклінації на *-омоу*, *-юмоу*; 14) в появі в gen. dual. муж. р. прикметників заіменн. деклінації окінчення *-ою* замість староболг. *-оую*; 15) в змішанню відмінків nom. acc. plur.; 16) в появі форм dat. і loc. sing. особового і відносного заіменника другої особи *тѣѣ*, *сѣѣ*; 17) в появі форм тих самих відмінків *тѣѣкѣ*, *сѣѣѣ*; 18) в появі стягнених форм. imperfect-а.

В кінці прикмети, які вирізнявали українську мову від інших східно-славянських мов. Зазначити треба, що декотрі з них не чужі були і білоруській мові. Були вони вислідом спільного життя частини білоруських говорів з українськими ще до виділення їх в особну групу т. е до XIV віку. Сі українізи проявляли ся у таких написаннях: 1) в переході змодифікованих глухих *ъ*, *ь* перед *ј* з **jъ* в *ъ*, *и*; 2) в переході групи: шелестівка + *ъј* + голосівка (*ъје*) в групу: шелестівка + *ј* + голосівка; 3) в появі нового *ѣ* на місці старого *е*; 4) у вимові староболгар. *ѣ* як *є*; 6) в монофтонгічнім вимові старого, а також і нового *ѣ* як *и*, що можна видіти у взаємній заміні *ѣ* і *и*; 7) в переході старого *ѣ* в більше середній звук *у*, що виявило ся в написанню сего звука через *ъ*; 8) в змішанню *ъ* — *и*; 9) в переході *а* в *е* по шипячих; 10) у взаємній заміні звуків *оу* — *в*; 11) в появі звука *ждж* — на письмі *жч* — на

місци староболгарського жд; 12) в зм'ягченю ρ; 13) в отвердїню губних м, в; 14) в повопній появі придохого приступу; 15) в передачі грецького ϑ через т, ф, χ; 16) в твореню 3. sing. і plur. praes. без -тъ; 17) в твореню окінченя 1. plur. imperat. praes. на -мо.

Через аналізу граматичних форм нашого рукопису рішене такеж питанє про його родину. На початку був висловлений здогад, чи на основі історичних даных не треба би шукати родини нашого рукопису в Полоцьку, т. є на білоруській теріторії. Не маючи історично вірної дати про походженє нашого рукопису з полоцької області, ми муєли би шукати в нїм таких прикмет, які мають пам'ятки, котрих полоцьке походженє доказане. Сї пам'ятки описав нам Соболевський. Він дійшов на основі опису грамот та рукописів XIII—XV в., що полоцькі Кривичі були по мові споріднені з псковськими і новгородськими Кривичами. Вони знали взаїмну заміну звуків ч — ц, але в противенстві до новгородських не знали виговору ѣ як и, а до псковських, взаїмної заміни з — ж, с — ш. За се була звісна їм ще одна прикмета, а се було змішанє оу — в, що лучила їх з говорами Дреговичів, дійсних предків білоруського народу.¹⁾ Сеї першої головної ціхи псковських говорів ми не нашли в рукописі львівських Пандектів. Одиначна поява ц на місци ч була на своїм місци вясненена. Тай здогад про білоруське походженє переписчика нашого рукопису не стійний. Як звісно прикмети нинішньої білоруської мови, яко продукт змішаня середноруських говорів з південноруськими (українськими), виступають у пам'ятках почавши від XIV в. Се зазначило ся головно в так званім „аканю“. Хоча початок його був вже положений ще в XII в., то однак в пам'ятках виступає воно аж в XIV в. Так приміром не знає його ні Псалтир 1296 р., ні Еван. 1317 р. (бібл. И. Ак. Н. № 2), ні Псалтир XIV в. (И. публ. биб. F. I. 2), а противно виступає воно в грамотах та в Лаврашевськїм Ев. 1329 р. (музея ім. Чарториських в Кракові)²⁾, та пам'ятках XV віку. Але й сеї прикмети, яку виказало вже Лаврашевське Ев. не знають львівські Пандекти. Виходить отже на основі опису, що се пам'ятка українська, в котрій відбили ся у великій мірі сї звуки і форми, які увійшли в теперішню українську мову. Як відісе ся переписчик львівських Пандектів, писаних

¹⁾ Соболевський А.: Смоленско-полоцкій говоръ в XII—XV в. Р. Ф. В. т. XV, ст. 20—21.

²⁾ Карскій Е.: Бѣлоруссы I, ст. 370—1; II 1, ст. 137—8. — Свѣнцицкій И.: Лаврашевское Еван., Извѣстія II-го отд. Им. Ак. Н. т. 18 (1913 р.). Приміра лѣткаканья 81 об.², лопота 170 об.

ним на чужій йому мові, до поодиноких звуків своєї мови, відко було в примірів. Не всі в однаковій степені найшли дступ до чужого тексту, — перешкаджала сьому шкільна нисьменна традиція. Що памятка ся волинського походження, то вказували би на се отї прикмети: 1) поява нового **к** на місци старого **е**; 2) перехід старого **к** в звук середнього ряду — **ч**³⁾; 3) перехід нового **к** в **и**; 4) перехід **а** в **є** по шипячих; 5) частий перехід звука **оу** в **к** і на відворот; поява звука **ждж** — на пєсьмі жч; 7) поява в 3. plur. praes. твердого окінченя **-тѣ**.

Лоправки і доповнення.

Ст.	стрічка	написане	має бути
4	11	Українська Грамматика	Украинская Грамматика
5	33	видах	видах,
8	13	ничсо	ничсо
13	10	воськють	воськють
22	20	додати малотервинєнь 232а 2. 3;	
23	34	Lexicon paleoslovenicum	Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum
31	8 і 9	пропустити: „між ними і Кримський“.	
38	6	додати настасьє 3066 1. 7.	
47	20	„ оупразнить 196 1. 1.	
48	22	нарицям	нарицям

Деякі знаки взяті в Шахматова „Очеркѣ“. Так **ö** = **e** лябіалізоване, **ÿ** = **ѣ** лябіалізоване, **ÿ** = звук між **ÿ** і **и**, **ѣ** = **ь** лябіалізоване.

³⁾ Потебля в своїй рецензії на Соболевського „Очерк-и“ уважає перехід **к** на **ч** за прикмету західно-українських говорів в противенстві до східно-українських. — Отзывъ о сочиненіи А. Соболевскаго „Очерки“. Спб. 1896, ст. 25.

Два документи до побутової історії Київської Могиллянської колегії в XVII ст.

ПОДАВ *Микола Петров.*

Документи, що відносять ся до побутової історії Київської Могиллянської колегії XVII ст., тепер незвичайно рідкі. Супроти близького тристалитнього ювілею існування сеї колегії в 1915 році, ми подаємо тут два такі документи. 1) Се реєстр видатків на удержане паничів Огіньських, що вчили ся в Київській Могиллянській колегії, й їх інспектора пана Тривни зі службою, 1637 р. 2) Се памфлет на ректора колегії і ігумена Братського монастиря (Варлаама Ясинського), уложений якимсь учителем колегії в 1673 р.

Перший документ знайдено в скарбі монет, відкритім у жовтні, 1898 р., під смітем на хорах у великій церкві Київопечерської Лаври. Він служив за підстїлку для монет. Яким чином він попав сюди, се можна пояснити біографією пана Тривни. В 1646 році вибирають його виленські братчики настоятелем виленського монастиря Святого Духа, при сильній піддержці Самїйла, Льва й Олександра Огіньських, мабуть давнійших його вихованків.¹⁾ В 1647 р. його вибрали архимандритом Київопечерської Лаври і тут він помер 1655 р.²⁾ В документі говорить ся про зверхні обставини паничів Огіньських і пана Тривни, а особливо про їх одїня.

---

¹⁾ „Чтенія въ Церковно-Археологическомъ Обществѣ при Кіевской Дух. Академіи“, выпускъ II, Кіевъ, 1899 г., ст. 92—3.

²⁾ „Краткое Описаніе Кіевопечерскія Лавры“, проф. Ѳ. И. Титова, Кіевъ, 1911, ст. 97.

Другий документ говорить між иншим про збурене села Новосілок в 1671 р., яке належало до київського братського монастиря, довершене польським полковником Пивом, та про вбийство на дорозі до Новосілок трьох київських братських монахів у 1673 р., і обі ті події приписує вині тодішнього ректора колегії й київсько-братського ігумена, яким був тоді відомий Варлаам Ясинський.¹⁾ Хто був автором памфлета, про те трудно тепер щось певного сказати. Він добачував потуране з боку ректора й ігумена його своякам, а навіть студентам колегії, за те погорду до монахів, а особливо до маїстрів, т. є. учителів колегії. Мабуть автор належав до маїстрів, т. є. учителів, бо виявляє значну ерудицію. В останній (18) точці памфлета автор говорить про свого ігумена й ректора, що тих, котрі вчили ся, він хоче викинути з братства і бажає тільки двох шкілок. Варлаам Ясинський бажав мабуть обновити Київську Могилянську колегію, відкривши тільки дві перші кляси, а зайвих учителів усунути з братства і через те викликав їх незадоволенс. Сам памфлет полишив ся недокінчений і мабуть не був в обігу, та його думками, здасть ся, так була пересичена атмосфера київсько-братського монастиря й колегії, що Варлаам Ясинський сам просив 1673 р. чернигівського архієпископа Лазаря Барановича, як заступника київського митрополита, увільнити його від обовязку ректора колегії й ігумена київсько-братського монастиря та поручив на своє місце Гойського ректора Сильвестра Головчича.²⁾ Лазар Баранович сповнив його просьбу.³⁾

Предкладаємо самі документи в польських оригіналах.

I. Regiester.⁴⁾

Zadatku od Gospody Paniąt Oginskich y Pana Tryznu, którą naięto u Swieszczzenika Prytyske(go) na Rok złotych osmset, poczyna się Rok od dnia 7 Septembra A° 1637 dalem ad rationem fl(orenorum) 60.

¹⁾ „Акты и документы, относящиеся къ исторіи Киевской Академіи“, отдѣленіе II, томъ IV, Киевъ, 1907, стр. 136. Диви низше точки 7 і 9 самого памфлета.

²⁾ Диви письмо його до Л. Барановича в „Описаніи рукописныхъ собраній, находящихся въ г. Киевѣ“, Н. И. Петрова, вып. III, Москва, 1904 г., стр. 62, л. 126—8.

³⁾ „Письма Лазаря Барановича“, Черниговъ, 1865 г., письмо 113.

⁴⁾ Реєстр переходуєть ся тепер в архіві Київсько-печерської Лаври. Утрачені місця рукопису або зазначені точками, або подані в скобках.

D(ie) 6 Octobris. Ojcu Prytiskem(u) od Gospody Paniąt Oginskich y S. Tryzny wedlug umow(y) na cwierc po... zlotych pla... za pierwszą cwierc od Wozdwiżenia czesnego Kresta zaczą(wszy) daiać do pierwey zadanych fl. 60 teraz dano fl. 100.

D. 4 Novembris. Paniętam Oginskim y Panu Tryznie y chłopcowi ich na ukowanie botow gr. 12.

D. 14 Novembris. Paniętom Oginskim y Panu Tryznie na Affekcie...

D. 19 Novembris. Od Gospody P. P. Oginskich y P. Tryzny ostatek pieniądzy fl. 3.

Dnia 27 Novembris. Na Gospodą P. P. Oginsk[ich] y P. Tryzny Sozonowey, którą zmowiano po fl. 800 na Rok, teraz zadatku dano fl. 50.

Na inkaust Paniątom gr. 7.

3 Decembris. P. P. Oginskim y p. Tryznie... boty y chłopcowi ich fl. 6.

Paniew Sozonowey do pierwszych zadanych... fl. 50 dalem fl. 100.

Na cartiny na Święto P. P. Oginskim y P. Tryznie gr. 24; tym że na ogolenie y na insze potrzeby gr. 13. Za miotelkie do chędożenia Sukeń tym że gr. 24.

Dnia 19 Decembris. Za polszosta lokcia falendyszu czerwone(go) po polszosta zlot(ych) P. P. Oginskim y Panu Tryznie fl. 30 y gr. 7.

Za sznurek tym że do czapek y do portek fl. 1 y gr. 2.

Za robotę tych troyga nadragow y czapek trzech krawcowi fl. 1.

Za robenie dolomana y portek chłopcowi panięcemu gr. 25.

D. 22 Decembris. Za dwanas(te) lokci Harusu na Pasy P. P. Oginskim y P. Tryznie koźdemu z nych po 4 lokcia.

D. 12 Januarii. Pana Tryzninemu chłopcu Koczanowi na koźuch fl. 3, gr. 15.

D. 15 Januarii. Paniew Sozonowey... za cwierc fl. 50.

D. 26 Januarii. P. P. Oginskim y P. Tryznie... sukień, na kalefactora, na drwa, krawcowi y... drobiazk wedlug potrzeby fl. 2, gr. 15.

D. 16 Februarii. Paniew Sozonowey w zadatku na drugą cwierc fl. 50.

II.

Другий документ, названий памфлетом, був виданий в „Кіев. Старинѣ“ в російськїм перекладї під назвою „Ламентація“¹⁾ та в дійсности він не має ніякого нагодовка. Подаємо його тут у польськїм оригіналі з деякими увагами до тексту.

Na taką podobno zemia y kamienie Monastera naszego z iednym Poëtą Polskim zdobywasię Interrogatią: wymowić czyli zamilczeć. Zeby onym lepszey przeciwko Bogu, aniżli nam ludzkosci nie przypisano, Terra et lapides sileant, my sanguinolentis lachrymis loquimur, aby niebo do nas tak nie mowilo: Muti canes, quare siletis? Mowimy tedy, albo raczey mowi utrapienie nasze te.

Puncta.

1) Kto Oycü Rektorowi na Molebny na Sorokousty pi-niędzy da, to niebywaią ani Soro(ko)usty, ani molebny. Czy będzie ż Bog Monaster nasz za to blogosławić?

2) Przykładu mnieysza Bracia nie maią.

3) Zmysła Uboztwo zbyteczne, y mowi: dla tego to ia nie powiadam o pieniądzech, żeby ludzie na Monaster jal-mużne dawali.²⁾ Wszakże te pieniądze, iako w obczym Mona-styru, miały by być na Polace, a ich tam niemasz³⁾; y Bracia też potrzebnych na zimę futer albo kozuchow nie miała, ba drudzy y botow nie maią.

4) W szkolach porządku, ba y nauki malo; a to dla tego [iako w liscie naczytalo się Iego Msci Oyca Archi-Pasterża], że friget sine Cerere Pallas. Porcij Magistrom niemasz ku po-sileniu, Trapeza częsta blaha, v Magistrow nuźdnych rzeczy niemasz, dla czego barziesy skorb niż zachęcenie do nauki maią.

5) Bracia inni, patrząc na starszego, nie często progi cerkiewne obiiiają, a to się wszystko za porządkiem dzieie, ktory iest anima rerum.

1) „Кіевская Старина“, октябрь, 1884 г.

2) Тут можна добачувати вквiвку на милостиню, збирану на мо-настир по просьбі Варлаама Ясинського в 19 мая, 1671 р. Диви: „Па-мятники, падапые Кіевскою Коммиссією для разбора древнихъ актовъ“, Томы I и II, второе издание, Кіевъ, 1898 г., стр. 486—7.

3) Звідси видно, що автор був членом монастирської палати (управи).

6) W obczynach sobory bywają, u nas onych niemasz. Przedsie y krole swoich konsiliarzow miewają.

7) Że Nowosiolki zginęli, nie dziw: bo Ociec Rektor rozgniewawszy się na Namiesnika dobrego, który z Panem Piwem dobre miał zachowanie, szalawilę iakiegoś do Nowosiołek z drugimi na Horodnictwo posłał, którzy piani z strzelbą po Polu biegając Piwincow na wojnę wyzywali, za tych że porządkiem poddani onych iednego czasu pobili.¹⁾

8) Bracia radzila między sobą, aby zgladzone Nowosiolki do pewnego Pokoiu opuscil; on, iako zawsze przeciwny ludzkim radom, w ogniu prawie restawrowal one, gdzie pod czas tey restauracij y Poddani y Woly poginęli.

9) Tam że w Nowosiolkach iakieś zatoczenie wymyslił y, rozgniewawszy się na Cercow, tam onych posyla. Diakona tedy zagniewany tam posłał, a Namiesnika niech to y drugiego kapłana w potrzebie posyłał, ktorych pozabiano.²⁾

10) Krewni y Gruntami y Skupsczyznami władną.

11) Studenci y krewni kiedy konie gubią, nic to: niech że tylko by Czerneć zgubil, podobno by go ukamieniowal.

12) Studentow monasterskym kosztem do Polszczy wyprawuie, a tych, co pracuią, zaniedbywa. A powiadaią Philosophowie, że prius est ad se, quam ad aliud, — y tu by się drugi nauczył, gdy by zachęcenie Magistrum bylo.

13) Nabozenstwo z obiadem bywa czasem ku wieczorowi, a ten porządek z szkolami zgodzić się nie może.

14) Mitra Mohilaeanska zawiedzona na ten czas, kiedy Nowosiolki byly, a czemu z? Wszak na ten czas, iako inne Monastery Chleb kupowali, Bratsky nie kupowal.

15) Miod się szynkuie w Monasterzu, gdzie swieccy Ludzie diversi sexus pić chodzą.

16) Studnia poszrodku Monastera, a do niey po wodę także chodzi diversi sexus.

¹⁾ Перше збурене Новосілок польським полковником Пивом мало місце 3 мая, 1671 р. Диви: „Просительное воззваніе В. Ясинскаго“ з 19 мая в „Памятникахъ, изд. Кіевскою Комиссією для разбора древнихъ актовъ“, Томи I и II, второе изд., Кіевъ, 1898 г., стр. 466.

²⁾ Намісник Мелетій Миколаєвич, економ Інокентій Можилівський і шафар єродіакон Лазар убиті в січні 1673 р. Диви: „Акты и документы, относящіяся къ исторіи Кіевской Академіи“, отдѣленіе II, томъ IV, Кіевъ, 1907 г., стр. 136.

17) Swieccy wszystkim rządzą w Monasteru, a dobrze by to zachowac: non misceantur sacra profanis.

18) Co się uczyli, tych chce z Bratstwa wykorzenić, a chce dwie szkolky.

Na dochody y odchody, iako w inszych Monasterach, żadnych Regestrow nie wydzielismi. Przeszlego roku dwa tysiąca się wyszafowalo, a iednego na one registryka nie bylo.

Prawa piastowane od wielu Rektorow, za iego starszenstwa są g.¹⁾

Київ, 29 червня ст. ст. 1914.

---

¹⁾ Автор не закінчив свого нафлета, урвавши його на півслові.

З козацької сфрагістики.

ПОДАВ *Іван Крипякевич.*

I.

Заміткам, які тут подаю, дала привід невелика книжочка д. Марії Слабченко: *Матеріали по малорусській сфрагістикѣ* (Одесса, б. р., ст. 16). Авторка бажала подати в сій розвідці в короткій формі огляд усього, що було відоме дотепер про козацькі печати, доповнюючи се своїми матеріалами. Поле нашої сфрагістики дотепер таке необроблене, що треба витати не тільки кождий огляд сього рода, але й найдрібніші матеріали; та рівночасно годі оперти ся гіркому почуванню, що так пізно починаєть ся робота і що навіть спеціалістам доступний тільки невеликий і неповний матеріал... Але така праця можлива тільки при колективних силах, а до остаточних вислідів можна дійти тільки по ряді приготовляючих студій. Тому звертаючи увагу дослідників на важну розвідку д. Слабченко, хочу подати на сім місці також деякі свої матеріали.

В першій розділі праці д. Слабченко „Изъ малорусской сфрагистики“ подана невеличка література нашої сфрагістики. Перша робота, що дотикала сього питання, се ір. Милорадовича „Матеріали для історіи Южной Руси“ 1858, (опись 18 печаток); дальше Филарета Опис. Черн. Епархіи т. VI, роботи Лазаревського (Кіев. Старина, 1899, кн. VI), А. Стороженка (Архивъ Стороженковъ), Г. Сотниченка (Кіев. Старина, 1906, кн. III), Китицина „Печати трехъ украинскихъ козацькихъ полковъ въ XVIII в.“ (Труды Полт. Ученой Арх. Ком. II, 1906 р.) і Труды чернігівського Предварит. Комитета, видані Самоквасовом.

Дальше дає авторка перегляд козацьких печатий власної збірки. Ділить їх наперед з огляду на форму: круглі, овальні, чотирикутні, осьмикутні і параболічні. Що до змісту ділять ся печати на такі групи: з напсами без імені властителя, з ініціалами без прикрас, з ініціалами й рисунком, з самим рисунком. По такій системі описує д. Слабченко всуміш печатки приватні козаків і поміщиків і печати урядові сотень і міст. Печатки в більшій часті походять з XVIII в., кілька є з початків XIX в.; з XVII в. описано тільки десять печатий і то одна лиш з 1620 р. (перечаславська міська в Актах Ю. З. Р. X 518), інші з 1660—1690 рр.

Загальних висновків студія не дає. Сконстатовано тільки, що неповні вірна думка Лазаревського, що для українських печатий є характеристичні образи шаблі і хреста, місяця і звізд; в дійсности рисунок печатий дуже різнородний що до змісту. Для XVIII в. є характеристична новість, що емблеми кладуть ся у малий щит, окружений пушками і барабанами.

Із матеріалу поданого д. Слабченко маємо вражінє, що українська ефратістика має характер дуже оригінальний, не знати (з малими виїсками) чужих взірців, — „українська старшина не заглядала в польські гербарі“, справедливо замітив Лазаревський. В емблемах є багато мотивів, які не стрічають ся в західній геральдиці, а нема знов звичайних західних знаків. Але хоч деякі мотиви повтаряють ся дуже часто (дук, стріли, меч, серце, хрест, звізди, місяць — у різних комбінаціях), то нема печатий з усталеними формами; се не родові печати, але особисті *in statu nascendi*.

При тім не треба забувати, що між печатками козацькими може бути якесь число печатий родових шляхотських; у студії В. Липинського: *Z dziejów Ukrainy* виказано велику участь української шляхти в козацьких рухах; — се мусіло відбити ся також у козацькій геральдиці і ефратистиці.

В другій статі „Гетманская печать въ XVII в.“ розглядає д. Слабченко „військову“ себто державну печать України. Авторка користувала ся тут матеріалом з другої руки, тому висліди її в сім місці не такі повні і вірні. Д. Слабченко дає такий перегляд печатий запорозького війська:

1. 1576 р. неавтентична? (з Київ. Старини 1887, IX).
2. 1596 р. з написєм „Кочна воиска запорозского“ (за Стороженком — Стороженки т. III, ст. 98).

3. 1622 р. герб у „Віршах на погреб Петра Конашевича“.

4—6. Печати Богдана Хмельницького: а) з написею „печатъ воиска Его Королевской Млсти запоровьского“ промір 30 mm. б) різна від попередньої тим, що права рука козака заложена за спину. в) печать при реєстрах (Чтенія М. О. И. и Др. за 1874 р. кн. 3).

7—8. Печати Виговського: а) як гетьмана руського князівства, розмірів 55 × 43 (опублікована Київ. Археогр. Комісією), б) з гербом Виговського і буквами J. W.

9—10. Печати Юрія Хмельницького: а) з нечиткою написею „...королевской...“, б) „печат княжства малоросискаго“, розмірів 30 × 30 (в дод. до Бантиш-Каменського „Исторія Малої Россіи“).

11. Печать Петра Дорошенка: промір 40 mm, напись „Печать воска его ко мл запорозкого“.

12. Печать Многогрішного, промір 40 mm, напись „Печать Малої Россіи воиска его царского пресвѣтлого вели запорозкого“.

13. Печать Тетері промір 45 mm, напись: „Печать воиска его королевской млсти запорозкаго — 1666“.

14. Печать наказного гетьмана Самійла: розмір 55 × 40, напись: „Печать воиска его королевской млности запорозкого“. (В публ. Київ. Комісії).

15—16. Печати Мазепи: а) промір 45 mm, напись: „Печать малої Россіи воиска н црского пресвѣтло величество запорозкого“ (вид. Київ. Комісії). б) з 1709 р. напись: „Pecat maloї Rossiji vojska pecerskeho presvitloho“ (Наук. Збірник присв. М. Грушевському, статя Ст. Томашівського, ст. 345), авторка поправляє на pecerskeho.

17. Печать Скоропадського (вид. Київ. Ком.).

Скільки повний сей виказ і чи цілком вірний, про се можна виробити собі думку, порівнюючи його з матеріялами, які подаю нижше.

В останній часті, „Запорожскія печати“, д. Слабченко дає замітки про печати запорозьких паланок, видані Скальковським, Исторія Новой Сѣчи, вид. 2 з 1846 р. і звідси Еварницьким, Исторія Запор. Козаковъ, I.

В часі археографічної екскурсії з порученя Наукового Товариства ім. Шевченка в 1910—1911 р. переглянув я в архівах варшавських і московських багато козацьких оригінальних листів; головно займав ся я часами перед Хмельницьким і Хмель-

ниччиною, але при нагоді посував працю і в пізнійші часи. Тоді робив я також нотатки про козацькі печати, приготавляючи матеріал до евентуального видання. Сі нотатки не вичерпуючі, бо дають тільки написі печаток і їх розмір, а не входять в інші деталі — не виповняють всіх вимогів сфратістичної описи.

Мав я намір сі описи ще раз провірити й доповнити та додати більше фотографій, але воєнні події відложили працю до неозначеного часу, треба полишити матеріал у неповнім виді. Зрештою при винішнім стані дослідів над козацькою сфратістикою і сі неповні дані можуть бути помічні для спеціалістів і улєкшити їм систематитну працю; се заохочує мене опублікувати сі замітки.

II.

На першім місці треба поставити печати запорозького війська себто державні печати України. Опись іде в хронологічнім порядку.

I. Найстарша відома мені печать знаходить ся на листі гетьмана Ігната Василевича, у перевозу Тавані 10 серпня 1596 р. (Бібліотека Замојских у Варшаві рук. 1807 к. 14). Печать має промір 27 mm; в середині картуш, а на ній вояк, підпертий обома руками коло пояса, з шаблею з лівого боку; напись:

КОПИЛ БОИСКЯ ЗАПОРОЗКОГО

Се потверджує вістку Стороженка, який знає печатку з тогож року і з такоюж написею (Архивъ Стороженковъ III, ст. 98).

II. На листі „старшого“ Гаврила Крутневича з 26 вересня 1600 р. (Бібл. Замојских I. с. к. 20—21) є слід печати у промірі 31 mm.

III. На листі „старшого“ Самійла Кошки з 31 марта 1601 р. є слід печати у промірі 30 mm (Бібл. варшавського Університета, рук. 1231). Чи не була там та сама печать, що при листі Крутневича?

IV. Печать Михайла Дорошенка має промір 31 mm і напись:

КОШИЛ БОИСКЯ ЗАПОРОЗКОГО

Напись вказує, що ся печать взорована на печати 1596 р. Але козак зображений на ній зовсім внакше — в ході, звернений пів-профілем, з шаблею при боці і з рушницею на лівім

рамени; ся стать нагадує на козацький „герб“ у „Віршах“ 1622 р. Знов промір печатки (31 mm) такий сам, як у печатці 1601 р.; може вона є повторенем печатки 1601 р.; а може ідентична з тамтою?

Печатку Дорошенка маємо на його листах:

- 1) до короля, в Переяслава 3 січня 1627 р. (Бібл. Ягайлонська в Кракові ч. 211 к. 489—90),
- 2) інструкція б. д. з тогож часу (ib. к. 499—500),
- 3) до королевича Владислава як в. (ib. к. 487—8),
- 4) до Томи Склінського, Канів 18 лютого 1627 р. (ib. к. 491—2),
- 5) до короля, у Тарганового Ставу над Росавою 22 жовтня 1627 р. (ib. к. 497—8).¹⁾

V. При інструкції козацьким послам, підписаній Теодором Онушкевичем, в Каневі 30 вересня 1636 р. (Бібл. Замойських рук. ч. 1807 к. 68—71) є та сама печать, що при листах Михайла Дорошенка.

VI. Також Іляш Караїмович уживав тої самої печати, що Дорошенко; про се свідчить його лист до Миколи Потоцького, в Переяслава 23 лютого 1638 р. (Бібл. Шведських у Варшаві).²⁾

VII. Печать Богдана Хмельницького відома в трох різних видах, що відрізняють ся і розміром і рисунком і написею. Всі три печатки були публіковані, але ніодна у зовсім вірній формі.

Перший тип є такий: печать у промірі 32 mm з написею:

**ПЕЧАТЪ БОИСКИ ЕГО КОРОЛЕВЬСВОИ МЛАТИ
ЗАПОРОВЬКОГО**

В першім слові буква Ч є остра (не півкругла), а Ї обернене противно.

Таку печать знаю з отсих оригінальних листів Богдана Хмельницького:

- 1) до царя, в Черкас 8 червня 1648 р. (Архив Мин. Иностр. Дѣлъ в Москві, Малоросс. дѣла, подлинники ч. 28),
- 2) до сівського воеводи, дата як в. (ib. ч. 27),

¹⁾ Всі отсі листи Дорошенка видаві шпоу в Жерелах до історії України-Руси, т. VIII, ч. 187, 188, 189, 190, 201.

²⁾ Пор. мою статю: До характеристики Іляша Караїмовича, Записки Н. Т. Ш. т. 122.

- 3) до хотмижського воеводи, в Чигирині 20 червня 1648 р. (ib. ч. 29),
- 4) до путивльського воеводи, на Рясаві 11 липня 1648 р. (ib. ч. 30),
- 5) до хотмижського воеводи, в Константинова 29 липня 1648 р. (ib. ч. 31),
- 6) до брянського воеводи, в Паволочи 25 серпня 1649 р. (Архів Мин. Юстиції, Б'лгородській столб, столб. 297 к. 86),
- 7) до волховського воеводи, в Чигирині 29 вересня 1649 р. (Архів М. И. Д. I. cit. ч. 33),
- 8) до короля, в Київі 20 марта 1650 р. (Бібліотека Кра-сінських у Варшаві рук. 4022 ч. 103, печатка хибно наліплена в новітній часі на листі ч. 18),
- 9) до путивльського воеводи, в Миргорода 17 липня 1650 р. (Архів М. И. Д. I. cit. ч. 35),
- 10) до ростовського воеводи, в Переяслава 3 серпня 1650 р. (ib. ч. 38),
- 11) до ростовського воеводи, в Чигирині 18 листопада 1650 р. (Архів М. Ю., Б'лгород. ст. ст. 298 ст. 329),
- 12) до путивльського воеводи, Чигирин 2 січня 1651 р. (Архів М. И. Д. I. cit. ч. 40 — лиш слід печатки, величиною відповідає сій формі).

З цього перегляду виходить, що печатка типу I уживалася в роках 1648—1651. Про її походження можна висловити тільки здогадки. Це не стара запорозька печатка, навіть не взорвана на давніх печатках, бо напис змінені значно: замість „копія“ є „печатка“, а вперше з'являється додаток „його королівської милости“. Коли з'явилася така печатка, можна висловити різні здогадки. Печатка могла повстати по 1638 р., коли військом запорозьке дісталося під управу королівського комісара; тоді давня напис „копія війська запорозького“ могла видаватися недокладна або й надто свободолюбна, тому зазначено приналежність до „його королівської милости“. Але з цього глухого часу по реформу 1638 р. не маємо ніяких оригінальних документів з козацької канцелярії і про тодішню печатку не знаємо нічого. Можна далі здогадуватися, що печатку дістали Запорожці в часі, коли король Володислав носився в плянах турецької війни, тоді взагалі козацьчина на ново діставала давні права; але козацьких листів з того часу не знаємо. Вкінці можна думати, що сам Хмельницький з початком повстання набув собі таку печатку. Але чи це сталося перед ви-

ходом на Запорозжє, чи аж по перших побідах, про се не знаємо. Вперше бачимо сю печать на листах в Черкас 8 червня 1648 р.; старших оригінальних листів Хмельницького не знаємо, а в повнім тексті маємо тільки оден давнійший лист в 3 марта 1648 р. (до Миколи Потоцького), але сей лист ввятий мабуць з копій; крім сього маємо тільки чутки про зазивні листи гетьмана, але сі письма не заховали ся також в оригінальнім виді.¹⁾

В останнє маємо сю печать на листі Хмельницького в 2 січня 1651. По тім часі найближшій оригінальний лист гетьмана звісний нам в мая 1652 р. і сей лист має вже иншу печатку (тип II). З сього виходить, що печатка типу I перестала уживати ся десь протягом 1651 р. Насуваєть ся здогад, що ся печатка пропала в битві під Берестечком, коли дістала ся Полякам м. ин. й шкатула з перепискою гетьмана. Але ся справа вимагає ще провірення инших оригінальних листів, що лишили ся з того періоду; з автопсії можна буде ствердити, як довго уживала ся печать типу I.²⁾

Ся найдавніша печать Хмельницького разом з другою печатю гетьмана була публікована в Памятниках врем. ком. т. II таб. IV 1, 2. Але рисунки тут дуже невірні, а написі не мають характеристичних черт в буквах. Ліпша репродукція є у Ілюстрованій Історії України М. Грушевського (вид. 1, ст. 338), але і тут не додержана в повні форма букв.³⁾

VIII. Другий тип печати Б. Хмельницького, в проміром 31 mm, має напись:

**ПЕЧАТЬ БОИСКЯ ЄГО КОРОЛЕВЬСКОЄ МИЛОСТИ
ЗАПОРОЗКОЄ**

За докладне відчитанє поодиноких букв не можна ручити, бо відгиски були невиразні: в четвертім слові не знати, чи є Ї чи Ъ, в пятім можна читати МИЛОСТИ (себто И стягнене

¹⁾ Grabowski: Ojczyzste spominki II, 111—12. Згадки про тайні листи Хмельницького по Жовтих Водах. Michałowski: Księga pamiętnicza, ст. 29.

²⁾ Відомі мені з сього часу ще такі оригінальні листи без печаток: з 20 II 1651 р. в Чигирин до Клеія (Бібл. Ішведзвєцких); в 8 IX 1651 в Білої Церкви до путивльського воеводи (Арх. М. И. Д. I. cit. ч. 42). З оригіналу публіковати лист в 11 III 1651 р. в Білої Церкви до бояр. Морозова (Акты Ю. З. Р. III, ч. 316).

³⁾ Н. пр. в „печать“ нема характеристичного відверненого Ъ; я відчитував МЛОСТИ, а не добавчував МИЛОСТИ.

з попередньою буквою). Як бачимо, легенда в суті така сама, як в типі I, тільки транскрипція в дечім відмінна.

Сю печатку знаю з таких оригінальних листів Хмельницького:

1) до стародубського воеводи, в табору (місцевість видерта) 17 мая 1652 р. (Архив. М. И. Д. I. сіт. ч. 44),

2) супліка до короля і сенату 6. д. літо 1652 р. (Бібліотека Пшездвєцких),

3) універсал для київських міщан з під Бару 2 червня 1653 (Нац. Музей у Львові),

4) до намісників тверського і муромського, з Чигирина 26 січня 1654 р. (Архив М. И. Д. I. сіт. ч. 44),

5) універсал з 22 мая 1654 р. (Бібл. Красінських рук. 4022 ч. 122).

Печатка типу II вживала ся від першої половини 1652 р. (може й скорше) до часу, коли Богдан Хмельницький увійшов під протекторат Москви. Але й тоді ще не відразу ся печать вийшла з ужиття: ще в червні 1654 р. московські послы бачили, що листи печатають ся давньою печаткою. Печать мабуť публікована в згаданих Памятниках (табл. V 1 чи 2), але дуже невірно, що не пригадує справжньої форми.

IX. Третій тип печати Хмельницького більшого розміру, як обі попередні, бо у промірі 37 mm, має напись:

**ПЕЧАТЬ ЦРЖКОГО ВЕЛИЧЕСТВА МАЛОИ РОЗИ
ВОИКИ ЗАПОРО +**

Буква Т є трираменна. Букви стягнені: в першім слові П з Е, Т з Ї, в шестім И з К.

Печати від царя мали домагати ся самі козаки — коли вірити реляції московських послів. Але печати не дуже щастило ся: самі післанці загубили ручку до неї, а потім хоч козацька канцелярія її дістала, таки не уживано сеї печати ще в червні 1654.¹⁾ Півнійше маємо її на всіх документах, для прикладу вкажу листи Хмельницького:

1) до царя, з Білої Церкви 8 липня 1654 р. (Архив М. И. Д. I. с. ч. 52),

2) універсал з Павлочі 26 надоліста 1655 р. (Нац. Музей у Львові),

¹⁾ Акты Ю. З. Р. т. X, ст. 246, 660, 666

3) до коронного підканцлера Єр. Радзейовского в Чигирині 11 січня 1656 р. (Бібл. Красінських рук. 4023 ч. 13),

4) універсал в Чигирині 2 марта 1656 (Нац. Музей),

5) універсал в Чигирині 15 марта 1657 р. (Бібл. Пшездзецьких),

6) до короля Яна Казимира в Чигирині 18 квітня 1657 р. (Бібл. Красінських ч. 4023 ч. 18; тут тільки слід печаті розміру типу III, на документі через похибку наліплено відірвану печать типу I).

Сеї печаті Богдана Хмельницького уживали пізнійше: Іван Виговський в 1657—1659 рр., Юрій Хмельницький в 1660—1662 рр., Павло Тетеря 1663 р.; докладнійше про се незше. Треба се толкувати не так тривкістю печаті, як радше силою традиції великого гетьмана.

X. Іван Виговський уживав протягом цілого майже гетьманства печаті Хмельницького типу III. Для прикладу подаю отсі листи:

1) до Мехмет Ієрея, з Чигирині 10 вересня 1657 р. (Архив М. И. Д. I. с. ч. 76),

2) універсал з 18 вересня 1657 р. (Бібл. Пшездзецьких у Варшаві),

3) універсал з Чигирині 26 липня 1658 (Нац. Музей),

4) до Пражмовського в таборі 13 марта 1659 (Бібл. Красінських рук. 4023 ч. 51),

5) до короля, із Смілої 26 серпня 1659 р. (тамже ч. 57).

XI. В жовтні 1659 р. вперше стрічаємо на листах Виговського велику печать Руського князівства. Печать має форму овальну проміру 54×44 (?) Напись знаю із знищеного примірника; зверхний круг:

**ІСОЯН... КЛІШИ ВЫГОВЪСКИ ВОЕВОДА ЕНЕРЯЪ
КНІСЪСКИ ГЕТЪМАНЪ ВЕЛИКИ.**

внутрішній круг:

КНИЗЪТВЯ РУСКОГО СТАРОСТА ЧИРИНЪСКИ:

Про загальний вигляд печаті дає понятє виданє в Памятниках врем. ком. т. II, табл. IV 3, але напись відчитана дуже недокладно.¹⁾

¹⁾ В мойй транскрипції непевне: чи по **ІСОЯН** є твердий знак; нечіткі слідуєчі букви **КЛ** — можна читати **КЯ** або инакше; в Ілюстрованій Історії України М. Грушевського печать перерисована мабуть з Памятників.

Печать є на отсих листах Виговського :

- 1) до Потоцького в Котельні 26 вересня (6 жовтня) 1659 р. (Бібл. Красінських рук. 4023 ч. 60, знищена),
- 2) до Ст. Потоцького в Котельні 29 вересня 1659 (Бібл. Чарт. рук. 402, ст. 334),
- 3) до Празимовського в 10 (20) жовтня 1659 р. (Бібл. Красінських рук. 4023 ч. 63, знищена),
- 4) універсал київського воеводи з 1 марта 1664 (тажже ч. 66).

XII. Юрій Хмельницький уживав, як згадано, печати Богдана типу III, про се свідчать листи :

- 1) до короля під Фастовом 4 жовтня 1659 (Бібл. Чарторийських ч. 402, с. 322),
- 2 — 3) два універсали з Чигирина 7 лютого 1660 р. (Нац. Музей),
- 4) з 9 грудня 1660 р. (Бібл. Красінських рук. 4023 ч. 81),
- 5) з 15 мая 1661 р. (тажже ч. 96),
- 6) з 8 листопада 1661 (тажже ч. 108),
- 7) універсал в Чигирина 4 цвітня 1662 (Бібл. Чарторийських ч. 402, ст. 421).

Ся печать публікована в Памятниках т. II, табл. IV 3.

XIII. Є крім сього ще другий тип печати Юрія Хмельницького з пізнішого часу: овальна, розміру 20 × 15 (?), в середині герб чи прикраси, — знищений примірник на листі Гедеона Хмельницького до кошового стамана з Білгорода на обрізанє госп. 167.. р. (Бібл. Чарт. рук. 402, ст. 702).

XIV. Печать Павла Тетері відома мені в таких видах :
Тип I з проміром 37 mm, з написею :

ПЕЧАТЬ ЕГО КОРОЛЕВЪШКОИ МЛГТИ БОИСКЯ ЗЯПОР¹⁾

Знаходимо її на таких листах Тетері :

- 1) до короля, в Чигирина 13 лютого 1663 р. (Бібл. Красінських рук. 4024 ч. 6),
- 2) до канцлера як в. (ib. ч. 7),
- 3) до короля з Чигирина 16 лютого 1663 р., (ib. ч. 9),
- 4) до Любомирського в Чигирина 9 марта 1663 р. (Бібл. Шведзєцких),
- 5) універсал з Чигирина 11 марта 1663 р. (Нац. Музей).

XV. Тип II печати П. Тетері се печать Богдана Хмельницького тип III; уживала ся коротко, є на листах :

¹⁾ Т є трираменне.

Є на універсалах:

1) в таборі під Боришполею 22 червня 1665 р. (Нац. Музей у Львові),

2) з Батурина 22 січня 1667 р. (Бібл. Чарт. рук. 402, ст. 407).

XIX. Печать Петра Дорошенка має промір 43 mm і напись:

**ПЕЧАТЬ * БОСКИ * ЄГОКО * МИ *
ЗАПОРОЗКОГО +**

Маємо її на листах:

1) в лиснянської ради б. д. (Бібл. Чарт. 402, ст. 633),

2) до короля з Уманя 20 листопада 1665 (Бібл. Красін. рук. 4025, ч. 45, 46),

3) інструкція з 3 жовтня 1669 (Бібл. Чарт. 402, ст. 684).

Печать репродукована в Памятниках т. II, табл. V, ч. 7.

XX. Печать Деяна Многогрішного в розмірі 41 mm має напись:

**ПЕЧАТЬ МЯЛОИ РОССИИ ВОИСКЯ ЄГО ЦРЕКОГО
ПРЕСЪБЪТЛОГО БЕЛИЧ: ЗАПОРОЗКОГО +**

Знаходить ся на отсих листах:

1) універсал з Батурина 7 лютого 1670 р. (Нац. Музей),

2) універсал з Батурина 22 квітня 1670 р. (Нац. Музей).

XXI. Печать Івана Самойловича се печать Многогрішного, як висше; є на таких письмах:

1) універсал з Батурина 10 липня 1672 р. (Нац. Музей),

2) універсал з Батурина 11 липня 1672 р. (Бібл. Пшездзецких),

3) універсал з Батурина 16 липня 1677 р. (Нац. Музей).

XXII. Печать Михайла Ханенка, круга, промір 43 mm, напись:

**ПЕЧАТЬ Є ЄГО КОРОЛ. МИЛОСТІ И РЄЧЫ ПОСМОЛ
ВОИСКЪ ЗАПОРО. ДЯНІА.**

Є на інструкції з 6 листопада 1671 р. (?) (Чарт. 402, ст. 711).

XXIII. На листі Андрія Могилы, гетьмана наставленого Польщею, з 1 червня 1684 р. є слід овальної печати о розмірі 54 × 44, — се розміри печати Руського Князівства (Бібл. Замоиских 1807 I к. 165—6).

XXIV. Печати Івана Скоропадського знаємо у двох типах. Тип перший має промір 46 mm і напись:

**ПЕЧАТЬ МЯЛОИ РОСИ ВОИСКЯ ЕГО ЦРСКОГО
ПРЕСВѢТЛОГО КЕЛЧЕСТВА ЗАПОРОЖСКОГО**

Печать знаходить ся:

- 1) на друкованім універсалі в Лебедина 9 грудня 1708 р. (Нац. Музей),
- 2) на універсалі в Ніжина 22 січня 1709 р. (тамже),
- 3) в Глухова 7 червня 1710 (тамже),
- 4) в Лубен 8 марта 1711 р. (тамже),
- 5) в Глухова 22 лютого 1714 р. (тамже).

XXV. Тип II печати Скоропадського має промір той сам 46 mm і напись:

**ПЕЧАТЬ МЯЛО* РОССИИ ВОИСКЯ ЕГО ЦАРСКОГО
ПРЕВѢТЛОГО БЛЧТВА ЗАПОРОЖСКОГО**

Є на листах:

- 1) з Глухова 15 лютого 1720 р. (Н. Музей),
- 2) з Глухова 6 марта 1721 р. (тамже),
- 3) з Глухова 16 марта 1722 р. (тамже).

Перегляд написий на печатях запорозького війська.

Легенда	Рік	Назвище гетьмана
Копия воиска запорозкого	1596	Ігнат Василевич
Копия воика запорозкого	1627	Михайло Дорошенко
	1630	(Теодор Онушкевич)
	1638	Іляш Караїмович
Печать воиска его королевской милсти запорозького	1648—1651	Б. Хмельницький тип I.
Печать воиска его королевское милости запорозкого	1652—1654	Б. Хмельницький тип II.
Печать * воска * егоко * ми * запорозкого *	1665—1669	Петро Дорошенко
Печать · воиска · его · королевской · милсти запорозкого: хуѣг	1663—1665	Павло Тетера тип III.
Печать его королевской милсти воиска запооро	1663	„ „ тип I.

Легенда	Рік	Назвище гетьмана
Печать от его корол. милости и речи поспол войску запоро. дана.	1671	Михайло Ханенко
Печать црского величества малои росіи воика запоро +	1654—1657	Б. Хмельняцький тип III.
Печат. малои росіи в... ...ели запорос	1665—1667	Іван Брюховецький тип II.
Печать малои росіи воика его црского пресвѣтлого велич: запорозского +	1670 1677	Демян Многогршвий Іван Самойлович
Печать малои росіи воика его црского пресвѣтлого величества запорожского	1708—1714	Іван Скоропадський тип I.
Печать малои росіи воика его царского првѣтлого влчества запорожского	1708—1714	„ „ тип II

XXVI. Інтересно зазначити, що крім печати всього війська були ще печатки продиноких урядів. З печатий цього рода маємо печать запорозького суду з 1664 р.

Ся печать овальна розміру 32 × 36, має напись:

ШИЯК БОИЪЯ . . . . КМЗАПОРОВЪ +
в середині стовп і побіч вздовж СДУЪСКИИ

Сей „судський знак“ є на отсих листах:

1) подвійно на протоколі візнань Дмитра Сулинки, під Ставищами 3 серпня 1664 р., підписаним Михайлом Радковичем обозним і іншою старшиною (Бібл. Чарт. 402, ст. 534),

2) подвійно на інструкції старшини, під Лисянкою 30 листопада 1664 р., підписаній як в. (тамже ст. 585, тутже печать Тетері типу II).

III.

Окремо від державних печатей треба брати приватні печатки гетьманів. Похибкою треба уважати, що д. Слабченко

бере урядові печати війська всуміш з особистими печатками гетьманів, — се дві окремі категорії. Печаток таких є кілька.

XXVII. Печатка Івана Виговського є у двох типах. Тип I, се прямокутник зі зрізаними рогами, розміру 22×24 , з гербом і буквами I — W; є в листах:

1) до Карла Густава з Чигирина 11 січня 1656 р. (Бібл. Чарт. рук. 402, ст. 98),

2) до Пириш-аї з Чигирина 10 цвітня 1656 (тажже ст. 102),

3) в листах 1656—1657 р. (Бібл. Красінських 4023, ч. 12, 17).

Ся печатка публікована в Памятниках т. II, табл. V 4.

XXVIII. Тип II печатки Виговського: овальна, розміру 12×10 (?) з буквами I — W; знаходять ся:

1) на листі Виговського (дати не маю зазначеної, — Бібл. Красінських рук. 4023, ч. 72),

2) на листі Івана Груші до короля (Бібл. Чарт. рук. 402, ст. 276).

XXIX. Печатка Юрія Хмельницького, овальна, розмір 11×10 (?), в середині герб, з лівого боку буква X, під нею Ї (інші нечиткі).

Є на листах:

1) до короля в Каменя 17 січня 1663 (Бібл. Чарт. 402, ст. 480),

2) пор. Бібл. Красінських рук. ч. 4023, ч. 75.

XXX. Печатка (світет) Тетері є при листах 1662 р. (Бібл. Красінських рук. 4023, ч. 129, 141).

XXXI. Печатка Брюховецького є на листі з 3 лютого 1665 (Бібл. Замоїських ч. 1807, к. 121).

XXXII. Печатка Мазепа: прямокутник розміру 22×19 зі зрізаними рогами, з гербом і буквами ІМГВЄЦКЗ, на листі до Яна Шембека згід Київва 18 липня 1707 р. (Бібл. варшавського університета рук. ч. 1231).

Приватних печаток козацької старшини є значно більше, починаючи з часів Богдана Хмельницького. Вже в давніших виданнях були описані такі печатки нпр. борзненського полковника Мартина Небаби 1649 р. (Акты Ю. З. Р. т. III, доп. ч. 85), сотника Криська Прокоповича 1649 р. (ib. ч. 74).¹⁾

¹⁾ При вищих документах, які з оригіналів публіковано в Актах Ю. З. Росії III доп., є очевидно також печатки, требаб їх вишукати у відповідних архівах.

Такі печатки знаю також в автопсії :

XXXIII. Печать Юрія отамана городского роменського 1649 р.: квадрат 8×8 зі зрізаними рогами, на ній круглий щит з плащем, знак: стояче звіря ввернене в ліво; коло щита букви **Г Т** (Арх. Мин. Юст., Бѣлгор. стол. ст. 270, с. 251).

XXXIV. Печать полтавського полковника **Мартина Пушкаря** 1650 р.: квадрат 17×17 зі зрізаними рогами, в середині круглий щит з гербом і букви **М (?) П.** (тажже ст. 297, с. 152).

XXXV. Печать Івана Шахова, наказного полковника чернігівського 1651 р.: квадрат 18×18 зі зрізаними рогами, в середині щит з плащем, знак на щиті невиразний; побіч букви **И Ш** (ib. ст. 323 к. 471, також 470).

XXXVI. Печать Михайла Ратченка, наказного миргородського полковника 1651 р.: осьмикутник 8×8 , на ній серце з отвором, над серцем букви **МР.** (ib. ст. 323 с. 213).

XXXVII. Печать Петраша Яковенка, наказного полковника полтавського з 1651 р.: осьмикутник 20×20 , знак невиразний (кругом листе?), над ним букви **МГ**, третя буква невиразна (ib. ст. 323 с. 211).

Таких печатий можна буде знайти більше (передовсім на козацьких оригіналах в Архівах Мин. Ін. Д. і Мин. Юстиції в Москві); справа варта спеціального дослідю.

На кінець зверну увагу на одну річ, звязану з козацькими печатями. Печатки прибивали ся звичайно на папері, підложеним воском. Сей кусень паперу найчастійше є чотирикутної форми і не представляє нічого замітного. Але на деяких документах, писаних в особливо важних справах, сей кусень паперу переменяв ся у витинанку, нераз артистичної форми. Вперше стрічаємо таку витинанку на листах Михайла Дорошенка 1628 р., у дуже невибагливім виді; так само на листі Хмельницького є така прикраса у простій формі. Але нпр. на листах Мазепи єї витинанки дуже багаті, у розкішних рослинних мотивах, що нагадують узорі давних килимів. Ся орнаментика народного походження — також достойна уваги дослідників української штуки.

Лечати запорозького війська.

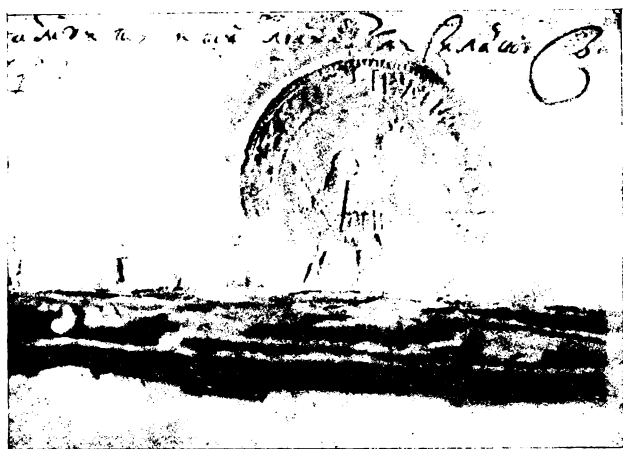
1. Богдан Хмельницький, тип III, Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Павло Тетеря, 1654—1663 (ч. IX, X, XII, XV).

2. Павло Тетеря, тип III, 1663—1665 (ч. XVI).

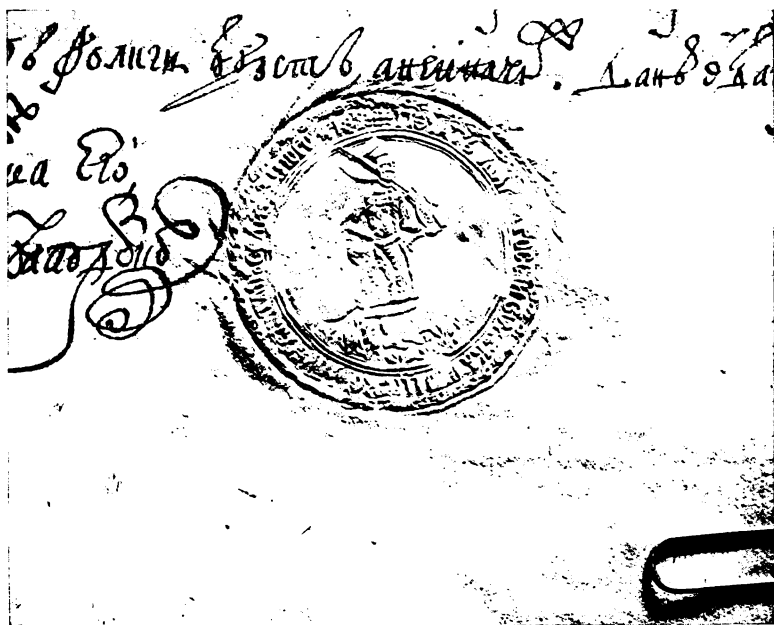
3. Мартин Брюховецкий, тип I, 1663 (ч. XVII).

4. Мартин Брюховецкий, тип II, 1665—1667 (ч. XVIII).

5. Петро Дорошенко, 1665—1669 (ч. XIX).

6. Демян Многогрішний, Іван Самійлович, 1670—1677 (ч. XX, XXI).

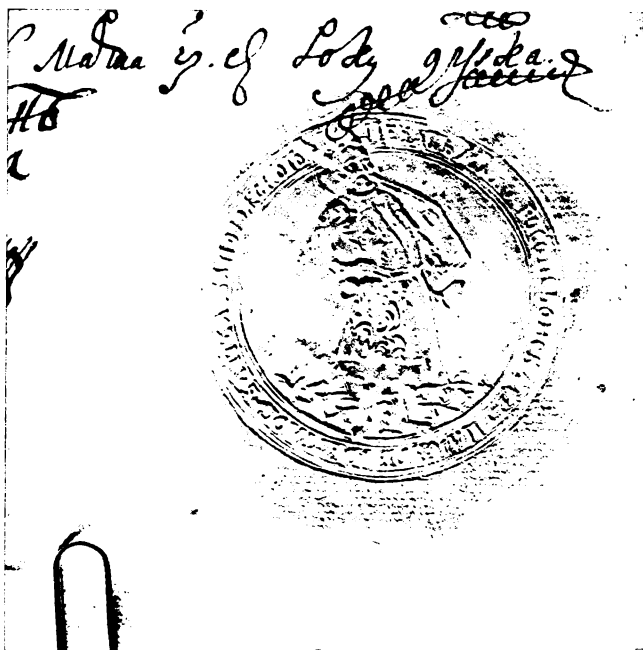

7. Михайло Ханенко, 1671 (ч. XXII).

8. Иван Скоропадський, тини I, 1709—1714 (ч. XXIV).

9. Іван Скоропадський, тип II, 1721 (ч. XXV).

10. Запорозький суд, 1664 (ч. XXVI).

Дневник Орлика.

НАПИСАВ *Альфред Енсен.*

В 1720 р. покинув Пилип Орлик Швецію¹⁾ і почав еміграційне життя в Європі в тій даремній надії, що вдасться йому довести до утворення коаліції против московського царства. Про сю дорогу провадив він дневник, писаний по польськи, що продовжався до р. 1732 і тепер переховується у бібліотеці кн. Чарторийських у Кракові (р. п. ч. 1977, 795 ст. м. 4) п. з. Diarusz podróży, który w Imie Trojcy Przenajświętszej zaczął się w roku 1720 Miesiąca Oktobra dnia 10, з мотом: „Jesus et Maria sint mihi in via. Quod felix, faustum fortunatumque sit“.

Сей рукопис мало знаний історикам. Польський письменник Равіта-Гавронський у своїх студіях присвятив йому увагу в розвідці: Filip Orlik, nieuznany hetman kozacki. З українських істориків подав виривки з цього дневника Федір Голійчук у статі п. з. „Филип Орлик в Галичині“. Польська розвідка бере на увагу головню політичну діяльність Орлика, займаючись дипломатичними плянами Мазешиного наступника. Та сей гарно викінчений рукопис обіймає так багато подробиць культурно-історичного значіння, що відносять ся до українського народу і особи Орлика, що годі було мені студіюючи його не поробити ряду витягів із нього.

День виїзду із Стокгольму був назначений на 10 жовтня 1720 р. „в понеділковий день під опікою св. ангелів Хранителів і св. Филипа, мого Патрона, котрого свято припадало на

---

¹⁾ Дивн „Орлик у Швеції“, Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. ХСІІ.

завтра, себто ві второк 11 с. м.“ Виїзд був таки відложений до вторку, тому що коні не були на час готові. Просто дорогу через Швецію запише Орлик мало що; здасть ся, що був мало задоволений сільськими гостинницями у провінції Судермалянд. Коло полуднево-шведської місцевости Броби знайшов він свою рідню, яка тут ждала його приїзду, та дня 24 жовтня став він у портовім місті Карльсгамн. Тут сів він на корабель 29 жовтня, одначе мусів третього дня задля бурі вернути назад у місто. Що тільки 2 падолиста вступив він знов на палубу, а 6 с. м. висів на острові Рітен.

Дня 15 падолиста прибув він до Грайсвальд, про який запише: Місто має в собі академію, та в ній тільки професори, студентів або нема, або тільки мало. Тут розлучив ся він з своєю жінкою, що зі слугою Каролем пішла *in vias suas* через Бранденбургію до Бреслава, натомість він з сином Григорієм і капітаном де Кльоар (*des Cloirs*) подав ся через Розток і Люнебургі у Ганновер, маючи до побореня деякі паспортів трудности. Тут довідав ся він 25 грудня, що його шваітра Григорія Герцика зрадив у Варшаві якийсь поганець Мешицький. Він хотів завести Герцика до шведського посла Траутвегера, віддав його одначе в руки князеви Долгорукому, опісля в російську неволю.

Через Брауншвайг і Тірінгтен прибув він на Новий Рік 1721 у Прагу. Під 11 січня запише: „У церкві Августинів з правої руки в окремії каплиці престія св. Уршулі, перед ним горить масляна лямпа день і ніч; священники розказували нам про неї, що як коли трафить ся їй вигоріти і згаснути, то бувають знаки сего згаснення, найбільше тріск у церкві; коли се почує захристиян, догадує ся зараз, що лямпа вигоріла, та іде безпроволочно чи то в ночі чи в день до церкви і за-свічує лямпу... У бібліотеці бачили ми камінний стовп, виставлений на улици на памятку того, що на сїм місци розкрила ся була земля і пожерла чеську королеву, як їхала у кариті, за те, що була поганкою і переслідувала строго християнство“.

Дня 17 січня 1721 станув він у Бреславі, де як раз на торговици зустрів слугу Кароля і сей завів його до рідні. Тут дістав він відповідь на свій лист, писаний до графа Белки, шведського міністра у Відни, у справі протекції від цісаря. Міністер був одначе дуже обережний і не передав цісареві ані королівського шведського листу ані Орликового. Се збентежило Орлика дуже і довело його майже до „десперації“.

25 січня вислав він листи до шведського короля, до державного секретаря фон Гипкена і до секретаря Солдана та долучив до того письмо Белки до Гипкена. У Бреславі познайомився він з далеким родичем бароном Орликом. Сьому розказав він, що його прадід за часів чеської революції і гуситської війни, внімігрував з Чехії у Польщу. Дня 29 січня прийшли до нього його дочки Бася (Варвара) і Мартуся (Марта), що виховувалися у монастири Уршулянок, а з конвікту прибули його сини Михайло і Яків.

Через Ченстохову, де перебував він 27 марта, прибув він 21 квітня до Кракова і станув у простенькій гостинниці в ринку. В товаристві старого приятеля О. Ваневського оглянув він замкову церкву на Вавелі і т. зв. Орликівську каплицю в Домініканській церкві. Про се докладно в його дневнику під 3 мая 1721 :

„Був я в академічній бібліотеці, одначе не довго тут забавив, бо хотіли замкнути у звичайній годині; вийшовши подав ся я до церкви св. Тройці ОО. Домініканів, тут навідав я найперше гріб св. Яцка у каплиці, опісля глядав межі ріжними нагробниками гробу мого предка Станислава Орлика; знайшов його по правім боці в окремії каплиці, де вибито з маржору його і його жени особу; він у зброї з бородою, по старосвітськи, а з верха над ним така епітафія: *Generoso Dno Stanislao Orlik de Laziska, militi Hijerosomilitano, Zupparum Russaie Praefecto, qui mortuus est A. Domini MDLIX die VI. Mensis Juni anno vero aetatis suae 50. Katharina de Komarow Coniunx Moestissima, Coniugi desideratissimo ac de se optime merito posuit*“.

Над нею зверху на марморі вибито золотими буквами: „*Generosa Dna Catherina de Komarow coniugi suo fidelissimo Generoso Dno Stanislao Orlik de Laziska terrarum Russiae zuppario honorificentissimo primum hic sepulto lapidem hunc illi deinde superimponi, et sacellum hoc iam penitus neglectum restaurari illudq. liberaliter dotari curavit, in quo etiam corpus suum humari voluit, ut quos fides coniugalis viventes teneret, eos idem locus quoq. mortuos haberet — vixit — mortua die —*“.

На склепіню сеї каплиці намальовані ріжні герби посвячених з снм домою родин, а наш батьківський герб при самім М. Орлику і на верху статуї вибитий з маржору. Ся каплиця називає ся „Orlikoviana“.

8 мая дістав він від доньки Анастасії зворушливий лист, що його улюблений син Яків нагло захорів тяжко; 12 мая прийшла вість про його смерть. „Dominus dedit, dominus accepit, sit nomen Domini benedictum in saecula. Eheu irrevocabile damnum. O formose puer, nimium ne crede colori. Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra teguntur“. Дня 22 мая дізнає ся він від сина Михайла про причину смерті: „Причиною смерті Якубка був безбожний прецептор; він дав йому лік, хліб з сіркою і з бобковим листем, та велів натопити в печи; сидячи при ній зачадив собі голову і з горяча набув болю голови, великих віддавань, опісля падачки“.

Дня 31 мая вислав Орлик листи до шведського короля, до державного секретаря Гипкена і секретаря Солдана, маючи в них своє положене і наводячи пункти трактату з Москвою. 2 червня дістав лист від п. Івана (Герцика) зі Стокгольму, який ще доси не міг виїхати і просив поради, як він може покинути Швецію кораблем. Опісля довідав ся він, що його шваґра вислали шведські панове в такім нужденім стані, що він мусів їхати „при жебранім хлібі і гроши“. 23 червня прийшов до нього лист від доньки Анастасії і записка („цедулка“) від його жени із звісткою, що „Анна, Марія і Грита остали католичками, хоч служили у шведських лютеранів“.

Що тільки 25 серпня дізнав ся він з письма Гипкена, що його царська величність не хоче йому признати амнестії, а Стенфліхт повідомив його, що московські мирові агенти виключили Орлика з умови про виданє ще за життя Карла XII, та опісля Гірц предложив, щоб амнестія обняла всіх *in specie et in genere*. Дня 12 січня 1722 р. прийшов новий лист від Стенфліхта, що цар буцім то хоче його помилувати під умовою, що він осяде на Україні під панованєм царя. З сього таки нічого не вийшло, а було се мабуть для Орлика чи не найліпше.

Побут Орлика у Польщі мав мабуть передовеїм на меті довести до помирення між Швецією і Польщею, коли Станислав Лещинський уважав ся безповоротно страченим; в тій ціли взяв Орлик з собою лист від шведського короля до короля Августа. З сього плану не вийшло таки нічого і Орлик був за-суджений у Кракові на бездільність. Дня 27 надоліста писав він у своїм дневнику: „Не було що *ad notandum*“.

1 марта 1722 виїхав Орлик з Кракова і був зразу на замку князя Любомирського в Ланцуті. Брат пана замку був пердше тиран, та згодом став меланхолійний і побожний, не

терпів ніяких слуг побіч себе, мужикам дарував довги і роздавав милостиню. Коротко перед приходом Орлика поповнив сей дивак самоубійство: його найдено з розстріленою головою і двома пістолями в руках. Священник не хотів похоронити трупа, кинено його у землю, а брат сказав: „Коли чорт взяв його душу, то нехай бере також тіло“.

Дня 21 марта 1722 прийшов Орлик у молдавську границю над Черемошем і знайшов прихильне прынате у Турків. Та його політична місія не повела ся; хотинський наша не хотів дати йому авдієнції і до Царгороду не міг Орлик дійти, щоби Туреччина не мала задля нього неприєжностей з Москвою. Він рішив тому їхати у Солунь та ждати там прихильної нагоди — може бути, що турецькі власти приневодили його до того.

10 червня доїхав він до Галацу. „У вечері був я в церкві св. Юрія і навідав гріб небіщика Мазепи, помолив ся за його душу і відсєвив молебень за усопших, жалуючи, що такий чоловік не міг мати почесного похорону. Вийшовши з церкви стояли ми короткий час над Дунаєм, де нас сгрінув о. ігумен тамошної церкви і монастиря... від котрого опісля дістав я 4 фляшки вина і 4 цитрини. Тої ночі не спав зовсім або мало що задля бліх“.

11 червня прошено його до монаха, якого монастир належав до Атосу, й угощено часм, конфєктом і горілкою. Опісля ішов він шів милі до „рова Траяна“ (fossa Trajani). Дня 26 червня був він у селі Чинтер, що було власністю султана Махмета Ієрея. Недалеко лежав Ямбуд, де шведський король пробував 3 дни, коли переведено його після „калабалика“ в Бендерах у Демотику. Як подорожну лектуру читав Орлик „Телемаха“, та там забув його в турецькій гостинниці, поклавши під подушку.

Дня 1 липня доїхав до Філіпополя, „города заснованого Филипом Цезарем, убитим задля своєї християнської віри“. „Усі говорять словянською мовою, більше по сербськи ніж по болгарськи“. Тамошний католицький архієпископ був із Рагузи, одначе у місті були лише 3 католики. Орлик зустрів тут молодого „законника“ з України, якого дитиною ще спіймали були Татари і продали комусь, що знов жертвував його Атонській горі. Сей духовний говорив з Орликом то по латинськи, то по італійськи, то знов „словянською інакше рагузанською мовою“.

7 липня прибув він у Демотику, „де заночували ми і пізнали ся з тамошніми людьми, з якими перед тим в часі побуту тут небіщика Карла бачив ся я, коли то в р. 1714 останнього червня прибувши до небіщика Карла, жив я в сім місті аж до королівського виїзду в турецької землі, себто до 23 жовтня. Тепер станули ми в замку на горі, де самі христіяни, окрім одного Турчина, який пильнує сього замку, зачинаючи і відчинаючи його в означенім часі. На долі натомість були самі Турки, де перед тим стояв небіщик король в однім не дуже вибагливим дворі і де я також разом з вищими шведськими генералами і офіцирами стояв“.

„8 липня хотіли ми з паном капітаном їхати півтора милі, щоб побачити один міст, про котрий розказують, що ціла Европа не має йому рівного — має мати в собі 360 склепінць“. Одначе при сім зазнав він з боку Турків перепони: кадї дивив ся на нього з підозрінєм, одержавши від Греків непевні відомости. Пізнійше просив ага вибаченя за се і позволив їхати без конвою, одначе Орлик зрік ся того, відправивши його *rigida fronte et torro oculo*.

В часі дальшої їзди на полудне мусїв він ночувати в „ганї“, де були вірменські, грецькі і жидівські купці, що торгували тютюном; християнських домів годї було знайти. З конвоєм на 15 ослах вела дальша подорож у Кавалу, де був французський консуль. Се місто ввало ся давнійше Християнополь, та Генуезці перевали його Кавалою за надморським замком, подібним до коня (*cavallo*).

Дня 15 липня попасав він в місточку Превешті у попа, у котрого знайшов жінку з Полтави. Вона перебула 10 літ у неволи, і була продана якомусь Туркови. А що не хотіла приймати магометанської віри, бив її, колиж се не помагало, пік її розжареним зелізом у груди і пальці на ногах. Опісля продав її якомусь Жидови в Солуни, викупив її знов якийсь грецький купець, а вкінци попала вона до згаданого попа у Превешті, якому умерла була жінка. Сього попа обвинувачено тому в двоженстві і завішено у священничій діяльності. Тут же подибав Орлик також Топчі башу, що в дійсности був Литовцем з Вильна, на імя Павло. Він служив був у пана Лимонта, та з Камінця утік на Україну, служив кілька літ під Палієм, одначе діставши ся в турецьку неволю, перейшов на іслам. Він рад би був повернути у рідний край, одначе се було йому вже неможливим.

Про улиці міста Серес пише Орлик, що були такі вузкі, що возом годі було їхати. Город називався колись Аполонія, ще як св. Павло перебував там в дорозі у Солунь. Імя Серес одержало місто по дочці болгарського короля, яка вийшла за цесаря Андровіка. Тут зустрів Орлик невільницю із московської Слобожанщини, яка старцювала із сином, щоби могли себе викупити. Загалом місто зробило на Орлика некорисне вражінє: *nulla societas, nulla conversatio...*

Дня 29 серпня почув на торговици, що турецька флота приготвила ся сильно до облоги Мальти. „Бог нехай спасе се горяче мальтанське лицарство, яке уважає своїм завданєм бороти ся з шагометанською безбожностю“.

День 3 падолиста 1722 перебув він „у горечи серця“: сього дня умер його улюблений син Яків, маючи 11 літ. Був се також як раз 24 річний день Орликового подружа.

Підчас їзди з Серес до Сальонік задержав ся в якійсь гостинниці, де саме умер англійський консуль. Митрополит запросив його на богослуженє і вів з ним розмову про схизму між обома церквами і про її причини. З Сальонік 12 грудня вислав бєєви у Серес на вдячну пам'ять конвойованя пару пістолетів визначної роботи у слоневій оправі і з дулами прикрашеними золотом. Сі пістолі дарував шведський король своему сипови Карлови [XII], як він учив ся стріляти. „По його *fata* вони дістали ся мені і я бажав їх лишити про *gratitate* і на пам'ять такого великого монарха, особливо улюбленого добродія Карла XII, але що я не мав нічим, чим міг би уконтентувати бєя, мусів *invitus* на мій великий жаль їх йому дарувати“.

В 1723 р. переписував ся Орлик пильно з Сальонік на ріжні сторони (до Гипкена, Стенфліхта і ин.) і думав з тугою про свою родину. Часто бував гостєм в англійського консуля і через італійські часописи діставав новини з політичного світа. 24 марта дізнав ся, що умер його старий приятель Скоропадський; по його смерти ще ніхто не „*successit* на гетьманство“; його вдова пішла в монастир у Глухові, а шурин, лубенський полковник Маркович, висланий царем з козаками до Персії.

В тім самім році списав Орлик як про меморія біографічні дати про себе і своїх 8 дітей. Подає докладно, коли й де діти родили ся і яких мали хресних родичів (між ними Мазєпу, Карла XII, короля Станислава, князя Михайла Корибута-Вишневецького, київського воеводу Йосифа Потоцького, королеву Ульріку Елеонору і багато шведських достойників у провінції

Сконе. Що сі генеалогічні подробиці вже мабуть публіковано, нема потреби їх тут повторяти. Наймолодша дитина, що родила ся в Крістіянстад 5 листопада 1718 (донька Катерина), умерла передчасно. „Не довго жила, бо ad parandam viam до неба братови своїому наймилійшому Якову умерла в році 1719. Нехай отже ся люба пара служить в небі Богови!..“

1 лютого заслаб несподівано і зімлів при читаню якоїсь французької книжки. Казав прикликати лікаря Жида, що дав йому „krystera“ (клістир) і сказав, що се „епідемія в крижі“; але, додає Орлик — „той медик не дуже перфект“. 21 лютого приведено в французького консуляту до дому його слугу Рудого. Рудого, „непоправного п'яницю“, знайшли яничарі п'яного в болоті і думаючи, що се Француз, доставили до французького консуляту. Рудого замкнуто, але він утік з в'язниці. Другого дня дістав multa flagella.

Орлик терпів також на болі голови. Раз сїда на його дворі сова і кричала. „Се зловіща птиця, — experimentia est comprobatum. Боже, заховай нас у твоїм великім милосердю перед соєю страшною карою!“ Лихі прочутя Орлика не були безосновні: в Салонїках ширила ся пошесть; заразили ся люди в тім самім домі; річи викидано на вулицю й Орлик мусїв переселити ся до сусідного села Галацети.

17 липня дізнав ся, що донька Анастасія подружилася з шведським генералом Стенфліхтом; але 25 жовтня дістав лист від сина Григорія, що вони вже від року злучені подружжєм і мають сина Карла Густава. (Другий син дістав по дідові імя Филип.) Але Орлик обурював ся, як дізнав ся, що подружжє „благословив проклятий люгерський міністер“. Шлюб відбув ся в Горі, 6 миль від Бреслава, у пана Венгерського, і ані мати ані брати молодої не були при тім. (В 1726 р. Стенфліхт переніс ся з Гори до Гольштайна, щоби обняти провід над новоутвореним полком.)

4 жовтня (1724) дізнав ся Орлик від одного монаха, що був у Києві, що Полуботка вивезено на Сибір і його маєтности конфісковано тому, що він з товаришами на рішенє української старшини їздив до царя, щоби добути волі. „Нема вже гетьмана на Україні; Москва панує у всіх городах“.

2 жовтня (1728) є така замітка: „В понеділок, в той день, коли покійник Мазепа гетьман умер в Бендері, року 1709, вислухав я за його душу ex voto служби божої і змовив pro requie et aeterna задушні молитви, котрому нехай Бог з вели-

кого свого милосердя простить усі гріхи“. Ся нотатка особливо важна, бо усуває останні сумніви про день смерти Мазепи. Орлик послугуєть ся все старим стилем гр. обр. і не міг помиляти ся, що до дня смерти свого гетьмана, — так отже годить ся отся дата в даними Нордберга і Рігельмана, які кажуть, що Мазепа умер 22 вересня.

Положене Орлика ставало все тяжше і тяжше. До Стамбулу не міг їхати, хоч шведський міністер Дірлінт інтервеніював за ним в Константинополи, бо російський посол жадав безуслівно, щоби Орлик переселив ся до Росії. Цариця Катарина I, як казали, не була противна, щоби йому віддати гетьманський уряд, але через її смерть минула і ся слаба надія. Розпочав знов зносини зі Станиславом Лещинським, — королем без землі! — і наближав ся до французького президента міністрів Флері через багато писань: „Gloriosum certi ab ortu solis ad occasum Eminentiae V. nomen rapit me hinc ab oriente florido suo candore, non in venerationem modo, vero etiam in admirationem“... Але очевидно безуспішно. „Super flumina Babylonis sedemus et flemus“ (також форми: sedimus і flevimus) вітає він нераз. „Non habeo civitatem permanentem, ubi cum deploranda familia caput reclinare“...

З років 1725—26 записки досить скупі і без значіння. В 1726 р. писав до шведського короля лист, якого відпис переховав ся в його дневнику:

„Quoique je pensasse, que l' extreme douleur dont je suis depuis long tems accablé, serait toujours audessus de toute consolation, je l'ai pourtant trouvée, en partie adoucié et consolée lorsque je eu le bonheur de voir par la lettre de Mr. le Baron de Höpken, avec quel zel vraiment Chretien, il a plu à V. M. prendre un soin compassif de me delivrer de cette malheureuse Babylon on la mauvaise foi et la brutale impiété des infidèles s'est avisée de me jeter contre le droit de gens. Quelle joye Sir! pour moi, d'avoir parmi tant de maux lieu d'esperer d'aller etre bientôt mis en liberté et tiré de si grande calamités. C' est V. M. qui par sa generosité a relevé mes esperances abbatues. Que me reste-t il Sir a souhaiter si ce n' est que V. M. venille bien continuer a me proteger et a employer son tres puissant pouvoir a me faire mettre en liberté et de sortir de toutes ces disgraces que mon cruel destin me contraint de souffrir jusq' au desesper. Pour moi, je n' oublierai rien pour me rendre digne

d' une si eclatante bonté et des si signalés bienfaits de V. M. les quels m' obligent a ne cesser jamais d' etre eternellement avec plus de zele et de veneration que personne“.

Дня 5 мая відбув ся у Сальоніках калабалік в мініатурі. Слуги Орлика, Карло і Іван були знеславлені від „боснійських каналій“; але Карло й Іван показали свою силу і дали Боснякам добре „по плечах“.

8 липня (нового стилю) були для Орлика сумні роковини, що дали йому привід для таких рефлексій: „У второк в день нещасливої для нашої сторони полтавської баталії, по якій втратили ми все quoad mobilia і immobilia, і почали перетрінацію, яку по різних землях вісімнацять літ уже континууємо, і Бог знає, коли їй буде кінець, — в сей, кажу, оплаканий день вислухав я служби божої, дякуючи передвічному його маєстатови, що нас як ласкавий батько своїм каранєм до поправи життя напминає, і суплікуючи, щоби по своїм покараню змиосердив ся над нами і видвигнув нас таким, яким сам хоче після своєї [волі] способом в тої журби, в якій ми занурені. Та у всім нехай повнить ся його свята воля“.

І 15 цвітня 1728 пригадував собі, що того дня дістав нещасливе гетьманство (в Бендері 1710 р.). Молив ся в церкві, щоби „міг визволити ся від сеї проклятої турецької протекції, і бути виведеним з сього краю, як в Єгипту або Вавилона“.

28 марта 1729 дізнав ся з листа від Григорія, що Анастасія Стенфліхт умерла; але 16 мая 1730 мав велику радість, що побачив знов сина Григорія. Григорій приїхав під іменем „капітан Гаґ“ через протекцію французького консуля в Марсилії до Сальонік і дістав від французького правительства 500 галярів. Але не міг мешкати при батьку, щоби не розбудити підозріння у Турків. Григорій оповідав, що донька Орлика є в Кракові і що Войнаровського заслано на Сибір, де він умер.¹⁾ Також дістав Орлик багато звісток про давних українських товаришів. Богато українських засланих у Росії мало денного удержання тільки 3 копійки. Швагер Орлика посвятив ся в Москві лікарській штудії і вмів навіть лічити сліпих.

10 червня (1730) поїхав Григорій в дальшу подорож до Константинополя. Орлик дізнав ся в тім самім часі, що везир

¹⁾ Як відомо се передчасна вістка. Нещасний Войнаровський умер значно пізніше у східній Сибірі.

хоче перенести його не до Хотина або Бендер, але до Очакова, що видавав ся Орликови найгіршим місцем заслання, де він не міг би „ані з Поляками ані з Українцями вести конверсації, а тільки був би окружений каналіями“. Згадував про „сі дикі сколиці, куди ледви чи ступала коли польська або українська нога, як я через ті пусті поля по поражці під Полтавою з покійним шведським королем ішов до Очакова і потім до Бендер, в товаристві свідомого провідника, що належав до запорозького війська і він дивив ся на небесні світила і все ad cursum eorum діригував нашу дорогу. Ледви протягом двох тижнів зміг нас перевести через ту пустиню, хоч як ми прискорювали похід, щоби уникнути погоні“.

В 1732 р. Орлик дізнав ся, що його жінка 1731 писала до графині Стерн в Ілленшернів (Gyllenstjerna) в Стокгольмі в причини грошових труднощій; але графиня відповіла чемно, що Орлик в 1720 р. раз на все покінчив із шведським правительством і що шведська держава, якої приходи „ne suffissent qu' a peine a ses depenses“, йому не обіцувало річної платні 5000 таларів (ecus).

З Кіль дістав Орлик вкінци від Стенфліхта письмо, де читаємо: „Mia cara Barbara ad me nudis manibus ex Suecia redijt, quae remansit ibi post discessum meum, ut sollicitare posset apud ordines Regni de victu et amictu pro familia, sed plane nihil obtinuit nisi expensas, quae fecerat Holmiae pro se et ancilla sua“.¹⁾ — Генерал Стенфліхт старав ся тоді о доньку Орлика Варвару, але Орлик відмовив словами: „Non licet tibi habere sororem uxoris tuae“.

Останній уступ Орликового діарія зображує дуже подрібно невдалу експедицію Григорія у Крим, щоби повискати хана до союзу в Туреччиною і козаками против Росії. Але хаи був хорий чи принайменше удавав, що хорий.

На тім кінчить ся діарій Орлика; про дальшу його долю, до часу, коли він умер на турецькій землі в початком 1740 рр., неостає близших даних. Се тільки можна сконстатувати, що його жите складало ся ще біднійше і більше нещасливо, і що ні оден з його певно фантастичних плянів не здійснив ся. Тим більше треба подивляти енергію, з якою сей український емі-

---

¹⁾ Пізнійше Орликова вдова дістала від шведської корони все таки річну пенсію 12000 таларів.

грант, останній і найліпший із справжніх „Мазепинців“, при-держував ся давних ідеалів. І не без зворушення читав я його записки.

Вони показують нам передовсім знаменитого стиліста і во-бразителя подорожій, який при всіх неприємностях і небезпеках авантурничої подорожі по Туреччині, мав ясний погляд на свовідні звичаї народа і задля малих перешкод і противно-стий не втратив охоти до життя і надії. Орлик був, як Мазеца і багато його українських земляків, поетичною натурою — не найменше в політиці! — і він був певне вище образова-ний як більшість його сучасників і ті риси поетичної фантазії й інтелігенції додають його дневникови особливого чару.

Особисто через ту сповідь він став симпатичніший і ближ-ший до читача. Пізнаємо чоловіка, — мужа і батька родни, що пережив багато, що ніколи не може переболіти втрати свого улюбленого сина Якова і з віддаленя посилас тужні думки своїм своякам. І хоч і від Мазепи і від Карла XII не все збрав подяку і нагороду, ніколи не дав зрушити ся зі своєї повної пієтизму вірности супротив наставників. Також у зрідих неща-сливих роках лишив ся вірний своїм молодечим снам і як раз серед нещастя показав ся витривалим мучеником і героєм, не-знищеним оптимістом, якого тільки смерть могла примусити до вічної мовчанки.

Стокгольм, липень 1914.

Причинки до пізнання Гуцульщини.

ПОДАВ *Володимир Гнатюк.*

Український народ, як кождий инший, що займає значну територію, розпадаєть ся на цілий ряд більших і менших племен, які відрізняють ся від себе і виглядом, і ношею, і говором, і звичаями, і способом життя. Частина українського народу, що живе в Австро-Угорщині, творить приблизно одну десятину цілого народу, якого решта живе в Росії, та з огляду на конфігурацію терену і спосіб життя виказує між собою більше число племінних груп, як се процентово випадало би на неї. До найцікавійших із тих груп належать безперечно Гуцули, на яких особливо в остатніх десятиліттях звернули увагу дослідники, зібрали багато цінного матеріалу про них і через те поклали сильну основу до дальших дослідів, що не лише задля новини, але й річовости предмету, мусять дальшим авторам суто оплатити ся.

Гуцули чисельно не велике племя, та живуть вони аж у трьох адміністраційно відмінних країнах (Галичині, Буковині й Мараморощині) і двох державах (Австрії й Угорщині). Вони стикають ся також безпосередно з двома такими різними народами, як Маляри й Румуни, що очевидно не може минути без впливу на них; тим цікавійше, хоч може й труднійше, досліджувати їх у різних напрямках. Отсей факт може й вияснить обставину, що доси простудіовано найдокладнійше галицьких Гуцулів, по них буковинських, а найменше угорських. Про галицьких і буковинських маємо вже й окремі монографії і хоч вони ще не повні, хоч не одяко можна ще до них додати, то

всеж належало би бажати, щоби ще подібна монографія появила ся про угорських Гуцулів, а за ними пішла вже велика, повна монографія про всіх Гуцулів, що трактувала би їх як одну цілість, та зазначаючи все, що їх лучить і відріжняє, вказувала би й чужі впливи і в мові і в носі і в звичаях. Така монографія могла би дати основу не до одної студії та стала би взірцем для опису інших наших племен.

Для орієнтації читачів укажу тут на все найважніше, що дотикає Гуцульщини, та звідки можна зачерпнути відомостей про Гуцулів.

До загальних праць, давних вправді, але які й доси не стратили значіння з уваги на авторів, що були між Гуцулами і знали їх добре, належать отсі:

Ів. Вагилевич, Гуцули — мешканці східного погір'я карпатського (Huculowé, obywatelé wýchodného pohorí Karpatského, в Časopisu Českého Museum, 1838—1839). — Як. Головацький, Гуцули (Горцы, Гуцулы — в передмові до Народ. п'єсень Галицкой и Угорской Руси, т. I, ст. 685—712). — Ст. Витвицький, Rys o Huculach (Львів, 1863). — З антропологічного боку говорять про Гуцулів: І. Кореніські, Charakterystyka fizyczna Górali ruskich (Zbiór wiadomości do antrop. kraj., т. XIII, 1889) і Федір Вовк, Антропометричні досліді укр. населення Галичини, Буковини й Угорщини. І. Гуцули (Матеріяли до укр. етнології, т. X), з численними фотографіями.

Про територію і число гуцульської людности говорять: Winc. Pol, Rzut oka na równocne stoki Karpat (Prelekcyje, 1851) — вичисляє гуцульські села (неповно) в Галичині й Буковині. — Як. Головацький (в цитованій вище статі) доповняє В. Поля і вичисляє всі села гуцульські в Галичині, Буковині й Мараморощині. Число Гуцулів у Галичині подає на 79.031 (1874 р.), в Буковині на 13.205 (1874 р.), в Марамороши на 15.384 (1872 р.), разом 107.610 душ. Се й одинока повна (у тім часі) статистика Гуцулів. — В. Шухевич, Гуцульщина, т. I, подає число і села лише галицьких Гуцулів.

Історії Гуцульщини ні в цілости, ні частинно, не тикав доси ніхто. Лише про одну прояву суспільну, що мала свій осередок на Гуцульщині, про опришків, маємо чотири статі пок. дра Юл. Целевича (про Олексу Довбуша і його попередників та наступників, між ними про Василя Баярака та про Івана Бойчука), зібрані разом п. н. „Опришки“ (Руська

Истор. Библиотека, т. XIX). — Народні погляди на опришків зібрані в моїй книжці: Народні оповідання про опришків (Етн. Збірник, т. XXVI). — Народні погляди на пачковане тютюну, розширене давнійше сильно на Гуцульщині, зібрані в моїй статі: Народні оповідання про тютюнарів (Записки, т. 122).

Про гуцульський говір трактуєть ся принагідно, побіч інших, в отсих працях: К. Михальчук, Малоруссы (П. Чубинский, Труды, т. VII, 1877). — Ом. Огоновський, Studien auf dem Gebiete der ruth. Sprache (Львів, 1880). — А. Семеновичъ, Объ особенностяхъ угро-русского говора (Сборникъ В. Ламанскаго, СП. 1882). — Ів. Верхратський, Die Magararoscher Mundarten (Львів, 1883). — Ів. Верхратський, Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів. Т. I. Говори з наголосом движимим (Записки, т. 27—30 й окремо, 1899). — Виключно про гуцульський говір трактують: А. Лукіяненко, Новыя данныя для характеристики Гуцульскихъ говороувъ (Изборникъ Киевскій, 1904). — Bonkáló Sándor, A Rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana (1910). — На деякі прикмети гуцульського говору (головно фонологічні) вказав я у передмові до оповідань про опришків.

Найбільше пощастило Гуцулам із етнографічного боку. На першім місци належить тут піднести велику працю пок. Вол. Шухевича, п. н. „Гуцульщина“, що вийшла в п'ятих томах (1900—1908; з того чотири томи, що містять описову частину, вийшли в Матер. до укр. етнології, т. II, IV, V і VII; п'ятий том, що містить оповідання, вийшов окремо) з дуже численними і дуже гарно викінченими ілюстраціями, які нераз можуть заступити самий опис. В першім томі поміщений фізикографічний, етнологічний і статистичний опис, дальше опис села, будівлі, ноші, поживи. В другім томі описані занятя Гуцулів (праця в оседку, сінокоси, бутини, сплавачка, вівчарство, рибальство, стрілецтво) і домашний промисл (ложкарство, коритарство, боднарство, столярство, кушнірство, ткацтво, гончарство, мосяжництво, римарство, різбарство). В третім томі описані родини та хрестини, весіле (при тім музичні інструменти й танці), похорони і зібрані пісні. В четвертім томі поміщений народний календар. У п'ятім томі зібрані оповідання (казки, легенди, перекази і ин.), народні ліки і словарець. Простора рецензія на працю В. Шухевича, що вказує на деякі її недостачі, але підносить велику вартість матеріалу, надрукована в Киев. Старині,

1905, кн. II. (Праця В. Шухевича вийшла також у польським перекладі). Говорить В. Шухевич у праці лише про галицьких Гуцулів і то переважно з Косівщини.

На другім місці належить поставити праці проф. Р. Ф. Кайндля, поміщені у віденських „Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft“ і „Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft“, в часописи Globus і інших. Ось їх назви: Die Huzulen, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferungen (Wien, 1895). — Bei den Huzulen im Pruththal. — Haus und Hof bei den Huzulen. — Ethnographische Streifzüge in den Ostkarpathen (всі в Mitteilungen антрополог. товариства, багато ілюстровані). — Die Wahrheit über die Huzulen. — Neue Beiträge zur Ethnologie und Volkskunde der Huzulen. — Die Jagd bei den Huzulen. — Die Fischerei bei den Huzulen. Viehzucht und Viehzauber in den Ostkarpathen. — Побіч того говорить проф. Р. Кайндль про Гуцулів і в інших працях, як: Die Seele und ihr Aufenthaltsort nach dem Tode im Volksglauben der Ruthenen und Huzulen. — Die volksthümlichen Rechtsanschauungen der Ruthenen und Huzulen. — Der Festkalender der Rusnaken und Huzulen і ин. Найважливіші з тих праць зібрані разом у „Studien zur Ethnographie des Ostkarpathengebietes“ (Czernowitz, 1902). Праці проф. Р. Кайндля присвячені в першій мірі буковинським Гуцулам, але декуди розтягає він їх також на Гуцулів галицьких і угорських. Важні вони тим, що подаєть ся в них фактичний матеріал із першого жерела, без ніяких видумок та фантазій і робить ся його доступним ширшим ученим кругам через німецьку світову мову.

На третім місці стоять праці учителя Ант. Онищука, надруковані у двох томах „Матер. до укр. етнології“ (т. XI і XV). Зібрані в них матеріали відносять ся до Гуцулів із Надвірнянщини, доповняють ся отже дуже добре з попередніми. Особливим багатством визначають ся „Матеріали до гуцульської демонології“ (Мат. XI), теж саме належить сказати про „Народний календар у Зелениці“ (Мат. XV). На велике число культурних пережитків у Гуцулів звернув увагу учених Ант. Онищук у статі: „Останки первісної культури у Гуцулів“ (Мат. XV). В тім самім томі надруковані ще поменші його статейки: Родини і хрестини та дитина до шестого року життя. — Житє на віру. — Рекруччина в народніх оповіданях. — Як Гуцули правують ся. — Прошаки. — Баї й ворожіння Андрія Шуми-

ляка. — Перед війною віддав я до друкарні рукопис А. Онищука, де описувано заняття Гуцулів. Рукопис той знищили Москалі в часі інвазії. В приготуванні мав перед війною А. Онищук статтю про народне будівництво; етнографічна комісія признала навіть була йому підмогу на екскурсію для доповнення матеріалів, та війна не дозволила викінчити план; те саме належить сказати про готовлену статтю з докладним описом народної ноші. — Поза тим надрукована ще одна стаття А. Онищука в Гуцульщини: „Похоронні звичаї й обряди в с. Зелениці, Надвірн. повіта“ (Етн. Збірник, т. XXXI—II).

В тім самім томі надруковані ще: „Похоронні звичаї й обряди в селі Головах, Косів. пов.“ Петра Шекерика Дониковаго (дуже повний та старанний опис), опис похоронів із тогож села П. Дудека та в Жабя Матури Мих. Кувьмака. П. Шекерик Доників описав іще: „Як відбувають ся коляди у Гуцулів“ (Етн. Збірник, т. XXXV) і владив просторий опис родин та хрестин у Головах та Красноїли, Косів. пов., що лежить тепер у мене і призначений до найблизшого тому „Мат. до укр. етнольоїї“.

Тут належить вазначити ще невеличку статтю проф. Федора Вовка: „Кавказ і Карпати“ (Науковий Збірник, Львів, 1906), важну тим, що автор указує в ній на анальоїю в деяких виробках Гуцулів і Кавказців. — У статі дра З. Кузелі: „Посижинь і забави при мерци в укр. похороннім обряді“ (Записки, т. 121—122) багато місця присвячено також Гуцулам.

Вазначу в кінци, що багато пісень із Гуцульщини надруковано в великій збірці Я. Головацького: „Народ. пѣсни Галицкой и Угорской Руси“ та в моїх збірках: „Коломийки“ (Етн. Збірник, т. XVII—XIX) та „Колядки і щедрівки“ (тамже, т. XXXV—XXXVI).

У красній літературі знайшли собі Гуцули також уже місце, хоч не можна сказати, щоб таке, на яке заслуговали би. Найкрасше змальоване їх жите і побут, їх радости й терпіння, їх палкість, метивість, але й шляхотність, їх любов і ненависть, їх буйність і добродушність у творах такого визначного письменника, як Юрій Федькович, що виріс сам поміж Гуцулами і наскрізь зжив ся з ними, знав їх добре і розумів. Твори Ю. Федьковича се гуцульське зеркало, в якім кождий Гуцул пізнав себе без огляду, чи він із Буковини, Галичини або Угорщини. Сі твори добувають ся до найскритших закутків гу-

гуцільської душі, порушують найтайніші струни і грають на них, як на арфі.

По за Ю. Федьковичем, що писав про Гуцулів і для Гуцулів, інші письменники займалися ними лише принагідно. На першому місці стоїть тут І. Франко, що вже першу свою повість „Петрії і Довбушуки“ старався змалювати на тлі гуцільського життя; те саме треба сказати про його драму „Кам'яна душа“. Та живих Гуцулів пізнав він аж пізніше і вислідом того пізнання були його новелі: „Як Юра Шикманюк брив Черемош“ та „Терен в нозі“. До кінця життя носився він усе з наміром переробити одне народне оповідання п. н. „Чудо в Головах“ на новелю, та недуга не дозволила на те.

Мих. Коцюбинський, що пробував три рази між Гуцулами, студював їх і захоплювався ними, написав на тлі гуцільського життя таку перлину, як „Тіни забутих предків“. Він зібрав був також матеріал до широкої закровної повісті, але недуга й смерть не дозволили йому вже засісти до неї.

Гнат Хоткевич, що жив також кілька років ділом між Гуцулами і сильно одушевлявся ними, написав повість із гуцільського життя п. н. „Кам'яна душа“, що вийшла з ілюстраціями в Чернівцях; крім того написав ряд новел, п. з. „Гуцільські акварелі“, драму „Олекса Довбуш“ та один сценічний образ, які перед війною не були ще друковані.

Також пок. драматург Мих. Старицький написав драму на гуцільській основі п. н. „Юрко Довбуш“, яку грають деколи українські театри, та він владив її на підставі повісти К. Францова, бо сам не мав нагоди пізнати Гуцулів.

З польських письменників торкалися гуцільського життя Й. Корженевський (драма: *Karassu górale*) та Ю. Турчинський у кількох повістях. З німецьких письменників змалював життя Гуцулів у своїх „*Kulturromanen*“ К. Е. Францов, але зовсім фантастично й пересадно. Один із тих його романів „*Kampf ums Recht*“, якого героєм є Довбуш, вийшов у Києві також в українській перекладі п. н. „Боротьба за право“.

Коли хто запитав би, що належало би ще зробити для докладнішого пізнання Гуцулів, то я відповів би: Дослідити їх історію і побут та економічний стан у давнині й тепер, розслідити родинні відносини та чужі впливи на Гуцулів, зібрати й розслідити їх народню поезію (пісні й різні оповідання про вою), незвичайно багату і записану досі лише в незначній

часті, а особливу увагу звернути на культурні пережитки, яких там велика сила. До них треба причислити й міти, вірування, народні ліки, ворожіння. При тім не належить забувати і про розпочаті вже праці, продовжувати та доповняти їх аж до цілковитого заокруглення. Аж тоді кожний переконається наглядно, що Гуцули вповні заслужили на такі наукові розсліди.

Бажаючи зі свого боку докинути також цеголку до пізнання Гуцульщини, я подаю далі зі своїми увагами три реферати про Гуцулів, зладжені для висшої влади, та відчит німецького письменника і редактора, держаний перед ширшою німецькою публікою приблизно перед трийцятьма роками.

I.

Погляди сільських інтелігентів на Гуцулів у середині ХІХ ст.

Ще в ХХХІІІ т. „Записок“ (кн. І, 1900) помістив я був коротеньку замітку п. н. „Як австрійський уряд був заінтересував ся Бойками“, в якій надрукував циркуляр адміністраційної окружної влади до деканальних урядів із просьбою, надсилати їй відомости про територію Бойків, їх число, фізичні і моральні прикмети, спосіб життя, звичаї й ин. та по можности долучити до них вірці мови (пісні, пословиці). Ті відомости мада використати дирекція адміністраційної статистики при поясненю тексту до етнографічної карти австрійської монархії, яку саме тоді укладано (мова тут про працю барона К. Черніта: K. Czörnig, *Ethnographie der österreichischen Monarchie*, Wien, 1855, т. І—ІІІ). Циркуляр, виданий у Самборі, носив дату 17 грудня, 1851 р. Ч. 22.032. Я думав тоді, що уряд зацікавив ся в якоїсь причини самими Бойками і бажав мати про них відомости від місцевих інтелігентних людей, що жили по селах та знали найліпше простий народ. З огляду, що в Чернітовій Етнографії не вказує ніщо на те, аби він дістав такі відомости, висловив я бажане, щоби хтось, що пробував в Відні, пошукав у тамошних архівах за відповідями на розісланий циркуляр, припускаючи справедливо, що се неможлива річ, аби на нього не надійшли ніякі відповіді.

Одначе й доси не знайшов ся ніхто охочий вповнити те бажане. За те довело ся мені переконати ся, що подібні циркулярі поровсилала адміністраційна власть на просьбу дирекції адміністраційної статистики при кінци 1851 р. по цілій Гали-

чині (і так само певно по інших краях) і то не тільки до деканальних урядів, але й інших, порозкиданих по селах та місточках, що стикали ся в місцевою людністю та могли подати про неї етнографічні інформації. В „Хроніці“ Остермана, яку закупило Наук. Тов. ім. Шевченка для своєї бібліотеки, знайшли ся аж три подібні відповіді¹⁾ про Гуцулів; одну владив Українець, священник Мих. Козаневич, парох Вільшаниці (коло Тисьмениці); другу Поляк, надвірнянський мандатор Мянзовський; третю Німець, делятинський камеральний зарядець Тадей Крах. Цікаво не лише побачити, як виглядали такі відповіді загалом, але й як їх уложили члени трьох різних національностей та як вони відносили ся до Гуцулів, тому й подаю нижше всі три відповіді в цілости.

Всі три автори, як видно, не мали достаточного наукового підготовлення для того, аби таку роботу виконати беззакидно. Етнографія до того часу була за слабо ще розвинена і за мало популярна, яких небудь звірців вони не мали перед собою і дирекція статистики не вказала їм на них, а лише в одного М. Козаневича видно сліди деякого обізнання в бідною загалом дотичною літературою. Авторі оперують переважно загальниками, які нині не мають майже ніякого значіння, на скільки не служать як указники, що й тоді був якийсь такий прояв, про який нині говорить ся вже докладно. Та всеж усі три реферати не позбавлені зовсім вартости хочби тому, що всі три автори говорять тільки про те, що самі бачили, або знають із практики. Тільки де вони з фактів роблять висновки, не все можна з ними годити ся. Так приміром о. М. Козаневич називає Гуцула „ein wildes, muthiges Kind der Natur“. З тим можна згодити ся лише в пропущенні прикметника wild тому, що цілковито диких людей тепер нема ніде, а коли возьметь ся численні гуцульські звичаї й обряди, буденне жите й занятя в одного боку, в другогож цілковите їх ванедбане в просвітнім напрямі в боку тих державних організмів, до яких Гуцули входили, то швидше прийдець ся їх назвати вповні культурним, хоч простим племенем, ніж диким. Сього не робить уже й Ф. Гельвальд й хоч його відчит мав очевидно на ціли привабити як найбільше слухачів, то всеж у титулі уживає він тільки прикметника „halbwild“.

¹⁾ З них владжено копії на заряджене бібліотекаря д. Ів. Кревецького, що й передав їх мені.

Потрупую свої уваги до всіх трьох рефератів приблизно в тім самому порядку, в яким їх виладжено.

Зачну від території та числа людности. М. Козаневич обіцяє подати докладні історичні і статистичні дати не лише про Гуцулів, але загалом усіх верховинців (отже й Бойків та Лемків). На діліж він не виповнює своєї обіцянки навіть що до Гуцулів, бож вислів, що верховинці живуть у горах „відколи тямить історія“, а Гуцули „від непамятних часів“, не можна уважати за історичну дату, а числа Гуцулів, що „вносить приблизно 80.000 душ“, за статистичну. Невірно також розтягане границь гуцульської території в Галичині на стрийський округ (крім коломийського та станіславівського; сю помилку робить іще й Т. Крах) по Солотвину та Перегінсько. Говорячи про верховинців загалом, заявляє, що вони всі греко-католики, хоч буковинські Гуцули православні. Забуває також згадати про те, що не лише Гуцули та Лемки, але й Бойки живуть на Угорщині в сумежних повітах із галицькими, хоч там і надають їм інші назви. За те справедливо підносять їх вроджену талановитість та здібність, особливо до всяких майстерств. Колиб Гуцули мали на своїй території які небудь технічно-промислові школи, вони доставляли би найбільшого і найліпшого континенту фахових робітників і майстрів та приносили би через те не лише собі, але й державі великі користи. На жаль доси не звернув на те ніхто уваги та не робив ніяких заходів у тім напрямі.

Мяновський подає гуцульську територію також загалом, але доволі вірно. Він обчисляє її на 150 кв. миль, а людність на 150.000 душ (за багато). В Надвірнянщині вчисляє лише чотири місцевости з людністю на 7.065 душ — як гуцульські — очевидно мильно. Т. Крах подає простір на 250 кв. миль, а людність також на 150.000 душ, при чім втягає сюди й буковинських та угорських Гуцулів. Гуцульські оселі не вважає давними і найстаршим начисляє найбільше 260 літ існування. На доказ наводить село Красноілю, в якій тоді сторчав іще стовбур ялиці (= красна іль), від якої пішла назва села. Ся назва дійсно не давна, але треба би справдити, як далеко сягають попередні назви: Дідущкова Річка і просто Річка. При досліджуваню повстаная і назв гуцульських сіл треба мати все на увазі, що хоч теперішня назва не давна, то оселя могла існувати давніше під иншою, бо на Гуцульщині кождий верх, кождий потік, кождий більший простір має свою окрему назву, по якій звичайно називаєть ся й оселя (прим. Жабе Слу-

пейка, Жабе Магура, Жабе Крента, Жабе Ільця, Жабе Кривополе і т. д.).

Про походженє й назву Гуцулів та інших верховинців нема в авторів фактичних матеріалів. М. Козаневич виводить назву Гуцул за Я. Головацьким від румунського *huc-ul* = розбійник. Мянзовський чув щось про назви: лемаки й лишаки, але як у них орієнтуєть ся, видно з того, що каже: В околици Сигота говорять жителі слово *Lem*, а в околици Жабя — *Lissa* (= лише), звідти буцїм то й назви, привязані до Гуцулів (= Лишаків). Т. Крах завважує натомість, що про лишаків (*Lissaken*) не знає нічого і в Жаблю не знають про сю назву, хоч дехто мав чути слово *lissa*. З інших верховинців Т. Крах не знає Бойків, а жителів самбірського округу називає Лемками, яких буцїм то і самі Гуцули так називають від слова *лем* (у дійсности Гуцули називають усіх не-Гуцулів Бойками, а назви Лемко — не знають). Т. Крах зазначає, що Лемки живуть по обох боках Карпат, а вважає їх мішаниною Русинів, Словаків і Мадярів (хоч нема ніяких доказів славянщєня Мадярів) та добачує в них (безпідставно) азійський тип (чорне волосє, смуглаве лице).

Фізичні прикмети Гуцулів змальовує М. Козаневич коротко, але добре. Одна різниця між давним і теперішним станом при його описі впадає в очи: Нині нема вже Гуцулів із таким довгим волосєм, що спадає на плечі, а багато ходить із остриженим волосєм; у 50-их роках було одначе ще багато довговолосих. Мянзовський називає Гуцулів „*dieses gesunde und robuste Volk*“. Т. Крах признає муштин також добре збудованими, легкими і мускулярними. Жєнщинам відмавляє признаня „гарного пола“, але се мабуть лише тому, що він не бував у тих селах, де Гуцулки бувають навіть дуже гарні. Зазначає значну плідність Гуцулок, які мають часто по 5—6 дітїй, але не згадує нічого про велику смертність дітїй. Гуцулки, що родили 15 — а нераз і 20 разів — не належать до великих рїдкостїй, але як з того виховаєть ся четвертина дітїй, то дуже добре. Неплїдних між Гуцулками подає на $\frac{1}{10}$ і ту неплїдність приписує наслідкам вїнної їзди. Про се повинні висловити свою думку лікарї; на мїй погляд сю прояву належить приписати иншим обставинам, а чи не в першїй мїрі — половим хробам.

Замїтки про моральні прикмети схопив М. Козаневич згрубша також доволї вїрно. Що тикаєть ся одначе гуцульської правдо-

жовности, то хіба давно було інакше, але нині Гуцул зовсім певно найменше правдомовний з усіх наших племен. Що він може образити ся, коли хто подає в сумнів його правдомовність просто в очи, се не диво, бо так само зробив би і не Гуцул. До умних сторін зачисляє М. Козаневич мстивість Гуцулів (у них існує до нині рід вендети!), паничене та забобони (вірування). Що до останніх, то належало би їх оцінювати не лише в точки християнської релігії, але і в іншої, прим. наукової; тоді показало б ся, що не в одних „забобонах“ кривають ся останки давних культур та що при докладнішій розсліди можуть вони вияснити неодну темну річ та вказати на впливи й зносини, про які нині може ніхто й не думає. Нераз містять ся в них також велике багатство поезії, яка ушляхотнює прості душі, тому відбирати її, не давши на те місце нічого ліпшого, так само простого і зрозумілого селянинови, не зовсім добре, тим більше, що велика часть тих вірувань зовсім не шкідлива в ніякім напрямі. Не можна їх також викорінювати ганьбою та лайкою, як то часто буває, лише ширенем просвіти, яка швидко і ґрунтовно перемяняє нераз і дуже застарілі погляди.

Про підстрижини, які мали відбувати ся на 18 р. життя у хлопців і до якого часу їм не можна було пити, курити та ходити до коршми, не доводило ся мені чувати, хоч се не виключає можливости, що такий звичай був десь. Нині всі Гуцули роблять усе те без обмеження віку, а курять і пють не лише хлопці та дівчата, але й діти. З танців називає автор лише аркан і коло, та їх вдало більше. Зазначає також любов Гуцулів до музики, співу (що до сього — то Гуцули найменше співолобні в усіх наших племен, про що свідчить хочби бідність їх мелодій), до поезії та до своїх гір. Що Гуцули і люблять поезію і мають до неї великий нахил, про се свідчать не лише їх обряди та звичаї, але й велике число льокальних пісень та ріжних, дуже гарних оповідань.

Мяновський зачисляє до добрих прикмет у Гуцулів добродушність та велику здібність (Karazität), до злих темноту (не конечно завинену Гуцулами), забобонність, лїнивество, паничене та віддаване себе під шкідливі жидівські впливи. При помочи горівки видуржують Жиди у Гуцулів усе можливе, тому хоч вони мають зарібки, не годні нічого заощадити. Отсі слова не стратили до нині ваги, а кождий, хто хоч трохи побув на Гуцупльщині, переконаєть ся про їх правдивість.

Т. Крах називає Гуцулів льояльними, слухняними, хитрими, але й добродушними. Підносить їх велику гостинність, милосердяність, талановитість і поетичність, але побіч того і фаталізм, забобонність, дінюховане та нахил до паничення.

Ноша описана в усіх трьох рефератах лише загально. М. Козаневич зазначає, що вона така сама, як у опришків (чому мала би бути інакша?) із винятком збрुї (хоч давно носили мушкетери загалом пістолета та топірці) та синіх гачий і хрестів на грудях. Що за хрести має автор на думці, не знаю; можу лише зазначити, що Гуцули люблять носити усякі прикраси, особливо блискучі, отже й медалі, військові і приватні й инше. Сині гачі (холошні по долівськи) носять у Надвірнянщині побіч чорних, у Косівщині натомість червоні. Мянновський описує трохи докладніше ношу, але лиш у мушкетерів, про жінчин не згадує зовсім. Т. Крах описує ношу мушкетерів і жінчин, а навіть згадує про заплітане дівчат та про вишивки, хоч не добачує в них мабуть нічого незвичайного, коли не присвячує їм хочби кількох слів. Згадує також про те, що в часі дощу перевертають Гуцули часто китари та кожухи вовною на верх; він не знає, що вони роблять се тому, аби шкіра не чорніла, лиш буцім то для відріжнення літної ноші від зимової. Замітка, що Гуцули не запинають сорочок і груди мають усе відслонені, вправді вірна, але не відноситься до всіх Гуцулів; переважно ходять так лише старі люди.

Пожива описана в усіх трьох рефератах дуже недокладно. У М. Козаневича виходить вона дуже скупа і в дійсності є далієго ліпша. Вівсяні коржі й чир — се головна пожива Бойків, а не Гуцулів. Риба не відіграє значної ролі в поживі Гуцулів; головні предмети поживи: кулеша, картофля, масло, молоко (бриндзя, гуслянка), солонина, мясо, капуста, борщ, фасоля. Мянновський вичисляє головні поживні матеріали, забуває одначе про найважніші: картоплі, та принагідні, як гриби і різні ягоди (афіни, тогодзи, малини, ожини, черешні). Не згадує також про яловичину, в якій Гуцули роблять „будженицу“. Опису потрав не подає. Т. Крах згадує про поживу також коротенько і не вдаєть ся в ніякі подробиці.

Що до способу житя, то М. Козаневич не задержуєть ся над ним багато. Зазначає, що Гуцули віддають ся головню скотарству, але в долинах господарять, управляючи картоплі, овес, лен. Згадує і про пчільництво, та воно таке незначне, що не може входити в рахубу. Свої витвори міняють Гуцули за куку-

рудзу, якою переважно живлять ся. Літом сплавляють вони на ріках дерево.

Мяновський підносить, що Гуцули в рільництві управляли найбільше побіч вівса — картофлю, поки не почала гнити. Опісля стали управляти кукурудзу, жито¹⁾, ячмінь, капусту, бураки, а надто лен і коноплі. Не зазначає одначе, що всього того збіжа так мало — по причині скупости відповідного ґрунту під управу — що воно не може вистати навіть на їх власну потребу; лише картофля, капуста (не все) й бураки зароджують ся так, що в кого є відповідний кусень землі, не потрібує їх купувати до нового урожаю; за те треба купувати кукурудзу, огирки, овочі і т. д. Про пчільництво згадує, що воно нужденне. Мильно говорить про те, буцім би то Гуцули проводили більшу частину літа на полонинах; там пробувають лише пастухи, а газди займають ся тоді сінокосами та іншими домашніми роботами, або сплавляють дерево, якого зимою не можна сплавляти, лише рубати і приладжувати до сплавлюваня.

За те справедливо зазначає, що хоч Гуцули скотарі, то не вміють провадити поступової молочної господарки, через що очевидно не мають таких приходів, які при тій самій кошті, а іншій господарці, могли би мати. Корови у них зимою дають дуже мало молока, або й зовсім не дають, а то через змню і брак відповідних стаєн. Окрему увагу звертає на гуцульських коників, яких виносливість (*Leistungsfähigkeit*) подивляє²⁾ та радить через раціональне плеканє удержати ту гарну расу, якої походженє виводить від Татарів. На жаль у нас мало звертаєть ся уваги на такі голоси, а коли що й робить ся, то не так, як треба, бо коли поустановлювано стації розплодових жеребців, то з зовсім іншої породи, через що гуцулики так поводили ся, що тепер їх дуже мало. Та ще й тепер можна би сю расу відновити, як була би добра воля до того.

Т. Крах підкреслює також, що Гуцули скотарі, та й він звертає увагу на коників-гуцуликів, яких походженє виводить від орієнтальних жеребців, годованих на Буковині за часів турецького панованя. Зазначає управу тих самих родів рослин, що Мяновський та згадує, що картофля видавала перед гнитєм 14—18 бульб, а ячмінь 20—30 зерен.

¹⁾ На скільки мені відомо, Гуцули швидше сіють пшеницю, як жито, аби мати бодай на кутю.

²⁾ В теперішній війні показало ся се найліпше і гуцуликам віддано найбільше призначє в мілітарних кругах.

Зі звичаїв подає лише він один коротенькі описи сватаня й весіля та хороби й похоронів. Згадує також коротко про гуцульські оселі та вигляд загород, але не добачує, які здібности будівничі мають Гуцули та що в будівництві мають вони свій власний стиль.

Інформації про мову у всіх трьох авторів дуже бідні, хоч гуцульський діалект має доволі багато цікавих відмін. М. Кованевич зазначає отсе: Говорене до кожного рег ти, зам. ви; додаване наростка ко до імперативів (прим. дай-ко) та ку до вокативів (прим. ежомостику; се зовсім фальшиво!); додаване партикули мой при імперативах (прим. ходи-ко мой суда); так говорять не тільки Гуцули, але й Подоляки та Наддністрянці; зам. есьм говорять сме (прим. був сме). На взір мови наводить пісню про Довбуша.

Мяновський ще менше розумієть ся на мові. Для її характеристики наводить три слова, що звучать інакше у Гуцулів, як у Подолян. На взорець мови наводить вісім пословиць та три коломийки, при чім звертає увагу на збірник пісень В. Залеского.

Т. Крах підносить, що Гуцул грає (на сопілці) і співає цілий день та що сам komponує собі пісні (се буває часто і у збірці В. Шухевича є досить таких пісень). На доказ поетичности Гуцулів наводить пісню про панщину, та приклад вибрав дуже нещасливо, бо ся пісня не тільки не гуцульська, але первісно й не народнього походження. На взорець мови наводить 17 приповідок, а для ріжниць мови Гуцулів і Русинів у загалі подає 14 слів.

Полишаєть ся ще одна проява, якій присвячує більше місця сам М. Кованевич. Се — опришківство. Автор твердить, що сама назва гуцул-опришок (розбійник) доказує, що Гуцули займали ся розбишацтвом. На мій погляд се доказувало би, що в частинних назв вирабляють ся загальні, але ніколи, що всі Гуцули займали ся розбишацтвом. Се противить ся також дотеперішним розслідам про опришків. Опришківські ватаги складали ся лише в невеликих гуртів і не маємо ніяких доказів, щоби хоч одно село брало поголовно участь у розбишацтві; але бо й ті невеличкі гурти не творили ніякої племінної одинодільности; крім Гуцулів належали до них і Бойки і Подоляни, ба навіть Румуни та Мадяри. Чому ж жадна з тих національних груп не дістала назви опришків (= гуцулів)? Се зовсім не трудно пояснити. Опришкам вигідно було переховувати ся на

нинішній гуцульській території, як країні, що лежала на пограниччю трьох держав (Туреччини, Угорщини, Польщі). Коли ватаві ставало горячо в одній країні, вона переходила кілька верхів і опинювала ся у другій; а коли і там натворила такого, що треба було на якийсь час пропадати, переносила ся до третьої. Недоступність терену, великі ліси, численні кривки відгравали при сїм також не малу роль. Гуцульщина була отже територією, на якій переховували ся опришки і від того ціле племя могло дістати назву, коли загалом виеїд назви вірний.

Для оправданя гуцульського розбишацтва М. Кованевич наводить ту обставину, що Гуцули були приневолені до нього, бо поки не попрорубувано лісів та непоzakладувано сїл, задля острого клімату та неврожайної землі вони не мали в чого жити. Та тут належить зазначити, що поки не було сїл, то й не було в горах Гуцулів, бо чейже по лісах та по печерах вони не жили поїд колоди спільно з медведями. Тай гуцульські оселі не такі нові, а в кождім разі старші, як поява опришків (у більшім стилі, бо про поодинокі випадки можна й інакше думати). При опришківських процесах довідуємо ся і про села, в яких вони походили, тай само розбишацтво не устало в заснованем постійних осель у горах, але аж по занятю Галичини й Буковини Австрією. З того видно найліпше, що опришківство було вислідом тодішніх політичних та суспільних відносин. На сю думку впадає по часті й М. Кованевич, коли називає опришків оборонцями та местниками покривджених, що дійсно нераз мало місце.

Незгідний з правдою погляд, що гуцульська суджена вимагала від свого судженого поступуваня в опришки і участи в розбишацьких походах. Очевидно, опришківське молодецтво й відвага подобали ся дівчатам Гуцулкам так само, як подобали би ся й иншим дівчатам якого будь народу (згадаймо хочби про сербські дівчата й гайдуків!), та се ще не умова женячки. Так само слово ледїнь (поправно: лєгїнь, із маляр.) не означувало ніякої опришківської прикмети, лише дорослого парубка.

Опис опришка, цитований за Вуйціцьким, доволі вірний і ще й тепер можна подібати подібні типи між Гуцулами, хоч опришків нема давно. Так само вірний опис опришківського одягу і заквестіювати можна лише пави за капелюхами, яких Гуцули звичайно не носять, тільки Покутяни (Гуцули носять

трясучки); також мазанки (= чорні сорочки) виварюють ся не в солонині, лише в маслі. За те переборщений факт, що буцім то один опришок обрабував 20 Вірменів! Так само гіперболя те, що опришки наскладавши собі майно, осідали у селі і спокійно газдували. Могли трафляти ся часом поодинокі випадки, але правилом вони не могли бути тим більше, що по селах увихали ся мандатори з пушкарями і мали дуже добрі інформації про сховки опришків та про тих, що їх передержували. Розумієть ся, що коли галицький опришок утік на Угорщину, де його ніхто не знав, а угорський до Галичини, і тут непомітно осідали, то могли й далі жити нетикані. Пробували опришки не лише в Черногорі (як вони жили би там зимою?), але всюди в горах, а люди передержували їх по потайниках та кормили. Були й такі, що зраджували опришків, за що опісля як не опришки самі, то їх товариші мстили ся на зрадниках.

I. Aufschluss

über die im Stanislawower und Kolomeär Kreise wohnenden Huculen (Huculy:), betreffend ihre Volksthümlichkeiten, Abstammung, Tracht, Gebräuche und Mundart; dann über ihre phisische und moralische Beschaffenheit etc. zum Gebrauche der administrativen Statistik — gegeben dem Stanislawower Kreisamte vom gr. kath. Pfarrer Michael Kozanowicz. Dto Olszanica 31 December 1851.

Es erschienen in den letzten Decennien verschiedene Abtheilungen in den deutschen (Panorama des Universums, Prag, 1845, II Heft), ruthenischen (Winok, Wien, II Theil), polnischen (Obrazy K. Wojcickiego, Warszawa, 1840; 4 Band) und böhmischen (Czasopis Czeskoho Muzeum, XII Jahrgang, 1 Heft) Zeitschriften und Werken über die galizischen Bergbewohner, namentlich über die Huzulen, Bojken, Lemken u. d. gl., die sehr viel Belehrendes in Bezug auf ihre Eigenthümlichkeiten, Sitten, Lebensart, Gebräuche, Religion, Sprache, und Volkslieder enthalten, nur werden in denselben die partistischen Daten über die Anzahl dieser Stammes-Abtheilungen, die bestimmte Begrenzung ihrer Wohnorte und des Gebiethes, welches sie einnehmen, vermisst, was das Meiste, dass in denselben die Nomenclaturen wechselt erschienen.

Um richtigeren Aufschluss über diesen Gegenstand zu geben, hat Gefertigter nach möglichster Überzeugung und thunlichster Gründlichkeit alle geschichtlichen und statistischen Daten, diese Bergbewohner betreffend, zusammengestellt, wie selbe in nachstehender Abhandlung zur Einsicht dienen.

Gemeiniglich wurden die karpathischen Bergbewohner Galiziens, welche mit Ausnahme des Krakauer Gebiethes, slavorussinischen Stammes sind, in den östlichen Kreisen Rusyny, Hirane, in den westlichen

Hirniaki, (wie sie sich selbst zu nennen pflegen) im Allgemeinen genannt. Gemeinhin werden selbe von den Flächenbewohnern meistens ihrer Eigenthümlichkeiten, Tracht und Mundart halber, auch Lemaki, Bojki, Huculy und Łyszaki benannt, und daher mehrere Abtheilungen dieser Bergbewohner vorkommen, ohne jedoch verschiedene Stammesabtheilungen zu sein.

Die Hirniaken, welche die westliche Bergkette in Jasloer, Sandecer und Sanoker Kreise bewohnen, gebrauchen in ihrer Mundart das von den Ungarn entlehnte Nebenwort *lem* (das deutsche nur), werden daher von den russinischen Bewohnern, die dasselbe Nebenwort mit dem echt russinischen Ausdrucke *lysze* abgeben, Lemki genannt, welche Benennung auch den, auf der ungarischen Seite wohnenden Gebirgsleuten eigen ist, — und im Gegentheile benennen sie die anderen *Łyszaki*; deshalb die Abtheilung in Lenki, Bojki im Samborer und Stryjer, und Huculy in einem Theile des Stryjer, in dem Gebirge des Stanislawower und Kolomyjer Kreises, welche letztere sich tief in Bukowina erstrecken.

Die Bergbewohner leben auf dem Gebiete der Karpaten seitdem die Geschichte gedenkt, unvermischt und in ununterbrochenen Massen, so dass man leicht die Scheidelinie zwischen diesen (drei) 3 Abtheilungen und ihren Wohnorten bestimmen kann.

Diese Bergbewohner sprechen allgemein die russinische Sprache und zwar den galizischen Dialekt nur mit wenigen Flexionen und Abweichungen des Accentus; auch bekennen sie sich sämtlich zur griechisch katholischen Religion.

Hier fragt sich bloss und allein von um die hierkreisigen Bergbewohner, die sogenannten Huculen (Huculy), ihre Anzahl, Volkstümlichkeiten und ihre physische und moralische Eigenschaften.

Die Huculen, ein slavorussinischer Stamm, bewohnen seit undenklichen Zeiten die äusserst urbaren Plätze des Hochgebirges im Stanislawower und Kolomeaner Kreise, werden allgemein Hiranen genannt und sind von den Podhiranen, den Bewohnern an dem Fusse der Karpathen zu unterscheiden. Die Wohnorte der Huculen in Galizien nehmen das Berggebieth längs der ungarischen Grenze, angefangen von dem Ausflusse der Łomnica im Stryjerkreise, und erstrecken sich ununterbrochen längs des Gebirges bis an den Fluss Czeremosz biały und weiterhin in das Innere von Bukowina. Gegen das Flächenland stossen sie mit den Podhorany in den Städten Kutty, Kossow, Peczeniżyn, Delatyn, Nadworna, Solotwina, bis an das Dorf Perehińsko. Auf der ungarischen Seite hingegen nehmen sie die Gebirgsgegend des Marmaroscher Komitats hinab bis an die Theiss, und erstrecken sich gegen Osten bis an Szizeth.

Der Flächeninhalt, den die huculischen Wohnorte in Galizien einnehmen, beträgt Meilen¹⁾ und ihre Anzahl beläuft sich beiläufig auf 80.000 (Schematismus der gr. k. lemberger Erz. Diöcese 1851).

1) Нема ніякого числа.

Die Benennung Huculen stammt vom wallachischen Worte hoc-ul, welches Wort einen Räuber bedeutet, wie es richtig der Gelehrte J. Holowacki in seiner Abhandlung „Gross-Chrobatien und die Haliczzer Karpatho-Russininen anführt“.

Diese Benennung deutet, dass diese Bergbewohner meistens sich mit dem Raubgeschäfte befassen, die Nachbarn mit ihren Einfällen belästigten und daher den Namen Huculen entlehnten.

Es scheint auch, dass die Bergbewohner bemüssigt waren, durch das rauhe Gebirgsklima und Unfruchtbarkeit des Bodens, ehe die Urwälder gelichtet und Dörfer angelegt wurden, diesem Geschäfte nachzugehen. Nachdem aber sich die Huculen in ordentlichen Dörfern niederliessen, geben sie diesen Lebenswandel auf, und treiben mehr Vieh- und Schafzucht. Jedoch hat sich bis in die neueste Zeit bewahrt, dass einige aus ihnen die Vorliebe für das Räuberleben hegten und sich demselben ergeben. Solche werden aber selbst von den Huculen, Opryszki, Frevler oder Pustiaki, Windbeutel genannt. (Mehrere von den Anführern dieser Opryszken haben sich berühmt gemacht, und leben noch im Andenken des Volkes, wie z. B. Olexa Dobosz 1737—1744, Marusiak und Glonka, welcher erst 1818 getödtet wurde).

Die Ursache, warum die Huculen gegen die Opryszki besondere Achtung bezeugen, selber in ihren Dörfern Zuflucht gewähren, und die Strafe derer als den Heldentod betrachten, ja sogar die berühmtesten Banditen in ihren Volksliedern besingen, liegt darin, dass das gemeine Volk gegen die Unterdrücker, nachdem es keine Gerechtförm und Schutz der Mächtigen finden konnte, bemüssiget war, die Opryszki, als Rächer der leidenden Unschuld aufzufordern, wo sich selbe immer dienstfertig des gemeinen Volkes als Beschützer bezeugten.

Hierin ist auch die Ursache zu sehen, warum eine junge Huculin, ehe sie verlobt wurde, von ihrem Bräutigam die Beweise seiner Opryszken Thaten abverlangte. Daraus auch dieses zu rechtfertigen, dass ein junger Hucule, der sich durch Stärke, Gewandheit und Muth auszeichnete, mehrere... mit den Opryszken mitmachen musste, um einen lobenswerten Beinamen lediń oder molodec unter den Seinigen zu haben.

Herr Wojcicki beschreibt einen solchen Opryszek, den er selbst gesehen haben soll, wie folgt: „Ich habe die Gelegenheit gehabt einen Huculen zu sehen, der nach Angabe seiner Landleute durch mehrere Jahre ein Anführer der Opryszken in Bukowina gewesen, nachdem er ein Vermögen zusammengebracht hat, gab dieses gefährliche Handwerk auf, kehrte in sein väterliches Haus zurück, und beschäftigte sich mit der Schmiedearbeit. Dies war ein Kerl von riesenhafter Gestalt, sein dichtes Haupthaar floss in langen rabenschwarzen Locken auf die Schultern herab und bedeckte sein verbranntes dickes Genick, seine breite Brust war wie mit Bossen eines Ebers bewachsen, seine Hand so breit, dass man darauf sitzen könnte.

Hochgewachsen, von derbem Knochenbau, breitschulterig, wäre er im Stande einen Bären zu erdrosseln. Unter seinen büschigen Brauen blitzten seine feurigen Augen, aus denen noch jetzt seine Grausamkeit und Wildheit zu sehen war“.

Es ist also kein Wunder, dass so ein Opryszek, was hier allgemein bekannt ist, 20 Armenier in den Engpässen der Karpathen allein geplündert hat.

In demselben Werke werden ganz richtig die Opryszken-Tracht und deren Waffen beschrieben, es heisst: ein runder, schwarzer Hut mit einer breiten blechernen Borte und mit Pfauerfedern ringsherum geziert — ein schwarzes Hemd, (das im Speckfette gesiedet wird, um sich gegen Ungeziefer zu sichern), für den Feiertag aber ein weisses mit verschiedenfarbiger Wolle gestrickt; ein lederner Gurt, der ihm den ganzen Bauch und die Hälfte der Brust bedeckt, eine dziobenka (torba, Tasche) über die Schulter, mit messingenen Knöpfen beschlagen; wollenniegelbraune Beinkleider (gewöhnlich bei den Huculen), ein Beil am langen Kiel (toporec), von vorne zwei Pistolen, ein Hirschfänger, eine Flinte; auf der Schulter wie frei herabhängender Serdak (kurzer Uiberrock) und Bundschuhe (postoly) vollenden die Bekleidung eines Opryszek.

Hat ein Opryszek durch seine Streifzüge sich ein Vermögen gesammelt, so kehrt er in seine Heimat zurück, und führt ein ordentliches Leben. An der Gränze des Stanislawower Kreises gegen Brustury befindet sich die Czarna hora, der gewöhnliche Aufenthaltsort der Opryszken. Nun aber Gott sei dank hat die Regierung dem Opryszkenthum ein Ende gemacht, und im Jahre 1828 büssten die letzten Uiberbleibsel in Nadworna ihre Verbrechen auf dem Galgen.

Die Huzulen kommen rücksichtlich ihrer Sprache als auch ihrer Religionsgebräuche mit den übrigen im Lande lebenden Russinen fast ganz überein, ausser, dass ihre Mundart etwas rauher — wie überhaupt der Bergbewohner — und es ist ihre Gewohnheit den Wörtern die Vorsylben -ko und -ku nachzuhängen, als: Jegomosty-ku, Pany-ku Herr, Pan otczy-ku Geistlicher, daj-ko gieb, chody-ko komm u. d. gl. eben so reden sie eine jede Person ohne Unterschied mit dem persönlichen Fürworte ty (du) an, wie es den Gebrauch bei Tyrolern ist: ty otczyku, ty panańku — ty hospodońku Gott. Ruft der Hucule jemanden herbei, so hängt er dem Worte noch moj an: chody-ko moj — poźdy-ko moj; und das Hilfszeitwort jeśm, ich bin, verwendet er in sme — anstatt zu sagen: buwiem — ich war, sagt er buwsme. Uibrigens werden die Lieder der Huculen von allen Bewohnern Galziens gesungen, so wie sie in Originalen vorkommen.

Die Huculen bewohnen meistens unwirthliche Gegenden, wo man nur schrof aufsteigende Berge und wilde Natur sieht, daher ihre ganze Landwirtschaft in der Viehzucht und in dem Anbaue von etwas Hafer, Flachs und Erdäpfel besteht, und das nur in niedriger gelegenen Orten; in den höher gelegenen beschrenkt sie sich auf die Schafe und Bienenzucht.

„Hier herrscht“ — schreibt Wagilewicz in Czasopis Czeskeho Muzeum — „das alte Hirtenleben und unter einem Watażko verbleiben die Schäfer, dessen Befehlen sie ohne Widerrede folgen müssen. In schwarzen Hemden und runden aus Wolle gewirkten Mützen ziehen sie von Weide zu Weide (Połoniny), hegen die Hürden für die Schafe und bauen sich Laubhüten zur Behausung. Dies Leben ist elend und

mühselig und sie sind allen Drangsalen und Ertragung des Unwetters unterworfen, eine endlose Pein!“

Sie treiben auch den Handel mit den benachbarten Städten, wohin sie auf ihren kleinen starken Gebirgspferden (sogenannten Huculen) ihre Produkte als: Bryndza, Käse, Flachs, Wolle, Tücher und verschiedene künstliche Holzarbeiten auf den Markt bringen, und für Mais vertauschen. Im Sommer flössen sie Schindeln und Balken auf Flössen in die Ebenen.

Die Nahrung der Huculen ist sehr dürftig, sie besteht ausser den Fischen, Milch und Käse aus Mais und Hafer. Aus der ersteren bereiten sie melaj (Kuchen), kulesza (Brei), stulnie ein Gebäck von Käse und Mehl — mantuty (eine Mehlspeise); aus dem Hafermehl bereiten sie czyr (Tropfteig) und korze (Haferkuchen) — von Grünzeug, Kraut und Erdäpfeln — und als Delikatessen Schöpfenfleisch. Die Tracht der Huculen ist ganz dieselbe, wie die der Opryszken mit Ausnahme der Bewaffnung, und zum Unterschiede wären nur die blauen Beinkleider und ein Kreuz auf der Brust.

Was die physische Beschaffenheit anbelangt, so sind die Huculen ein gesunder und wohlgewachsener Schlag von Menschen vom derben Knochenbaue, hoch gewölbter Brust und breiten Schultern. Ihr Gesicht ist würdig und angenehm, trägt echt slavischen Typus. Die Augen feurig, die Stirn erhaben, das Kopfhaar meistens schwarz und fällt in Locken auf die Schultern herab; sie unterscheiden sich von den Flächenbewohnern durch anständigeres Aeussere, durch leichten Gang, durch grössere Gelenkigkeit des Körpers, und dadurch, dass sie scharfen reizhaften Sinn haben, daher auch ihre Leidenschaften heftiger sind, als die der Bewohner der Ebenen.

Wenn man seine moralische Beschaffenheit betrachtet, so findet man in dem Charakter des Huculen ein Gemisch von edlen Tugenden, aber auch groben Lastern und Leidenschaften.

Der Hucule liebt seine Heimat über Alles und er bleibt in seinen Gebirgen lieber der Ärmste, als auf dem flachen Lande der Reichste; und sobald er von seinen Gebirgen entfernt wird, ergreift ihn eine schwermüthige Sehnsucht. Der Hucule ist sehr gastfreundlich, und theilt mit seinem Gaste Alles, was er hat, wie sein Sprichwort lautet: *czym chata bohata, tem hostewy rada.*

Aufrichtigkeit und Redseligkeit der Huculen beiderlei Geschlechtes eigenthümlich. Wenn man einen Huculen fragt, ob er war spräche? so fühlt er sich beleidigt und erwiedert alsogleich: *Iszcze, panańku, wid hucula nichto brechni ne czuw i ne bude.*

Sein Muth und seine Kühnheit arten meistens in Verwegenheit aus; er scheut keine Gefahren und achtet auch sein Leben nicht —, mit gleicher Kälte geht er einem Bären zu, wie einem Galgen.

Zu seinen Fehlern gehört die leidenschaftliche Rachsucht, Aberglaube und Trunkenheit, und diese Leidenschaften sind bei den Huculen heftiger wie bei anderen Bewohnern. — Was den Aberglauben anbelangt, so findet man eine wahre Schilderung dessen im Panorama des Universums von Franz Klutschak, 1848, S. 151.

Ubrigens haben die Huculen manche schönen Gebräuche. So ist, was die Zucht der Kirche anbelangt eine Sitte, dass ein Jüngling bis ins 18-te Jahr weder Pfeife rauchen, Brandwein trinken, noch Wirtshaus besuchen darf, erst nachdem ihm das Haupthaar beschoren werden ist (pidstreżeny).

Der Hucule äussert auch einen Sinn für das Künstliche; er verfertigt — ohne gelernt zu haben — Flinten, Pistolen, er gravirt, er hat eine... für Schnitzarbeiten, und vor einigen Jahren hat ein junger Hucule die Restauration aller Schnitzarbeiten in der lateinischen Pfarrkirche accordirt und nach gegebenem Plane ausgeführt. Sie sind geschickte Baumeister, lieben die Musik, und sind Meister in den Nationaltänzen Orkan und Kolo.

Ungeachtet seiner Fehler und Leidenschaften, von deren kein Volk frei ist, sind die Huculen ein treues, biederes Völkchen und verdienen nicht, dass man sie, wie mancher Gelehrte ganz ungerecht „Windbeutel“ benennt, und die Huculinnen als unverschämte, zu-drängliche Buhlerinnen schildert. Und in der Wirklichkeit ist bei Huculen das Sittenverderbniss noch nicht so eingerissen, wie es anders wo der Fall ist. Gewiss hat der J. Wagilewicz die Lustbarkeit und Naivität der Huculinnen als Folge des Lasters angesehen. Im Gegentheile sind sie industriell, sie spinnen, weben Leinwand, Tuch und besorgen die Wirtschaft, während der Mann mit dem Viehweiden beschäftigt ist.

Nachdem der Hucule also noch ein wildes, muthiges Kind der Natur ist, so drängt er sich zu ihr, er liebt über alles Freiheit, Poesie und Gesang. Darum erschallt das huculische Gebieth überall von Gesängen. Die Menge der huculischen Lieder deutet auf den poetischen Geist dieser Natursöhne. Ein Anführer der Banditen Dobosz soll das nachstehende Lied selbst vor seinem Tode gedichtet haben.

Endlich haben die Huculen einen natürlichen Verstand und einen Alles durchdringenden Geist, wie sie es selbst in ihrem Sprichworte ausdrücken:

W mene na hołowi tik,
A w roti cip;

De schoczū,
Tam zmołoczū.

Huzulisches Volkslied.

Hej popid haj zeleneńkij
Chodyt Dobosz mołodeńkij;
Na nożeńku nalihaje,
Topircem sia pidpyraje,
Taj na chłopci pokłykaje:
Oj! wy chłopci, wy mołodci,
Ta schodit sia Synohirci!
Oj! wy chłopci, wy mołodci!
Pijdemo wsi wraz w hosti.
Ustawajte wsi raneńko,
Uberajte sia borzeńko

U postoły skiranyi
I wołoki szowkowyi
Taj pijdemo do Stefana Dzwinki
I do jeho krasnoj zinki.

Opryszki.

Oj! Doboszu! ty Pane nasz,
Tam przyhoda bude na nas!

Dobosz.

No! na mene uważajte,
Po dwi kuli nabywajte.

Stańte, chłopci, pid worota,
A ja pidu pid wikonce.

2. Dobosz.

Dobryj wieczér, Stefanowa,
A weczera czy hotowa?
Czy spysz, serce, ta czy czujesz,
Czy Dobosza zanozczujesz?
Czy spysz, serce, czy neczujesz,
Oj czy sama ty nozczujesz?

Stefanowa.

Oj! ja nespui, ta vse czuju,
Hajdamachy neznoczuju!
Oj! ja ne spiu, no vse czuju,
Bo weczerenku hotuju:
I weczera ne hotowa,
Bo Stefana nema doma.
Bude ona duże pylna...

Dobosz.

Czy ty wyjdesz otwyraty.
Czy sia maju dobuwaty?

Stefanowa.

Ne kažu sia dobuwaty,
I ne pidu otwyraty.
Szczebry syłki zażywaty,
Moji dwery rozłupaty.

Dobosz.

Pusty, suko, wraz do chaty,
Szczob dwery ne wywalaty.

Stefanowa.

W mene dwery tisowyi,
W mene zamki stalowyi.

Dobosz.

Ne pomożut zamki twoji,
Jak pidložu pleczi moji.
Wziaw sia Dobosz dobywaty,
Wziały zamki widlity.
Odni dwery otworyw,
A drubi lysz pidchilyw:
Stefan Dzwinka w serce wcilyw.
Szczu wstaw Dobosz, wyjszow
[z chaty,
Nemih kroku postupaty.

Dobosz.

Treba, chłopci, utikaty.
Ej! wy chłopci! wy mołodci!
Wozmit mene na toporci.
Prybliżył sia blyżcze k' meni.
O! jakże tiażeńko meni.
Winesit mia w Czornu horu,
Połozit mia na kołodu:
Bude zymnyj witer duty,
Bude mene chołodyty.
W Czornu-horu zanesit mia!
Naj sia Lachy ne zbykujut.
Woźmit mene w Czornu horu
Połozit mia tam pid buka,
Tam nam bude wsim rozłuka.
A wy chłopci! wy mołodci!
Newisti sia nezwirajte,
Bo u neji tilko wiry,
Jak na wodi toji piny!
Bo newista i zdradzaje,
Sribło złoto zabyraje,
I zdrowie widyjmaję.

Opryszki.

Oj! Doboszu! Doboszczuku!
Czomżeś newbyw toju suku?

Dobosz.

Jakże ja ju wbyty maw,
Koły ja ju szcze kochaw.

Opryszki.

Oj! Doboszu! ty Pane nasz,
Welyka pryhoda na nas.
Deż my budem zymowaty,
Toho lita litowaty?
Piszlybymy w Uherszynu,
W dalekuję Ukrainu,
No i tam my złe zrobyły,
I tam my sy preszkodyły.

Dobosz.

Oj! budete zymowaty,
Toho lita litowaty:
W Stanisławi na rynoczku,
W tiazkich dybach, w zelizoczku.
Tam budete nozczowaty,
Tam budete dni dnowaty,

Tam budete noczowaty,
Budut ptyci tilo rwaty.
Wpaly Lachy, wsich zabraly,

Ruki nazad powiazaly,
Ruki nazad powiazaly
Do konyj poprupyaly.¹⁾

2. Bericht

des Dominiums Nadworna (Mandator Mianowski). Dto 10 Jänner 1852. Z. 2246 ex 1851 betreffend die Mittheilung von Aufschlüssen über den ruthenischen Volkstamm Huculen genannt.

In Folge Aufforderung von 14 December 1851 Z. 19797 (des bestandenen Stanislawower Kreisamtes) werden die Ergebnisse der Forschungen über die ruthenische Stammesabtheilung Huculen genannt, im nachstehenden mitgetheilt:

Die Huculen bewohnen den gebirgigen Theil des Stanislawower und Kolomyjer Kreises, ingleichen auch die Gebirgsgegend von Banila in der Bukowina; ferner breitet sich dieser ruthenische Volksstamm auch über einen ansehnlichen Theil des gebirgigen Marmaroscher Komitates in Ungarn. Nur die in der Bukowina ansässigen Huculen beken- nern sich zur griechisch nicht unirten Kirche, alle anderen sind gr. k. Religion.

Bei Szigeth in Ungarn bedienen sich die Einwohner häufig des Füllwortes Lem, und in der Gegend von Żabie Kolomyjer Kreises des Füllwortes Lissa, daher die Benennung Lemaken und Lissaken sich herleiten lässt.

Man kann immer das gesammte Gebieth der galizischen, Bukowinär und ungarischen Huculen mit 150 □ Meilen und deren Bevölkerung, mit Rücksichtnahme auf das Gebirge, das in dieser Hinsicht der Ebene nächstehet, auf 150.000 Seelen annehmen. Ganz richtig könnte nur dann derer Seelenanzahl angegeben werden, wenn bei der künftigen Volksaufnahme die huculischen Ortschaffen einer beson- deren Bezeichnung unterzogen werden sollten.

In der Herrschaft Nadworna halten sich die Huculen ausschliesslich in den Ortsschaften Jablonica, Mikuliczyn, Pasieczna und Zielona auf. Ihre Gesamtbevölkerung beläuft sich am 7065 Seelen, und das von ihnen bewohnte Gebieth umfasst 18 $\frac{1}{4}$ □ Meilen.

Dieses gesunde und robuste Volk, das unter rauherem Klima im Gebirge lebt, beschäftigt sich mehr mit Zucht des Rindviehes, der Schafe und Ziegen als mit dem Ackerbau. So lange als die Erdäpfel, die im Gebirge sehr gut gedeiheten, der Fäule nicht unterlagen, haben sich die Huculen nebst des Habers, nur auf derer Anbau allein beschränkt, sie hatten für sich reichliche Nahrung, und vermochten überdies noch jenes Knollengewächs auch zu Markte führen, durch

¹⁾ Варіанти до пісні: Русалка Дністровая. У Будинь, 1836. Ст. 7—11.—Waslaw z Oleska, Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego. We Lwowie, 1833. Ст. 510—511.—Я. Θ. Головацкій, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси. Москва, 1878. Ст. 152—153.—В. Гнатюк, Народні оповідання про опришків, ст. 40—49.

das Missrathen und fast gänzliches Verschwinden derselben, ist die Viehzucht im Gebirge merklich eingegangen, denn die Huculen verstehen nichts vom Anbau nützlicher Futterkräuter, Klee, Wiesenbewässerung. — Seit dem Zeitpunkte der eingetretenen Erdäpfelfäulniss haben sich diese armen Gebirgsbewohner zum Anbau der Mais, Roggens und der Gerste unter den Gartengewächsen auf die Cultur des Wasserkrautes und der Stockrüben verlegen müssen, die auch nicht immer gerathen, und bei der kleinen Ackerparcette nicht zur Ernährung der Familie ausreichen. Obschon alle Huculen Hanf, weit minder Flachs zu ihrem häuslichen Gebrauche anbauen, so verdient bei dieser Gelegenheit die Industrie der Huculen des, in der diesseitigen Herrschaft gelegenen Dorfes Jablonica, eine lobenswerthe Erwähnung. Diese Gemeinde beschäftigt sich nebst der Viehzucht ausschliessend mit dem Leinbaue, der sonderbarer Weise in jener rauhen Gebirgsgegend so gut geräth, dass die Einwohner bedeutende Quantitäten hiervon theils verkaufen, theils auch gegen Körnerfrüchte umzutauschen vermögen.

Leider muss man den Huculen die grösste Unwissenheit, nicht auszurottenden Aberglauben, Faulheit und besondere Neigung zur Trunksucht vorwerfen, obgleich man ihnen Gutmütigkeit und Kapazität nicht absprechen darf.

Dieses Volk überlässt sich nur zu sehr dem verderblichen Einflusse der Juden.

Und so kommt es, dass der Hucule jede auch noch so erwiesene vortheilhafte Neuerung bei Bestellung des Ackers oder in der Viehzucht mit Misstrauen betrachtet, an seinen alten Schlendrian selbstklebt, dem Brandweingenusse zu sehr fröhnt, daher nichts zu ersparen vermag, obgleich ihm an Verdienst durch Fuhrlohn und Holzfällen in den Herrschaft-Waldungen, durch Holzflößen nicht gebricht. Der rührige Jude dringt in die Hütte des Huculen, ja selbst bis in seine Sennenhütte ein, und schwatzt diesem unwissenden Volke oft das beste Stück Rindvieh mit Zuhilfnahme des Alles vermögenden Brandweins ab. Von Ersparung kann da keine Rede seyn, wo das in Galizien hübsch zahlreiche Volk Israels einerseits auf Vieh, Kleidungsstücke und Wirtschaftsgeräte gegen 90% stets willig borgt, andererseits das geborgte Geld durch Brandweinausschank gleich wieder verschlingt.

Eine hölzerne mindere Hütte mit langen Schindelbrettern gedeckt, ohne Schornstein, im Innern der Stube ein Backofen zum Kochen und Heitzen ein grobgezimertes Bettgestelle mit wenig Stroh, darauf ein grobes Leintuch, ein ordinärer Tisch samt tiefer Lade, Wandbänke, ein dürftiger Schrank mit groben irdenen Geschirn, einige hölzerne Löffel, von der Zimmerdecke herabhängende Stangen zum Aufhängen der Bekleidung, in der Kammer etliche hölzerne Gefässe und Säcke — darin besteht die ganze Hauseinrichtung der Huculen. Grobe Wäsche und die andere Bekleidung aus ordinärem Tuche, von der Wolle der selbstgezügelten Schafe, werden zu Hause fabrizirt; dem Kirschner werden Felle gebracht, der daraus die Pelze ohne Armel (keptar) bereitet, dahingegen der grobtuchene schwarze oder rothe Halinarock (petek), der bis zu den Knien reicht, Petek genannt wird. Ein

weisses grobtuchenes Beinkleid, das an Sonn- und Feiertagen bisweilen einer sehr weiten Pantalon aus dunkelblauen oder auch rothem Tuche vertauscht wird und Ubranie heisst, an den Füssen Schuhe von rothen Häuten (postoly genannt) mit dünnen Riemen oder langen wollenen Schnürren zusammengehalten oder geschnürt, oder auch ordinäre halbjuchtene Stiefel, im Sommer ein grob filzerner schwarzer Hut mit rundem, breiten Rande, im Winter eine mit Fuchs- oder Wolfspelz gefütterte Mütze, woran Ohrlappen, bilden die Bekleidung des Huculen.

An Sonn- und Festtagen ziert sich der Hucule mit einem breiten ledernen Leibgürtel mit messingeren Schnallen und vielen dergleichen Knöpfen besetzt, hierin wird ein Messer auch wohl Pistolen getragen; mit einem mit Mossieg beschlagenen Pulverhorne, welches an einem reichlich mit Mossieg besetzten Riemen hängt, dann der vermöglichere mit einer an einem Uberschwungriemen hängenden ebenfalls mit Knöpfen besetzten ledernen Tasche (taszka) und der Aermere mit einer aus carirtem Wollenstoff erzeugten dauerhaften Tasche, Dziobenka genannt. In der Hand trägt er einen Stock mit einem kleinen Beil, welchen er toporeć nennt. Bei der warmen Jahreszeit gehen die Huculen auf dem Lande in blosser Hemde und barfüssig, Kinder unter 8 Jahren nicht selten mutternackt herum.

Sauerkraut, Rüben, gedörte Holzäpfel oder Holzbirnen, Fisolen, Kukuruzbrei (kulesz auch mamalyga genannt), saure Kuh- Schaf- und Zügen-Milch (huślanka), Schafskäse (bryndza), ferner Käsewasser (zentycia), an Festen Schwein und Hammelfleisch mit grobem Kukuruzbrod dienen dem Huculen zur Nahrung.

Der Hucule bringt im Sommer seine meiste Zeit bei dem Weiden der Herden auf den Alpen und in Hochwäldern zu; die Sonnenhütte leistet dürftigen Schutz von dem Regenwetter, der Wind hat überall Eingang, doch mangelt ihr der Kessel zur Käsebereitung und einige Fässchen nicht, in welchen Milch und Käse auf Saumrossen nach dem Thale herabgebracht werden. Bei früherem Beginnen des Winters in den Karpathen wird das Vieh von den Alpen nach den Dörfern im Thale getrieben, wo es lange bleibt bis der Schnee geschmolzen ist. Weil die Stallungen bei den Bauergehöften meistens sehr schlecht, und vor Kälte nicht verwahrt sind, so geben die Kühe im Winter keine Milch. Ueberhaupt sind die Huculen in der Milchwirtschaft sehr unerfahren. Die Bienenzucht wird von den Huculen nur hie und da, aber sehr mangelhaft und dürftig gepflegt.

Einer vorzüglichen Erwähnung verdient die Pferdezucht der Huculen. Wie schon oben erwähnt, bedient sich der Hucule derselben zur Herabschaffung der in Sonnenhütte erzeugten Milch, Käse, so wie auch zum Zusammenbringen der nöthigen Nahrungsmittel aus den entfernten Marktorten nach ihrem hoch im Gebirge liegenden Hütten, zu denen nur ein schmaler gefährlicher Gebirgspfad führt, und wohin kein Wagen gelangen kann.

Nicht selten sieht man oft ganze Karavane von Saumrossen, schwer beladen mit den auf den beiden Seiten herabhängenden Quersäcken eigener Erzeugung von karirtem dauerhaften Wollenstoff, welche an dem vorderen Zwiesel des hölzernen ungarischen Bocksattels befe-

stigt sind. Ausser dieser Last sitzt noch ganz gemächlich der robuste Hucule auf den scheinbar winzigen Pferdchen, welches höchsten 12 Faust hoch ist, und in der Regel sich noch in einem sehr schlechten Futterzustande befindet. Wer die Leistungsfähigkeit dieser Pferde nicht kennt, muss glauben, dieselben müssen unter der Last zusammenbrechen, nichts destoweniger macht der Hucule damit Tagreisen mit solcher Belastung auf den gefährlichen Gebirgspfäden, wobei er ihm nur eine kurze Erholung gönnt, indem er anhält, oder während der Mittagszeit sich lagert, und dem Pferde überlässt, sich sein Futter selbst zu suchen. Die aussergewöhnliche Leistungsfähigkeit der Huculen Pferde dürfte hauptsächlich dem Umstande zuzuschreiben seyn, dass dieselben orientalischer Abstammung sind, indem deren Ursprung sich von den Tarenten-Einfällen her schreiben soll. Leider zeigen sich in der äusseren Gestaltung nur selten noch schwache Uiberreste des schönen orientalischen Pferdebildes, indem die schlechte Wartung und Fütterung des Huculenpferdes namentlich während des Winters, wo sie sich nicht selten von den Nadeln abgehackter Fichten ernähren müssen, so wie durch die schon in dem zweiten Jahre eintretende Benützung und Uiberlastung derselben, eine Entartung nothwendig zu Folge haben musste. Nichts destoweniger bleibt aber die Leistungsfähigkeit der Huculenpferde und Sicherheit des Ganges derselben auf steilen Gebirgspfäden so bewunderungswürdig, dass es wohl rathsam erscheinen dürfte, auf die rationellere Züchtung und Verbesserung der Rasse eine besondere Aufmerksamkeit zu verwenden.

Bei dem Huculenstamme ist nur die ruthenische Sprache im Gebrauche, und haben blos wenige Wörter eine eigenthümliche Benennung, so z. B. benennt der Ruthene das Feuer wohoń, der Hucule watra; der Ruthene das Vieh chudoba, der Hucule marżyna; der Ruthene die Kartoffeln bulba oder mandeburka, der Hucule ripa.

Bei Kindestaufen, Hochzeiten, Begräbnissen und Festtagen spielt der Brandwein immer die Hauptrolle. Bei Hochzeiten wird zuweilen aus Flinten gefeuert.

In Sterbefällen wird der Leichnam, welcher 48 Stunden ruhet, von Freunden und Anverwandten durch die ganze Nacht bewacht. Wird die Leiche vom Hause fortgetragen, so wird ein Glas Brandwein mit einem Stückchen Brod aufs Fenster oder Stube gestellt, weil der Hucule in dem Wahne lebt, dass die Seele, die bisher herumgeirrt, nochmals zurückkehren könne, weshalb ihr jener Labetrunk hingesetzt wird. Nach der Begräbnissfeier kehren die Leichengäste zum Trauerhause zurück, um da das bereitete Todtenmahl zu geniessen.

Ihre Sprichwörter und Lieder sind in der Beilage aufgezeichnet, wobei bemerkt wird, dass ihre, so wie auch die Lieder aller Stämme der galizischen Bevölkerung in dem Buche: *Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego z muzyką instrumentalną, przez Karola Lipińskiego, zebrał i wydał Waclaw z Oleska w Lwowie 1833* in einer grösseren Menge vorkommen.

Sprüchwörter.

1. Aby chlib, zube budut.
2. Wilno psu i na Boha brechaty.
3. Z jednoho derwa krest i lopata.
4. Hde chlib i woda, tam nema hołoda.
5. Jakyi pan, takyi kram.
6. Pietamy nakywaty.
7. Szczo maie utonuty, to ne uwisne.
8. Pes bresze, a witer nese.

Huculen-Lied.

1. Dajut meni chliba jiste, a ja ne hołoden,
Meni każut braty babu, a ja diwczyny hoden;
Dajut meni chliba jiste, meni sia nechocze,
Kolo mene mołodycia w serdeńko skobocze.
2. A hde ty buw, towaryszu, kole rozdawały,
Wsim parobkam po diwczyni, tobi wdowu dały.
Oj ja stoiu, towaryszu, tai na zarinoczku,
Krasszu meni dały wdowu, jak tobi diwoczku.
3. Oj hospode myłostywy, swiaty ponedilku,
Ja bym ne daw swoju babku za najkrasszu diuku.
Ja ś swojeju babkow stanu w kutoczku,
Tak ja jeji lubliu, jak kotri diwoczku.

3. Bericht

des Delatynyer Cameral-Verwalters Thadäus Krach dto Delatyn 8 Februar 1852. Z. 60 über Entstehung, Eigenschaft, Beschaffenheit und National-Charakter der Huculen.

In der Provinz Galizien ein einstiger namenloser Theil des alten Sarmatiens, geschichtlich von Griechen und Römern zurückgelassen, befindet sich namentlich in dem Stanislawower und Kolomeaer Kreis am Karpathengebirge eine Landstrecke, derer Bewohner unter dem Namen Huculen bezeichnet sind.

Der gefertigte mit der Aufforderung vom 14 December 1851. Z. 19797 zur Forschung ihrer Sitten, Gebräuche, Gewohnheiten und ihres National-Charakters betraut, beeilt sich das theils aus eigener Erfahrung, theils aus Forschungen eingeholte Ergebniss hiemit anzuzeigen.

Stames-Unterschied der Huculen, Lemken und Lissaken, der ersteren Wohngebieth und Seelenzahl.

Die Huculen bilden einen eigenen Zweig des Ruthenen-Volkes, der sich durch seine physische und moralische Beschaffenheit und Eigenschaft von den anderen Ruthenen wesentlich unterscheidet.

Über den Ursprung und Entstehung der Huculen und wie zu dieser Namensbeilegung gekommen, sind die Tradicionen nicht einig.

Die einen wollen wissen, dass sich Fremdlinge aus den kriegerischen Perioden in diese aus lauter Wald bestandenen Landstrecken geflüchtet haben. Dagegen behaupten die anderen, dass diese unermesslichen Waldteraine von Flüchtlingen besonders von der ungarischen Gränze überzogen worden sind, und dass blos Schafzucht und Raub ihr Unterhalt war. So viel ist jedoch gewiss, dass die meisten der Huculen-Ortschaften erst in der letzteren Zeit entstanden sind und nicht über 260 Jahre hinausreichen. So ist in Caäl-Herrschaft Kossow das Dorf Krasnoilla in der letzteren Zeit entstanden, nachdem noch der Wurzelstock jener Tanne heute steht, welche diesem Dorfe den Namen gab.

Es stand nämlich in einem anmuthigen Thale an dem Gebirgsbache Dziduszkiwska riezka eine ausnehmend starke und schöne Tanne an der, die Bewohner der untern Ortschaften bei dem Hinauftrieb ihres Viehes in die Weidealpen, gewöhnliche Raststunden hielten, und diese krasna ill (schöne Tanne) nannten. Später machte sich daselbst ein Bewohner aus einer unteren Ortschaft Dziaduszko ansässig, daher der Name des gedachten Baches Dziaduszkiwska riezka und des hierauf entstandenen Krasnoilla von Krasna Ill, dieses Dorf kann gegenwärtig 80. Haus-Nummern zählen.

Das Wohngebieth der Huculen ist das höhere Karpathengebirg, sowohl in seiner nördlicher Abdachung gegen Galizien, als auch in der südlichen Abdachung gegen Ungarn; u. z. für Galizien in Stryjer, Stanislawower, Kolomeaer und einem kleinen Theile im Bukowinaer Kreise, und für Ungarn im Marmaroscher Komitate, und namentlich von der im Stryer Kreise gelegenen Ortschaft Perehinsko bis an den Marktflecken Wisznitz im Bukowinaer Kreise, dieses Flächenmass dürfte sonach mehr als 250 □ Meilen, und die Seelenzahl der Huculen wohl über 150.000 betragen.

Die Lemken von den Huculen Lemki genannt, sind die Bewohner der höheren Karpathen in dem Samborer Kreise, sowohl im Norden gegen Galizien, als auch im Süden gegen Ungarn. Den Namen Lemki haben diese von dem häufig gebrauchten Füll- oder Sprichworte lem erhalten, dessen sich dieselben eben so wie die Böhmen des Wortes: „sem oder pack“ bedienen.

Dieser Stamm ist unstreitig aus der Verschmälzung der mairischen Slovaken, der Ruthenen oder Russinen und der Magyaren entstanden. Wie bekannt haben die ersteren bei der Einwanderung der Asiaten nach Ungarn gegen das Ende des 9-ten Jahrhunderts im Norden von Ungarn, an und in den Karpathen gewohnt, von wo diese später durch die Magyaren, in das höhere Gebirge gedrängt, und in der Zeitfolge sowohl mit diesen, als auch mit den auf der nördlichen Karpathen-Abdachung gegen Galizien wohnhaften Ruthenen vermengt wurden. Dieses beweist der Umstand, dass dieses Volk viel von der ungarischen Tracht und Gebräuche angenommen hat. Auch deuten ihre schwarzen Haare und ihre dunkle Gesichtsfarbe — auf den asiatischen Typus.

Von den sogenannten Lissaken ist hier nicht bekannt. Selbst in der Gegend von Żabie, wo einige das Füllwort lissa gehört haben wollen, ist gegenwärtig hievon nichts zu hören

Moralische und phisische Beschaffenheit, Karakter der Huculen.

Der Hucule ist seinem Car (Monarchen) aus ganzen Seele treu und anhängig, gegen Obere ergeben, folgsam, sonst zwar schlau, aber gutmüthig; gastfreundlich, gegen Arme mitleidig, möglichst wohlthuend und besitzt viel Mutterwitz, Begriffsfähigkeit, und hat besonders ein eigenes reges Dichtertalent. Dagegen ist er arbeitscheu, wie alle Nomaden Völker, bigot und abergläubisch bis zur Lächerlichkeit: Brandwein und Tabak, vorzüglich von der stärksten Gattung, sind für ihn so lockend, dass er oft sein Letztes dafür hingibt. Er glaubt fest an eine Bestimmung, daher seine ruhige Ergebung in jedes Schicksal. Selbst wenn er die Uiberzeugung hat, dass durch den unvorsichtigen Gebrauch des Kinnschames, er allein die Schuld trägt, dass sein Haus in Rauch und Flamen aufgegangen ist, so sagt er doch: dieses Unglück hat mir Gott geschickt.

Der Schlag der Männer ist grösstentheils wohlgebildet, leicht, muskulös, von mittlerer Grösse, hoch gespalten, die Brust stark gewölbt, dagegen muss man dem weiblichen Geschlechte, mit sehr wenigen Ausnahmen, die Benennung „das schöne Geschlecht“ durchaus absprechen.

Die Weiber sind so fruchtbar, wie ihre stammverwandten Schwestern in der Ebene. Man trifft nicht häufig auf Huculenfamilien, die eine Nachkommenschaft von 5 bis 6 Kindern ausweisen. Gewöhnlich wird die Zahl von 2 bis 3 Kindern nicht überschritten. Auch kann man annehmen, dass $\frac{1}{10}$ bis $\frac{1}{9}$ der Dorfsinsassen kinderlos bleibt. Die Ursache dessen soll in dem Reiten liegen, dem sich die Weiber der Huculen häufig unterziehen müssen.

Der Hucule hängt mit Leib und Seele an seinen Bergen, daher auch seine Abneigung von dem Werkstande.

Ist der Hucule hinter einer, wenn auch kleinen Herde von Schaffen, Ziegen oder Rindern auf seinen Bergen, und hat er dazu gestopfte Pfeife und eine sopilka (eine Art Flöte), so ist er der glücklichste Mensch. Er spielt und singt beinahe den ganzen Tag, wozu er sich die Lieder selbst komponirt.

Ihre Lieder sind zweizeilig; der erste Vers ist gewöhnlich ein Bild der Natur und der zweite spricht beziehungsweise den eigentlichen oft sehr sinnreichen Gedanken aus. Z. B.

A kto lubyt huby, huby, a ja peczeryci,
Oden lubyt diwczatońka, a ja mołodyci; — zu deutsch:

Schwämme nicht — nur Championen such ich in den Auen,
Mancher liebt die Mädchen, ich aber die Frauen.

Zum Beweis ihres obbemerkten Dichtertalents, diene das folgende Lied, welches in der hiesigen Gegend, gleich nach der Aufhe-

bung des Unterthans-Verbandes, in Bezug der Robot, von den Huculen gedichtet und gesungen wurde:

Szumila zazuleńka taj jała kowaty,
 Szcoś ia maju, dobri lude, wam opowidaty.
 Jak sia lisy rozwewały, ia do was wertala,
 Siłam sobi w temnym lisku, trochim spoczywała.
 A to razem zahudiło, ia sia spohladała,
 Takiem dywo zobaczyła, aż jem sia strachała.
 Bo słoboda pańszczynoczku pered sobo hnała,
 Zahnała ju w lis i stepy, aby tam propała.
 Zanew, zanew Pany hnały, jały ju prosyty:
 Werny, werny, pańszczynoczku, — nema widki żyty.
 Pańszczyzna im widpowiła: Ja tomu newynna,
 Samyste mene wiprawyły, ja wam buła wirna.
 My ne umijem mołotyty, ani żyńkie żaty,
 My ne znały, szczo tak hirko, na chlib by robyty;
 Do kawiarni z niszcym ity, taj w karty hrały,
 Po kiszeni wsiudy tudy, niszczo widty wziaty.

Kultur, Lebensweise, Kleidung, Gebräuche.

Die Huculen beschäftigen sich grösstentheils mit der Viehzucht, und namentlich mit Schafen, Ziegen, Rindern und Pferden. Die letzteren vorzüglich im Kolomeaer Kreis haben wegen ihrer Feuer, Ausdauer in Strapazen und ungewöhnlich harten Huf, eine solche Berühmtheit erhalten, dass ein derlei Pferd, welches nicht mehr als 13 Faust hoch ist, auch mit 200 f. ö. M. bezahlt wird. Der Verwalter selbst hatte für einen hochgestellten Herrn in Lemberg ein derlei Pferd im Handel, dafür er schon dem Eingethümer 300 f. ö. M. vergeblich antrug. Ein solches Pferd ist aber im Stande einen Ritt von 12 Stunden, ohne Futter und Trank zu machen, und ohne den Muth sinken zu lassen. Die Kau dieser muthigen unverwüstlichen Pferde verdankt ihren Ursprung den orientalischen Hengsten aus jener Zeit, als Bukowina den Türken gehörte. Das Vieh kommt selten in eine Stallung. Im Sommer wird es auf die Alpen, und im Winter von einem Heuschöber zum anderen getrieben, und nur bei der Nacht gegen Raubthiere in einen hoch eingezäumten Viehstand gehalten.

Der Feldbau beschränkt sich blos auf Erdäpfel, etwas Kukuruz, Gerste, Haber, Bohnen, Kraut, rothe Rüben, Hanf und Flach, wozu das Feld gewöhnlich mit der Grabschaufel auf den Schafständen zubereitet wird. Erdäpfel gaben vor der Fäule einen Ertrag von 14 bis 18 und die Gerste gibt auf so einem Schafstand 20 bis 30 Körner.

Die Hauptnahrung des Huculen bestand früher nämlich vor der Fäule in Erdäpfeln, und diese Periode war für ihn das goldene Zeitalter; gegenwärtig besteht sie in Kukuruz, woraus er die sogenannte Kulesza (Polenten) bereitet, dann aus Käse, Milch, Molken, Kraut, Bohnen, und auch Fleisch, welches letztere jedoch bei Kirchweihen und Familienfestlichkeiten, den sonst sehr frugalen Huculentisch schmückt.

Die Hirten bekommen zur Sommerszeit ausser Käse und Milch keine andere Nahrung.

Die Häuser der Huculen sind so zerstreut, dass eine Ortschaft den Flächenraum von 2 bis 8 □ Meilen einnimmt. Diese werden entweder aus runden oder geschnittenen Wandholz zusammengestellt, enthalten gewöhnlich blos eine Stube, ein Vorhaus, und eine Kammer zur Aufbewahrung der Lebensmittel und der Kleidung. Das Dach besteht gewöhnlich aus gespaltenen übereinander gelegten Dachbrettern, welche durch die Last der aufgelegten Steine zusammengehalten werden. In dem Wohnzimmer befindet sich ein Backofen, der zugleich als Kochherd dient, ein Schüssel gestellt, eine Bettstätte und eine breite Bank, welche ringsherum im Zimmer angebracht und unbeweglich ist. Statt Glasfenster haben diese Häuser oft nur einen hölzernen Schieber. Indessen gibt es auch hie und da Häuser, die eine gehobelte Wand, Fussboden, Heiz und Kochöfen von Kacheln und ordentliche mit Nägeln befestigte Dächer haben.

Der Hucule gibt auf seine Bettstätte nie ein Stroh, sondern blos eine selbst erzeugte Kotze oder ein grob gewebtes Leintuch (wereta). Von Kopfpölstern und eigentlichen Decken ist hier keine Rede.

Die Kleidung des Huculen besteht aus einem kurzen 4 bis 8 Zoll über die Hüften reichenden weissen oder rothgefärbten, oder auch schwarzen Oberrock von Halinatuch (Petek genannt), aus derlei breiten Beinkleidern, welche an Feiertagen mit blauen ausgekauften Tuch gewechselt werden, aus einer mit rother Baumwolle oder Seide ausgenähten Hemde, welches über Beinkleider getragen wird; aus einem 12 bis 14 Zoll breiten rothen ledernen Gürtel, in welchem in einer besonderen Scheide, ein Messer sammt einer Gabel steckt, aus einer Art Pelzweste (Kiptar genannt), welche bis unterhalb der Hüften reicht — aus Bundschuhen; endlich im Sommer aus einem breitkrampiger mit Messingblech besetzten Hute, im Winter aus einer niedrigen Mütze vom blauen oder rothen Tucho, mit schwarzen Lamfellen verbräunt. Auch trägt jeder Hucule eine aus gefärbter Wolle gewebte noch lieber aber lederne Tasche, derer Tragriemen und Deckel mit vielen messingenen Knöpfen oder derlei Blech symmetrisch angeschlagen wird. Eine leichte niedlich geformte Hacke, ohne welcher der Hucule auch nicht 10 Schritte ausser dem Hause macht, beendet den Putz eines Huculen-Ehegatten.

In der angeführten Kleidung geht der Hucule auch in den wärmsten Sommertagen, nur mit dem Unterschied, dass er seine Pelzweste mit der Wolle nach oben kehrt und seinen Oberrock nur über die Schultern wirft.

Das charakteristische bei der Huculenkleidung ist, dass er seine Kleider selbst das Hemd, nicht zuknöpft, sondern Hals und Brust stets offen hält.

Die Weiber tragen dieselben Oberröcke, Halbhosen, zwei aus gefärbter Wolle angefertigte Fürtücher, von denen eins voran, das andere rückwärts angebracht und an Feiertagen mit einer rothen breiten wollenen Binde (pojas) festgebunden wird. Den Kopf verbinden die

Weiber mit baumwollenen oder seidenen recht bunten Tücheln, seltener mit weis leinenen oder perkalenen Binden (Peremitki genannt).

Die Mädchen flechten ihre Haare in rothe Wolle, worin recht viele Knöpfe von Messing angebracht werden

Beabsichtigt der Hucule seinen Sohn zu verheiraten, so sendet er ein Paar seiner Verwandten oder Freunde (welche für diese Function starosty heissen) an die Eltern der Auserwählten, mit der Anfrage, ob sie in diesen Wunsch eingehen. Ist die Antwort günstig ausgefallen, so gehen die Eltern des Bräutigams in die Wohnung der Braut, versteht sich mit Brandwein versehen, wobei die Mitgift beider Theile und die Zeit der Hochzeit besprochen wird. Ist dieses angemacht, so begeben sich beide Theile mit den Brautleuten zum betreffenden Geistlichen, der die Letzteren in der Religion und den Geboten examinirt. Bei schlecht bestandener Prüfung müssen die Brautleute bei dem Pfarrer bleiben, der sie theils selbst, theils durch den Kirchensänger unterrichtet.

Am Vorabend des Traungstages kommen die geladenen Gäste in beide Häuser, jedoch nicht mit leeren Händen, sondern entweder mit Brod, Brodfrüchten, Käse oder Brandwein.

Der mit dem Präsente versehene Gast wird vom Wirthe in die Kammer geführt, wo er sich dessen erledigt, und nach Massgabe dieser Gabe mit Brandwein gleich in der Kammer und hierauf im Zimmer mit Speisen bedient wird. Die Ledigen bringen nichts, und bekommen nichts, und ergötzen sich blos mit dem Tanze. Des anderen Tages in der Früh führen die Gäste die Brautführer und Kranzeljungfern jeden Brauttheil unter Musik und Gesang in die Kirche, wobei wenn die Eltern wohlhabend sind, die ganze Gesellschaft reitet. Die Braut hat bei diesem Gange die Haare nicht geflochten, und trägt an den Schultern ihre künftige Kopfbinde. Nach der Trauung geht jeder Theil der Brautleute mit den Gästen in seine Wohnung, wo bis Abends gegessen, getrunken, und getanzt wird. Abends geht der Bräutigam mit seinen Gästen zur Braut, und führt sie mit ihren Gästen zu sich.

Das junge Paar bleibt gewöhnlich bis zum Frühjahre bei den Eltern des Bräutigams, wo ihm dann ein Haus gebaut, und der für ihn entfallende Grundtheil ausgewiesen wird, und er sonach seine neue Wirtschaft anfängt.

Ist jemand in einem Hause krank, und wird er so schwach, dass man an seinem Aufkommen zweifelt, so wird der Kranke noch beim Leben ganz abgewaschen, in ein reines Hemd, Beinkleider und Fussensocken gekleidet. Stirbt der kranke, so wird ihm noch eine Mütze aufgesetzt, und sodann die Leiche auf die Bank am Fenster gelegt, und ein Licht angezündet. Die Nachbarn und die Verwandten des Verbliebenen kommen zusammen, beten für die Seele des Verstorbenen, und bringen die Nacht bei einem vor dem Hause angemachten Feuer, unter Erzählungen zu, wobei zugleich der Sarg aus gespaltenen und bezimmerten Brettern zusammengeschlagen wird. Am 3^m Tage nach dem Absterben kommt der Geistliche mit dem Diaken, und nach dem er die Ritualgebete abgelesen hat, wird die Leiche hinausgetragen, auf einen breit gehaltenen Schlitten gelegt, und zur Beerdigung mit 1 oder 2 Paar Ochsen geführt.

Ist das Haus weit von der Kirche entfernt, so wird gleich, so wie man die Leiche aus dem Zimmer trägt, für die vorfindigen Gäste das Todtenmahl aufgetischt, wobei der Brandwein nicht fehlen darf. Nach dem Abspeisen wird die Begräbniss bewirkt. Im Gegentheile kommen die Gäste nach der Beerdigung zum Mahle zurück. Bei einem unfahrbaren Wege wird die Leiche getragen, und ist der Weg gar schlecht und schmal, so wird die Leiche auf einem Pferde transportirt, und erst auf dem besserem Wege in den Sarg gelegt.

Nach dem Wegschaffen der Leiche wird in der ersten Nacht ein Glas Milch oder Brandwein mit einem Brode oder Semmel aufs Fenster gestellt, welches des anderen Tages ein armer bekommt.

Ubrigens bekennen sich die Huculen in dem galizischen und ungarischen Gebithe zur griech. unirten, jene in der Bukowina zur griechisch nicht unirten Kirche.

Die Schrift ist dieselbe, deren sich auch die Russen bedienen. Die Kirchenbücher sind bei beiden Sekten mit bulgarischen Lettern gedruckt.

Die Sprache ist die gewöhnlich ruthenische, jedoch mit vielen abweichenden Benennungen z. B.

Bedeutung	nennt der Hucule	der andere Ruthene
Vater	lelo	tato
Mutter	nenia	maty
Grossmutter	mama	baba
Lediger Bursch	legiń	parobok
Hut	kresania	kapeluch
Feuer	watra	wohoń
Vieh	marżyna	chudoba
Tuchhose	chołozni	nahawyci
Tanne	il	jałycia
Oberrock	petek	sirak
Bundschuhe	postoly	chodakie
Sarg	derewnia	trumna
Begräbniss	pochoron	pochrib
Zünde an	zazzy	zaświty

Unter den vielen sinnreichen Sprichwörtern, werden einige gewöhnliche hier benannt:

Komu Boh pomoże. toj vse peremoże.

Mudra hołowa ne dbaje na lehki słowa.

Choć ne krasne, ale własne.

Czoho sia mudryj wstyduje, tym sia durnyj welyczaje.

Szanuj hory-mosty, budú ciłiji kosty.

Szczaście rozum odberaje, a neszczazście nazad wertaje.

Kowal kleple, poky teple.

Tochdy lubyt i swat, koły sia dobre maje brat.

Jakoie korinie, takoie i nasinie.
Bez muky nema nauki.
Obicial pan kozuch. teple jeho slowo.
Szczo neni meni, to zautra tobi.
Bez Boha ani do poroha.
Pryjde szczaście, rozum bude.
Czyja chata, toho prawda.
Wary wodu, woda bude.
Ne rodysia krasna, ale rodysia szczasna.¹⁾

---

¹⁾ До того останнього опису додав Остерман таку замітку: „Die beiden mir persönlich bekannten Berichterstatter haben ihrer Befähigung entsprochen“ (Остерман, Хроніка. Т. I, ст. 60, рукоп. Бібл. Наук. Тов. ім. Шевч. ч. 19).

II.

Відчит Ф. Гельвальда про Гуцулів п. н. „Unter Halbwilden in Europa“.

Зовсім відмінний характер від попередних рефератів носить відчит Ф. Гельвальда. Заки перейду до самого відчиту, скажу кілька слів про його автора.

Ф. Гельвальд (Friedrich Anton Heller von Hellwald), син австрійського генерала (* 1842, † 1892), відомий як етнограф, географ й історик, служив зрау в війську, але 1864 р. виступив зі служби, бажаючи віддати ся в цілості студіям. Коли надійшов 1866 р., взяв участь у війні проти Прусів як поручник кавалерії. По війні став членом редакції часописи „Österreichische militärische Zeitschrift“ і брав рівночасно участь у науковім житю Відня, особливо в Географічнім Товаристві. В 1871 р. переймив на себе редакцію часописи „Ausland“, яку вів до 1882 р., тому й переніс ся в Відня до Канштату (Kannstadt bei Stuttgart), де жив до смерти. Писав дуже багато, а важнійші з його праць ось які: „Die amerikanische Völkerwanderung“ (1866), „Maximilian I, Kaiser von Mexiko“ (1869); „Die Russen in Centralasien“ (1873); „Centralasien“ (1875); „Kulturgeschichte in ihrer natürlichen Entwicklung“ (перше виданє 1875, друге 1883); „Hinterindische Länder und Völker“ (1880); „Oskar Peschel“ (1876); „Die heutige Türkei“ (1877); „Im ewigen Eis“ (1879—81); „Naturgeschichte des Menschen“ (1880—1885); „Die Erde und ihre Völker“ (1883); „America in Wort und Bild“ (1884—1885); „Frankreich in Wort und Bild“ (1888); „Die weite Welt“ (1885) і інші.

В р. 1883—84 уладив він цілий ряд відчитів на різні теми, як свідчить про се проспект із марця 1883 р., розси- ланий зі Штуттарту, такого змісту: „P. T. Hiermit erlaube ich mir zur geneigten Kenntniss zu bringen, dass ich in der kommenden Vortragssaison 1883—1884 nachstehende Vortragsthematen zur Verfügung stellen kann:

Länder und Völker des Orients.

Ergebnisse der modernen Afrikaforschung.

Die Nordostpassage und ihre Entdeckung.

Ueber Auswanderung und Kolonisation.

Rom in Vergangenheit und Gegenwart.

Verkehr und Reisen in alter und neuer Zeit.

Die Welt der Slaven.

Die Magiker des Morgenlandes.

Kostüm und Mode.

Marco Polo und seine Reisen.

Sollte Ihnen einer dieser Vorträge genehm sein, so ersuche ich höflichst mir dies mit Angabe des Ihnen am besten passenden Monats und Wochentages ehebaldigst anzeigen zu wollen. Hochachtungsvollst Friedrich von Hellwald.

Правдоподібно тоді владив Ф. Гельвальд також відчит про Гуцулів — на що вказувала би й одна дата: згадка про коломийську виставу в 1880 р., на якій був цісар, і перед яким запродуковано похід гуцульського весіля. Чи був на ній і автор, трудно сказати; живий опис весільного походу промовляв би за тим; та з другого боку брак назв якихнебудь місцевостей, брак указівок про подорож та про інші наші типи, про які автор певно був би згадав хоч одним реченням, якби був їх бачив, та в кінці брак правдивих інформацій про Гуцулів, які певно був би дістав на виставі від наших людей, промовляє проти такого здогаду. Треба припускати, що опис природи у вступі, опис весільного походу і ще деякі дрібниці взяв він із дописи про виставу в якійсь газеті і як зручний письменник переробив їх по своєму.

А вже не може підлягати ніякому сумнівови, що Ф. Гельвальд не був ніколи на Гуцульщині. Не лише факт, що він подає фальшиві інформації, яких зовсім певно не подав би будучи на місці хочби перелетом, вказує на се, але як етнограф він мусів би був звернути увагу на такі річи, як: розложене гуцульського села і його будівлі: хати з ограждами, бордеї, зимарки, курні хати (що нині вигибають цілковито); хороми і кошори, в яких приміщуєть ся побіч кінської упряжі, також збруя (порошниці, пістолета, рогатини); церкви і їх прикраси; придорожні каплички і хрести; сплавлюване дерева з численними миґлами, дарабами, загатами, гоцями; мосяжні вироби, деревляні, різьби, писанки, ліжники — також не уйшли би його зору. Все те побачив би він проїздячи тільки дорогою, прим. понад Че-

решош, і не розмовляючи ні з одним інтелігентом. А колиб був запустив ся в розмову, був би довідав ся, що на Гуцульщині були колись села, в яких не було ні плуга, ні борони і в яких люди не вміли з ними обходити ся; що доси є ще Гуцули, які не вміють жати, і коли посіють пшеницю на кутю, то зживають із неї лише вершки, а ціле стебло лишають на стерню; що були села без возів, бо в них не було доріг возових і не було куди їздити; всі транспорти відбували ся на конях верхом. Сліди тих відносин полишили ся і в говорі. Гуцули (не всі) відміняють слова орати й їхати — так: ораю, = авш, = ає; їхаю, = авш, = ає; конем ідуть, а не їдуть і ин. Гуцули давнійше не вели ніякої рільної господарки, бо їй не потрібували. Вони випасали коні, вівці, худобу, робили бриндзю й гусянку, продавали та купували собі за те кукурудзу, яка все зі збіжжєвих продуктів була головною їх поживою. Садити кукурудзу, картоплю, ріпу й біб зачали не так дуже давно, а сіяти инші роди збіжжє ще пізнійше. Овець тримали Гуцули давно дуже багато, бо вони давали їм усе потрібне: бриндзю, вурду, жентицю, вовну і шкіру (сукна й кожухи), мясо (будженицю, яку Гуцули дуже люблять). Худоба була в них окремої дрібної породи (попеластої барви); нині та порода вже майже вивела ся, а її місце заняла швайцарська порода, що до Карпат дуже добре надаєть ся. Коні були також окремої породи (гуцулики) та заховали ся до нині, але зводять ся. Навіть окрема порода свиний була (і є) у Гуцулів замітна тим, що їсть коняки (кінські відходи), чого инша порода не робила би. З матеріального боку стояли давнійше Гуцули далеко ліпше, як нині; до них належали численні великі полонини, грубі ліси, придорожні парцелі в долинах. Нині майже все те перейшло ріжними способами в жидівські руки. Автора були би поінформували інтелігенти і про такі цікаві для нього річи, як: Полонинський хід, мішанє (пробний подій), вагатованє, живий огонь, вічний огонь, різанє письмо (бирки), свіченє скипками, прислопи (для ловленя грубого звіра, прим. медведів), лопатки (тай загалом похоронний обряд, як і инші обряди), гріте діда, молитви до сонця й місяця, інституція годованців, любаси й любаски і багато иншого. Все те такі річи, що безумовно захопили би етнографа, а особливо чужинця, і він по просту сипав би фактами, аби здивувати слухачів, а не потрібував би аж шукати за видуманими і тому безвартними. Колиж з усього того нема й сліду в відчиті, се найліпший доказ, що

автор не видів гуцульського села, ні інтелігентів, що знають Гуцулів, і могли його про них поінформувати.

З якого жерела черпав Ф. Гельвальд свої відомости про Гуцулів, сього він не каже ніде. В однім місци лише згадує анонімно якогось німецького письменника в XVII ст., що писав про Гуцулів між иншим: „In diesem Gebirge sind nur Bären zu finden und wilde Menschen, so man Uzels nennt“. Автор, як етнограф, не міг ужити у відчиті слова wild і тому перемінив його на можливіший halbwild у титулі, та якби був побував між Гуцулами і пізнав їх жите. обряди й звичаї, був би певно написав „ein merkwürdiges Kulturvolk“, розуміється не в значіню модерної культури з її усіми технічними винаходами, але зі значними моральними культурними вартостями та з великими здібностями до розвою. Було би дуже цікаво віднайти того німецького письменника в XVII ст., що інтересувався Гуцулами, та довідати ся більше, що він говорить про них і чи він їх сам бачив, чи також лише щось повтарає за кимось.

Ише місце відчиту, аложене розстріленими буквами, вказує, що Ф. Гельвальд черпав дещо з К. Францога. Не можучи тут гешер дістати творів того письменника, наведу невеличкий цитат із другої руки: „Lange wusste man im Westen über dieses merkwürdige Karpathenvölkchen nicht viel mehr, als was K. E. Franzos davon in seinen „Kulturromanen“ erzählt; diese strotzen aber von sensationslüsternen Übertreibungen und argen Unrichtigkeiten. Ihren Schilderungen folgte auch Diefenbach in seiner Völkerkunde. Von anderen Schilderungen sei nur noch jene Büchners in dem bekannten Werke „Kraft und Stoff“ erwähnt. Er schreibt ganz offenbar unter dem Einflusse von Franzos folgendes: „Selbst Europa ist nicht frei von religionslosen Stämmen. Die letzte Reise des Kaisers von Österreich durch seine Länder führte ihn, wie die Zeitungen berichten, nach der Stadt Kolomea in Galizien (1880), in deren Nähe ein herrlich gebauter Menschenschlag, die Huzulen, wohnt. Obgleich dieselben sehr gut geartete Menschen sind, kennen sie kaum eine Religion und im Umkreise vieler Stunden ist keine Kirche zu sehen. Nur einmal im Jahre reitet der Pope, den sie kaum kennen, durch die Dörfer und tauft die neugeborenen Kinder. Dennoch leben diese Leute friedlich und sittlich, sterben ohne die Tröstungen der Kirche und kommen, wenn es einen solchen gibt, ebenso in den Himmel

wie diejenigen, welche viermal im Jahre zur Beichte gehen“. — Wort für Wort die ärgste Entstellung der Tatsachen“ ¹⁾).

Хоч автор покликаєть ся раз на анонімного письменника з XVII ст., то в відчиті не змальовує давних часів, лише сучасні, що бачимо з деяких натяків. Отже до цитату з аноніма додає: „Er könnte es gestern berichtet haben“. Про коломийську виставу згадує, як про минуле. Говорить про іульдени, що також не мають за собою великої старини, й инше. Тим сильнішим анахронізмом віє від тих фактів, які він приписує наслідкам походження Гуцулів від Уців (про що далі), а які подані як пережитки могли би швидше знайти віру у читачів.

Що до літературно-технічного боку відчиту, то належить признати, що написаний він дуже гарно, живо, приступно, бож автор не був літературним новиком і знав, як писати. Тим більше треба жалувати, що відчит не опертий на дійсних фактах, бо тоді міг би він послужити взірцем для інших відчитів та ще й нині міг би був бути виданий як інформація для чужинців. Автор підтягнув його був мабуть під титул „Die Welt der Slaven“ у серії відчитів. По смерті автора перейшов відчит на власність одної антикварні, від якої набула його бібліотека Наук. Тов. ім. Шевченка в 1906 р.

Перейду тепер до самого змісту відчиту. Є в ній вправді й деякі вірні факти, але їх дуже не багато. Опис природи, опис вигляду Гуцулів (мушин і жєнщин), опис ноші, зазначене любови Гуцулів до свободи (хоч і не з мотивів, поданих автором), признанє, що Гуцули — се „das einzige Reitervolk der Erde, welches in den Bergen haust“, вказанє на численні культурні пережитки у них, хоч зовсім загальне, та на те, що Гуцули се одинокий відломок північних Славян, що носить оружє (радше носив, бо тепер забороненє не тільки ношенє пального оружя, а подекуди (Жабє) й топирців), піднесенє краси Гуцулок (у противенстві до Т. Краха, який називає їх поганими), між якими подибують ся просто клясично гарні профілі з грецькими носами, а красу ту підносять іще одяг із численними рісницями (в дійсности у Гуцулок менше рісниць, як у Подолянок), заважанє, що Гуцули замітна порода, у яких житєві умови, ноша, тип, звичаї й характер відмінні, як у інших Українців — ось усе важнійше, в чим можна годити ся. За те автор наводить цілий

¹⁾ Prof. Dr. R. F. Kaendl. Die Huzulen (Österreichische Rundschau, 1909, Bd. XX, Heft 5, 1/IX, ст. 300–301.

ряд фактів, із якими не можна згодити ся без застережень, і ось до них переходжу.

Уся вага відчиту лежить у виводі походження Гуцулів від старинних Уців і у консеквенціях, витягнених із того походження. Уци були — по словам автора — кочівники, не признавали особистого майна, були погани і не знали подружа. Те саме добачає автор у Гуцулів, як їх потомків.

Що до кочівництва, то Гуцули вправді формально осілі — каже автор — але в дійсности вони пробувають повних сім місяців у верхах із чередями, де переходять із місця на місце, бо їх пре якась сила все в перед і не дозволяє їм сидіти на місци. Лише на коротко вертають звідти до дому, аби виорати поле, засіяти вівсом та скосити, що автор називає найтяжшою їх роботою. Зазначає при тім, що гуцульський плуг відмінний від подільського, але опису його не подає. Супроти сього завважу, що полонинське пасене триває лише 3 місяці, а не сім; що в полонинах пробувають лише пастухи тай то у дуже незамітнім числі, а властителі худоби являють ся тоді, коли мають завести пастухам харч та забрати ускладану бриндзю; поза тим вони не мають що там робити. Пастухи не можуть переходити з місця на місце, лише мусять тримати ся одної полонини, бо друга занята іншими пастухами і коли би одні пхали ся до других, прийшло би до бійки тай до процесів між властителями полонин, які за випасуване кожної штуки беруть із гори визначені такси. Правда, давно було в тім напрямі вільнійше, але безконечної вандрівки й тоді не могло бути хочби з огляду на апровізацію пастухів та на відбиране бриндзі. Одні „козаки“ (пастухи кіз) могли ходити собі довільно туди, куди йшли кози, але кіз у горах не держано ніколи багато.

Що до особистого майна, то воно по думці автора складаєть ся лише з одежі та зброї, а все инше — се або родинне, або родове, або племінне майно. У Гуцулів існує буцім то по старинному славянському звичаю велика родина (як у Москалів мір, община, у Сербів задруга), на якій чолі стоїть родинний старшина, що порядкує 3—4, а навіть 12 родинами спільного походження. Він приказує всім і всі його слухають. Ні одна вівця, ніяке звіже, ані ніщо инше не належить одначе до нього, лише творить спільне добро родини. Буває нераз, що одна вівця належить і до 800 осіб. Крім родинного в й громадське майно, котрим завідує рада, вложена зі старшин родинних з усього села. Громадське майно повстало так, що колись належало воно до

одиниці, зглядно одної родини, яка звільна розросла ся в цілу громаду. Громада стоїть під проводом найстаршого (війта), котрий для поладжування спільних справ скликає по прастарому звичаю (віче) всіх мушин під липою на площі перед коршмою. Під його проводом мушини вибирають ся також у половині грудня на лови на медведя, аби собі на різдво прилагодити печеню. Лови тривають три дні. Коли скінчать ся, збирають ся всі довкола огню, один грає на козі, а всі зачинають танцювати „горл“, танцю, спільного всім карпатським верховинцям, що є властиво воєнним танцем, як у давних Уців.

Тут треба би все простувати, бо нічого подібного у Гуцулів нема. Великих родин (під одною покрівлею) у Гуцулів нема і навіть не знайшов я доси таких її слідів, які полишили ся на Бойківщині. Така інституція протилежна би ся навіть иншим словам автора, а то любови до свободи та праву сильнішого (останнє могло істнувати хіба в Польщі, а тепер воно неможливе, наскільки слабший суперник не схоче добровільно піддати ся сильнішому). Гуцул вивіновує свої діти все на бик і лишає при собі лише того сина або зятя, що має стати безпосереднім його наслідником. Тай кожний син, скоро оженить ся, бажає як найшвидше відділитися і працювати на свою родину, а коли се не завсіди дієть ся швидко, то причина лежить у чисто технічних, матеріальних трудностях, а не в чім иншій. Ніякого родинного, ні родового майна нема, є лише громадське, алеж се не якась гуцульська особливість. Ніяких родинних, ні родових старшин нема, нема також ніяких рад, в яких брали би участь усі мушини. Лип у горах дуже мало тай ті карликоваті, а не такі показні, як на долах. Коршми в горах — се зовсім не давні інституції, а й ті, що є, не все стоять при площах та коло лип. Ще живуть Гуцули, які памятають, що коли хто під Чорногорою хотів напийти ся горівки, мусів іти аж до Косова, бо ближше не міг її купити. Лови на медведів відбувають ся звичайно від вересня до падолиста. В половині грудня лежить у горах сніг на 1—2 метри завгрушки, а медвіль спить захований так у таврі, що й доброму ловецькому псови тяжко його віднайти. Громадами не ходили Гуцули ніколи на лови, а медведів стріляли лише тоді, коли вони робили їм шкоду. Колиж убив Гуцул медведя, то стягав із нього шкуру, яку продавав, та видирав сало, якого уживав як ліку в різних хоробах. М'яса не тільки не ховав на Різдво, але й загалом не їв його, лише закопував. Можливо, що се не

правило, та що в села, в яких їдять медвеже мясо, але се треба би ще дослідити. Гбра — се румунський танець і можливо, що його знають буковинські Гуцули, але і в них національний танець — се колошійка або гуцулка. Военного танцю Гуцули не знають, а останки його можна добачувати лише на весілю в тім місци, де приходить молодий по молоду, а її будім то не дають. Тоді танцюють із топірцями. Не вірю також, аби колинебудь був можливий танець на морозі, на снігу, в половині грудня. Тоді хйба про тих, що підскакують із зимна, аби загірті ся, кажуть, що танцюють.

Одн лише факт має в собі деяку основу: Приналежність одної вівці до 800 осіб. Се буває в часі полонинського пасеня. На полонині вівця не має спеціального властителя, але належить до всіх учасників; одначе сей колективізм уриваєть ся в тм часом, як вівця зійде з полониня.

Що до віри, то автор уважає, що Гуцули формально християни, а в дійсности погани, як Уци. Свого священника, який освітою стоїть мало що висше від них, ледви знають і стикають ся з ним дуже рідко. Раз на рік їде він селами та хрестить діти. Нераз на просторі кількох днів дороги не можна побачити церкви. Різдво се не свято дітей і їх не обдаровують. Усе свято в тім, що їдять потраву в проса, маку й меду та пють мід. Останками поганства вважає також автор побратимство. Кандидати на побратимів надоюють два лугарі кобилячого молока, пускають у нього по кропли своєї крови, міняють ся пугарамі і випивають.

Що у Гуцулів є багато слідів поганства, се правда, але не в тім, де бачить їх автор, лише в віруваннях, замовлювачах, мітах, яких автор зовсім не знає. Правда також, що Гуцули не бувають так часто у церкві, як люди на рівнинах, але се не вплив поганства, лише розлогости сіл. Жабє має приміром аж дві церкви і дві парохії, та воно тягнеть ся на чотири милі (вік Криворівні до Ворохти). Щож у тім незвичайного, як не кождий Гуцул, що живе на кілька або й кільканайцять кілометрів від церкви, не кождої неділі чи свята спішить до церкви? Та всеж і такі старають ся бути в церкві бодай на Великдень та на храм, не згадуючи нагод, як весіле, хрестини, похорони. А в такім разі чому вони не мали би знати свого пароха, коли він пробуває довший час у місци. Замітка про освіту духовних могла мати місце в XVIII ст., в XIX ст. не було вже невчених священників. Нема і не було звичаю, аби священник їздив

по селах хрестити діти. Навпаки, є звичай у Гуцулів нести дитину до хресту як можна найшвидше, ще того самого дня або найближшого по уродженю, бо по охрещеню не має нечиста сила доступу до неї. Церков, правда, нема густо, але вони не стоять і так рідко, як автор говорить. На просторі Черногора—Косів, що виносить приблизно 8 миль, зорганізовані такі парохії: Жабе (дві), Криворівня (з філіяльними у Бистреци і Зеленим, обома близько Черногори; в них відправляють ся богослуження звичайно що три неділі), Ясенів Горішний, Яворів, Соколівка, Город, Косів. Усі вони існували вже в XVIII ст., як про се свідчать метрики. Якже при таким стані можна говорити про кількаденну подорож, поки побачить ся церкву? Такі приблизно відносини є й над Блим Черемошом та Прутом. Правда, що Різдво у Гуцулів не свято дїгий, але дорослих, та ще дїтій не обдаровують по німецькому звичаю, але через те не тратить воно характеру великого і головного свята. Для оцінки сього треба знати одначе й обряди, звязані з ним, та коляди. Не кінчить ся воно також на одній потраві — тай ще до того з проса, яке рідко Гуцули їдять, а певно є й такі, що ніколи його не бачили і не їли; — власне Різдво визначаєть ся тим, що на нього дають найбільше потрав, як на жадне инше. Правилom уважаєть ся 12 потрав, але очевидно, не кождий Гуцул на те „вистекає“ (вистає йому), особливо тепер, при щораз сильнішим убожіню. Побратимства, полученого з якоюнебудь обрядністю, Гуцули не знають, а кобилячого молока ніхто не доїть і не пє.

Про весіле в автора також дуже кепські інформації. Суджені буцім то — *in reiferen Jahren* — дістають благословенство своїх родинних старшин, коли тому не стоять на перешкодї процесу або убийство. Весіле визначають на найближшу неділю, пють, вимінавши вівці на горівку, а як випють усе, молодята стають подружжєм. Вінчанє вважаєть ся важним без духовного благословенства, яке береть ся лише при нагодї, прим. при хрещеню першої дитини. Дитина належить до тої фамілійної групи, що мати, і має такі самі права на маєток родини, як усі инші члени.

Вистанє прочитати один опис гуцульського весіля, щоби переконати ся про щось инше. Гуцули женять ся в таких літах, на які дозволяють державні приписи і в тім напрямі нема між ними нічого особливого (я сам бачив старого Гуцула, що женив ся на 16-ім році житя, коли се ще було дозволене!). Без церковного благословенства вінчанє абсолютно неважне і не має

правного значіння, тому всі Гуцули вінчають ся в церкві. Замітне одначе тут що инше; звичайно весіле відбуваєть ся разом із церковним вінчанем, та бувають випадки, в яких наслідком збігу обставин, весіле відбуваєть ся швидше або пізнійше, як церковне вінчане. На Гуцульщині розширена також сильно інституція любасів та любасок (= пожитє на віру). Коли отже Гуцулови подобаєть ся яка Гуцулка, а він не має правних умов для заклоченя подружа, тоді очевидно він не йде до церкви, але формальне весіле, в усім обрядами й церемоніями, справляє. Належить іще зазначити, що Гуцули не зачинають весіля в неділю. Все инше, що говорить Ф. Гельвальд про благословенство родинних старшин (яких нема) та про церковне вінчане при нагоді хрещеня першої дитини (повисше він сказав, що дітий не несуть до церкви хрестити, лише парох їздить по селах хрестити!) — не має ніякої основи.

Похорон — по його представленю — відбуваєть ся також без попа. Мерця ховають у лісі під ялицею, у голов закопують хрест, по правім боці ставлять збанок води, по лівім соли і хліба, у ногах шкіру козиняти „для инших богів“. Відома річ, що всякі обряди держать ся сотками літ без зміни; ми маємо вже кілька описів гуцульських похоронів, межи ними й дуже докладних, але про все те нема в них згадки; тож і опис Ф. Гельвальда мусимо вважати за фангастичний. Одно лише має в собі дещо правди; коли умре який бідак у тяжко доступнім верху, а родина не може викинути такої квоти, яка була би відповідною нагородою за дійсно тяжкий труд священника, то ховають мерця лише з дяком, а священник виходить тільки з церкви на цвинтар (того самого дня або пізнійше) „запечатати“ гріб, за що бере якусь маленьку квоту (звичайно 1 кор. або 2 кор.). Як видно отже, то похорон не відбуваєть ся цілком без священника, бож він усе печатає гріб, а лише не провадить тіла з дому смерти до церкви.

Усе, доси сказане, було вислідом походження Гуцулів від Уців. Перейдемо до иншого.

На думку автора, Гуцули не мають споминів про свою історію. Та можна би запитати: А котрий простий нарід має спомини про свою історію, коли не переймив їх із книжок? За те має кожний перекази, які одначе не мусять покривати ся з правдивими історичними подіями.

Автор порушує у відчуті опришківство, але й його представляє фальшиво. Переказ про Довбуша, утворений буцім то

на подобу переказу про Ахіля, зв'язаний з Польщею. Довбуш по поділі Польщі усунув ся в гори, аби воювати з цісарським військом за відбудоване Польщі. — Я видав цілий ряд переказів про Довбуша, але ні в однім він не представлений за польського патріота, поминувши те, що Довбуш згинув на довго перед поділом Польщі і Гуцули не строїли його, як думає автор. Також не має нічого спільного Довбуш із Ахілем.

Зближуване опришків із гайдамаками (за Зелізняка) не має ніякого ґрунту, за те зближуване з сербськими гайдуками (з кавказькими абреками, апенїнськими британтами) вповні оправдане. Переносенє їх одначе на теперішність цілком анахроністичне, бо опришки давно вигинули. Зазначу ще, що Гуцули не кленуть „прокляті вояки“ і самі належать до дуже добрих вояків.

Що таке „Великий діс“ і де він, сього не вмів мені ніхто пояснити. Знак тому, що його й нема. Про вівсяний хліб Гуцули не чували і навіть не вмели б його спекти. Браку мяса Гуцули ніколи не відчували, бо як скотарі, мали все доволі домашних звірят, які різали, тому не потребували розбивати ся за медвежим мясом і наражувати ніби то життя на небезпеку. Гуцули не лякали ся ніколи стрічі з опришком і медведем, бо ні один, ні другий переважно не робив їм нічого. Опришків зрештою давно нема, а медведів хоч є небагато, то вони при стрічі не кидають ся на чоловіка, коли він їх не зачіпає і се знають Гуцули дуже добре. Правда, що Гуцули жили свобіднійше від долинян, але й вони знали подекуди панщину (прим. Жабе, Криворівня, Ясенів Горішний), знали мандаторів і пушкарів, знають податкових езекуторів і платять із давен давна податки, без уваги на те, що *Gott ist hoch und der Kaiser weit*, що зрештою прикладано до надужить урядників, а не податків. Правда лише, що давно платили Гуцули податки не грішми, а відрабляли лісовими роботами. Та тут у сути річи нема різниці. Гуцунські попи бородаті лише на Буковині, в Галичині й на Угорщині голені. Антрополоґ, проф. Ф. Вовк, не вважає Гуцулів за мішанців, тому й нам треба йому більше давати віри, як кому іншому.

Спростовувати інші дрібниці не оплатилоб ся, тому полишаю їх і подаю відчит, як був, у цілости читачам.

Unter Halbwilden in Europa.

I.

Wie ein ungeheurer Grenzwall, hier steil emporgeballt, dort sacht aufgebaut, ziehen sich die Karpaten zwischen zwei Ebenen dahin: dem bräunlich fahlen Tieflande, durch welches die Theis rinnt, und dem gewaltigen ostslavischen Steppen- und Ackerlande, welches südwärts über den Pruth hinweg nach Rumänien hienübergreift, bis an und über die Ufer der Aluta. Um diese blaugrünen Kuppen flattert das Gewölk, welches sich dann, vom Sturme gehäuft und getrieben, über dem Magyaren oder Ruthenen entlädt, wie es dem launischen Windstoß beliebt. In diesen umwaldeten Schluchten werden all' die Flüsse geboren, welche zuerst pfeilschnell krystallhell, dann immer langsamer und trüber die Ebene durchrinnen. So ist dieses Waldgebirg der gemeinsame Wetter- und Wasserspender für alle Lande und Völker zu seinen Füßen.

Wer aus der nördlichen Ebene in jenem Teile Ostgaliziens kommt, den man früher Pokutien nannte, ersieht das Gebirge zuerst nur wie eine ungeheure Wolkenbank von verschiedener Färbung, je nach der Tageszeit und dem Sonnenstande: bläulichschwarz dann bläulichgrau und immer lichter und lichter, bis sie mit hinkender Sonne rötlich zu strahlen beginnt und noch lange fortleuchtet in die Dämmerung hinein, eine feurige Grenzwand der dunklen Ebene. Aber am nächsten Morgen liegt diese Wand wieder dunkel, dunkler, je klarer die Luft, und der Himmel ist keine Glocke mehr wie in der Ebene, sondern er endet über der Wand, zerrissen von ihren Spitzen und Kuppen.

Nah', sehr nah' scheint dies Alles dem Wanderer zu liegen, aber die Ebene täuscht. Es ist noch manche Stunde Weges dahin. Doch ist die Gegend nicht einförmig, wie im Tieflande. Rasch, sichtlich, fast von Schritt zu Schritt verändert sich ihr Antlitz. Kein Sumpf, kein Weiher blinkt mehr durch umhegendes Schilfrohr; die Bäche werden zahlreicher, klarer ihre Wasser und rascher ihr Lauf. Denn sacht, aber stetig steigt der Boden an, und von Stunde zu Stunde erweitert dem Wanderer sich der Gesichtskreis. Immer seltener führt sein Pfad an bebautem Acker vorüber, und was hier gedeiht, ist Korn und Hafer, nicht mehr der fette Weizen der Ebene. Hingegen dehnt sich um ihn gewaltig der braune Haideboden, und immer dichter steht darauf der Wachholder und jene holde stille Blume, welche der bescheidene Schmuck armer Landschaften ist: die Erica. Nur noch selten ist ein Dörflein zu erspähen, aber dabei ist kein Edelfhof mehr, die Kirchen und Hütten sind ärmlicher als im Flachlande, und nur die Schänken leider gleich groß. Die Obstpflanzungen verschwinden, hingegen treten die Buchen immer häufiger zusammen; im Waldesschatten läuft der Pfad dahin, und in einigen Stunden weicht die Buche der Fichte. Die Stücklein Himmel, welche durch das nadelige Geäst herabblicken, schimmern in tieferem Blau. Der ewige Dunsthauch der Ebene liegt nicht mehr darüber. Und in den Lüften schwimmt ein pikelndes fremdartiges Arom, der Harzduft. So vermitteln dem Wanderer alle seine Sinne den Wechsel der Landschaft.

Und wenn er den Wald überwunden, wenn er auf dem kahlen Rücken der Erdwelle steht, die er erstiegen, und den Blick zurückwendet, dann will ihm jählings auch das Bekannte unbekannt erscheinen. Denn wohl liegt da unten seine Ebene, aber in seltsamer, fremdartiger Schönheit. Zum grünen, leuchtenden Riesenteppich ist sie geworden; silberne Schlänglein huschen hindurch — die Bäche; hellblinkende Edelsteine sind darauf hingestreut — die Hütten, und fern, fern ein Osten, wo das Blau der Lüfte mit dem Grün der Gefilde sich vermählt, liegt schimmernd ein gelber Topas: der Flecken, aus dem der Pilger kam. Sein Ziel aber, jene Grenzwand, sieht er nicht. Zur Rechten und zur Linken und vor ihm sind Kuppen wie jene, auf der er steht, und häufen sich immer höher über einander. So hat ihn der Pfad durch den Tannenhag unmerklich zur Höhe geführt, und nun umstarrt ihn von allen Seiten in unsäglich ernster Schönheit das dunkle Waldgebirg.

Entsetzlich einfürmig ist's auch hier, wie im Tieflande. Will sich das Auge von dem überaus gewaltigen, tiefgrünen Tannenmeer losreißen, so bleibt ihm nichts, darein es flüchten kann, als das Blau des Himmels. Einsam und sehnsüchtig wird auch hier des Wanderers Herz, vielleicht auch traurig, aber nimmer weich, wie wenn er über die Steppe zieht. Denn mit seiner tausend Stimmen rauscht ihm das Waldgebirg den Atem seiner herben Kraft zu. Wild, stürmisch, ungezügelt stäubt durch die Klüfte der Bergbach zu Thal, daß die jungen Tannen an seinen Ufern ewig scheu erzittern. Kreischend, in grausamer Lust, pfeilschnell stößt der Falke aus blauer Höhe auf sein Opfer nieder. Dazwischen singt unablässig das Gezweige des Waldes sein Lied, bald überaus dröhnend, bald leise wie im Traume, aber selbst bei tiefster Luftstille nie ganz ersterbend — unaufhörlich, ewig, wie Rauschen der Meerflut. Wer diesen Stimmen lauscht, dem werden sie zu Gebietern, und er muß tiefer hineinwandern in die dunkelgrüne Wüstenei dieser Berge und Wälder. Hier lockt die Natur nicht durch kleine anmutige Gaben, hier fesselt sie den Wanderer nicht durch Blumenketten, sondern in herber, ernster, ja schreckhafter Schönheit reißt sie ihn unwiderstehlich an ihr Herz.

Wen einmal der keusche, herbe Zauber umspinnen, der begnädet sich selbst immer wieder mit seinem Genusse. Aber es gibt nicht viele solcher Wissenden! Kaum daß zuweilen aus einer der beiden ungeheuren Ebenen, zwischen welche das Karpatengebirge sich legt, von den Ufern der Theis oder des Pruth, ein Wanderlustiger emporsteigt in diese fremde, wildschöne Welt. Noch heute gehört der Welyki Lys, der Große Wald, dem Bären, dem Hajdamaken und dem Huzulen, dem halbvergessenen Bewohner jener Einöden. Und wenn man die Leute der Ebene befragt, so pflegen sie zu sagen, es sei zwischen diesen Dreien, was Rechtsgefühl und gute Sitte betreffe, kein fühlbarer Unterschied. Aber das ist eine Verläumdung. Sie alle sind besser als ihr Ruf.

II.

Es ist ein merkwürdiger Menschenschlag, diese Huzulen, mit welchen ich Sie, verehrte Zuhörer, heute näher bekannt machen will. Das eigentümliche Völkchen, dessen Name bei uns selten einem Andern als dem Ethnologen geläufig ist, wird gewöhnlich der gemeinsamen Sprache wegen, den Ruthenen oder Kleinrussen beigezählt, aber Ursprung und Lebensbedingungen sind verschieden, und darum auch Typus, Brauch und Charakter. Der Huzule ist ein Mischling, in dessen Adern sich das slavische Blut des Ruthenen und das mongolische des Uzen von der Goldenen Herde vereint hat. An das erstere mahnt die Sprache, an das letztere der Volksname und die kühntrotzige Art, welche sich unter dem Scheine kühler Gemessenheit birgt, aber plötzlich emporlodert, wie der Hekla die Schneedecke durchbricht. In den Mienen der Weiber liegt ein gewisser Ernst. Das geradezu klassisch-schöne Profil mit der griechischen Nase fällt vor Allem auf. Merkwürdig: die Weiber sind sich alle ähnlich, so daß es dem Fremden unmöglich ist, dieselben von einander zu unterscheiden. Es sind wahrhaft schöne Weiber, mit weißester Lilienhaut, alle schlank und höchgewachsen, üppig und geschmeidig, von herrlichem Bau, der durch das faltenreiche Gewand nur noch gehoben wird. Im etwas gebräunten Antlitz lodern prächtige Schwarzaugen. Die huzulische Schöne, welche 1880 in Kolomea vor dem Kaiser von Oesterreich zu Pferde ihre Evolutionen aufführte, konnte man für eine lebende Statue halten. Nicht minder überraschen die Männer, hünenhafte Reiter mit kühnen Falkenaugen. Prächtig sehen sie aus in ihrem Festschnucke: den hohen, schwarzen, federgeschmückten Filzhut auf dem haarumstarrten Haupte, braune wollene Reitröcke, dunkelrote Beinkleider, schwarze Sandalen; und wie angewachsen sitzen sie auf ihren kleinen unruhigen Pferden.

Die Huzulen sind nämlich das einzige Reitervolk der Erde, welches in den Bergen haust und unter den Nordslaven sind sie die einzigen, welche Waffen führen: die Flinte über dem Rücken, die Pistole im Gurt, das blanke Beil am Arme. Wer plötzlich dem Räuber im Bergwalde gegenüber steht, muß sich wehren oder zu Grunde gehen. Der Huzule darf die Flinte nicht aus der Hand legen, weil er stets der Begegnung mit dem Räuber oder dem Bären gewärtig sein muß. Er ist eben auf die eigene Kraft und Selbsthülfe angewiesen. So thaten die Väter, so thun heute noch die Enkel. Sein Recht behaupten und jeden niederschließen, der daran greift, das ist Huzulenart. Das Recht des Stärkeren allein entscheidet. Um was immer ein Streit ausgehen mag, um einen Grenzrain oder eine Henne, fast stets fängt er damit an, daß der Stärkere mit Gewalt in den Besitz des bestrittenen Gutes sich setzt. Gelingt es dem Gegner ihn daraus zu vertreiben oder bringt der Richter einen Vergleich zustande, so ist es gut. Gelingt dies nicht, so behält der Stärkere, was er geraubt, und es ist auch gut.

Was Armut, was Reichtum ist, weiß man aber im allgemeinen in dieser tannengrünen Wüstenei nicht. Kümmerlich genug fristet sich das Leben im Bergwald: das Schaf giebt Milch und Käse, der harte Boden nur etwas Hafer für kaum genießbares Brot. Wer Braten essen

will, muß vorher sein Leben einsetzen, den Bären zu erlegen. Noch heute giebt es da Einsichten, wo niemand im Leben einen Gulden gesehen. So kann auch die Menschen kein Neid trennen. Auf jedem lastet das Leben gleich schwer. Der Mangel, die Kälte, das wilde Gethier sind gemeinsame Feinde für Alle. Jeder hat nur in so ferne Wert und Geltung, als er diese Feinde aus eigener Kraft zu besiegen, zu verscheuchen vermag. Daher das Bewußtsein der Gemeinsamkeit und Gleichheit Aller. Darum setzen sie ihre Worte nicht anders für den oder für jenen, weil sie alle Menschen sich selber und unter einander gleich crachten; darum dutzen sie Jedermann. Von jeher lebten die Huzulen frei in ihren Bergen, keinem Adeligen, keinem Vogt der Krone unterthan. „Der Falke erträgt keinen Käfig, der Huzule keine Knechtschaft“ geht das Sprichwort in den Bergen. Zu diesem armen Volke kam daher auch niemand hinauf, die Steuer zu holen, und der Adel blieb in der fetten Thaltrift. „In diesem Gebirge sind nur Bären zu finden und wilde Menschen, so man Uzels nennt“ hat im siebzehnten Jahrhundert ein deutscher Reisender geschrieben; er könnte es gestern berichtet haben. Nur mit dem Bären teilt der Huzule die Herrschaft dieser Berge. Auch seine Freiheit ist im Grunde nur die Freiheit des Bären — aber Freiheit ist's doch!

Auch im Übrigen ist der Huzule der ächte Erbe der alten Vatersitten. Sein Ahn, der Uze, den der Kriegssturm hieher verschlagen, hat weder den festen Wohnort gekannt, noch den persönlichen Besitz, weder das Christentum noch die Ehe. Der Enkel hat sich all diese Zügel wilder Triebe anlegen lassen, aber er trägt sie locker und in seiner Art. Er ist angesiedelt, er hat eine Hütte, aber er benutzt sie nur während jener Zeit, wo ihm die Natur die Nötigung dazu auferlegt. Von den Tagen, da zuerst der Schnee schmilzt, bis zu jenen, wo er wieder bergehoch liegt, durch sieben Monate des Jahres zieht der Huzule mit seinen Herden im Gebirge umher, von Trift zu Trift, von Thal zu Thal, weiter als er müßte, weil ihn nicht bloß die Notwendigkeit treibt sondern ein dunkler, rätselhafter Drang. Sorglos läßt er dabei seine Herden in's Gebirge treiben, drei oft fünf Meilen weit, und mondenlang bleiben sie droben unter der Obhut einiger halbwüchsiger Bursche. Wozu? — damit auch Bär und Wolf ihre Nahrung fänden? Nun, die holen sich denn auch, was ihnen beliebt, und andere Stücke stürzen sich in den Felsklüften zu Tode oder verlaufen sich im Bergwalde. Und so wenig wie für gehörige Bewachung, wird für gedeckte Hürden gesorgt; dazu fehlt es an Arbeitskräften.

Während dieser „grünen Zeit“ — der Winter heißt ihm die „schwarze“ — kehrt der Huzule immer nur auf wenige Tage zu seiner Siedelung zurück. Er muß die schwerste Arbeit thun, die es für ihn giebt: sein Haferfeld bepflügen, besäen und mähen. Er muß es thun, weil er sonst verhungern würde, aber der Hang nach Mehrung des Besitzes geht nie nach dieser Richtung. Der Huzule ist über jedes junge Zicklein erfreut und jubelt über jedes neue Füllen; aber wenn er je den Versuch unternimmt, seinen ackerfähigen Grund zu erweitern, so hat ihn sicherlich nur die eiserne Not dazu gezwungen. Zur Bestellung ihrer steinigen Felder benutzen die Leute einen starken,

schmalen keilförmigen Pflug, völlig abweichend von dem breiten, dünnen podolischen Schaufelpflug der Ebene. Auch die Bespannung, die Zeiten für das Säen, Ernten und Dreschen sind anders als im podolischen Tieflande.

Ebenso ist die Entwicklung des persönlichen Besitzes nicht über die ersten Anfänge hinaus gediehen. Zu jeder der huzulischen Einschichten gehören allerdings bestimmte Äcker, Triften und Herden, welche sonst niemanden zugehören. Aber in der Siedelung wohnen drei, vier, zuweilen auch zehn und zwölf Familien gleicher Abstammung unter einem, durch die Geburt bestimmten Oberhaupte. Dieser „Hausvater“ ordnet an, wann die Frucht zu säen, die Herde auszutreiben ist. Aber kein Schäfflein, kein Hälmlchen Frucht gehört etwa ihm oder einem Andern persönlich zu; es ist gemeinsames Gut. Daneben giebt es aber auch Triften und Herden, welche nicht einer einzelnen Siedelung angehören, sondern mehreren zusammen, so daß man Lämmer sehen kann, an welchen 800 Menschen zugleich das Miteigentum besitzen. Was aber den gemeinsamen Acker anbelangt, so ist dieser das Heiligtum jeder slavischen Gemeinde. Wer diesen antastet, führt den Streich nicht bloß gegen ihr Vermögen, sondern auch gegen ihr Herz, und keine Frevelthat erscheint diesen Männern verruchter. Die Verwaltung und Verteilung Alles Kollektiveigentums geschieht ganz wie im russischen „Mir“ durch die Versammlung der Hausväter, welche sämtlich unter einander verwandt sind, denn dieser gemeinsame Besitz mehrerer Siedlungen rührt immer daher, daß sie vor Jahrhunderten eine Familie gebildet, welche sich dann, immer mehr anwachsend, räumlich geschieden. Persönlicher Besitz existiert also eigentlich bloß an Kleidern und Waffen. Alles andere ist gemeinsamer Familien-, Geschlechts- oder Stammesbesitz.

Jede Gemeinde steht unter einem selbstgewählten „Ältesten“ oder Richter, welcher zur Beratung der gemeinsamen Angelegenheiten die Männer der Gemeinde nach uraltem Brauche unter der Linde, auf dem Platze vor der Schenke versammelt. Unter seiner Führung ziehen sie um die Mitte Dezember zur Bärenjagd aus, um sich für den Weihnachtsabend den gebräuchlichen Braten zu erschießen. Drei Tage pflegt diese Jagd zu währen, und trotz aller Entbehrung und Todesgefahr ist diese Frist für den Huzulen die hohe Zeit des Jahres. Ab und zu bilden die Bewohner einer Siedlung einen Kreis um das Feuer, einer holt seinen Dudelsack hervor, und sie beginnen sich nach dem Reigen der Hora zu drehen, jenes wilden, seltsamen Tanzes, der den Karpatenbewohnern aller Zungen gemeinsam ist, bei den Huzulen aber wieder zu dem wird, was er wohl ursprünglich gewesen ist: ein Kriegs- und Waffentanz, wie die alten Uzen ihn ausgeführt haben mögen.

III.

Der Uze war ein Heide, der Huzule ist ein katholischer Christ nach griechischem Ritus; das ist allerdings richtig. Aber, meinen die Podolier, der Huzule hat nicht mehr Christentum, als die Katze, wenn sie sich mit gekreuzten Pfoten über die Schnauze fährt, und das ist

auch nicht so ganz unrichtig. Jeder von ihnen ist von einem Popen mit geweihtem Wasser auf den Namen eines Heiligen getauft worden, und darauf bedacht, daß auch seinen Kindern das Gleiche widerfahre. Jeder weiß, wie man nach griechisch-katholischen Ritus das Kreuz schlägt, und daß da droben ein guter alter Heer thront, mit Maria, seinem Sohne Jesus Christus und einem Hofstaate von ungezählten Heiligen, Engeln und Teufeln. Das ist aber auch Alles. Höchstens wissen Einige noch das Vaterunser herzusagen. Ihren Priester kennen die Huzulen oft kaum, und dennoch ist die geistliche Führung die einzige, welche bei ihnen waltete. Ein Seelsorger jener Landschaft bedeutet für seine Pfarrkinder in der That ein gut Stück ihres Schicksales. Da ihnen ein Einfluß auf die Wahl nicht zusteht, so müssen sie dies indes thatlos erwarten. Der meist sehr arme Dorfpfarrer ist nun gewöhnlich keine Musterkarte aller Tugenden, vielmehr ein Mensch mit menschlichen Schwächen. Doch hat er oft ein warmes Herz, und wenn auch der Kreis seiner Anschauungen nicht allzu weit über den seiner Bauern hinausreicht, so beherrscht er doch manchmal die kleinen engen Verhältnisse mit scharfem Verstande. Gegen einen ledigen Pfarrer, einen Popen ohne „Popadja“, gegen einen Wittwer oder Mönch des Basilianerordens haben die Leute in Ostgalizien immer ein Vorurteil. Sie meinen, das sei nur ein halber Mensch, der Anderer Leid und Glück, Sorgen und Gedeihen nicht recht verstehen könne. Ihre Berührung mit demselben bleibt indes gemeiniglich eine recht beschränkte. Einmal des Jahres reitet der Pope durch die Dörfer und tauft die neugeborenen Kinder. Im Umkreise vieler Stunden, ja oft mehrerer Tagereisen ist keine Kirche zu sehen. Wohl wird in derselben die Messe zwar nach katholischem Ritus, jedoch in ruthenischer Sprache gelesen, was zur heilsamen Folge hat, daß die Gläubigen auch diesem Teile des Gottesdienstes mit Verständnis folgen können, allein die Gläubigen finden sich eben dazu nicht ein.

So leben die Huzulen ohne Kultur — keiner kann lesen und schreiben — ohne Streben und eigentlich auch ohne Religion, obwohl sich ihr Leben, wie jenes der Leute in Pokutien, nur nach den kirchlichen Festen regelt. Der Tag Simon und Judä ist die einzige Ausnahme. An jenem Tage wird überall im Berglande und bis tief in die Ebene hinein das Rüsten für den Winter begonnen. Die Weiber bringen die Vorratskammer in Ordnung, die Männer versammeln sich vor der Schänke und beschließen die Verteilung des Holzes aus dem Gemeindewalde. Dann rückt das Weihnachtsfest heran. Es ist aber in den Karpaten kein Fest der Kinder. Sie werden nicht beschenkt; die schöne Sitte des Christentums ist unbekannt. Die Feier besteht bloß darin daß am Weihnachtsabend ein besonderes Gericht aus Hirse, Mohn und Honig verspeist und Meth getrunken wird. Das alte Heidentum giebt sich auch ferner noch kund in der Bundesfreundschaft, der Blutsbrüderschaft, die mit jenem uralten Brauche besiegelt wird, wie ihn die Huzulen von ihren turanischen Ahnen ererbt und wie er noch heute in der mongolischen Hochebene üblich ist. Sie füllen zwei Becher mit Stutenmilch, jeder läßt einen Tropfen seines Blutes in den

Becher fallen, dann tauschen sie die Gefäße und trinken, den Blick zur Sonne gewendet und indem sie die flache Linke aufs' Haupt legen, Jeder von des Anderen Blute.

IV.

Auch bei den Ereignissen, welche wir als Marksteine im menschlichen Leben zu betrachten gewöhnt sind, ist vom Einflusse des Christentums wenig oder gar nichts zu bemerken. Das Wort des Popen vermochte bislang nichts gegen das größte Laster, welches den Huzulen befleckt: gegen die Sittenlosigkeit im Verkehre der beiden Geschlechter. Wenn da droben ein Mann und ein Mädchen, gewöhnlich schon in reiferen Jahren, zum Entschlusse kommen, ihre fernere Lebenszeit in ehelicher Gemeinschaft zu vollbringen, so ist dies eine Sache, die außer ihnen zunächst nur die Hausväter ihrer Siedlungen angeht. Diese geben denn auch wirklich ihren Segen, sofern nicht etwa die Brautleute Geschlechtern angehören, welche gerade um eines Besitzstreites oder gar um einer Blutthat willen verfeindet sind. Liegt dieser Grund nicht vor, so wird sofort der Hochzeitstag festgestellt und es geht die Kunde durch die Berge: „Ihr seid am nächsten Sonntag Alle zur Siedlung des Marko geladen; der lange Lefko nimmt die rote Magdusia!“ Dann kommen sie insgesamt gezogen, bringen kleine Geschenke und berauschen sich in dem Branntwein, welchen die beiden Hausväter in der nächsten Schänke gegen einige Schafe eingetauscht. Und wenn der letzte Tropfen getrunken ist, dann sind der Lefko und die Magdusia ein Ehepaar geworden, was aber nicht immer eine Änderung ihrer Lebensweise bedeutet.

Zur Zeit des Besuches des Kaisers Franz Joseph in Kolomea wurden dort zwei huzulische Hochzeiten veranstaltet. Die Elite der Huzulen hatte sich hier zu Pferde eingefunden, in ihren braunroten Kleidern aus schweren Wollstoffen, reichen Schmuck tragend, was eben diese Armen Schmuck nennen: grelle, große Blumen, dicke Wollenbänder mit stark aufgetragener Stickerei. Die Weiber, hundert an der Zahl, waren auch zu Pferde und hatten sich sehr pompös herausgeputzt. Der Hals war mit dichten Reihen roter Korallen geschmückt, welche wie ein Ringkragen bis in die Mitte der Brust reichen. Die Weiber reiten nach Männerart, ohne Zaum und mit den Füßen die Pferde lenkend. Die beiden Bräute waren reich mit Blumen beladen, trugen mächtige Metalldiademe und Kränze darüber; zu beiden Seiten jeder Braut ritten die Brautführerinnen, ebenfalls sehr überladen aufgeputzt. Der Hochzeitszug setzte sich in Bewegung, und im Galopp ritt die ganze Bauernkavalkade auf den Kaiser zu. Beide Bräute und ihre zukünftigen Ehegatten stiegen vom Pferde, knieten vor dem Monarchen nieder, küßten ihm die Hände und Füße, und baten um seinen Segen. Der Kaiser erteilte denselben und übergab jeder Braut ein fürstliches Geschenk. Hierauf begann die Musik zu spielen, aus Streichinstrumenten und Zymbeln nebst zwei dünnen, ungemein langen Waldhörnern bestehend. Die Hochzeitsgesellschaft begann dann die Hora zu tanzen, die Braut in einem Kreise mit ihrem Bräutigam. Nach Been-

digung des Tanzes ritten die Huzulen nach ihrem Heimatsdorfe ab, wo die Hochzeit zwangloser, als es vor dem Kaiser möglich gewesen, in der früher geschilderten Weise gefeiert ward.

Was nun den Segen des Popen anbelangt, so wird derselbe keineswegs grundsätzlich verschmäht, nur wird keine Überredung der Welt dem langen Lefko klar machen können, daß die rote Magdusia erst dann sein rechtmäßiges Eheweib geworden ist, nachdem der Pope seinen Segen über beide gesprochen. Und demgemäß benimmt er sich auch. Er beeilt sich nicht diesen Segen einzuholen, sondern wartet auf irgend eine schickliche Veranlassung, welche den Zug zur fernen Kirche notwendig macht, also etwa die Taufe des ersten Sprößlings. Wenn der Pope ein eifriger Mann ist, so läßt er sich selten die Gelegenheit entgehen, eine überaus saftige Strafpredigt vom Stapel zu lassen, die nun freilich auf die Herzen seiner Zuhörer keinen tieferen Eindruck macht, als die Erbse, welche man an die Wand schleudert. Sie begreifen gar nicht, warum sich der Herr Pope so sehr aufregt, und wie und warum ihr Benehmen den guten Heiland gekränkt hat, das bleibt ihnen für immer ein Rätsel. Der Huzule ist darin das gerade Gegenteil seines sonst friedfertigeren und demütigeren podolischen Nachbars. Denn dieser denkt nicht leichtfertig über solche Verirrungen, ja oftmals so streng, daß sich das Gefühl der Menschlichkeit dagegen auflehnt. Die Gründe für die freie Auffassung der Liebe und der Ehe beim Huzulen wurzeln sehr tief. Zunächst im Blute, diesem Mischlingsblute, in welchem sich noch immer der wilde, wüste Hang und Drang des Mongolen mitvererbt. Hiczu die Lebensweise: in derselben Siedlung wohnen mehrere Familien in engster Gemeinschaft beisammen; endlich die Besitzverhältnisse. Während anderwärts die Not der Liebeslust einen Damm setzt, fällt hier dieser Zwang gänzlich fort. Der Neugeborne ist Mitglied jener Gemeinschaft, der seine Mutter angehört; er hat dasselbe Anrecht auf den Besitz der Siedlung, wie jeder Andere.

Rechnet man diese für unsere geläuterten Moralbegriffe so anstößige Eigentümlichkeit ab, so finden sich am Huzulen, wie an jedem Naturmenschen, nur jene Laster und Tugenden, welche aus seinen Lebensbedingungen hervorgehen. Er ist neidlos und offenherzig tapfer und gastfrei, dabei aber der Trunksucht ergeben. Der Huzule läßt gern Jeden und Alles auf Erden gelten, den Schnaps ausgenommen, den er überall vertilgt. Neben diesem Hauptlaster, das so allgemein ist, wie Luft und Wasser, befleckt ihn der Hang zu trotziger Gewaltthat, zeigt er sich auch roh und grausam. Gewissenlos ist er nicht; sein Rechtsgefühl ist ein reges, wenn auch etwas getrübt durch den ungezähmten, egoistischen Instinkt des Naturmenschen. Nach der Maxime: Gott ist hoch und der Kaiser ist weit, kümmert ihn der Beamte, des Kaisers Schreiber, nicht; er braucht seinen Schutz nicht, und leistet ihm gutwillig keine Steuer. Das mögen seine Stammesgenossen in der Ebene thun, auf welche er mit einer Empfindung herabblickt, die aus Mitleid und Verachtung seltsam gemischt ist. Wie leidenschaftlich, wie leicht erregbar die Huzulen sind, beweist schon ihre Redeweise. In der Ebene spricht man langsam und in wohlgesetzten Worten; diese Män-

ner werfen einander ihre Urtheile und Meinungen nur so an den Kopf, ob es nun eine Beule absetzen mag oder nicht. Und ebenso jedem Fremden! Ebenso wenig geizen sie unter sich mit dem auch dem Polen geläufigen Schimpfe: Psakrew, du Hundsblut.

V.

Die Huzulen haben keine Erinnerung an ihre Geschichte gepflegt. Bloß in einzelnen Anekdoten lassen sie die Vergangenheit in sich leben. Die Vaterlandsliebe existiert nur in einer dunklen Vorstellung bei ihnen; sie glauben noch an die Wiederherstellung des Polenreiches, und dieser Glaube ist in einem eigentümlicher Zusammenhange mit der Weltgeschichte. In der Nähe von Kolomea war ein Kloster. Ohne damals religiöser zu sein als heute, hatten die Huzulen sich durch die Macht der Gewohnheit an dieses Kloster gefesselt gefühlt. Sie liebten die Mönche, die ihnen Gutes thaten. Kaiser Joseph II. hob mit andern auch dieses Kloster auf, und damals ist in der Vorstellung der Huzulen Polen zu Grunde gegangen. Noch eine andere Sage hängt mit dem Ringen um Polens Wiederherstellung zusammen. Die Huzulen haben ihren Achilles — es war Alexander Dobosch, den sie im Liede den „Schwarzen“ oder den „Eisernen“ nennen. Die Sage von ihm scheint der Achillessage nachgebildet zu sein. Dobosch ist ein Held, welcher nach der ersten Teilung Polens mit seinen Huzulen sich ins Gebirge zurückzog, um dort den kaiserlichen Truppen Widerstand zu leisten. Er war unverwundbar; sechsmal mußte die Kugel geweiht sein, die ihn töten konnte. Seine Geliebte führte ihn dem Tode zu. Sie war feil und käuflich und wurde nach Kolomea gelockt, dem Babel der Huzulen, wo Schwalgerei getrieben wird und große Schätze den Menschen verführen. Dort wurde ihr der Schmuck aus des Kaisers Schatz geschenkt und die Kugel sechsmal geweiht, welche den Dobosch tötete. „Als er tot war“, erzählt die Sage, „hingen sie ihn an einen Galgen, sechshundert Fuß hoch auf — aber unsere Berge sind noch höher“. Die Wahrheit ist indes, daß Dobosch von seinen eigenen Leuten bei einem Gastmahle durch Gift hinweggeräumt wurde.

Dobosch war ein heimatloser Geselle, ein „freier Mann“, ein Hajdamak. Wie sich für das kleinrussische Wort Hajdamak in keiner Kultursprache des Westens ein zutreffender Ausdruck findet, so liegt die Sache selbst den gewohnten Anschauungen glücklicherer Nationen völlig ferne. Nur die Bulgaren haben ein Wort, welches einen ähnlichen Begriff ausdrückt: das Wort Hajduk. Das Hajdamakentum in den Karpaten, das Hajdukentum im Balkan sind verwandte Erscheinungen. In beiden offenbaren sich in seltsamer Mischung, welche ein gerechtes Urtheil sehr erschwert, die besten und schlimmsten Triebe eines unterdrückten Volkes. Jedenfalls thäte man Unrecht zu glauben, daß jeder dieser Männer ein Verderbter sei, den nur die Beutegier in die Berge getrieben, oder ein Verbrecher, der aus Furcht vor dem Kerker der Ebene entflohen.

Drei scharf geschiedene Gruppen kann man unter diesen „freien Männern“ unterscheiden. Zum Ersten: die gemeinen Verbrecher, Bur-

sche, welche Unthaten begangen, durch die sie nicht bloß in den Augen des Gerichts, sondern auch in denen ihrer eigenen Volksgenossen verächtlich, strafwürdig, vogelfrei werden. Hajdamaken dieses Schlages treten niemals in größeren Banden auf. Einzeln oder zu Zweien, höchstens zu Dritt gehen sie ihrem traurigen Räuberhandwerke nach. Anders jene weitaus zahlreichere Gruppe von Jünglingen und Männern, die den Behörden als Missethäter gelten, ihren Landsleuten jedoch als Märtyrer der bestehenden Ordnung, also zunächst jene, welche sich bei der Einhebung der Steuern gewaltsam widersetzen, wohl gar den Beamten schwer geschädigt haben. Wenn dann die Gensdarmen kommen, den Übelthäter zu holen, so erhalten sie von seinen Nachbarn mit schlecht verhehlter Freude die Antwort: Er ist der Sonne nachgegangen! d. h. nach Westen, also von Podolien aus den Karpaten zu. Zu dieser Klasse gehören auch die Rekrutierungsflüchtlinge, sowie früher die Opfer des traurigen Verhältnisses zwischen dem polnischen Heren und dem ruthenischen Bauern. Diese unseligen Gesellen sind stets in Banden von 20—50 Köpfen vereinigt, leben ohne Zwist und Hader, ja wahrhaft brüderlich beisammen, und teilen getreulich die kümmerlichen Freuden und die großen Beschwerden ihres Daseins. Denn es ist schwer sich vor Hunger und Kälte zu schützen, wenn man dabei doch ein „ehrlicher Hajdamak“ bleiben will — ehrlich, oder wie man es eben so nennt. Denn „ehrlich“ heißt jener „freie Mann“, welcher unter keiner Bedingung stiehlt, nur aus Notwehr oder Rache mordet, und Leben oder Eigentum seiner eigenen Volksgenossen niemals antastet. Er darf den Polen oder „Schreiber“, d. h. den Beamten berauben; wer aber einem Popen oder Großbauern an die Geldkatze greift, gilt als ehrlos. In der That greift der Hajdamak fast nie einen Bauern oder Juden an. Nur in der bittersten Not und wenn er bereits die Krallen des Todes im Nacken fühlt, des Todes durch Hunger oder Kälte, entschließt sich der Hajdamak einen einzelnen Hirten anzufallen. Solche Verbrechen ereignen sich äußerst selten und werden lange als ein Unerhörtes an den Herdfeuern der Siedlungen, an den Waldfeuern der Banden erzählt, wie man sich etwa in der Großstadt eines Raubes am hellen Tage jahrelang erinnert.

Die dritte und wenigst zahlreiche Gruppe der Hajdamaken bilden die „Freiwilligen“. Es wird stets als etwas besonderes berichtet, wenn sich ein Mann ohne äußere Nötigung in den Bergwald schlägt. Aus Beutegier geschieht es nicht. Gründe edlerer Artung, wilde Thatkraft und schmerzliche Entrüstung über das Los ihres Volkes treiben diese Einzelnen dazu, der Sonne nachzugehen. Nur diese Wenigen, die heute obendrein immer seltener werden, erinnern noch an das Hajdamakenwesen der Vorzeit. In der Ebene findet solch ein Spätling keinen Raum für seine Thatkraft; er geht in die Berge, den „Erbfeind“, d. h. den Polen zu bekriegen. Dies ist in der That der einzige Grund, der feste Entschluß. Und weil diese Wenigen in der Regel Menschen voll Energie und Körperkraft sind, so treten sie bald als Führer an die Spitze einer Bande. Sie treiben ihr Handwerk anfangs immer ehrlich, doch das hält selten vor. Es ist ein böses Handwerk, es verdirbt Körper und Seele, man kommt dabei nicht zu Jahren. Nur Wenige

sterben droben als Greise eines natürlichen Todes. Die Meisten werden in jungen Jahren jählings dahingerafft, durch Hunger und Kälte, durch die unsäglichen Mühen dieses Daseins, durch die Bestien des Waldes, wenn nicht durch die Kugeln der Soldaten oder den Strick des Henkers.

Der Hajdamak ist nur ausnahmsweise ein Huzule, meist ein Ruthene der podolischen Ebene, der so lange unter dem Drucke des Polentums zu seufzen hatte. Daher sein alter Haß gegen den Polen. Der Huzule benimmt sich nun gegen den Hajdamaken etwa so, wie sich der Bär der oberen Waldschichten gegen den Menschen benimmt. Er bekümmert sich nicht um ihn und brummt ihn höchstens an. Gefahr oder Schaden hat er von Hajdamaken nicht zu befürchten. Wohl aber kann ihm um seinetwillen beides zu kommen: durch das Militär, welches hinter dem Gesindel her ist. Dem Huzulen sind aber die kaiserlichen Soldaten schon deshalb unwillkommene Gäste, weil sie Diener einer Gewalt sind, die er nicht begreift, nicht anerkennt. Nun kommt aber überdies in ihrem Gefolge zuweiten jene Gewalt über ihn und faßt ihn am Kragen, indem sie bei solch passender Gelegenheit die Steuern eintreibt. Darum flucht er in einem Atem: „Diese verdammten Soldaten und Hajdamaken!“ Es ist schwer zu sagen, wen der Geier zuerst holen soll. Dieser Widerstreit der Empfindungen bestimmt den Huzulen zur Neutralität. Er würde sich lieber die Zunge abbeißen, ehe er dem Offizier die Zufluchtsstätte des Hajdamakenführers verriete. Aber ebenso wenig fällt es ihm ein, den Räuberhauptmann warnen zu lassen oder ihm sonstige Hülfe zu leisten. Mit verschränkten Armen sieht er dem Kampfe beider Parteien zu, und das Liebste wäre ihm, wenn sie sich wie die Löwen der Fabel gegenseitig aufzehrten. Auch andere Erwägungen legen ihm diese passive Rolle auf. Er weiß, daß es unter den Hajdamaken Bursche giebt, denen er, auch nach seinen Rechtsbegriffen, je eher je lieber, die Hanfkravatte gönnen muß. Aber die Gesellschaft ist gemischt und zählt auch Leute, welche keine Handlung verübt, die dem Huzulen verächtlich erschiene. Nun kann man es ja dem Menschen leider nicht vom Gesichte ablesen, weshalb er ein „freier Mann“ geworden, und so benimmt sich der Huzule gegen Alle gleich. Er thut ihnen weder Gutes noch Böses, und hält nicht die geringste Gemeinschaft mit ihnen.

VI.

Wie man sieht, hat auch auf die Rechtsanschauungen des Huzulen sein Christentum nur unmerklich sittigend gewirkt. Wie wenig tief dasselbe in ihn gedrungen, geht am schlagendsten aus dem Umstande hervor, daß diese seltsamen „Christen“ des Karpatenwaldes sogar das Sterben ohne Popen fertig bringen. Wenn der greise Huzule veratmend auf dem Lager liegt, welches die Genossen ihm aus weichen Fellen inmitten der Hütte errichtet, so denken weder er noch sein Sohn an den bärtigen Herrn im stattlichen Pfarrhofs da unten. Und wenn sie auch an ihn dächten — was nutzte es ihnen? Mindestens neun Tage würde es dauern, bis der Bote unten, der Pope

oben und wieder daheim wäre. So lange darf aber ein geistlicher Hirt seine Schafe nicht allein lassen, selbst wenn er wollte. Darum ist es tröstlich zu wissen, daß weder der Sterbende noch die Nachkommen und Geschlechtsgenossen, welche weinend ihn umstehen, den letzten Trost des Christen vermissen. Irgend ein Frommer spricht das Vaterunser und fügt dann jene dunklen Formeln hinzu, mit welchen diese Menschen die anderen Götter, an die sie glauben, zu beschwören suchen. Der Totkranke stammelt die Worte nach und stirbt getröstet.

Da durchschneidet plötzlich ein seltsamer schriller Ton die Stille das Welyki Lys. Eine Hirtenschalmei ist es, deren Tone das Thal durchzittern. Nur eine kurze Weile währt die Melodie, dann wird sie von einem schrillen Tone unterbrechen, der jenem gleicht, mit dem sie begann. Aber er kommt aus einer andern Richtung, aus einer anderen Schalmei. Der erste Hirt verstummt, der zweite beginnt sein Spiel, welches dem des Gefährten völlig gleicht und ebenso endet, wenn eine dritte Schalmei, diesmal schon in weiter Ferne, mit demselben gellenden Tone einsetzt und die Melodie fortführt. So währt jenes melodische Schluchzen fort von Trift zu Trift, von Gehöfte zu Gehöfte, und die Menschen, die es vernehmen, bekreuzen sich und sprechen ein Gebet. Dann aber eilen sie heim, holen ihr Feiergewand aus der Truhe und rüsten sich zum ernstesten Gange. Denn also ist die Sitte in den Bergen: Ist ein Mensch in einer dieser Einsichten zum Sterben gekommen, so verkündet es den Andern ein Ruf aus dem Horn, dem Totenhorn, welches dumpf und schauerlich klingt, wie die Klage des ersten Schmerzes. Zwei Tage später aber ladet das sanfte, milde Klagen der Schalmeien, dem Toten die letzte Ehre zu erweisen. Dieser wurde mittlerweile, nachdem die Leiche erkaltet, nach alter Sitte unter einer stattlichen Tanne aufgebahrt. Zu Häupten ein mächtiges Kreuzifix, aber zur Rechten ein Krüglein Wasser, zur Linken Salz und Brot, am Fuße das Fell eines eben geschlachteten Zickleins „für die anderen Götter“. Zwei Tage später begräbt man die Leiche unter der Tanne. Kein Priester spricht seinen Segen, nur einer der Anwesenden flüstert, ehe die Grube geschlossen wird, uralte Sprüche, welche sich, gleich geehrt und gleich unverstanden, seit grauen Tagen bis heute vererbten. Sie schaufeln die Erde darüber, schließen ihre Flinten ab und kerben vorne ein großes Kreuz in den Baum, zur Rechten und Linken aber seltsame Zeichen, wieder „für die anderen Götter“. Dann schreitet die Gesellschaft aus dem Walde zurück nach der Siedelung des Verstorbenen, wo das Brauermahl gerüstet ist. Dies ist das Ende des Huzulen, des Gliedes dieses selten genannten, wohl mehr als halbvergessenen Völkchens der Karpaten, nur dem Ethnographen bekannter Naturmenschen, so zu sagen Halbwilder mitten in Europa.
